

ISSN: 2651-4664

Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies

Volume 2

2019

Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 2 (2019)

Kurucu ve Yayın Sahibi

Doç. Dr. Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER

Baş Editör

Doç. Dr. Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER

Editörler

Prof. Dr. Ertekin M. DOKSANALTI

Doç. Dr. Aytekin BÜYÜKÖZER

Doç. Dr. Erdoğan ASLAN

Bilim Danışma Kurulu

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM (Ankara Üniversitesi)

Prof. R. R. R. SMITH (University of Oxford)

Prof. Nicholas D. CAHILL (University of Wisconsin-Madison)

Prof. Andreas SCHACHNER (DAI İstanbul)

Prof. John James COULTON (Athens / Greece)

Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN (İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Orhan BİNGÖL (Karabük Üniversitesi)

Prof. Jeroen POBLOME (KU Leuven)

Prof. Dr. Mustafa ADAK (Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Bedia Yelda OLCAY UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL (Hacettepe Üniversitesi)

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ KORTHOLT (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. İ. Hakan MERT (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Christine BRUNS ÖZGAN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

Prof. Christof BERNS (Universität Hamburg)

Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT (Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Özdemir KOÇAK (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Thekla SCHULZ-BRIZE (Technische Universität Berlin)

Doç. Dr. Olivier Can HENRY (Bilkent Üniversitesi)

Doç. Dr. Erkan DÜNDAR (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Doç. Dr. Erim KONAKÇI (İzmir Demokrasi Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Güray ÜNVER (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Deniz SEVMEN (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İlker Mete MİMİROĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Dr. William BRUCE (Gustavus Adolphus College)

Dergi Sekreterleri

Arş. Gör. Serdar BAĞLIBEL

MA Kaan KAHRAMAN

Redaksiyon

Arş. Gör. Serdar BAĞLIBEL

Arş. Gör. D. Ozan TOZLUCA

İngilizce Redaksiyon

Evren IŞINAK BRUCE

İletişim

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 42130 Kampüs, Konya / TÜRKİYE

Tel: +90 332 223 1381 | Faks: +90 332 241 1309 | GSM: +90 537 282 50 80

arkhaiaanatolika@gmail.com | info@arkhaiaanatolika.org

http://arkhaiaanatolika.org

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 2 (2019)

HAKEMLER / REFEREES

- Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (*Mersin Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Prof. Ian HODDER (*Stanford University, Department of Anthropology*)
- Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (*Iğdır Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Rana ÖZBAL (*Koç Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü*)
- Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM (*Bartın Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Abdülkadir BARAN (*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Olivier HENRY (*Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Fikret ÖZCAN (*Süleyman Demirel Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Emre OKAN (*Düzce Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Erkan DÜNDAR (*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Bahadır DUMAN (*Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Görkem KÖKDEMİR (*Ankara Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Dr. Öğr. Üyesi Volkan YILDIZ (*Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Dr. Öğr. Üyesi H. Ertuğ ERGÜNER (*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KÖKER (*Süleyman Demirel Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİLGİN (*Afyon Kocatepe Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Dr. Eva ROSENSTOCK (*Institut für Prähistorische Archäologie, Berlin*)
- Öğr. Gör. Dr. M. Baki DEMİRTAŞ (*Trakya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 2 (2019)

İÇİNDEKİLER

C O N T E N T S

İbrahim KARAOĞLAN

Marmaris Müzesi'nden Genç Bir Kadın (Plautilla?) Portresi: Geç Fark Edilen Bir Prenses 1

The Portrait of a Young Lady (Plautilla?) from the Marmaris Museum: A Late Recognized Princess

Cédric BODET

Why are there no Neolithic mega-sites in the Anatolian Euphrates basin? A socio-archaeological approach to the marital structure of early farming societies 21

Anadolu Fırat havzasında neden Neolitik mega-köyler bulunmamaktadır? Erken tarım toplumlarının medeni yapılarına sosyo-arkeolojik bir yaklaşım

Banu ÖZDİLEK

Letoon Teras Duvarı Kazılarında Ele Geçen Doğu Sigillatları ile Lykia Bölgesi Kırmızı Astarlı Seramikler 52

Eastern Sigillatas and Lycia Region Red Slip Wares recovered from the Letoon Terrace Wall Excavations

Erkan ALKAÇ

Knidos Kazılarında Bulunan Amphora Mühürleri Üzerine İlk Değerlendirmeler 84

First Evaluations on Amphora Stamps Found in Knidos Excavations

Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER

Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl 102

Anatolian Doric Architecture: 4th Century BC

Ayşegül SOSLU

Alabanda Payandalı Sarnıç'ta Bulunan Geç Antik Dönem Seramikleri 166

Late Antique Pottery from the Pillard Cistern in Alabanda

Aytekin BÜYÜKÖZER

Lagina ve Ionia Rönesansı: Tapınak ve Propylon'daki Uygulamalar Işığında Ionia Rönesansı'nın Kronolojik Tanımlamasına Yeni Bir Katkı 195

Lagina and the Ionian Renaissance: A New Contribution to the Chronological Definition of the Ionian Renaissance in Light of the Construction Techniques in the Temple of Hecate and Propylon

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 2 (2019)

**Marmaris Müzesi'nden Genç Bir Kadın (Plautilla?) Portresi:
Geç Fark Edilen Bir Prenses**
*The Portrait of a Young Lady (Plautilla?) from the Marmaris Museum:
A Late Recognized Princess*

İbrahim KARAOĞLAN

Geliş Tarihi: 17.12.2018 | Kabul Tarihi: 25.01.2019 | Online Yayın Tarihi: 01.02.2019

Makale Künyesi: İ. Karaoğlu, "Marmaris Müzesi'nden Genç Bir Kadın (Plautilla?) Portresi: Geç Fark Edilen Bir Prenses", *Arkhaia Anatolika* 2 (2019), 1-20. DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.6

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Marmaris Müzesi'nden Genç Bir Kadın (Plautilla?) Portresi: Geç Fark Edilen Bir Prenses

The Portrait of a Young Lady (Plautilla?) from the Marmaris Museum: A Late Recognized Princess

İbrahim KARAOĞLAN*

Özet

Marmaris Müzesi'ne 2010 yılında kazandırılan mermer baş içerdiği moda, stil ve yüksek işçilikle dikkati çeker. Özellikle yapıtın ense örgüsü, eşine az rastlanır türdendir. Bilindiği üzere Roma İmparatorluk Dönemi'nde saç, portre yapıtlarının tarihlenmesi ve identifikasyonunda önemli bir yere sahiptir. Öyle ki özellikle kadınlar için uzun, saç şekillendirme seansları sonunda edinilen model ve bunların mermer ya da diğer materyallerdeki yansımaları, saç modeli sahibi hanedan üyesi kadınların tanınmalarında, yüzleri kadar yardımcı olur. Bu kapsamda incelenen Marmaris Müzesi'nden genç kadın portresi stil, moda, teknik ve fizyonomik açılarından ele alınarak, Roma portre sanatı içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Değerlendirme kapsamındaki portre yapıtı, Roma İmparatorluk tarihinin Geç Antoninler ve Severuslar Dönemi hanedan ailelerine mensup üç *Augusta* ile karşılaştırılmıştır. Bu kadınlardan ilki İmparator Lucius Verus'un eşi Lucilla olurken, diğeri Commodus'un eşi Crispina ve son olarak da İmparator Caracalla'nın eşi İmparatoriçe Plautilla olmuştur. Adları zikredilen bu genç hanedan üyesi kadınların ortak özellikleri ise genç yaşlarda *augusta* oluşlarının yanı sıra benzer saç modeli olan *melonenfrisur*'un varyasyonlarını saç modeli olarak tercih etmiş olmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Plautilla, Roma Portre, Heykel, Severuslar Hanedanı

Abstract

A marble head that was brought to the Marmaris Museum in 2010. It draws attention with its fashion, style, and high quality workmanship. Its nape braid is particularly unique. We know that hair is a significant way of dating and identifying artworks from the Roman Empire. Particularly for women, hair styles created in lengthy hair styling sessions, and their depiction in marble or other materials are as useful as their faces for recognizing sculptures of women by their hair. The portrait of the Young Lady in the Marmaris Museum was analyzed in this context and was addressed in terms of style, fashion, technique and physiognomy to determine its status in Roman sculpture. The portrait was compared with three Empresses who were members of dynastic families from the reign of the Late Antonines and the Severan Dynasty. The first of these women was the wife of the Emperor Lucius Verus. Another, Lucilla, was the wife of Commodus, and Crispina was the wife of the Emperor Caracalla, the Empress Plautilla. Their shared features include using the title, *Augusta*, when they were young and similar variations of *melonenfrisur* as their hair styles.

Keywords: Plautilla, Roman Portraiture, Sculpture, Severan Dynasty.

* Öğr. Gör. İbrahim Karaoğlu, Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Şehir Planlamacılığı Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, Bozkır, KONYA,
e-mail: ibrahim.karaoglan@selcuk.edu.tr

Marmaris Müzesi'nde 2010/55 envanter numarasıyla sergilenen mermer baş (fig. 1a-f), 2010 yılında satın alınarak müze koleksiyonuna kazandırılmıştır*. Herhangi bir kazı kontekstine bağlı olmayan eserin buluntu yeri, kesin olmamakla birlikte, Marmaris'e 24 km uzaklıktaki Amos Antik Kenti olarak bildirilmiştir*.

Eserin korunma durumuna bakıldığında, ince boynun ortadan düzensiz biçimde kırılarak koptuğu görülür. Alın-saç ayırımından başlayarak yüzün geneline yayılmış aşınma ve pullanmalar vardır. Cepheden bakıldığında alın, kaşlar çevresi ve yanaklardaki bozulmalara karşın, göz yuvarlağının oturduğu orbitalde burun-göz arası iyi korunmuştur. Fakat her iki göz yuvarlağı ve irisler için aynı şey söylenememektedir. Öyle ki eserin sol gözü üzerinde bilinçli olarak yapıldığını düşündüren darp (*Damnatio Memoriae?*)¹ izleri görülebilmektedir. Eserde burun kırık ve aşınmıştır. Burun altında, dudaklarla beraber çeneye kadar pullanmalar ve yer yer küçük kopmalar mevcuttur. Eserin saçına bakıldığında alın-deri hattından başlayarak şakaklar, kulaklar önünden itibaren ensedeki örgü tomarına kadar çok iyi korunmuştur. Yalnız saçlar tarafından açıkta bırakılan her iki kulağın heliks bölümlerinde küçük kırılmalar da mevcuttur.

İnce grenli, beyaz mermerden yapılan başın toplam yüksekliği 21 cm olup, çene altı-alın üst sınırı 14,2 cm, kulaktan kulağa olan genişliği ise 14,5 cm'dir. Olasılıkla 130 - 140 cm yüksekliğinde bir yontuya ya da 45-55 cm yükseklikteki bir büste ait olabilecek mermer yapıt var olan ölçüleriyle bulunduğu yaşların normal boyutlarındadır.

İdeallikten uzak, belirli bir kişiye ait fizyonomiyi gösteren eserde, baş hafif sola döndürülerek, bakışlar yine aynı yöne çevrilmiştir. Dolgun yanaklı oval yüzde, şakaklara doğru daralan üçgen alın şişkindir. Bombeli alın altında kavisli kaş kemikleri ve üzerinde çok özenli, çentiklenerek işlenmiş gerçekçi kaşlar yer alır. Kaşları birbirinden ayıran burun kökü iri olup hafifçe çöküktür. Kemerli kaşlar altında iri açılmış büyük gözler birbirinden uzak yerleştirilmiştir. Başa paralel biçimde sola yönlendirilmiş bakışların yer aldığı gözlerde kazıma iris ve üzerine çift matkap vuruşuyla fasulye-böbrek biçimli işlenmiş göz bebekleri bulunur. Orbital, hafif şişkin olup göz kapakları ince ve göz bebeklerini de açıkta bırakmıştır. Eserde burun kırık ve aşınmış olsa da kısmen görülebilen burun delikleri, burun kanatlarının

* Eserin tanıtılmasına ilişkin izinler konusunda yardımcı olan Marmaris Müze Müdürü Şehime Atabey'e, yürütülen müze çalışmalarında ve nitelikli fotoğrafların temininde desteklerini esirgemeyen Marmaris Müzesi uzmanlarından özellikle Şenay Öcal, Esengül Yıldız Öztekin, Güzin Karaköy, Ceren Üstüner ve Mutlu Karadağ'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, Selçuk-Efes Müzesi'nden Ali Demirkıran ve Veysel Dağ'a fotoğraf teminindeki yardımları için teşekkür ederim.

* Söz konusu eseri müzeye bağışlayan şahsın verdiği bilgiler doğrultusunda buluntu yeri Amos Antik Kenti olarak bildirilmiştir. Fakat bu tür müzeye satın alma-bağış yoluyla kazandırılan eserlerin yerinin kesinliği konusuna şüphe ile yaklaşmanın doğru olacağı kanaatindeyiz.

¹ "*Damnatio Memoriae*" terimi genel olarak bilinenin aksine antik bir ifade değildir. 17. yy'da Schreiter - Gerlach (1689) tarafından literatüre kazandırılan bu terimin antik yazarlarca ifade edilen karşılığı ise "*Damnare*" ya da "*Condamnare*"dir. Bir asker, kötü bir yönetici veya bir imparator, yasa (*Lex Maiestas*) kapsamında "*maiestas*" ya da "*purduellio*" (vatan haini) ilan edilirse senato, imparator ya da ordu iradesiyle uygulayabilen birçok ölüm sonrası yaptırım mevcuttu. Bu yaptırımlardan sık bilinenleri, görsellerine zarar verilmesi, isim ve unvanlarının resmi listelerden-yazıtlardan kazınmasıydı. Suçlu bulunan kişilere uygulanan yaptırımların yelpazesi genişti. Örneğin yazdıkları kitaplara el konulabilir ve imha edilebilirdi. Mülkiyetleri kamulaştırmaya tabi olabilir, vasiyetleri iptal edilebilirdi. Doğum günleri resmi olarak Roma halkı için "kötü günler" arasında kaydedilebilir; ölüm günleri "şükran günü" olarak kutlanabilirdi. Bunlar dışında, cesetleri kirletilebilir, sakatlanabilir ve parçalanabilirdi.

Bununla birlikte, *damnatio* sonucunda kasıtlı olarak zarar verilmiş portreler, pozitif yönde bazı ayırt edici unsurlar da sunar. *Damnatio* sonucunda tahrip edilen yapıtlar, zamanın yol açtığı doğal eskime, deprem, yangın gibi doğal afetlerin yanı sıra diğer geç antik çağ tehlikelerinden uzak kalabilmiştir. Ayrıca *damnatio* uygulanmış portreler içerdikleri hasarlarla diğerlerinden ayırt da edilebilir. Öyle ki tesadüfi hasar genellikle rastgeledir ve portre üzerinde herhangi bir yerde meydana gelebilir. Kasıtlı zarar verme ise duyu organları üzerinde yoğunlaşan bir aktivitedir. Özellikle göz, burun, ağız ve bazen kulakları yok eden, ancak görüntünün geri kalanını sağlam bırakan bir uygulamadır (Varner 2001, 41).

çok dar olamayacağını göstermektedir. Kısmen görülebilen burun altında, dudaklar etli ve geniş olarak ele alınmış, dudak çene arası mesafe kısa tutulmuştur.

Profilden bakıldığında ise mermer baş, dışa taşkın bombeli alın, öne çıkık kaş burun yapısı ve etli dudaklar altındaki içe çekik dar çeneyle dış bükey bir yüz profiline sahiptir. Burada dikkati çeken bir diğer unsur da kulaklardır. Kalın helikslerin çevrelediği geniş kepçeli derin kulak, son derece özenli ve kişiye özgü biçimlendirilmiştir.

Portrede saçlar, yapıldığı dönemde saç şekillendirmek için harcanan zamanın ve uğraşın ne derece yoğun olduğunu gösterecek biçimde oldukça detaylı ele alınmıştır. Alın ortasından itibaren ikiye ayrılan saç, sağda ve solda üç kalın belik olarak ayrılıp, bu belikler hafifçe döndürülerek, çapraz biçimde enseye yönlendirilmiştir. Arkada birleştirilen her belik, önce bulunduğu yönden getirilen diğer beliklerle örülüp daha sonra diğer yönde örülen beliklerle toplanarak enseden geriye doğru katlanıp, başın arkasına tutturulmuştur. Saçın işleniş son derece özenli olup, saç telleri gerçekçi biçimde ele alınmıştır. İnce taraklı keski ve olasılıkla kazıma ile oluşturulan saç telleri, tepedeki saç tutamları üzerinde gevşek, dalgalı ve ince ayrımlarla farklı yönlerde, hafifçe yönlendirilmişlerdir.

Yukarıda fizyonomik detayları ele alınan mermer baş, çocukluk çağlarını henüz terk eden genç bir kadını portrelemektedir. Gerek eserin yapıldığı mermerin kalitesi gerekse biçimlendirilişindeki yüksek işçilik, portrenin imparatorluk ailesi ile ilişkili genç bir kadın olduğunu düşündürür. Fakat belirli bir kazı kontekstine bağlı olmayan ve yazıtlı kaidesiyle bulunmayan bu tür yapıtların kesin olarak adlandırılmalarında büyük zorluklar yaşanır. Öyle ki, genellikle yapıldığı *dönem*'in *yüzü*'nü-*zeitgesicht*², modasını içeren bu yapıtlar, belirgin emareler içermiyorsa, hanedan mensubu kadınlar olabileceği gibi bu kadınları model almış privat kişiler de olabilmektedir³.

Ele alınan eser ilk bakışta Geç Antoninler Dönemi'nden, Severuslar Dönemi sonlarına kadar uzanan zamanın, imparatorluk portre sanatı, stil, moda ve teknik izlerini taşır. Bu izlerden ilki, kesin tarihi tartışmalı olmamakla beraber genel kabul gören, kazıma iris ve matkapla işlenen göz bebeği tekniğidir⁴. Bu tekniğe MS 130'lu yıllarda, İmparator Hadrian Dönemi'nde başlanmış, fakat tekniğin sistematik hale gelişi Antoninus Pius Dönemi'nde olmuştur (MS 138-161)⁵. Eserler üzerinde canlandırıcı etkisi düşünülen bu teknikte, dairesel iris hafifçe kazınarak içerisine gözbebeği, yan yana iki kısa matkap vuruşuyla böbrek-fasulye şeklinde işlenmiştir⁶. Ele alınan eseri Antoninler Dönemi ve sonrasında taşıyan bir diğer teknik detay ise esere uygulanan fazladan perdahlama ile elde edilen parlak yüzeydir. Bu teknik de yoğun olarak Antoninler Dönemi'nden itibaren kullanılan yaygın bir uygulama olup⁷, Marmarisli genç kadın başının kulak ve göz yuvarlağı çevresinde görülebilmektedir.

Marmarisli genç kadında da görülen ve bu dönemi işaret eden bir diğer çarpıcı unsur ise "*melonenfrisur - kavun dilimi*" olarak adlandırılan kuaför modasıdır⁸. Söz konusu bu moda yeni olmayıp, MÖ. IV. yy'dan itibaren bilinen⁹ ve özellikle çocuklar ile evlilik çağındaki genç kızlar tarafından tercih edilen bir modeldir¹⁰. Augustus Dönemi'nde de bazı hanedan üyesi kadınlar tarafından benimsenen bu moda, uzun bir aradan sonra, Marcus Aurelius'un eşi

² Fejfer 2008, 270.

³ Özgan 2013b, 212.

⁴ Her ne kadar bu teknik portre yapıtlarının tarihlendirilmesinde önemli bir kriter olsa da göz bebeği işlenmiş her yapıtın kesin olarak İmparator Hadrian ve sonrasında yapıldığı anlamına gelmemelidir. Öyle ki Antoninler Dönemi sonlarında yapılmış fakat göz bebeği işlenmemiş portre yapıtları da tespit edilmiştir.

⁵ Smith 1998, 83.

⁶ İnan - Rosenbaum 1966, 8.

⁷ İnan 1975, 87.

⁸ Nodelman 1982, 112.

⁹ Grosman 2001, 63.

¹⁰ Bieber 1977, 113-116; Erhart 1980, 122; Varner 2004, 164.

Genç Faustina (MS 130-175) ile tekrar canlandırılmış, Caracalla'nın eşi İmparatoriçe Plautilla'yla da MS III. yy'a kadar devam etmiştir¹¹. *Melonenfrisur* olarak adlandırılan bu modelin orijininde saç, alın üzerinden itibaren, kavun dilimi biçimini oluşturan beliklere ayrılmaktadır. Keskin hatlarla ayrılan her belik döndürülerek, başı tepede düz, yanlarda ise yatay ya da çapraz kesecek dilimler şeklinde enseye yönlendirilip, başın arkasında farklı biçimlerde toplanmıştır. Uzun yıllar devam eden bu kuaför modasını takip eden imparatoriçelerin başında Genç Faustina'nın kızı ve Lucius Verus'un eşi Lucilla, İmparator Commodus'un eşi Crispina ve Caracalla'nın eşi Plautilla gelmektedir¹². Böylece Marmaris yapıtının Roma sanatı içerisindeki yerinin tespitinde, hanedan üyesi üç kadının ismi öne çıkar (*Lucilla, Crispina, Plautilla*). Sözü edilen hanedan üyeleriyle yapılmaya çalışılacak anolojide, en önemli yol göstericiler, İmparatoriçeler'in adları ve portreleriyle basılmış sikkeleri ile farklı tiplerdeki, kabul görmüş betimleri olacaktır.

Figür 1a: Marmaris Müzesi'nden genç kadın başı, Plautilla?

¹¹ Vorster 2007, 81-82; Warner 2004, 149, 152, 164.

¹² Bernoulli 1891, 248.

1b

1c

1d

1e

Figür 1b-e: Marmaris Müzesi'nden genç kadın başı, Plautilla?

Bilindiği üzere Roma İmparatorluk Dönemi portre sanatındaki gerek mermer gerek sikke portre yapıtlarının (yeni tiplerin) yaratılmasında genellikle portre sahibi ile ilgili önemli olaylar vesile olur. Bu olaylar imparatorlar için *adoption*, *decennalia* vb. gelişmeler olurken¹³; İmparatoriçeler içinse evlilik ya da doğum vb. gelişmeler olmuştur¹⁴.

Bu kapsamda MS 164 yılında Lucius Verus'la yaptığı evliliği¹⁵ nedeniyle ilk kez, portreli sikkeleri basılan İmparatoriçe Lucilla, portrelerinin içerdiği saç modası ve fizyonomisiyle Marmaris portresinin değerlendirilmesinde ilk akla gelen isimdir. Marmaris Müzesi'ndeki genç kadın portresi (fig. 1a-f) içerdiği saç modasıyla, Lucilla'nın gerek adına bastırılan sikkeler (fig. 2) gerek Münih¹⁶, Roma Kapitol¹⁷, British Museum (fig. 3a-b)¹⁸ ve İzmir (önerilen) (fig. 4a-b)¹⁹ müzelerinde sergilenen I. Tip portreleriyle benzerlikler taşır. Öncelikle her iki portrede de birbirinden uzak yerleştirilmiş gözler, dar çene ve ablak surat ile çocuksu yüzler betimlenmiştir. Saç modası olarak her iki yapıtta da saçlar, alın ortasından ikiye ayrılarak yanlarda da üç kalın dilimli *melonenfrisur* olarak şekillendirilmiştir.

Figür 2: Lucilla I. Tip portreli sikke

Her iki portre arasında, benzerliklerle birlikte, belirgin farklar da bulunur. Örneğin Lucilla portrelerinde saçlar, alın üzerinde kabarık, yanlara doğru gevşek ve dalgalıdır. Ayrıca, saçlar kulakları neredeyse tamamen kapatacak biçimde yapılmış olup, yüz köşeli bir alınla betimlenmiştir. (fig. 3-4) Marmarisli genç kadında ise saçlar, alın üzerinde hafifçe gergin ve tepede basık, yanlarda ise kulakların üzerine yığılarak kulakları da neredeyse tamamen açık bırakacak biçimde gevşektir. Ayrıca şakaklar üzerinden yanlara çapraz indirilen beliklerle, Lucilla'nın aksine üçgen bir alın oluşturmuştur. Diğer taraftan Lucilla portrelerinde arkaya yönlendirilen döndürülmüş saç tutamları, ensede toplanıp sıkı biçimde topuz yapılırken, Marmaris portresinde enseye götürülen saç tutamları örgülü biçiminde birleştirilip ense kökünden geriye doğru katlanarak başın arkasına tutturulmuştur (fig. 1c-f).

İki portre arasındaki ayırt edici diğer farklar ise yüzdeki fizyonomik ayrıntılardır. Lucilla portrelerinde köşeli yüzde dolgun yanaklar çeneye doğru hafifçe sarkıktır. Bunun yanı sıra ideal burun, küçük etli dudaklar ve iri, açılmış canlı bakışlı gözlerle çocuksu yüze sevecen bir ifade kazandırılmıştır. Marmarisli genç kadın portresinde ise dışa taşkın, oval ablak yüzde, yanaklar dolgun olarak ele alınmış olmakla beraber Lucilla'ya nazaran daha sıkıdır. Ayrıca burada bakışlar uzaklara yönlendirilerek, yüze melankolik bir ifade kazandırılmıştır. Her iki portre arasında sıralamaya çalışılan farklılıklardan bir diğeri de bugüne kadar tespiti yapılan Lucilla'ya ait gerek mermer gerekse sikke portreleri içerisinde çalışma konusu eser benzeri, kulaklarını tümüyle açıkta bırakan herhangi bir repliğin bulunmamış olmasıdır.

¹³ Özgan 2013a, 218, 220, 262; Özgan 2015, 43.

¹⁴ Özgan 2013b, 235-236; Özgan 2015, 96.

¹⁵ Barnes 1967, 72.

¹⁶ Fittschen 1982, 75, lev. 46, 3-4, kat. no. 3.

¹⁷ Heintze 1959, 170, lev. 46, kat. no. 2; Fittschen 1982, 76, lev. 45, 1-2, kat. no. 5.

¹⁸ Wegner 1939, 251; Heintze 1959, 170, lev. 47, kat. no. 3; Fittschen 1982, 75, lev. 44, 1-4, kat. no. 2.

¹⁹ İnan – Rosenbaum 1966, 80, lev. 33, kat. no. 80; Özgan 2013b, 270-276, fig. 289.

Figür 3a-b: Lucilla portresi, I. Tip, British Museum.

Figür 4a-b: Lucilla portresi, I. Tip, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi.

Marmaris portresinin moda, stil ve fizyonomik karşılaştırılmasında sıraya sokulabilecek diğer hanedan mensubu, Gaius Bruttius Praesens'in kızı ve İmparator Commodus'un eşi Bruttia Crispina'dır. MS 164 yılında doğan ve MS 178 yılında Commodus ile evlendirilen İmparatoriçe de I. Tip portrelerinde yine aynı saç modası olan *melonenfrisur*'u tercih etmiştir. Lucilla portrelerinde de görülen bu modaya, Crispina portrelerinde de bazı küçük farklarla devam edilmiştir. İmparatoriçe Crispina'nın şu ana kadar tespit edilmiş I. Tip sikke (fig. 5a-b)²⁰ ve Berlin Pergamon²¹, Roma Kapitol²², Roma Ulusal (fig. 6a-b)²³ müzelerindeki mermer portreleri Marmaris portresi ile karşılaştırıldığında ilk göze çarpan ayrıntı yine kavun dilimi modasının benzer uygulamasıdır. Özellikle Lucilla portreleriyle karşılaştırıldığında, Crispina'nın kulaklarını tümüyle açıkta bırakılmasının yanı sıra saçın arkada toplanışı, Lucilla'nın portrelerine oranla Marmaris portresine daha yakın olan benzerliklerdir. Farklılıklar ise temelde, ait oldukları yaşa bağlı fizyonomilerinin farklı oluşudur. Marmaris portresinde 11-12 yaşların fizyonomisinde genç bir kadın betimlenmişken, Crispina'nın portrelerinde 14-16 yaşların fizyonomisinde bir kadın betimlenmiştir. Dolayısıyla Marmaris portresinde çocuksu ablak yüz görülebilirken, Crispina'da uzun ince yüz yapısı görülmektedir.

Figür 5a-b: Crispina I. Tip Portreli Sikke.

Figür 6a-b: Crispina Portresi I. Tip, Roma Ulusal Müzesi.

²⁰ Bernoulli 1891, 247, lev. 5, kat. no. 15; Mattingly - Sydenham 1936, 356, lev. 15, kat. no. 312.

²¹ Wegner 1939, 274; Meischner 1964, 188; Fittschen 1982, 84, lev. 51, kat. no. 4.

²² Jones 1926, 355, lev. 88, kat. no. 17; Fittschen - Zanker 1983, 103, lev. 179, kat. no. 151.

²³ Wegner 1939, 275, lev. 57; Poulsen 1969, 151, fig. 60; Özgan 2013b, 285-291, fig. 304.

Ele alınan mermer başla ilgili yapılmaya çalışılan analojiye dâhil edilebilecek bir diğer hanedan üyesi, İmparatoriçe Plautilla'dır. Kesin tarihi belli olmamakla birlikte MS 188-190 yıllarında doğduğu kabul edilmektedir²⁴. Tarihçi Herodian'a göre babası, Septimius Severus'un akrabası olan ünlü Pretorian Prefekti Plautianus'tur²⁵. Gerek hemşerilik gerekse bahsedilen akrabalık ilişkisi nedeniyle sarayla yakın ilişkiler kurmuş bir ailenin kızı olarak, yine ebeveynlerinin isteği üzerine geleceğin imparatoru Caracalla ile küçük yaşta evlendirilmiştir²⁶. Söz konusu bu evlilik MS 202 yılında gerçekleşmiş olup, yaklaşık 3 yıl sürmüştür²⁷.

Kısa süren kariyerine (202-205) beş farklı tipte sikke portresi sığdıran İmparatoriçe Roma sanatı içerisinde eşsiz bir yere sahiptir²⁸. 3 yıl gibi kısa bir sürede görülen bu çeşitlilik, sikkelerin kronolojik bir sıraya sokulmasını da güçleştirmiştir. Bu kapsamda en önemli çalışma P. V. Hill tarafından yapılmıştır. Hill çalışmasında İmparatoriçe'nin portrelerinden ilk üç tipini 202 yılı içerisine tarihlendirmiş ve bunun kanıtı olarak da Phrygia-Apameia'da basılan Caracalla ve Plautilla portreli bronz sikkeleri göstermiştir (lev. 1.9)²⁹. P. V. Hill tarafından 202 yılına tarihlendirilen üç farklı sikke tipine bakıldığında hem fizyonomide hem de saç kuaföründe belirgin değişimler görülür. Kısaca sıralamak gerekirse I. Tip'te (fig. 7) çocuksu yüz ve *melonenfrisur* hâkimken, II. Tip'te (fig. 8) fizyonomi değişmiş çocuksu yüzden kısmen kurtulmuş bir İmparatoriçe olup, saçlar da yine ana model *melonenfrisur*'dur. Bu tipin en belirgin değişimi ise *melonenfrisur*'un başa paralel değil de enseye doğru çapraz dilimlenerek ensede tutturuluş biçimidir. Aynı yıl basılan sikkelerin III. Tipi'nde (fig. 9) ise İmparatoriçenin yüzü incelmış, uzamıştır. Saçlarda yine ana model *melonenfrisur* olmakla birlikte ense düzeni *scheitelzopffrisur*'un erken bir örneği olarak ele alınmıştır (fig. 18a)³⁰.

Her ne kadar sikke portrelerinde çeşitlilik görülse de İmparatoriçeye ait yazıtıyla bulunarak kesinleşmiş herhangi bir mermer yapıt henüz tespit edilememiştir. Bu kapsamda bir çalışma M. Buzov tarafından 2008 yılında yapılmış olup ileride daha detaylı ele alınacak olan Zagreb'teki mermer başla ilgilidir³¹. Antik Salona kentinde 1869 yılında bulunan Plautilla başı ile daha sonraki kazılarda tespit edilen yazıtlı kaide karşılaştırılmış, fakat tatmin edici bir sonuç alınamamıştır. Marmaris portresi stil, moda ve fizyonomik açılardan ele alındığında İmparatoriçe Plautilla'nın I. Tip sikke portrelerinin (fig. 7)³² yanı sıra Oscar

Figür 7-9: MS 202 yılında basılan Plautilla'nın I. II. ve III Tip Portreli sikkeleri.

²⁴ Buzov 2008, 477; Kerrigan 2017, 206.

²⁵ Varner 2004, 164.

²⁶ Dio 77.2; Mattingly - Sydenham 1936, 76; Jucker 2003, 75.

²⁷ Varner 2004, 164.

²⁸ Hill 1979, 43, lev. 7, 17-21; Rowan 2011, 236.

²⁹ Hill 1964, 28, no. 628; Nodelman 1982, 112.

³⁰ İnan 1965, 26; Özgan 2015, 189, fig. 193. İmparatoriçeye ait kısa süreli sikke portre yoğunluğunun nedenleri sorgulandığında, açıklayıcı olabilecek bazı tarihler öne çıkar. Bilindiği üzere yeni portre tiplerinin yaratılmasında portresi basılan kişi ya da mensup olduğu hanedanla ilgili önemli olaylar rol oynar. Bu bağlamda düşünüldüğünde İmparatoriçenin hanedana katıldığı, dolayısıyla evlendiği 202 yılı önemlidir. 202 baharında gerçekleşen evliliği nedeniyle ilk portreli sikkeleri basılan Plautilla, olasılıkla 203 yılı içerisinde gerçekleşen Septimius Severus'un "Vota Decennalia"sında, (bk. Kaya 2008, 247) yeni bir tipe kavuşmuştur. Yine diğer tiplerin yaratılmasında 204 yılındaki "Ludi Saeculares" (bk. Kaya 2008, 256) kutlamaları rol oynamış olmalıdır.

³¹ Buzov 2008, 473-488.

³² Hill 1979, 43, lev. 7, 17-21; Jucker 2003, 74, lev. 16, kat. no. 2.

Reinhart³³, Uffizi³⁴, Vatikan (fig. 10a-b)³⁵ koleksiyonlarındaki portrelerle, Efes Müzesi'nde Plautilla olarak düşünülen genç kadına (fig. 11a-b)³⁶ oldukça benzerdir. İmparatoriçenin MS 202 yılında basılmış I. Tip portrelerini içeren erken sikkeleri ayrıntılı ele alındığında dikkati ilk çeken saç düzenlemesidir (fig. 7, lev. 1.3, 8). Söz konusu bu ilk tipte saçlar, tepeden yanlara doğru, beş ya da yedi saç beliğine ayrılmış *melonenfrisur*'ün bir varyasyonudur. Keskin dilimli belikler halinde ayrılan saç, kulakları da açıkta bırakacak biçimde enseye götürülerek burada örülmüştür. Ensede toplanan örgülü belikler başın arkasına bazen döndürülerek dairesel (kuş yuvası biçimli) bazen de geri katlanarak tutturulmuştur. Yüze ait fizyonomik detaylara bakıldığında ise çocuksu ahlak yüzde, şakaklara doğru daralan dışa taşkın bir alın, kavisli kaşlar altında iri açılmış büyük gözler bulunur. Hafif kemerli burun altında dışa taşkın üst dudak ve etli alt dudakın altında yuvarlatılmış küçük bir çene ile yüz tamamlanmıştır. Ayrıca yine saçlar tarafından açıkta bırakılmış kalın heliksli geniş çukurlu kulak kepçesi belirgin bir özelliktir.

Marmaris portresini İmparatoriçenin I. Tip'te yapılmış portrelerinden ayıran tek unsur ise saç düzenlemelerindeki dilimlerin farklılıklardır. Her iki portrede de saç kuaförü olarak ana model olan *melonenfrisur*'ün farklı varyasyonlarını kullanmıştır. Marmaris portresindeki farklılık ise Kapitol Tip II (fig. 12a-b) örneğinde olduğu gibi saçların *melonenfrisur* olarak ele alınıp tepeden yanlara doğru üç geniş dilimli ve arkada *scheitelzopf*'un erken bir örneği olacak biçimde örgülü olarak geri katlanmasıdır (fig. 18a)³⁷.

Figür 10a-b: Plautilla Portresi I. Tip Vatikan Müzesi.

Figür 11a-b: Plautilla'nın I. Tip portre modasında genç kadın başı (Plautilla ?), Efes Müzesi.

³³ Cohon 2005, 100, lev. 19.2, 20.2.

³⁴ Jucker 2003, 72, lev. 17, kat. no. 1-2.

³⁵ Wiggers – Wegner 1971, 127, lev. 29a-b; Hausmann 1975, *passim*; Hausmann 1981, 382; Nodelman 1982, 113, fig. 15.

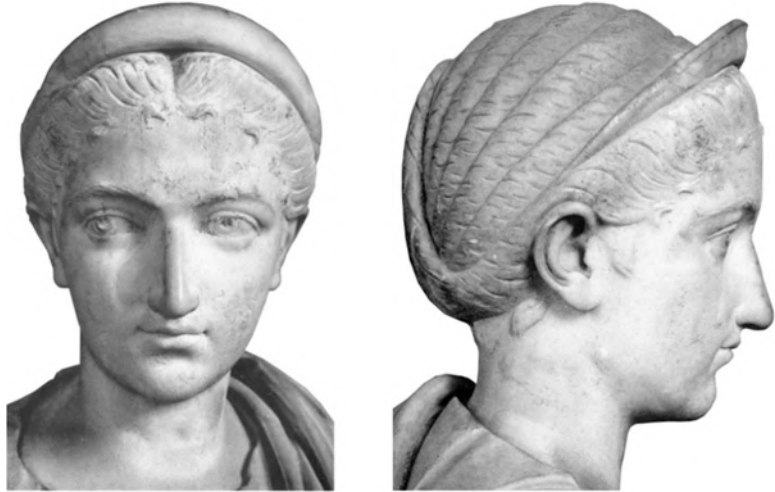
³⁶ Özgan 2015, 98, fig. 86c.

³⁷ İnan 1965, 26.

Marmaris portresinin, Plautilla portreleriyle karşılaştırılmasına devam edildiğinde sıraya alınacak diğer yapıtlar, İmparatoriçenin II. Tip'te yapılmış sikkeleri (fig. 8) ve Kapitol (fig. 12a-b), Vatikan (fig. 13a-b)³⁸ koleksiyonlarındaki mermer yapıtlardır. Bunlardan ilk örnek yine MS 202 yılında basılmış, İmparatoriçenin kendi soluna dönük olarak betimlendiği II. Tip sikke portreleridir. Bu II. Tip portrelerin yer aldığı sikkeler I. Tip portreli sikkelerle aynı yıl (MS 202) basılmış olmakla birlikte fizyonomide ve saç modasında belirgin değişimler görülür (fig. 7-8). Gerek sikke gerekse mermer yapıtlarda görülen bu tipte, İmparatoriçe çocuksu yüzden biraz daha kurtulmuştur. Değişen fizyonomide, yanaklar daha küçük, burun kemerli ve öne çıkık üst dudağın yanı sıra kalın heliksli, geniş kepçeli kulak belirgindir. Bu tipte yaşanan en belirgin değişim ise saç kuaföründe olmuştur. I. Tip'te görülen başa paralel biçimde yatay dilimlenmiş saçlar yerine, tepeden yanlara doğru aşağıya indirilerek, geriye götürülen çapraz dilimler görülür. Profilden bakıldığında belirgin olan bu değişim *melonenfrisur*'un bir varyasyonudur. Yine bu tipte belirginleşen bir diğer fark, ensede toplanan örgü beliklerinin katlanarak arkada tutturuluşudur. Özellikle II. Tip yapıtlarda belirginleşen bu ense düzeni sonraki tipleri³⁹ (fig. 16, lev. 1.5-7) de etkileyecek *scheitelzopffrisur*⁴⁰ olarak bilinen modelin erken bir örneğini oluşturur (fig. 18a).

Figür 12a-b: Plautilla Portresi II. Tip Roma Kapitol Müzesi.

Figür 13a-b: Plautilla Portresi II. Tip Vatikan Müzesi.

³⁸ Fittschen – Zanker, 1983 30, lev. 40, kat. no. 32.

³⁹ Vermule 1981, 355, fig. 306.

⁴⁰ İşkan 2002, 258; Jucker 2003, 72; Varner 2004, 165. İmparatoriçenin kuaföründe başlayan bu değişim MS. IV.-V. yüzyıllara kadar yoğun olarak tercih edilecek bir kadın saç modasının da öncüsü olmuştur. “*Scheitelzopffrisur*” olarak adlandırılan bu modelin erken örneklerinde ensede örgülü toplanan saçlar katlanarak başın tepesine doğru tutturulurken, geç örneklerde ise kavun dilimli ya da dilimsiz; örgülü ya da örgüsüz olsun ensede toplanan saç döndürülerek başın tepesine hatta blok halinde, alın üzerine kadar taşınmıştır (fig. 18a-b), İnan – Rosenbaum 1979, 325, lev. 234, kat. no. 325.

Bilindiği üzere Romalı kadınların saç kuaförü oldukça önemlidir. Öyle ki tercih edilmiş bu saç modelleri kişilerin tanınmalarında, neredeyse yüzleri kadar yardımcı olur⁴¹. Bu kapsamda, günümüz Hırvatistan sınırları içindeki Salona'da (Roma'nın Dalmaçya eyaleti başkenti) bulunan ve İmparatoriçe Plautilla olarak adlandırılan mermer baş önemli bir yer tutar⁴². Bugün Zagreb Arkeoloji Müzesi'nde 76 envanter numarasıyla sergilenen eser, ilişki kurulan örneklerle, belirli bir bağlam sınırına taşınan Marmaris portresi için, tarihlendirme ve identifikasyon açısından büyük önem taşır.

Plautilla'nın I. Tipi'nde yapılmış Zagreb portresi yüksek kalitedeki malzeme ve işçiliğe sahip tipin günümüze ulaşmış en güzel ve ünik örneklerinden biridir (fig. 14a-b)⁴³. Zagreb eseri yine imparatoriçenin ilk tipinden de alışık olunan *melonenfrisur*'un bir varyasyonu olan tepeden itibaren yanlara 6 belirgin dilimle ayrılmış bir modelle betimlenmiştir. Fakat burada ilk tipte alışık olunan çocuksu yüzden ziyade belki biraz daha ileriye işaret eden yüz fizyonomisi hâkimdir. Ayrıca saçlarda ufak da olsa bazı farklılıklar görülmektedir. Söz konusu bu farklılık sikke portrelerinde yaygın olan ve I. Tip olarak adlandırılan bazı mermer repliklerinden ayrılır. Öyle ki bu portrede *melonenfrisur* alışık olunandan farklı olarak başa paralel giden sıkı biçimde döndürülmüş keskin dilimli belikler yerine, gerek Marmaris gerekse ileride ele alınacak olan Bergama portresinde olduğu gibi bulunduğu yöne doğru ondüle edilmiş, daha gevşek, kulaklar üzerine doğru az da olsa yığılmış biçimde düzenlenmiştir.

Her iki portrenin karşılaştırılmasındaki en çarpıcı unsur ise ense düzeninde görülür (fig. 1f-14c). Özellikle ensedeki saç örgüsünün biçimi neredeyse birbirinin tekrarı niteliğindedir. Burada görülen uygulamada, başın tepesinden her iki yana ayrılarak enseye getirilen saç belikleri önce bulundukları yönden gelen beliklerle örülmüş daha sonra ise diğer yandan getirilen beliklerle birleştirilip ense üzerine geri katlanarak tutturulmuşlardır. Burada göze çarpan küçük fark ise Marmaris portresinde daha gevşek ve katlanarak başın üzerine doğru biraz daha yükseğe tutturulan örgü tomarı, Zagreb portresinde biraz daha sıkı ve enseye yakın olarak tutturulmuştur. Yine her iki portre arasındaki benzer detay kulakların çok özenli ve gerçekçi işlenişinin yanı sıra kişisel bir detay olarak ele alınmış olduğunu düşündürmesidir.

Figür 14a-b: Plautilla I. Tip'te yapılmış repliği olarak önerilen Zagreb portresi.

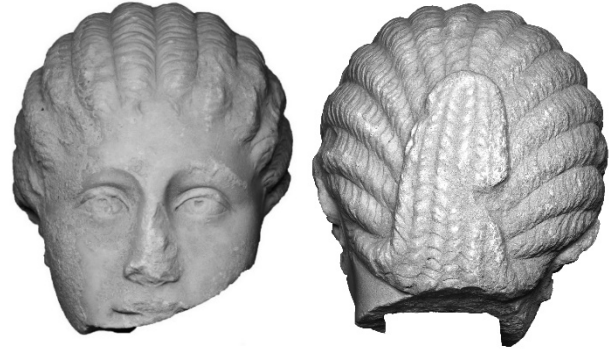
⁴¹ Bartman 2001, 1.

⁴² Buzov 2008, 473, fig. 2-5.

⁴³ Andreae 1973, fig. 113.

Figür 10a, c: Plautilla Portresi I. Tip Vatikan Müzesi.

Figür 11a, c: Plautilla? Portresi I. İzmir Müzesi.

Figür 12a, c: Plautilla Portresi II. Tip Kapitol Müzesi.

Figür 13a, c: Plautilla Portresi II. Tip Vatikan Müzesi.

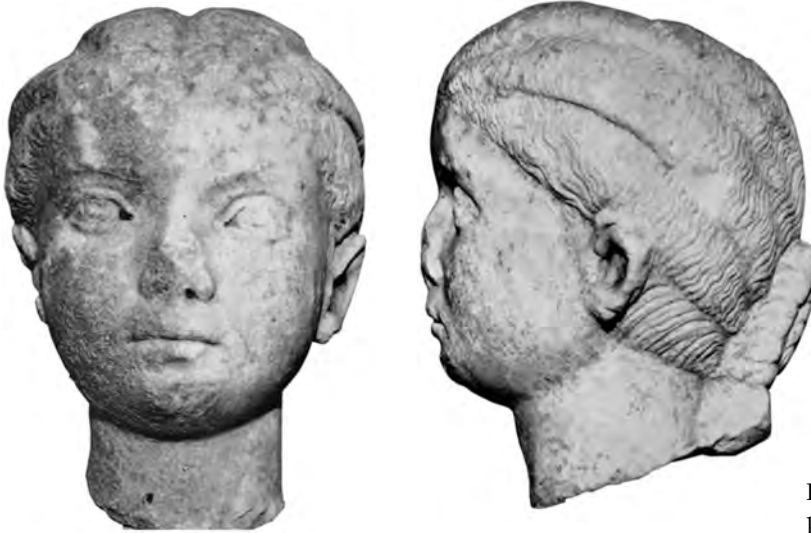
Figür 1f: Marmaris Portresi Plautilla?

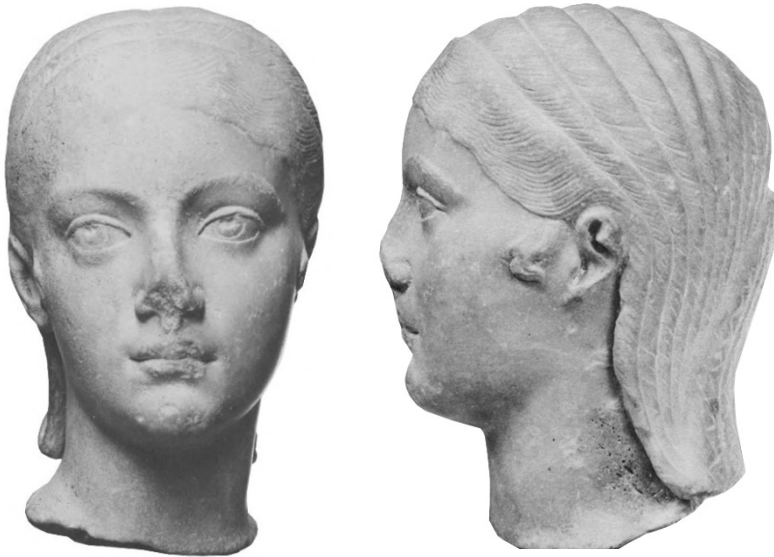
Figür 14c: Zagreb Portresi Plautilla?

Figür 1, 10-14: Plautilla Portresi olarak önerilen eserlerde görülen saç-ense düzenlemeleri.

Yapılmaya çalışılan anolojiye stil, moda ve teknik açılardan, Anadolu kökenli iki yapıt dâhil edilebilir. Bunlardan ilki Bergama Müzesi'nde 148 envanter numarasıyla korunan, genç bir kadına aittir (fig. 15a-b)⁴⁴. 1966 yılında J. İnan ve E. Rosenbaum tarafından tanıtılan mermer baş Bergama Asklepieion'unda bulunmuştur. Marmaris portresiyle yaklaşık aynı ölçülere sahip olan portre yapıtı, içerdiği moda ve stilin yanı sıra özellikle fizyonomik benzerliğiyle dikkat çeker. Her iki portreye detaylı bakıldığında, saçlar birbirinin tekrarı olarak, alın üzerinde basık, yanlarda gevşek ve kulakları da açıkta bırakan üç kalın dilimli *melonenfrisur* olarak ele alınmıştır. Yine saçların ondüle edilişleri ait oldukları yöne doğru olup, ense düzenlemeleri *scheitelzopffrisur*'un erken bir örneğini teşkil eder⁴⁵. Her iki portrenin yüz detaylarına bakıldığında benzer olarak dışa taşkın üçgen alın, kavisli/kemerli kaşlar, birbirinden uzak yerleştirilen gözler bulunur. Dolgun oval yanaklar, etli dudaklar ve küçük çeneler aynıdır. Marmaris portresinde görülebilen belirgin kulak heliksleri ve kulaklar önünde hafifçe bırakılan küçük bir buklet, Bergama portresinde de izlenebilen unsurlardandır. Her iki portrenin içerdikleri moda ve stilin yanı sıra fizyonomik benzerlikleriyle gerek identifikasyon gerekse tarihleme açısından aynı dönemde yapılmış, aynı kişiyi betimliyor olmalıdır.

Figür 15a-b: Bergama'dan genç kadın portresi, Plautilla?

Figür 16a-b: II. Tip Plautilla portresi, Malibu.

⁴⁴ İnan – Rosenbaum 1966, 115, lev. 73, kat. no. 124.

⁴⁵ İnan 1965, 26; Yegül 1981, 63; Jucker 2003, 72.

Marmarisli genç kadın portresinin kökeni hakkında çıkarım yapılmasını sağlayacak stil ve tekniği yansıtan bir diğer Anadolu yapıtı, yine Bergama'da bulunmuş olup, 537 envanter numarasıyla İzmir Tarih ve Sanat Müzesi'nde sergilenmektedir (fig. 17a-b). J. İnan tarafından tanıtılan, 27,5 cm yüksekliğe sahip mermer başta, orta yaşlarda sayılabilecek bir kadın portrelenmiştir. İnan – Rosenbaum tarafından tanıtımı yapılan baş, saç modasının Iulia Domna ile ilişkilendirilmesi nedeniyle Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁴⁶. Çok daha sonraları R. Özgan tarafından yeniden ele alınan yapıt, yine saç modasıyla Plautilla ile ilişkilendirilip, Severuslar Dönemi içerisinde III. yy'ın başlarına verilmiştir⁴⁷.

İzmir portresi ile Marmaris portresi malzeme, stil ve teknik açıdan ele alındığında ilk göze çarpan, yapıldıkları mermerin kalitesinin benzer oluşudur. Her iki portre de kaliteli beyaz mermerden yapılmış olup benzer teknik ve yüksek işçilikle biçimlendirilmişlerdir. Özellikle saç şekillendiriliş detaylarına bakıldığında, portreler arasında ender rastlanacak şekilde gerçekçi saç ve saç telleri işlenmiştir. Her iki portrede de saçlar, ana model olan *melonenfrisur*'un varyasyonları olarak düzenlenmiştir. İki yapıtta da alın ortasından ayrılıp hafifce döndürülerek yanlara götürülen saçların deri ile ayrımı keskin olmakla birlikte doğallıktan uzaklaşmamıştır. Öyle ki alın deri-saç ilişkisi, birleşme noktalarında, kazınarak verilmiş saç telleri birbirinin tekrarıdır. Her ne kadar saç-deri belirgin hatla ayrı olsa da kullanılan bu teknikle deri bitiminden itibaren başlayan hafif geçişler, gerçekçilikten koparmamıştır. Yine diğer taraftan Marmaris portresinde tepede ve yanlarda görülen bağımsız saç tellerinin farklı yönlere döndürülerek betimlenişi, İzmir portresinin ensesindeki örgü tomarında da görülebilmektedir. Yukarıda belirtilmeye çalışılan her iki portre arasındaki detayların verilisindeki benzerlikler ve bu benzerliklerin verilisindeki yüksek işçilik Marmaris portresinin kökeni hakkında çıkarımlar yapmayı sağlar. Bu nedenle Marmaris portresinin Anadolu'da bu denli yüksek işçiliği gösterebilecek bir merkezde, geçmişten gelen bir ekole sahip olan Bergama atölyelerinden çıkmış olabileceğidir.

Figür 17a-b: Severuslar Dönemi kadın portresi, Bergama.

⁴⁶ İnan – Rosenbaum 1966, 115, lev. 74, kat. no. 123.

⁴⁷ Özgan 2015, 99-100, fig. 89.

Sonuç

Sonuç olarak Roma portre sanatı içerisinde II. yy. ortalarından Severuslar Dönemi sonlarına kadar olan süreçteki portrelere genel olarak bakıldığında, Antoninler Dönemi geleneğinin Severuslar Dönemi'nde de devam ettiği görülür. Özellikler Septimius Severus Dönemi, Antoninler Dönemi geleneğinin takipçisi konumundadır. Severuslar Dönemi kadın portrelerine bakıldığında ise yine Antoninler Dönemi kadın portre geleneğinin burada da sürdüğü, kadın saçlarında matkap işçiliğinin pek olmadığı görülür. Bu dönemin önemli değişimi ise III. yy'da İmparatoriçe Plautilla ile başlar. İmparatoriçenin özellikle II. Portre Tipi'nde kullanılmaya başlanan ve özellikle IV.-V. yy'ın sevilerek kullanılacak saç modası olan *scheitelzopffrisur* belirgin bir değişim olur.

Marmaris Müzesi'nde sergilenen genç kadın portresi, yapılan karşılaştırmalarla gerek stil ve moda gerekse fizyonomik açıdan ele alınmıştır. Yapılan anolojide portre, Plautilla'nın 202 yılında yaratılan üç farklı portre tipinden özellikle I. ve II. Tip ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda ele alınan baş, içerdiği fizyonomi ile imparatoriçenin I. Tip'te yapılmış portrelerini çağrıştırırsa da özellikle II. Tip sikke portrelerinde görülen, yanlarda gevşek dilimlenmiş, başı çapraz kesen saç dilimlerinin yanı sıra *scheitelzopffrisur* olarak ele alınan ense düzeni, Marmaris portresini İmparatoriçenin 202 yılındaki II. Tipi ile çağdaş kılar.

Ayrıca anolojiye dâhil edilen Zagrep portresi ile Bergama'lı genç kadın portresi, kendilerinden çok sonra bulunan Marmaris yapıtıyla birlikte ele alınmalıdır. Zagrep portresinin ense örgüsünün birebir aynı oluşunun yanı sıra Bergama portresinin fizyonomik benzerliği önemli detaylardır. Portrelerde görülen farklılıklarla beraber üç yapıt da birbirinin repliği niteliğindedir. Ayrıca Plautilla olarak önerilen portreler arasındaki farklar, İmparatoriçenin aynı yıl içinde dahi üç farklı portre tipine sahip oluşu düşünüldüğünde, normaldir. Bu nedenle değerlendirme kapsamında ele alınan Marmaris portresi, Zagrep ve Bergama portresiyle çağdaş, olasılıkla da aynı kişinin (Plautilla?) merkezden uzakta yaratılmış replikleridir.

Ayrıca Marmaris portresinin Plautilla olarak yorumlanmasını destekleyebilecek bir diğer unsur da eserin yüzü üzerindeki hasar izleridir. *Damnatio memoriae* olarak yorumlanabilecek bu izler, 202 yılında yapılan mutsuz evlilik, 205 yılında başlayan sürgün hayatı ve 211 yılında gelen infaz sonrasındaki yaptırımların kanıtı olmalıdır. Öyle ki hayatta iken yaşadığı talihsizlikler İmparatoriçe'yi ölümünden sonra da bırakmamıştır. Katı biçimde uygulanan *postumus* yaptırımlar, koruna gelmiş portre yapıtlarının çoğunda izlenilebilmektedir. Özellikle duyu organları üzerinde yoğunlaşan, göz, burun, ağız ve bazen kulakları yok eden, ancak görüntünün geri kalanını sağlam bırakan bu uygulama⁴⁸ Marmaris portresinin yüzü ve özellikle sol göz bebeği üzerinde görülebilmekte ve yapıtın Plautilla? olarak yorumlanmasında destek sağlamaktadır.

Figür 18a-b: *Scheitelzopffrisur* olarak adlandırılan saç modası.

⁴⁸ Varner 2001, 41.

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

- Dio. (=Cassius Dio, *Historia Romana*)
Kullanılan Çeviri: Cassius Dio, *Roman History* (Çev. E. Cary), London, 1927.

Modern Kaynaklar

- Andreae 1973 B. Andreae, *Römische Kunst*, Freiburg, 1973.
- Barnes 1967 T. D. Barnes, "Hadrian and Lucius Verus", *JRS* 57/1-2 (1967), 65-79.
- Bartman 2001 E. Bartman, "Hair and the Artifice of Roman Female Adornment", *AJA* 105/1 (2001), 1-25.
- Bernoulli 1891 J. J. Bernoulli, *Römische Ikonographie (Band 2.2): Die Bildnisse der römischen Kaiser: Von Galba bis Commodus*, Stuttgart, 1891.
- Bieber 1977 M. Bieber, *Ancient Copies: Contribution to the History of Roman Art*, New York, 1977.
- Buzov 2008 M. Buzov, "Plautilla, sudbina jedne princeze", *Archaeologia Adriatica* 2/2 (2008), 473-488.
- Cohon 2005 R. Cohon, "Another Piece of the Plautilla (?) Puzzle", *AntK* 48 (2005), 100-102.
- Duncan-Jones 2006 R. P. Duncan-Jones, "Crispina and the Coinage of the Empresses", *NumChron* 166 (2006), 223-228.
- Erhart 1980 K. P. Erhart, "A New Portrait Type of Octavia Minor (?)", *GettyMusJ* 8 (1980), 117-128.
- Fejfer 2008 J. Fejfer, *Roman Portraits in Context*, New York, 2008.
- Fittschen 1982 K. Fittschen, *Die Bildnistypen der Faustina Minor und die Fecunditas Augustae (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen)*, Göttingen, 1982.
- Fittschen – Zanker 1983 K. Fittschen – P. Zanker, *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom. III, Kaiserinnen und Prinzessinnenbildnisse Frauenporträts*. Mainz am Rhein, 1983.
- Grossman 2001 J. B. Grossman, *Greek Funerary Sculpture: Catalogue of the Collections at the Getty Villa*, Los Angeles, 2001.
- Hausmann 1975 U. Hausmann, *Römerbildnisse*, Stuttgart, 1975.
- Hausmann 1981 U. Hausmann, "Review: Caracalla, Geta, Plautilla by Heinz Bernhard Wiggers; Macrinus bis Balbinus by Max Wegner; Gordian III bis Carinus by Max Wegner, Jörgen Bracker and Willi Real", *Gnomon* 53/4 (1981), 375-392.
- Heintze 1959 H. Heintze, "Studien zu den Porträts des 3. Jahrhunderts n. Chr. V: Der Knabe des Acilia Sarcophags", *RM* 66 (1959), 179-180.

- Hill 1964 P. V. Hill, *The Coinage of Septimius Severus and his Family of the Mint of Rome A.D. 193-217*, London, 1964.
- Hill 1979 P. V. Hill, "The Coin-Portraiture of Severus and his Family from the Mint of Rome", *NumChron* 19/139 (1979), 36-46.
- İnan 1965 J. İnan, *Antalya Bölgesi Roma Devri Portreleri-Römische Porträts aus dem Gebiet von Antalya*, Ankara, 1965.
- İnan 1975 J. İnan, *Side'nin Roma Dönemi Heykeltıraşlığı*, Ankara, 1975.
- İnan – Rosenbaum 1966 J. İnan – E. Rosenbaum, *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture from Asia Minor*, London, 1966.
- İnan – Rosenbaum 1979 J. İnan – E. Rosenbaum, *Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei*, Mainz am Rhein, 1979.
- İşkan 2002 H. İşkan, "Zwei Privatporträts aus Patara. Bemerkungen zur Chronologie der Klineporträts", *JdI* 117 (2002), 251-282.
- Jones 1926 H. S. Jones, *A Catalogue of the Ancient Sculptures Preserved in the Municipal Collections of Rome: The Sculptures of the Palazzo dei Conservatori*, Oxford, 1926.
- Jucker 2003 I. Jucker, "Rätsel um Plautilla", *AntK* 46 (2003), 72-80.
- Kaya 2008 M. A. Kaya, *Septimius Severus: Romanın Afrikalı İmparatoru*, İstanbul, 2008.
- Kerrigan 2017 M. Kerrigan, *The Untold History of the Roman Emperors*, New York, 2017.
- Mattingly – Sydenham 1936 H. Mattingly – E. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, IV.1. (RIC), *Pertinax to Geta*, London, 1936.
- Meischner 1964 J. Meischner, *Das Frauenporträt der Severerzeit*, Berlin, 1964.
- Nodelman 1982 S. Nodelman, "A Portrait of the Empress Plautilla", *GettyMusJ* 10 (1982), 105-120.
- Özgan 2013a R. Özgan, *Roma Portre Sanatı I*, İstanbul, 2013.
- Özgan 2013b R. Özgan, *Roma Portre Sanatı II*, İstanbul, 2013.
- Özgan 2015 R. Özgan, *Roma Portre Sanatı III*, İstanbul, 2015.
- Poulsen 1969 V. Poulsen, "Portrait of a Roman Lady (Worcester Art Museum)", *The Burlington Magazine* 111/792 (1969), 150-155.
- Rowan 2011 C. Rowan "The Public Image Of The Severan Women", *BSR* 79 (2011), 241-273.
- Schreiter – Gerlach 1689 C. Schreiter – J. H. Gerlach, *Dissertationem juridicam de damnatione memoriae: praescitu superiorum, in florentissima Philurea*, Leipzig, 1689.
- Smith 1998 R. R. R. Smith, "Cultural Choice and Political Identity in Honorific Portrait Statues in the Greek East in the Second Century A.D.", *JRS* 88 (1998), 56-93.
- Varner 2001 E. Varner, "Portraits, Plots, and Politics: Damnatio Memoriae and the Images of Imperial Women", *MemAmAc* 46 (2001),

- 41-93.
- Varner 2004 E. Varner, *Mutilation and Transformation Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture* (Monumenta Graeca et Romana 10), Boston, 2004.
- Vermeule 1981 C. Vermule, *Greek and Roman Sculpture in America*, California, 1981.
- Vorster 2007 Ch. Vorster, "The Large and Small Herculaneum Sculptures", Ed. J. Daehner. *The Herculaneum Women: History, Context, Identities*, Los Angeles, 2007, 59-84.
- Wegner 1939 M. Wegner, *Die Herrscherbildnisse antoninischer Zeit*, Berlin, 1939.
- Wiggers – Wegner 1971 H. B. Wiggers – M. Wegner, *Caracalla, Geta, Plautilla: Macrinus bis Balbinus. Das romische Herrscherbild 3.1*, Berlin, 1971.
- Yegül 1981 F. Yegül, "A Roman Lady from a Southern California Collection", *GettyMusJ* 9 (1981), 63-68.

LEVHA 1

1a-b

2a-b

3

4

5

Figür 3-5: Plautilla I. II. ve III. Tip Portreli Sikkeler

6

7

8

Figür 6-7: Plautilla IV. ve V. Tip Portreli Sikkeler

9

10

11

Figür 8-11: Plautilla I. ve II. Tip Anadolu Kökenli Portreli Sikkeler

Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies

Volume 2 (2019)

Why are there no Neolithic mega-sites in the Anatolian Euphrates basin? A socio-archaeological approach to the marital structure of early farming societies

Anadolu Fırat havzasında neden Neolitik mega-köyler bulunmamaktadır? Erken tarım toplumlarının medeni yapılarına sosyo-arkeolojik bir yaklaşım

Cédric BODET

Geliş Tarihi: 16.01.2019 | Kabul Tarihi: 10.05.2019 | Online Yayın Tarihi: 29.05.2019

Makale Künyesi: C. Bodet, “Why are there no Neolithic mega-sites in the Anatolian Euphrates basin? A socio-archaeological approach to the marital structure of early farming societies”, *Arkhaia Anatolika* 2 (2019), 21-51. DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.7

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi “Açık Erişimli” (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Arkhaia Anatolika

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 2 (2019) 21-51
DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.7

Why are there no Neolithic mega-sites in the Anatolian Euphrates basin? A socio-archaeological approach to the marital structure of early farming societies

Anadolu Fırat havzasında neden Neolitik mega-köyler bulunmamaktadır? Erken tarım toplumlarının medeni yapılarına sosyo-arkeolojik bir yaklaşım

Cédric BODET*

Abstract

The appearance and disappearance of Late Neolithic mega-sites in Central Anatolia are poorly understood. These huge agricultural settlements are all the more puzzling that they seem to be unknown from Southeast Anatolia, the area where the mixed-farming economy (along with its social counterpart, the Domestic Mode of Production) appeared first. In order to tackle these enigmas, the mere reading of the archaeological data will fall short of any convincing explanation. It seems necessary to adopt a sociological point of view, necessarily backed by the appropriate ethnological analyses. From this perspective, it must be acknowledged, before anything else, that the adoption of farming modifies deeply, in the long term, the internal structure of hunter-gatherer societies: the lineage becomes the relevant social unit, while marital alliances are more likely to be contracted with the outside world than within the kinship group. Moreover, this internal adjustment is heavy and slow, and this seems to be the reason why, in a context of lengthy diffusion, mega-sites are not seen equally everywhere.

The social reaction to the new mode of production led to the advent of exogamic segmental lineages all over South-West Asia. This process seems however to have taken a markedly different path whether farming slowly came out independently, like in the Euphrates basin, or whether it was rapidly adopted by hunter-gatherers, like in Central Anatolia. The traditional social structure of the latter communities seems to have stood still long after farming began: the reciprocal marital practices (endogamous) appear to have prevented people from leaving the village, leading in time to an accumulation of population. On the contrary, the Euphratean societies, which witnessed the advent of sedentary life and agriculture from the beginning, had a millennium or so to adjust themselves to the Domestic Mode of Production; it is the resulting matrimonial flexibility that arguably allowed small farming sites to spread slowly over Northern Mesopotamia all through the later Neolithic, preventing the concentration of population at any one particular site.

Keywords: Neolithisation, ethno/socio-archaeology, social structure, mega-sites, spatial endogamy, kinship, lineage

Özet

Orta Anadolu'daki Geç Neolitik mega köylerin ortaya çıkışı ve ortadan kalkması tam olarak anlaşılamamıştır. Güney Doğu Anadolu'da, karışık-tarım ekonomisinin (ve sosyal karşılığı, Ev içi Üretim Modu) ilk ortaya çıktığı alan olarak, bu büyük tarımsal yerleşimler bilinmedikleri için, daha da şaşırtıcıdır. Bu bilmeceyi ele almak için, arkeolojik verilerin salt okunması, ikna edici açıklamaların dışında kalacaktır. Mutlaka uygun etnolojik analizlerle desteklenen, sosyolojik bir bakış açısı benimsemek gerekir. Bu açıdan bakıldığında, ilk önce anlaşılması gereken unsur, çiftçiliğin benimsenmesinin uzun vadede avcı-toplayıcı toplum yapısını derinden değiştirmiş olmasıdır; özellikle, evlilik ittifaklarının, akrabalık grubu içinden çok, dış dünya ile gerçekleştiği

* Cédric Bodet, Department of Archaeology, Faculty of Letters, Muğla Sıtkı Koçman University, 48000, Kötekli/Muğla, Turkey.
e-mail: cedric.bodet@yahoo.com

düşünülmektedir. İkinci nokta da, bu iç düzenlemenin çok ağır ve yavaş olması nedeniyle, mega-köylerin her yerde eşit görülmemesine yol açmış olabileceğidir.

Yeni üretim moduna verilen sosyal tepki sonunda her yerde evlilik sisteminin açılmasına neden olmuştur. Ancak, bu tepki, tarımın Fırat havzasında olduğu gibi yavaş yavaş bağımsız bir şekilde çıkmasından ya da Orta Anadolu'daki yerel avcı-toplayıcılar tarafından hızlıca benimsenmesinden, belirgin şekilde farklı bir yol izlenmiş görünüyor. İkinci toplulukların sosyal yapısı, tarım başlamasından sonra çok uzun süre durdu: geleneksel karşılıklı evlilik uygulamaları (yerel endogami), insanların köyden ayrılmalarını önlemiş gibi gözüküyor ve aynı zamanda zaman içinde nüfus birikimine yol açmış olabilir (ve kadın kaçırma olayları köylerin bitişik şekline zorlamış olabilir). Öte yandan, başlangıçtan itibaren yerleşik hayatın ve tarımın ortaya çıkmasına tanık olan Fırat toplumlarının, kendilerini Evcil Üretim Moduna ayarlamaları için yüzyılları olmuş; bu evlilik esnekliği, Geç Neolitik Dönem boyunca Kuzey Mezopotamya'ya yavaş yavaş küçük tarım yerleşimlerinin yayılmasını sağlamış ve herhangi belirli bir yerleşimde nüfusun yoğunlaşmasını engellemiş olduğu iddia edilebilir.

Anahtar kelimeleri: Neolitikleşme, etno/sosyo-arkeoloji, sosyal yapı, mega-köyler, mekansal endogami, akrabalık, soy hattı

Introduction

The Neolithic horizon of the Euphrates basin seems to present a composition rather distinct from that of Central Anatolia. The divergence is not just about contingent cultural matters, like aesthetic choices, but involves deeper layers of the social organization. Such structures may be cautiously approached when the relevant archaeological data, like village planning, architecture or burials¹, are read through the prism of the appropriate ethnological analogy.

Late J.-D. Forest² made precious advances on these aspects but they have been generally ignored and the same incomprehension keeps on flourishing in the literature³. His views are presently combined with an economic approach⁴ in order to uncover the structure of populations living at distinct stages of the Neolithic revolution. Indeed, the difference between an Epipalaeolithic and a proto-urban society, which lie at both ends of this long and momentous process, is much more than about agriculture. It concerns two completely distinct forms of social organization. And it is this evolution that is of concern here, as it is, more generally, in the Ethneo project⁵.

I- The parameters of the research

The Neolithisation process: a general assessment

It is not useless to review the main steps of the Neolithisation process in southwest Asia, the way it is understood here, as this makes up the framework of the following investigation. At the onset of the Holocene, the settling down of communities, seasonally and then year-round, seems to have encouraged the advent of plant cultivation and then of animal husbandry. At this point, it becomes possible to speak of a "mixed farming"⁶ economy, even if hunting and gathering still play a certain economic role for some time.

There is nowadays a general acceptance that the emergence of farming in the Near-East is a "poly/multi-centric" process⁷. Even though the ultimate core of innovation may be

¹ Souvatzi 2017.

² Forest 1996b.

³ Asouti – Fuller 2012, 158, citing other scholars like Bienert, Gebel, Neef or Simmons.

⁴ Bodet 2012.

⁵ <http://ethneo.scienceontheweb.net/>

⁶ Mixed-farming consists of "the integrated cultivation and herding of fully domestic cereals, legumes, and caprines" (Baird *et al.* 2018).

⁷ Bogaard *et al.* 2017, 4; Asouti 2013, 210-211.

reduced to a number of small pockets, the first wave of farming settlements seems to cover a wide but coherent area: the so-called Neolithic 'Fertile Crescent' covers the foothills of the Taurus-Zagros arc, the Middle section of the Mesopotamian river valleys and the eastern Mediterranean coastal area. The success of the new mode of production is made obvious by its immediate diffusion in neighbouring regions, in particular, for the present concern, across the Taurus mountain range, towards Central Anatolia (before spreading over Europe).

Within the wide area concerned by the initial neolithisation process and its first diffusion, two smaller provinces, one in the core, the other in the periphery, will be more particularly looked at because of the quality and relevance of their archaeological material. In the Euphratean core, the independent emergence of sedentism and mixed-farming economy (agriculture and herding) lasted a millennium and a half or so⁸ (between around 10 000 BC and 8500 BC⁹). At the scale of human history, this time-span is very short, hence the term of "Neolithic revolution" coined by Gordon Childe¹⁰. At the human level however, this process is slow, so much so that the change probably could not be perceived by the actors, and farming could not have been pre-conceived as a goal to be reached before it ever existed. The lengthiness of the process is crucial here.

In accordance with Baird *et al.*¹¹, the diffusion is generally expected to proceed more through the adoption of sedentism and farming by local foragers, than by the long-range physical migration of farmers at once¹², at least if arable land is available nearby¹³. However, over a great many generations, from one farmstead to the next, the search for land can cover considerable distances, like in the Halaf period¹⁴. Such expansion, we will see, can only be possible when the system of marital alliances has become flexible enough to allow for marriage with unrelated neighbours, behaviour quite foreign to traditional nomadic hunter-gatherers.

Socio-archaeology: a methodology

A human society is composed of individuals interacting with each other along principles shaped by the experience accumulated by their predecessors (something of Bourdieu's *habitus*¹⁵). This complexity makes all societies very difficult to apprehend, even more so when these have long disappeared, leaving only archaeological traces and no writing. The internal mechanism of a prehistoric society should not simply be guessed at, inevitably using our own schemes of perception, which are certainly very different from theirs¹⁶. Sahlins¹⁷ and Lévi-Strauss¹⁸, among others, have shown how modern concepts such as economic efficiency or rationality for example have nearly no echoing in 'prime societies', more concerned with reciprocity and generosity¹⁹. The societies in question

⁸ Harris 2002.

⁹ All dates are calibrated.

¹⁰ Childe 1992. Watkins (2017) recently challenged the revolutionary aspect of the neolithisation, as the roots of the innovation, like intensification in subsistence strategies and increasing population densities, lay in the Epi-Palaeolithic and the Upper Palaeolithic.

¹¹ Baird *et al.* 2012, 232.

¹² Bodet 2012, 15.

¹³ The colonisation of Cyprus by farmers (Bodet 2018) is the most obvious exception. It may be explained by the lack of land in the Eastern Mediterranean coastal areas (Bodet 2017); the small Neolithic sites identified on the ancient littoral of the Çukurova (Caneva 2012, 1) tend to support this idea.

¹⁴ Forest 1996a.

¹⁵ Bourdieu 1980.

¹⁶ Radcliffe-Brown 1972.

¹⁷ Sahlins 1972.

¹⁸ Lévi-Strauss 1962.

¹⁹ Marcus – Joyce 2012; Mithen 2013, 3.

include late nomadic hunter-gatherers and the first farmers who follow them directly, and with whom they share a common Palaeolithic ideological background²⁰.

Another implication of the complexity of societies is that their internal organization is best apprehended through direct observation²¹. For socio-archaeologists, ethnography thus represents an invaluable source of knowledge. Ethnology provides a collection of living snapshots in the long social evolution of humanity, while archaeology has access to the dead material of a chronologically clearly defined and mostly uninterrupted sequence. Only the intermingling of both sciences can help, at least to some degree, the reconstitution of social evolution²². "All societies, Flannery and Marcus (2012) argue, have their own social logic, a set of explicit or implicit rules of social behaviour that archaeologists or anthropologists must grasp if they are to understand how societies function or change."²³

For socio-archaeology, the whole issue is then to find, in the rich ethnographical repertoire, the accurate elements to bring life to the dry archaeological material. This is arguably where lies the "knowledge which links human activities (i.e. dynamics) to the consequences of those activities that may be apparent in material things (i.e. statics)"²⁴; Binford was achieving this through the Middle-Range Theory²⁵. In the present perspective, the relevant analogies should be made at the intangible level of what societies all share: the **structure** (especially as opposed to culture)²⁶. When ethnologist Barnard aims at explaining the transition from Mesolithic (foraging) to Neolithic (accumulating) societies in terms of "economic ideology (modes of thought)", his methodology is clear: "the pitfalls of crude ethnographic analogy are avoided because the model is structural and not dependent on ethnographic or archaeological detail"²⁷.

At the structural level indeed, societies with low level of productive forces gain to be understood as a coherent **system** of interactions²⁸ revolving around two fundamental matters, the economy (the **production**) and the kinship/marital relations (the **re-production**)²⁹. It is this structural approach that may allow bridging, however cautiously, the ethnological with the archaeological data. Trying to uncover prehistoric social mechanisms and their evolution is the aim of the **socio-archaeological** approach.

The importance given to **kinship** by traditional communities is a matter that has inevitably struck all ethnologists, and there is no reason why it should be any different for the societies studied by prehistoric archaeology³⁰. "Kinship is a most significant organizing principle of human grouping, the basic matter of social categories in archaeological and ethnographic societies, and an important concept universally"³¹. The marital alliance pattern, that is, the rules according to which people mate in order to have children, appears as absolutely crucial a matter for them as it is neglected in archaeology because of its

²⁰ Forest 2006; Barnard 2007, 14.

²¹ Binford 1983.

²² The history of research usually depicts evolutionary and structuralist approaches as antithetical with Radcliffe-Brown and Lévi-Strauss opposing their predecessors (Testart 1992). As a matter of fact, both views are complementary especially from an archaeologist's point of view.

²³ Mithen 2013, 4.

²⁴ Binford 1983, 19.

²⁵ Trigger 1989, 361-363, 389; Fagan 1994, 58-59.

²⁶ Forest 2006, 126.

²⁷ Barnard 2007, 5.

²⁸ Radcliffe-Brown 1972.

²⁹ Testart 1985, 228-229.

³⁰ Ensor 2013.

³¹ Souvatzi 2017, 172.

apparent invisibility in the data. However, ethnology can make certain archaeological indices 'speak' so as to allow a patient social reconstruction.

Because they are often too small to ensure the reproduction of their members, traditional societies need to keep alive acquaintances with extended kinship groups in order to reproduce³². This is why, in the early periods of humanity, cultural networks are almost entirely based on kinship and matrimonial exchanges³³. In the words of Walker *et al.* "the exchange of mates among kin groups (reciprocal exogamy) (...) arguably create the foundation of human social organization"³⁴. Another reason for us to take a serious look at this subject is that the Neolithic arguably stands at a crucial curve in the evolution of marital practices where communities, traditionally turned inward, start to open to the outside world in search for partners (*infra*).

The research process should not be misunderstood. Principles of social evolution are not tried against the archaeological material, quite on the opposite. The archaeological data (mega-sites - or their lack, site configuration, arrowheads etc.) is the raw material of the reflexion, for which ethnology just provides a framework and, at most, a direction for the social reconstitution. However, the presentation of the argumentation must take an opposite direction from the research process itself, as the concepts that ended up proving adequate, need, in the paper, to be presented first, before they are applied to the material.

Social changes correlated with farming

Ethnological analyses have proceeded to show how the social structures, particularly the type of relation among producers (A) and among reproducers (B), drastically differ between a hunter-gatherer and a farming type of society³⁵.

A) For **nomadic** (i.e. non-food storing, non-complex) **hunter-gatherer** societies, the kinship structure is often horizontal, of the 'classificatory' type, to use Lewis Morgan's terminology. This indicates that every individual is classified according to the generation and the descent line (patri/matrilineal); as pointed out by Radcliffe-Brown³⁶, siblings therefore belong to the same 'class'³⁷. "It may seem strange to archaeologists, but it is ethnographically attested throughout the world (that) hunter-gatherers have universal systems of kin classification, in which each member of society classifies every other as belonging to a particular kin category" says Barnard³⁸. **In a farming society** (at least where land is cultivated), the social construction is usually different. The means of production tend to be restricted to a specific and limited unit of land and/or herd, passed on from one generation to the next. It is inherited by specific individuals designated by the genealogy: at the father's death, the first born male (masculine primogeniture) generally comes to be responsible, not only for the land, herd and estate but also for the individuals in his group, especially those to be married³⁹. The organization of the society has then a tendency to take on a vertical or 'linear' structure, with the '**lineage**' as the relevant (re)producing unit. The lineage is a unilineal construction (generally patrilineal among farmers) that embraces the

³² Lévi-Strauss 1967.

³³ Forest 1996a, 23.

³⁴ Walker *et al.* 2011.

³⁵ Testart 2012.

³⁶ Radcliffe-Brown 1972.

³⁷ This 'class' has nothing to do with the modern understanding of a social class, as it is based solely on kinship and not on economic considerations (no hierarchy is implied). It is according to this 'classification' that the sexual mate will be defined or prescribed, always outside Ego's own 'class' to avoid incest (Testart 2012).

³⁸ Barnard 2007, 10.

³⁹ Meillassoux 1991.

individuals sharing an acknowledged common ‘founding ancestor’⁴⁰. “In many parts of the world, hunter-gatherers tend **not** to have unilineal descent groups whereas small-scale agro-pastoralists do”⁴¹. The elders, as the closest living individuals to the founding ancestors, come to hold a prominent role: they are usually expected to manage and represent the entire lineage, if not the entire community for the elder of the elder lineage. Also, according to Sahlins⁴² and Meillassoux⁴³, one of the main features of the “**Domestic Mode of Production** (DMP)” is the *segmental lineage*, where nuclear families are inclined to split from the family core (see below). Because dry agriculture usually does not require a large force of production, in Northern Mesopotamia and in Anatolia every nuclear family, or household, potentially constitutes an autonomous unit of production⁴⁴ inclined to split from the lineage and the village. Forest⁴⁵ has convincingly shown this splitting to arise fully only by the Halaf horizon, about four millennia after the first pre-domestic agriculture, but the process is gradual, and susceptible to be momentarily and dramatically hindered as we will see.

B) A parallel evolution tends to affect the relations of reproduction, that is, the type of marital alliance (see appendix), or, in other words, the rules, specific to every society, according to which individuals mate⁴⁶. Lévi-Strauss⁴⁷ has assembled these rules under two major groups, the ‘**elementary**’ one, where the community, closed on itself, is divided in exogamic sub-groups, and the ‘**complex**’ one, open to outer communities, enlarging considerably the choice of possible mates. The former type is said to be ‘**prescriptive**’, which means that the system designates for everyone, in advance, the individual (necessarily a more or less distant relative, a cross-cousin for example) to be married⁴⁸: this form is often found among foragers, while the ‘complex’ type is more characteristic of farming (and industrial) societies. With the advent of agriculture marriages tend to be contracted with unrelated groups⁴⁹ (i.e. sliding from elementary to complex types), but this adjustment of the alliance and kinship⁵⁰ to the mode of production is not straightforward and takes more time than the technical advent of farming itself.

To synthesize coarsely, while the hunter-gatherer generational ‘classes’ tend to reproduce in a never ending circle according to arranged rules, the farmers’ lineages are a more flexible social unit inclined to some degree of opening. This slightly esoteric presentation will hopefully make sense when confronted to the archaeological material.

Notes on social evolution

For hunter-gatherers, the earliest and most pristine example is arguably the Australian aborigines, deprived even of bows and arrows and of any individualistic behaviour. This “primitive communist” stage of social evolution⁵¹ is certainly not represented in any of the societies under investigation here. However, it stands as a universal starting point for the subsequent evolution which includes Woodburn’s

⁴⁰ Ghasarian 1996.

⁴¹ Barnard 2007, 13.

⁴² Sahlins 1972.

⁴³ Meillassoux 1991.

⁴⁴ Larsen *et al.* 2015, 28.

⁴⁵ Forest 1996a, 51.

⁴⁶ Walker *et al.* 2011.

⁴⁷ Lévi-Strauss 1967.

⁴⁸ Forest 1996a, 265.

⁴⁹ ‘Delayed-return societies are generally associated with pastoralism/farming, lineages/clans and ‘in which women are bestowed in marriage by men to other men’ (Woodburn 1982, 433).

⁵⁰ Ensor 2013, 14.

⁵¹ Testart 1985.

“immediate-return” and “delayed-return” phases⁵². The basic difference between these two types seems to be that only the latter store their food⁵³. Among them are farmers, of course, but also sedentary hunter-gatherers like the Indians of California or of the NW coast of America. These complex hunter-gatherers may look like they stand in between hunter-gatherers and farmers but they represent another line of evolution⁵⁴ that needs not concern us here; as for the Natufians, they could have ended-up as the first farmers but the Younger-Dryas cold interval stopped a process which only resumed with the last hunter-gatherers of the early Holocene. The latter have probably more in common in terms of social construction and especially of marital patterns with Aborigines and other immediate-return societies like the Hadza, the !Kung San and the Mbuti Pygmies of Africa.

There has been recently, in Neolithic research, a certain interest in Lévi-Strauss⁵⁵ concept of *sociétés à maison* or ‘house societies’⁵⁶. Trying to give life to archaeological data with ethnology is generally welcome, but analogy can only work under controlled parameters, the first of which being, as Barnard⁵⁷ reminded, that the structure of the societies be similar, “not identical” but “literally compare-able”. Gonzalez-Ruibal⁵⁸ remarked that Lévi-Strauss saw “anomalies in several ranked societies that did not fit into traditional kinship classifications”. House societies are “a type of social structure hitherto associated with complex societies also to be found in non-literate societies” says Lévi-Strauss⁵⁹. The societies where Lévi-Strauss applies this model are indeed highly hierarchical, like medieval Europe / Japan, or Northwest American Indians (Kwakiutl, Yurok): the former have already gone through the Urban revolution and the apparition of the state, while the extreme inequalities of the latter (hunter-gatherer)⁶⁰ have developed on prestige competition (potlatch) and on the systematic storage and surplus of food (salmon or acorn). Because the first state formations are millennia away and because there is no archaeological reason to believe that any substantial stratification has developed in the Neolithic Fertile Crescent, none of the house societies can structurally be compared to Anatolian Neolithic ones, neither can the house society model be used to enlighten them. The house society is therefore just one of Lévi-Strauss’ ‘complex’ societies, term he used in opposition to the ‘elementary’ ones, (or kinship-based), to which he devoted his famous analysis⁶¹, an analysis that remains most efficient when applied to the classless composition of the Neolithic communities of SW Asia. As a matter of fact, the ‘elementary’ kinship structure is not so much a model than a very efficient tool to understand how prime (or pre-state and classless) societies marry.

The pure structuralism of Lévi-Strauss would prevent him from positing an evolution⁶² between ‘elementary’ and ‘complex’ (to which the house society belongs) types of societies. Archaeology has however allowed Marxist authors like Forest⁶³ to show it as a historically determined process based on the farming mode of production. If farming is the inevitable infrastructure, its repercussion on the social superstructure (hierarchy) is delayed.

⁵² Woodburn 1982.

⁵³ Testart 1982.

⁵⁴ Testart 2012.

⁵⁵ Lévi-Strauss 1979.

⁵⁶ Boric 2008, 112-114; Gillespie 2000, 2.

⁵⁷ Barnard 2007, 5.

⁵⁸ Gonzalez-Ruibal 2006, 145.

⁵⁹ Lévi-Strauss 1987, 151.

⁶⁰ Testart 1982.

⁶¹ Lévi-Strauss 1967.

⁶² Testart 1992.

⁶³ Forest 1996a.

II- The archaeological data

1- Areas of Innovation and Diffusion

Though every Neolithic site seems to have developed its own approach to the control of food resources, there appears to be only one relatively reduced area where mixed-farming (agriculture + farming) became a successful mode of production to the point that, by way of diffusion, it pre-empted its independent blossoming anywhere else. This area is the Upper section of the Middle Euphrates⁶⁴. The map (fig. 1) and the table (fig. 2) below show the geographical and temporal location of the main sites discussed in the text.

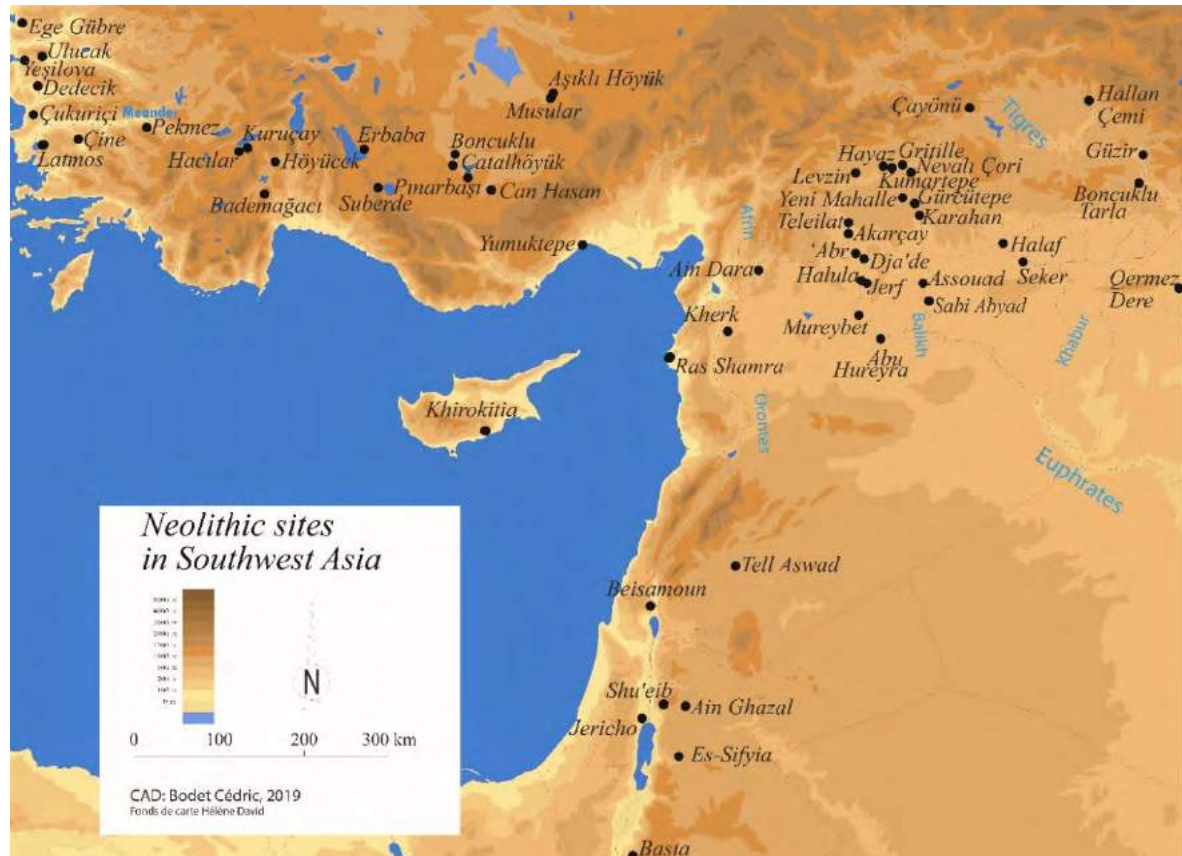

Figure 1: Sites mentioned in the text

A) In the **Middle Euphrates** basin as a whole, the neolithisation process can be followed from incipieny to maturation as a genuine innovation. Sedentism first occurs at the beginning of the Holocene in the southern (Syrian) half, where plant cultivation seems to be attested a few centuries later, around 9500 BC, at the sites of Jerf el Ahmar, Mureybet and Tell Abr⁶⁵. This PPNA “long period of (...) pre-domestication cultivation, i.e. the planting, tending and harvesting of morphologically wild plants”, is followed by a slow “rate of development of (morphological) domestication (indehiscent rachis, large seed size, germination inhibition)”⁶⁶ from the M PPNB onward. It is at this time, almost a millennium after the emergence of plant cultivation, that caprine herding seems to be attested. It first appeared in the northern ‘Taurusian’ half of the Middle Euphrates basin, an area best known by the sites of Nevalı Çori and Çayönü⁶⁷. Mixed-farming can be considered

⁶⁴ Bodet 2012.

⁶⁵ Willcox – Stordeur 2012.

⁶⁶ Asouti 2013, 211-212.

⁶⁷ Peters *et al.* 2005.

sustainable around 8500 BC and slowly gained importance relatively to hunting and gathering. Deprived of any model to follow and any specific goal to reach, the whole process emerged hesitatively: the time-span implied may have been long enough for the social structure to start slowly adjusting to the economic changes, in particular towards more linearity in the kinship structure and loosening of the marital rules (*infra*).

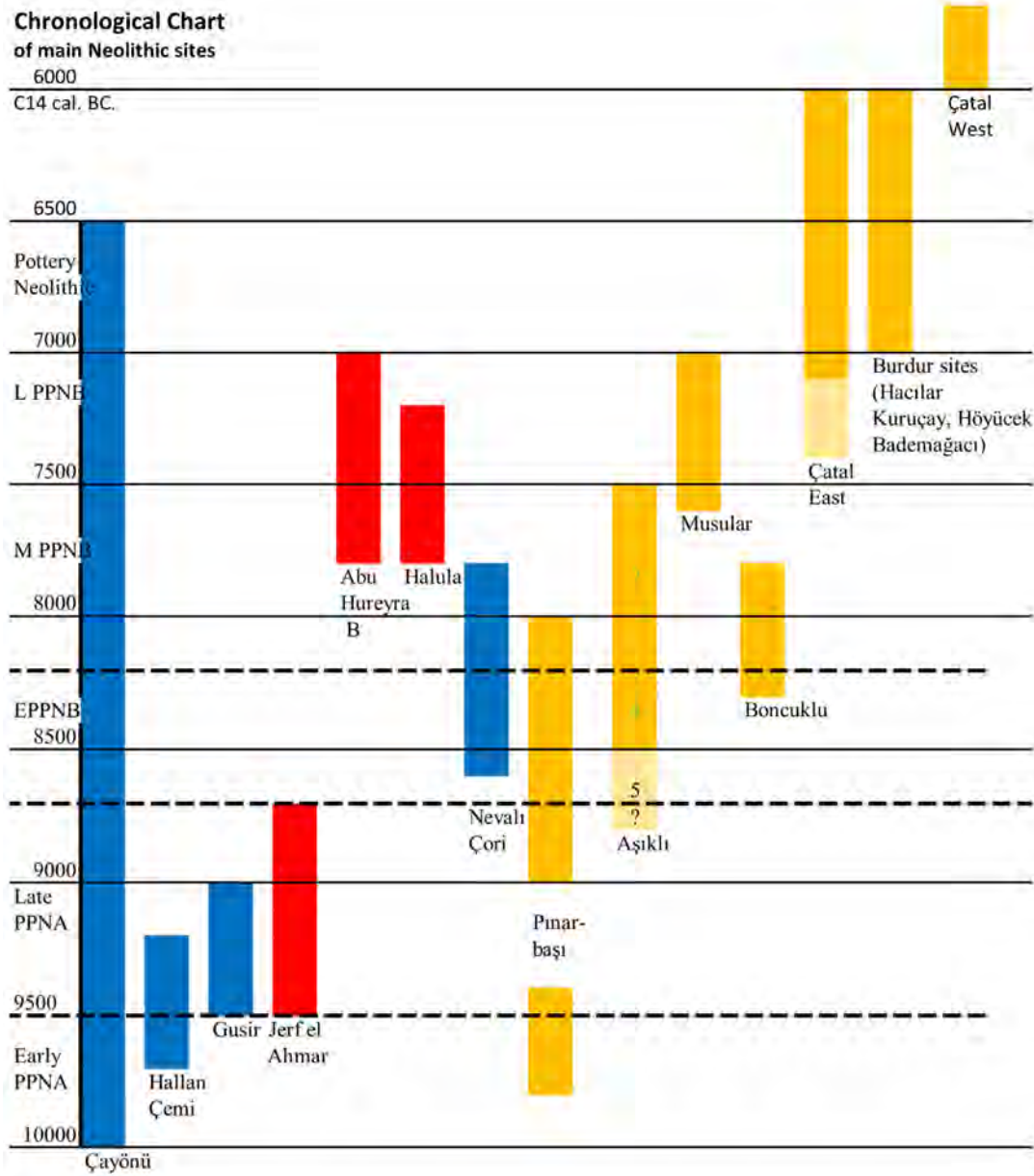

Figure 2: Chronological chart of the main sites discussed in the text

B) Following its implantation in the Euphrates valley, the mixed-farming mode of production seems to have appeared rather rapidly in Cappadocia, at the site of Aşıklı Höyük “upper level 4” dated to 8400-8100 BC⁶⁸. The material culture is a local one (known from Epipaleolithic Direkli cave in the Central Taurus⁶⁹) which likely invalidates the possibility of a migration by farmers⁷⁰. The semi-subterranean oval architecture as well as the hunting of small species in the first levels seems to confirm the presence of foragers. As

⁶⁸ Stiner *et al.* 2014.

⁶⁹ Ereş 2009, 333; Arbuckle – Ereş 2012.

⁷⁰ Özbaşaran 2012.

regional specialists put it “cultivation appeared in Central Anatolia through adoption by indigenous foragers”⁷¹, probably inspired by what was going on in the Euphrates valley since several centuries already⁷², both regions being connected at that time at least through the circulation of obsidian⁷³. Moreover, the “low-level food production” is, here, “oriented to quick returns”⁷⁴. This timid practice of farming may show, by the way, that it was primarily adopted to permit year-round sedentism, which could itself be desired as it released pressure on the childbearing process. Whatever the case, when sedentism and farming start in Central Anatolia, the heavy social adjustment to farming hardly had any time to operate on the social structure. The latter must overall have remained that of a hunter-gatherer for a long time, that is, still of the classificatory type and closed on itself. Because mode of production (farming) and social organization (hunter-gatherer) did not move together, the resulting offset is thought to have brought a deep local disequilibrium, as detailed below.

C) Within about a millennium, the size and density of population at Aşıklı grew immensely before the site was abandoned around 7500 BC, followed locally by the nearby foundation of a great many but much smaller sites like Musular and others known by prospection⁷⁵. By then, the spread of farming had proceeded westward, in the Konya plain, first at Boncuklu around 8300 BC⁷⁶ and then at Can Hasan and Çatalhöyük⁷⁷, before reaching the Lake region, at Höyücek, Hacılar, Kuruçay and Bademağacı⁷⁸. Everywhere, a development strikingly similar to that of Cappadocia can be detected: local “relatively mobile” foragers (known from the Epipalaeolithic rock-shelter of Pınarbaşı in the Konya plain) adopt the technique of farming from neighbours⁷⁹, and their sites, like Çatalhöyük, grow near saturation within a few centuries, before they seem to ‘burst’ in a number of small sites like Çatalhöyük West⁸⁰. From then onward, the diffusion seems to come down to a more balanced spread of smaller farming communities in search for land in Western Anatolia (Latmos, Çine, Pekmez), all the way north to the Marmara region. The Aegean coast, with Ege Gübre, Yeşilova, Çukuriçi Höyük and Ulucak⁸¹ could well be included in this wave. Horejs *et al.*⁸² consider however some of these sites at least to be founded by sea-borne migrants from the northern Levant, like those of Cyprus⁸³. Whatever the case, the peculiar development of the Central Anatolian mega-sites like Aşıklı and Çatalhöyük (just like those of the southern Levant like Ain Ghazal, *infra*), that have fostered so many questions and incomprehension (see note 2), will require an explanation.

2- Çayönü or the slow emergence of the Domestic Mode of Production (DMP)

Within the Middle Euphrates basin, the emergence of mixed-farming can be followed without drastic interruption at the single site of Çayönü⁸⁴. Extensively excavated at nearly every layer, the interconnections between the architectural features are clear enough to allow some insight on the evolution of the population structure.

⁷¹ Baird *et al.* 2018, 1.

⁷² Asouti – Fairbairn 2002.

⁷³ Cauvin – Chataigner 1998.

⁷⁴ Stiner *et al.* 2014, 8404.

⁷⁵ Özbaşaran 2012.

⁷⁶ Baird *et al.* 2018, 5.

⁷⁷ Mellaart 1967.

⁷⁸ Duru 1999, 2012.

⁷⁹ Baird 2012, 191; Baird *et al.* 2012, 232.

⁸⁰ Fairbairn 2005, 204.

⁸¹ Çilingiroğlu *et al.* 2012.

⁸² Horejs *et al.* 2015.

⁸³ Bodet 2017, 2018.

⁸⁴ Özdoğan 1999.

In the PPNA period, several small round houses (arguably of nuclear families, as supposed from their size and facilities) materialize, in the long term, the short-lived camp dwellings of their previous nomadic life. The hearth can be considered as the focal point around which the members of the household revolve. Similarly, there is a central space and/or building that may have served as a focal point towards which villagers could converge and meet for anything that involves the group as a whole⁸⁵: taking communal decisions, celebrating events, storing food or, more ordinarily, listening to mythical stories, hunters' feats or gossips. In prime societies, there is indeed usually no clear distinction between the public matters that are, today, clearly separated between economy, religion, entertainment or politics⁸⁶, and the same place/building could serve all purposes. Such communal buildings are well identified in several PPNA sites such as Jerf el-Ahmar and Mureybet⁸⁷ downstream the Euphrates, as well as in Hallan Çemi in the Tigris basin⁸⁸. Among the several round houses found in the earliest phase at Çayönü, such a specific building has not been clearly identified. There is however a cluster of larger constructions with specific features (red-painted floor, large stones) placed just below the sumptuary buildings of later periods⁸⁹.

Later on, in the Early PPNB, the domestic buildings conform to a peculiar rectangular 'grill' plan. Given their size and arrangement (with one or two hearths), it is reasonable to suspect that these structures are again individual houses for a nuclear family, to which several rows of parallel walls are attached. Given that farmers need to store their crops, the function of the latter left little doubt to the first excavators (Braidwood and his team): the grills appeared to them as the ventilated foundation of a disappeared superstructure where the grain and other food items were stored dry⁹⁰. This seems to betray already an evolution in the village internal organization, with every household being now supposedly responsible for its 'own' cereals. There is however no reason to see here the beginning of 'private ownership', an anachronistic concept for a small community where everyone is probably related in some way. This change can be better understood as a practical way to facilitate the redistribution and the storing of natural resources within a population growing under the combined effects of sedentism and food reliability⁹¹. A switch towards a relatively more individualized ideology may be better apprehended as a later consequence than as a primary cause of this shift in the relations of production.

In these early PPNB layers of Çayönü, the focal point of the village appears to be a specifically arranged wide open space, the so-called 'plaza', at the edge of which stands the 'Skull building' (BM) which clearly holds a communal function. In one of its cells, 70 skulls were retrieved, several being carefully deposited after natural death and decomposition of the flesh⁹². It is interesting to note that everybody's skull has not been placed here: the MNI remains of nearly 400 individuals were found in that building and twice more in the rest of the site, notably beneath the floors of contemporary houses⁹³. This means that there seems to be some (albeit not drastic) selection as to who gets buried here. The ethnological

⁸⁵ Acar 2001.

⁸⁶ Sahlins (1972, 168) on the many meanings of the 'hau' concept central to New Zealand Maori culture: "Does not the apparent 'imprecision' of the term hau perfectly accord with a society in which "economic", "social", "political" and "religious" are indiscriminately organized by the same relations and intermixed in the same activities?"

⁸⁷ Stordeur 2003, 18-19.

⁸⁸ Rosenberg 2011, 63.

⁸⁹ Erim-Özdoğan 2011, 194-197.

⁹⁰ Erim-Özdoğan 2011, 195, fn. 29; Forest 1996b.

⁹¹ Bellwood – Oxenham 2008, 13-14, 30.

⁹² Özbek 2004, 18.

⁹³ Pearson *et al.* 2013, 182.

analogy⁹⁴ and the structure of farming societies reviewed above can be applied presently to guess how: the selection may well have operated along the genealogical line⁹⁵, according to the ancestors of the founding lineages of the site⁹⁶. At every generation, the married elder sons and their female partners, for example, could be a realistic presumption for such selection. The skulls having been placed together in this communal building could moreover imply that the ancestors were recognized, beyond each lineage, by the entire community, and, thus, that several exogamic lineages (i.e. exchanging their women) may have lived side by side in the village.

The skull building must be put in relation with the above mentioned communal building of PPNA Jerf el Ahmar, likewise intentionally burnt down and where a female headless body was retrieved⁹⁷. Such skull treatments also recall the “exposed and weathered human crania” of Qermez Dere⁹⁸, as well as contemporary similar cases from Nevalı Çori, Abu Hureyra, and, in particular, Ain Ghazal, Jericho and Tell Aswad where skull plastering is most impressive⁹⁹. These strong chronological correlations and the width of the area concerned seem to show that the detachment of skulls is neither a cultural coincidence nor a local peculiarity but a “widespread, if not universal, practice during the PPNB”¹⁰⁰, with clear roots in the PPNA. This behaviour indeed seems to take on a *structural* aspect, farming being suspected, as suggested above, to push the inner construction of the society towards more verticality and genealogical linearity. There may be a link with the fact that the means of production, the land, is inherited according to the law of primogeniture, as is often the case among farming societies, so as to prevent the prospect of a disastrous anarchy. Skull removal can be put in relation with yet another archaeological feature.

Davis¹⁰¹ has put an enlightening emphasis on the village organization at Çayönü: at every PPNB layer, and most remarkably in the later PPNB, a few buildings worth attention are found directly aligning the plaza and the corresponding communal building (like the Skull building). Though similar in form to the contemporary individual houses (whether grill, channelled, or cell plan) found further away in the western ‘residential’ area, these constructions are substantially larger, better constructed, more ostentatious (some with a porch and a stone pavement) and hold more obsidian. Davis speaks about “social differentiation”, an observation consolidated by a stable isotope analysis by Pearson *et al.*¹⁰² (*infra*). From our perspective however, it is worth to be precise about the terminology employed so as to avoid the idea of ‘hierarchy’ in a society where everyone is predictably conscious of the kinship ties that link everybody in the community, where there is, most probably, no labour division (other than gender-related), no surplus to be extorted, and, arguably, where the egalitarian ideology still puts foreword strong social mechanisms to “disengage people from property, from the potentiality in property rights for creating dependency”¹⁰³. The statement of Flannery and Joyce that “many societies have remained egalitarian after thousands of years of farming”¹⁰⁴ is probably true for the first two or three thousand years in Mesopotamia.

⁹⁴ Radcliffe-Brown 1972.

⁹⁵ Barnard 2007, 13.

⁹⁶ Forest 1996b.

⁹⁷ Stordeur 2000, 45-46.

⁹⁸ Watkins 1996, 85; Watkins 2017, 5.

⁹⁹ Stordeur *et al.* 2010, 49-52; Aurenche – Kozłowski 1999, 112.

¹⁰⁰ Hole 2000, 205.

¹⁰¹ Davis 1998.

¹⁰² Pearson *et al.* 2013.

¹⁰³ Woodburn 1982, 445.

¹⁰⁴ Flannery – Joyce 2012, 91.

Overall egalitarianism is not contradicted by the fact that in DMP farming communities, elders of lineages (household heads) manage the affairs of their families and represent them when communal decisions are to be taken, in particular concerning matrimonial transactions¹⁰⁵. In these early domestic times, this delegation of power must be conceived as purely organizational, as a mere service rendered to the community, and not, yet, as a way to exploit the commoner (who always remains a more or less close kin or affine). It is certain that in time this position will tend to take a slightly exploitative turn, but the Neolithic is not quite there yet (because the integrative force of irrigation agriculture is not present), and status remains totally kinship-bound and is thus ephemeral and limited. At most, when several (necessarily related) households live side by side, as is maybe the case of later PPNB Çayönü, social integration may have reached the level of the extended family. The authority is then naturally transferred one generation higher, to the elders of the elder lineages (thus covering more people). Indeed, as the village grows, not everyone can be consulted when public decisions are taken (justice, communal works, inner and outer conflicts, marriages, ceremonies etc.). It is reasonable to subsume, as Forest¹⁰⁶ did for early proto-urban Mesopotamia, that, in order to perform their duties, elders tend to receive many people in their house (individuals of their own lineage, the elders of other lineages, outsiders...) and gather valuable objects used for marital transactions like copper beads, shells and obsidian, materializing the prestige and wealth of the entire lineage. This managing function of elders could well explain the relatively big size, centralized location and the relatively sumptuary aspect of their houses in Çayönü, as well as the “different diet” of the individuals buried (with their spouse-s) in the skull building, compared to those buried under houses¹⁰⁷. But there is no question of a separate elite or hierarchy.

At Nevalı Çori, a similar village organization may also have existed: large excavated houses near the ‘Kultgebäude’ are situated away from the western part of the mound destroyed by erosion¹⁰⁸ where smaller residential houses may have been clustered. The fact that these large houses are to the East, could hold a symbolical meaning: the elders, by way of the ancestors they represent, may have been conceived as the ‘birth’ of their lineage; the location of their house, where the sun eternally rises, would then place the community (and not just the elder) within a cosmic order. The adequacy of cosmic symbols with the items of ‘practical’ life is indeed known to be very important to traditional people, as shown by Bourdieu¹⁰⁹.

The plaza would be where, under the auspices of the elders, the communal ceremonies take place, some of them related to the agricultural calendar, again inserting the community within the cosmic order fixed by the imperturbable cycle of the seasons and the sky bodies (sun, moon, stars). Other such ceremonies were probably related to social celebrations such as marriages, which concern the entire community as the reflection of the rules (in particular exogamy) that, again, prevent it from falling in a dangerous form of anarchy and violence, a perspective that is known to scare so much traditional societies¹¹⁰. Among these celebrations, the initiatory rites of passage to adulthood may not be the least. The importance of an individual’s age group in a traditional community is such that puberty is commonly made manifest by indelible signs: this invites us to think that the human blood found on a stone table in the Skull Building¹¹¹ could well be that of

¹⁰⁵ Woodburn 1982, 433.

¹⁰⁶ Forest 1996a.

¹⁰⁷ Pearson *et al.* 2013, 185.

¹⁰⁸ Hauptmann 2011, 90.

¹⁰⁹ Bourdieu 1980.

¹¹⁰ Girard 1972; Clastres 1974.

¹¹¹ Özbek 2004, 20.

circumcision¹¹² (there is probably no need to think of human sacrifices, although the traces of animal blood may well indicate animal sacrifices¹¹³). It is indeed interesting to note that marriages and circumcisions, practically involving only a limited number of individuals, are always celebrated by the entire community, as it is still today. The reason seems to be that everybody is expected to witness the immutable rule whereby one enters the sphere of the (re)producers. Again can we see the ordering of the society, which the elders conduct (from their houses, just opposite) as representatives of the founding ancestors, to ensure the smooth perpetuation of the community.

In the last PPN and then in the PN layers, Çayönü apparently becomes smaller, socially less integrated (with no specific communal building or area) and is slowly deserted. This desertion certainly is happening through the segmental¹¹⁴ structure characteristic of farming societies, whereby youngsters readily leave the group to establish a farm somewhere else. This situation seems in fact to be the outcome of a trend starting timidly earlier on. Indeed, throughout of the PPNB, the size of Euphratean sites like Çayönü always remained very reasonable (especially in comparison with Central Anatolian ones), in spite of a long sequence of sedentism and farming which must have entailed a steady population growth¹¹⁵. It is tempting to think that the demography of these PPNB villages probably could not have remained so moderate if, gradually, a fraction of the new generations did not move out to marry and/or establish elsewhere. This seems to go well, we will see, with the fact that the number of sites (of similarly moderate size) seems to burst throughout the Euphrates basin in M and L PPNB phases.

These final Neolithic layers should not be considered as the end of a culturally blossoming era, but simply as the advent of a normal agricultural community after a long period of adjustment. After about 7000 BC, the adoption of ceramic and the reliance on fully domestic crops and animals, the Çayönü community seems finally to have fully adopted the segmental lineage and other social characteristics of the Domestic Mode of Production. It is important to note that the features reviewed here are approximately shared by contemporary neighbouring sites at every period, and that this social evolution is a regional one. Our insistence on Çayönü comes from the fact that only there can the entire process be followed at the same place, giving a coherent spatial unity to the long evolution.

This review of the archaeological evidence shows how long and winding is the road for the internal structure of a nomadic hunter-gatherer society to become that of a genuine farming society, with lineages, elders and arguably splitting nuclear family segments.

3- Hypertrophied Central Anatolian villages

Once firmly established in the Euphrates valley, the Neolithic way of life seems to diffuse westward, adopted by Central Anatolian hunter-gatherer societies. The social adjustment to settled life and farming, which was so gradual in the area of invention, must, in Cappadocia, start all over again, against an ideological background still of the hunter-gatherer type. Archaeologically speaking, the most striking difference between the two regions is the site size. Contrary to what could be expected, the biggest sites are not situated in the region where mixed-farming came out first, but in those where it diffused. It is interesting to note that a similar situation is found in other regions of diffusion like the Levant as we will see, in Ukraine Dnieper alluvial plain with the Trypillian mega-sites¹¹⁶,

¹¹² Forest 1996b, 24-25.

¹¹³ See Girard for a general understanding of the universal role of (usually domestic) animal sacrifices.

¹¹⁴ Sahlins 1972; Meillassoux 1991; Forest 1996a, 35.

¹¹⁵ Larsen *et al.* 2015.

¹¹⁶ Müller *et al.* 2016.

but also at the periphery of other independent cases of Neolithisation like in Eastern Asia¹¹⁷. There must therefore be a structural reason accounting for this systematic dichotomy between regions of innovation and diffusion. To try to uncover it, it is first necessary to evaluate the data at hand.

The evolution of the settling pattern in Aşıklı Höyük is characteristic. The earliest levels (4 and 5, mid. 9th mill) are loosely populated, recalling a forager camp with circular structures and open spaces for daily activities. At the end of the occupation, in the mid-8th millennium BC, the constructions have taken up all the available space on the mound, barely leaving narrow “middens” between the small packed houses¹¹⁸. About a millennium later, an even denser and larger demographic cluster will characterize Çatalhöyük, with thousands living together¹¹⁹. How are we to explain the constitution of these heavily populated and agglutinative ‘mega-sites’? Only then will we be able to understand why they are unseen in the Upper-Middle Euphrates core area.

Endogamy

The matrimonial alliance system of hunter-gatherer is generally closed on itself and characterized by reciprocity in the exchange of women among the subgroups into which the community is divided. These societies tend to exchange simultaneously with each-other the individuals to be married. This is the ‘elementary’ kinship pattern described by Lévi-Strauss¹²⁰, in particular its ‘restricted’ formula (see appendix). When these societies settle down permanently, there is no reason why such tradition should change, at least for a while. Indeed, the individuals prescribed for marriage are present locally, immediately at reach. Matrimonial subgroups thus mechanically exchange women/men for marriage without delay, and they reproduce their matrimonial arrangements generation after generation. This reciprocal matrimonial pattern indeed renders fission from the community difficult and dangerous, as the promised mate can hardly be given if she/is not physically present; if people left the village, this would be a problem for his/her entire subgroup breaking down an age-old contract of mate exchange, affecting the balance of the whole community. Indeed, fission does not seem to be practiced and, as can be inferred from the growing size of Central Anatolian Neolithic sites, the new generations are kept within the boundaries of the settlement to perpetuate the reciprocity.

Moreover, no break in the material culture of these sites would indicate a population replacement: a rather uniform genealogical pool seems to run through the dozens of generations of the occupation of these Central Anatolian Neolithic sites. The exchange of women between subgroups therefore continues the way it always has but in a context where sedentism and farming naturally involve demographic growth, as shown by the bioarchaeological study of Larsen *et al.*¹²¹. The end-result of this closed-in marital system is tremendous: the population seems to aggregate slowly but continually and the village appears to grow beyond social reason, leading to the creation of the hypertrophied Neolithic settlements of Aşıklı Höyük, Çatalhöyük, maybe also Can Hasan, Hacilar and Erbaba. It is interesting to note that the sites mentioned cover a wide chronological span, which further shows that mega-sites do not correspond to a definite time-period but are a structural reaction to the arrival of agriculture, *whenever it arrives*, within a society still functioning under a hunter-gatherer construction (this can be well into the Chalcolithic as

¹¹⁷ Bellwood – Oxenham 2008.

¹¹⁸ Özbaşaran 2012, 139.

¹¹⁹ Bogaard *et al.* 2017, 2; up to 8000 according to Hodder 2012, 246; Hodder 2016, 1.

¹²⁰ Lévi-Strauss 1967.

¹²¹ Larsen *et al.* 2015, 28.

the Trypillian mega-sites¹²² show for example). In a word, there seems to be in Central Anatolia a good case of 'spatial **endogamy**'¹²³, in the sense that marriages probably proceeded mostly among individuals born in the village (though not totally, as some women may have been kidnapped from outside, see below).

This picture is not contradicted by the high mortality rate of juveniles at Çatalhöyük which seems to minimize the possibility of immigration as a cause of population growth. However, a bio-archaeological study, conducted on the individuals buried under the house floors of Çatalhöyük, showed "limited biological affinity, contradicting the expectation that those individuals were members of extended biological families"¹²⁴. Another investigation likewise showed "a lack of maternal kinship among ten analyzed individuals buried under the floors of selected **adjacent** Çatalhöyük buildings"¹²⁵. Moreover, there seems to be no more genetic link between individuals living within the same district than with the rest of the settlement¹²⁶. Considering the alliance system, the reason for these facts may be partly reachable: because of exogamy, every woman marries necessarily outside her lineage and goes out to live in her husband's family district (Larsen *et al.* have indeed showed the probable patrilocal residence on the site)¹²⁷, where she leaves half of her genes to her children (and where she is probably buried). That could explain the genetic patchwork across the site, albeit generally turned inward.

Promiscuity, epidemics or epizootics, family conflicts (mostly on marriages), problematic distribution and access to fields and pastures¹²⁸ are among the serious problems that population density may involve. This suppose an apparent lack of 'political' maturity, that is, the lack of effective delegation of the decision-making process to individuals higher in the genealogical line, the way it was argued above for late PPNB Çayönü. But the deepest problem with this situation of hypertrophy comes from a general contradiction with the standard functioning of the agricultural mode of production; indeed, these early farming communities would be much better off scattered over the landscape, as independent and isolated units, each on its 'own' piece of land, as will probably be the case in the Chalcolithic period. These aggregations of population, often understood as a sign of 'civilisation' on the model of later urbanized entities, appear on the contrary, for the Neolithic period, as the symptom of a deep disequilibrium between mode (farming) and force (nuclear family) of (re-)production¹²⁹.

Agglutinative architecture and kidnapping

Now, if the elementary alliance system prompted people to live in the same place, it does not satisfactorily explain the extreme clustering of the population, as the villages could have been somewhat expanded¹³⁰ so as to preserve open spaces on the ground, without having to push them on the roof. Only the most crucial reasons can push people to live in such an architecture. The fact that a massive stone wall surrounded Aşıklı in the later levels, as in Kuruçay¹³¹, enjoins to surmise a certain climate of tension among neighbouring communities, whether they be agriculturalists or foragers. Why such a tense climate with the outside world, for communities that have just been described as

¹²² Müller *et al.* 2016.

¹²³ Forest 1993; Forest 1996b, 4.

¹²⁴ Larsen *et al.* 2015, 58.

¹²⁵ Chylenski *et al.* 2019, 10.

¹²⁶ Hodder 2012, 247.

¹²⁷ Larsen *et al.* 2015, 41.

¹²⁸ Fairbairn 2005, 205-206; Larsen *et al.* 2015, 47-48.

¹²⁹ Forest 1993.

¹³⁰ Rosenberg 2003.

¹³¹ Duru 2012, 6.

supposedly endogamic, i.e. turned inward? The lack of hierarchy and of state-like political organization should prevent us from seeing here a conventional type of violence. The presence of stores of food (grains and herds) is, likewise, not convincing enough a reason, as all communities certainly possessed a sufficiently dependable source of food not to have to rely on the uncertainty of violence. We then need to look, again, at the other vital concern for human life, that is, re-production. Because of their reproductive capacities, women are actively sought for by prime communities. Woman abduction is often practiced by hunter-gatherers and other nomadic peoples (still today in Central Asia for example, though, now more on a ritualistic level) to compensate for the inevitable demographic disequilibrium occurring among small populations practicing some form of endogamy¹³². Within a sedentary context, agglutinative architecture, even without surrounding wall, appears like a good way to keep a good vision of the 'state of matrimonial affairs' and to repel potential outsider kidnappers.

Rosenberg¹³³ proposed that the large morphology of flint or obsidian points of the later Neolithic (so-called 'Big Arrowhead Industry-BAI' by Aurenche and Kozłowski¹³⁴) is certainly more conceived for close-range warfare, as hand-held spearheads, than for hunting (especially at a time where herding replaces hunting). This observation fits well with the hypothesis above, as kidnapping within or in the vicinity of such huge villages would only involve close-range violence, and not "full-scale assault". Çatalhöyük would be a 'nest of women' for hunter-gatherer communities living around (hence the agglutinative architecture), but this goes both ways, and these foraging groups would attract Çatalhöyük farmers for the same reason. Such abduction would be enough to slightly shuffle the genetic map of the site, as mentioned by Larsen *et al.*, but would certainly remain low in comparison with the normative prescriptive endogamic (closed-in) local alliances. It could be possible to go even further saying that the concern for reproduction is symbolically 'written' on the walls of the so-called 'shrines' of Çatalhöyük¹³⁵, but we shall leave this point to further investigations.

Changes in time: on the so-called 'skull cult', linear structure and segmental lineages

Prior to the abandonment of Çatalhöyük East, certain signs suggest that fundamental changes were already under way. Larsen *et al.*¹³⁶ and Hodder¹³⁷ have noted that the population of Çatalhöyük grows until about the middle of the occupation and starts to decline thereafter until complete desertion. This process seems to go well with an internal social process that cannot be completed overnight. But which one?

First of all, we note that certain skulls are extracted after death and found on or under house floors. This certainly recalls the process of selection reviewed for Çayönü. If the analogy is correct, the society had, by then, slowly started to adopt the linear structure characteristic of agriculturalists. The skull treatment could therefore imply that lineages slowly became autonomous units of reproduction, and we will try to see how this tremendous change may have been made possible.

One of the most patent ways to assert the prerogatives of the lineage elder is to collect, under the floor of his house, the bodies of the dead members of his entire lineage (except, maybe, the infants who are not socialized yet), as this seems already to have been

¹³² Forest 1993.

¹³³ Rosenberg 2003, 92-97.

¹³⁴ Aurenche – Kozłowski 1999, 103-104.

¹³⁵ Forest 1993.

¹³⁶ Larsen *et al.* 2015, 58.

¹³⁷ Hodder 2012.

the case in Çayönü¹³⁸. Within these members are probably the affines, that is the married women, necessarily coming from other subgroups. This could illustrate the results of the kinship study made on the Çatalhöyük population by Pilloud and Larsen, according to which “the choice for interment location may have transcended biological lines”¹³⁹. This would more generally help explaining the genetic patchwork mentioned above as well as the fact that individuals buried together don’t seem to share the same matrilineal kinship; women kidnapped from neighbouring groups would further complicate the genetic map. Also, if the entire society takes on a linear structure, probably by the middle of the occupation, elders of elder lineages start to assert a control over larger and larger patches of populations. This could explain why only certain skulls are plastered several times and why only certain houses, especially those Hodder¹⁴⁰ calls ‘history houses’, are repeatedly rebuilt, become bigger and concentrate more burials. This way of seeing things could also bring some practical clarification to the ‘panarchy theory’ developed by Bogaard *et al.*¹⁴¹ in order to explain the “innovations in cropping practice (...) on the part of particular households (...) successful enough to be adopted across the community as a whole”. In the view presented here, this ‘success’ comes down to a matter of genealogy. Even today, in traditional societies, being the ‘*abi*’ (elder-brother) of a family still confers a symbolical prestige, which, among early farming societies, translated into real decisional power over the individuals of the lineage. The main consequence of this situation, as it is well asserted in ethnography¹⁴², is that younger brothers, as the least socialized stretches of the population, seek to withdraw whenever possible from the growing influence of their elders, and their gradual splitting could explain how the village started to be slowly abandoned.

It is interesting to note that skull removal, which we attempted to interpret as a sign of linearity of the social structure, dates to the PPNA in Northern Mesopotamia (ca 9 000 BC) and, at the earliest it seems, to the Pottery Neolithic (ca. 7000 BC) in Central Anatolia. This can be taken as a hint for the delay of the latter societies in terms of social adjustment to the farming mode of production.

The end of the mega-sites

Çatalhöyük East is abandoned, at last, around 6000 BC. Just like it was the case for Aşıklı Höyük, this event is followed by the constitution of small sites scattered over the landscape, in particular Çatalhöyük West. In line with the properties of a farming society, this situation seems to imply that the nuclear families tended to split up from the village, attracted by the land available all around. If we follow our thread of thought, this new behaviour could only have become possible with the loosening of the restricted and prescriptive closed-in pattern of alliance (that until then indicated to everyone the person to be married with). This pattern must have been replaced by the adoption, instead, of a new type of alliance, open to outside groups (termed ‘complex’ by Levi-Strauss). In other words, if people have to marry a cousin, they have to remain in the same place, but if this rule is abandoned, they can leave the village to establish elsewhere where they can marry an unrelated neighbour.

As we saw with the Euphratean data, the advent of an alliance system allowing people to marry outside their kinship group and outside their village, making thus splitting possible, did not happen overnight, and could account for the gradual desertion of

¹³⁸ Pearson *et al.* 2013, 181.

¹³⁹ Pilloud – Larsen 2011, 519.

¹⁴⁰ Hodder 2016, 1-2.

¹⁴¹ Bogaard *et al.* 2017, 22.

¹⁴² Meillassoux 1991, 122-124; Testart 2005.

youngsters starting by the middle of the occupation at Çatalhöyük. But, again, the basic reason for splitting would be due to the farming mode of production itself, which is most effective when restricted units are established on the land they farm¹⁴³, hence the scattered aspect of rural landscapes, even today.

One last point: a rather spacious communal building is known at Aşıklı. It seems to answer a natural need for communities to centralize communal matters as we saw. There is therefore no need to call for a cultural diffusion from the Euphrates basin to explain its presence in Cappadocia. A more difficult question is why such communal buildings seem to be so seldom found west of Cappadocia¹⁴⁴. As for the relatively small settlements that postdate Çatalhöyük East, *i.e.* after 6000 BC¹⁴⁵, supposedly made up of clusters of nuclear families that tend to split when they are too big to be managed, communal affairs are 'family affairs' that do not require such a building. As for Çatalhöyük East itself, the lack of such building seems to be common with other Late Neolithic hypertrophied sites like Abu Hureyra¹⁴⁶, and this must show something about the internal organisation of the community. This would imply that nothing needed a higher form of integration, hence the problem of 'political maturity'. The lack of surrounding wall, irrigation system, centralized distributive centres, communal buildings and the like, as well as the dispatching of symbolic buildings in every other building at Çatalhöyük or at Höyücek, point to the fact that lineages needed each other for marital matters but less for economical or 'political' reasons.

Synthesis

This situation allows us to compare, in the 8th and 7th millennia BC (M/L PPNB – E PN), contemporary communities practicing farming but displaying different levels of social compatibility and approach to the new mode of production: one, in the Euphrates, already well on its way to become a DMP (proto-Halaf type), the other, in Central Anatolia, still imbedded in a Palaeolithic tradition until at least half of its occupation, before promptly and dramatically adjusting.

The segmental structure of linear societies and the mode of production imply that farming societies are generally characterized by their fragility as a group, and are thus inclined to split frequently¹⁴⁷. Only very strong contradictory forces could preclude such segmentation and, in the case of Aşıklı and Çatalhöyük, it seems to have been the persistence of the obsolete 'elementary' (closed-in) marital alliance system going along with a hunter-gatherer type of social structure. The site desertion happening at the end of each site sequence would finally show the adoption of more liberal marital practices.

III- Structures in transition

The gap is large between 'elementary' and 'semi-complex' alliance systems, as it distinguishes two drastically distinct forms of society. We just saw the friction that could arise when the alliance system is not in phase with the rest of the society, and in particular with the mode of production. We are now to wonder: how did the alliance system evolve in the Euphrates basin, where farming occurred independently on a hunter-gatherer background and where, according to our reading of the Central Anatolian data, a similar

¹⁴³ Forest 1993.

¹⁴⁴ Özbaşaran 2012.

¹⁴⁵ Fairbairn 2005, 204.

¹⁴⁶ Hole (2000, 198) characterizes Abu Hureyra as very densely populated, with only narrow passageways between houses and "no obvious indication of communal facilities, cultic activities or status differences".

¹⁴⁷ Forest 1996a, 35.

problem of site hypertrophy should have been encountered. In other words, what about mega-sites in the Taurusian section of the Middle Euphrates?

1- The Euphratean social adjustment

The first thing is to wonder whether such sites are really absent. The site of Şanlıurfa - Yeni Mahalle, dating to the late PPNA, has an estimated size of 15 ha; by comparison, Çatalhöyük is 12,5 ha¹⁴⁸. The neighbouring site of Karahan Tepe also seems to be quite big¹⁴⁹. These local hunter-gatherer communities, contemporary with Jerf el Ahmar and certainly acquainted with pre-domestic agriculture, may have thus endured an incipient form of demographic explosion and hypertrophy, possibly due to the application of the restricted system of alliance in a sedentary and early agricultural context, exactly like at Aşıklı and Çatalhöyük. If the size of these early sites were to be confirmed, this could well back-up our reconstitution. However, they are not excavated and it would be hazardous to hypothesise much further for now.

For the better known PPNB period, early Çayönü and Nevalı Çori (reviewed above) are, during the M and L PPNB, joined by a very large number of sites: Gritille, Mezraa Teleilat, Akarçay, Lidar, Levzin, Hayaz Höyük, Garoz Tepe, Gürcütepe, Sefer Tepe, Kumartep¹⁵⁰. One fact deserves attention right away: these sites never feature, it seems, the hypertrophied size or the over-clustering characteristics (agglutinative architecture, defensive system) of the late Neolithic sites of Central Anatolia or of other regions of diffusion like in the Levant (*infra*). For example, in his comparative study, Frank Hole¹⁵¹ notes how Çayönü always remained much smaller than Abu Hureyra.

The PPNB is characterized by the so-called 'Big Arrowhead Industry (BAI)', argued above to hint at some intercommunal tension, maybe arising from women kidnapping. This defiance will gradually come to an end. By about 7000 BC, the BAI is abandoned¹⁵². The LPPNB process of site spreading seems to be followed by a further process of site segmentation especially recognized in contiguous areas: in the Balikh river, 20 very small sites (<1 ha) were recovered by prospection around Sabi Abyad/Damishliyya and Assouad¹⁵³; the contemporary Harran plain¹⁵⁴, the Syrian coastal plain (Ras Shamra), the Khabur (Seker, Halaf)¹⁵⁵, the Afrin (Ain Dara III) and the Orontes (Kerkh)¹⁵⁶ river valleys as well as the Amuq areas (eleven Pottery Neolithic sites recorded¹⁵⁷) all seem to experience the establishment of a number of modest communities around the time of the emergence of pottery. The climax of disintegration will be reached during the Halaf period (6th mill BC), where nuclear families seem to settle only for a few years and then move on to a new location¹⁵⁸. These farmsteads are economically autonomous, like Çatalhöyük West in contemporary Central Anatolia¹⁵⁹, but are probably dependent on neighbouring communities, that is, on other nuclear families spreading around, for marital matters.

¹⁴⁸ Fairbairn 2005, 198; Hodder 2016, 1.

¹⁴⁹ Çelik 2011, 139.

¹⁵⁰ Hauptmann 2011, 103-104.

¹⁵¹ Hole 2000, 199.

¹⁵² Rosenberg 2003, 97-98.

¹⁵³ Akkermans 1989; Akkermans 1999, 129-131.

¹⁵⁴ Hauptmann 2011.

¹⁵⁵ Nishiaki 2016.

¹⁵⁶ Arimura – Suleiman 2015.

¹⁵⁷ Gerritsen *et al.* 2008, 244.

¹⁵⁸ Forest 1996, 23-24, 32-35.

¹⁵⁹ Anvari *et al.* 2017.

To sum up the Euphrates sequence, by the beginning of the Chalcolithic era, communities appear like the repository not merely of a mastered economic evolution, but also of a long period of social adjustment to settled and agricultural life, locally tracing back to the earlier PPNA at least. The apparent lack of mega-sites in the M/L PPNB Upper-Middle Euphrates (following their disintegration in the LPPNA/EPPNB?) could possibly, then, be explained by the beginning of a slow adaptation to the agricultural lifestyle, the way it was developed above for Çayönü. In particular, this would show that lineages became the relevant social unit and that the alliance system had, by then, gradually loosened its marital rules: obligations of reciprocity in the exchange of women among subgroups having vanished, alliances would have been more and more open to outside groups. In this social context gaining in security, youngsters in particular would be more and more tempted to break free from their lineage, to establish small farmsteads in nearby lands. The gradual autonomy gained by lineages from the old classificatory system seems to have brought an implicit mutual agreement among lineage elders to marry their mates separately from the old endogamic system, paving the way for the gradual spreading of small sites attested throughout the Late Neolithic period in Northern Mesopotamia.

2- Comparison with the Levant

Following the Central Anatolian examples, site hypertrophy can be roughly defined by a population of several thousand living in agglutinative villages. Two such villages, Abu Hureyra and Halula, are known from the lower (Syrian) section of the Middle Euphrates, in the M and L PPNB¹⁶⁰. According to our interpretation, this may appear, at first sight, rather surprising if we think that the communities of the Euphrates basin as a whole have experienced the full neolithisation process and, thus, should have had the time to adjust their marital pattern. However, after a thriving PPNA sequence with clear pre-domestic cultivation (detected in particular by the expansion of “arable weed flora” and “increased reliance on cultivars”¹⁶¹), this lower section of the middle valley seems to be pretty much deserted (following E PPNB Dja’de)¹⁶². A stable mixed-farming economy only seems to resume in the course of the M PPNB (ca 7900 BC), with the arrival of herd animals already morphologically domestic (together with fully domestic crops¹⁶³ ?) from the upper section of the river¹⁶⁴. In this sense, the lower section in the second half of the PPNB can be considered as a region of diffusion (at least of the mixed-farming economy). The explanatory model developed for Central Anatolia can thus be applied here: the local hunter-gatherers who adopted agriculture would not have had the time to modify their restricted (reciprocal) closed-in marital system, leading to a situation of site hypertrophy. As Barnard noticed on the ‘mode of thought’ of the !Kung Kalahari hunter-gatherers, ‘people can hold on to ideologies reflecting foraging for generations, even when their systems of production have undergone transition’¹⁶⁵ (towards farming). Within this mode of thought we can securely include marital practices, as production and reproduction are always intimately linked to each other.

The southern Levant also offers an informative parallel, with the Late Neolithic hypertrophied sites of Ain Ghazal, Ba’ja, Basta, Es-Sifyia and Wadi Shu’eib, all situated on the edge of the desert east of the Jordan River. These sites are contemporary (though founded later) with more normal-size sites in next-door Palestine, like Jericho or

¹⁶⁰ Moore *et al.* 2000, 3-5, 256-259; Molist 2001, 35, 44-48.

¹⁶¹ Asouti – Fuller 2013, 303.

¹⁶² Bodet 2012.

¹⁶³ Abbo *et al.* 2010.

¹⁶⁴ Peters *et al.* 1999, 38-39.

¹⁶⁵ Barnard 2007, 8.

Beisamoun¹⁶⁶. The Jordanian mega-sites get somehow smaller at the end of the L PPNB and in the PN before they are abandoned, contrary to those in Palestine that continue to thrive, though in smaller size. Also, while M PPNB Jericho shows “incontestable evidence of a mature domesticated crop ‘package’ (i.e. mostly displaying ‘non-shattering rachis/enlarged grains’)”, contemporary Beidha displays the “cultivation of local wild-type crops”¹⁶⁷, as if the former was the intensive consequence of a long tradition of plant management (starting in the PPNA) and the latter was only getting used to it. Gebel certainly is correct when he says that linking mega-sites with proto-urbanisation is wrong; to go further, the parallel with Anatolia, and its endogamic marital pattern, seems to offer a satisfactory explanation here as well. The correlation between the two regions is indeed rather striking, with respectively, on the one hand, Palestine (Jericho PPNA-B)/Jordan valley¹⁶⁸ and the Taurusian Middle Euphrates core areas, with long and gradual social adaptations to sedentism and agricultural (DMP) life¹⁶⁹, and, on the other hand, peripheral Central Anatolian and Jordanian desert-edge with forager populations who adopted farming from their neighbours. While core areas seem to have had the time to loosen their marital practices, adapting them to the needs of the new mode of production, the sites of the latter regions grew out of control. As we have tried to argue, the latter reaction could well be due to the perpetuation of age-old endogamic practices in a sedentary and food producing context (favourable to demographic growth). The Jordanian case may be even more dramatic as the splitting of people was hindered by the lack of arable land near the desert. The core of the problem is, however, probably more to be found, we saw, in the alliance practices. Even Cyprus seems to be concerned by a similar development, though at a slightly later date due to isolation, with the desertion, around 5500 BC, of the huge site of Khirokitia followed by the advent of the much smaller sites of the Sotira culture¹⁷⁰.

The regions that saw the constitution and abandonment of huge sites all share the fact that they received mixed-farming by diffusion on a fully hunter-gatherer background. The response to the adoption of the farming way of life appears surprisingly similar in all these cases isolated from each other. The release of the marital pressure that, following our reconstitution, would explain the end of these hypertrophied villages, leaving a landscape of small farmsteads, also seems to be structural in nature. As a matter of fact, the hypertrophy and the density of occupation at Aşıklı and Çatalhöyük, argued here to imply the late social adaptation to sedentary life, seem to be a good hint that the Neolithic way of life did **not** arise completely independently in Cappadocia, as it is sometimes argued.

3- The Western Anatolian epilogue

Even prior to the abandonment of Çatalhöyük East, the Neolithic way of life had diffused westward to the nearby 'Lake region'. According to Refik Duru¹⁷¹, the four excavated sites around Burdur Lake, Hacılar, Kuruçay, Höyücek and Bademağacı, present a cultural background (architecture, pottery) distinct from that of the Konya area. Certain structural characteristics of these sites are, however, not without recalling Çatalhöyük: “some settlements (...) grew (...) into communities perhaps large enough to be called towns”¹⁷². The situation seems similar to the one devised for Central Anatolia: the local hunter-gatherers, who probably adopted farming from their eastern neighbours, may not

¹⁶⁶ Simmons 2000, 216-217; Gebel 2002, 317-319.

¹⁶⁷ Asouti – Fuller 2012, 154-155.

¹⁶⁸ Kuijt – Finlayson 2009.

¹⁶⁹ Asouti – Fuller 2012, 152-154.

¹⁷⁰ Le Brun – Daune-Le Brun 2009, 77.

¹⁷¹ Duru 2012, 28.

¹⁷² Duru 1999, 186.

have had the time to adapt their marital system to the sedentary context, having for consequence the accumulation of population on the site. However, the development seems to have been truncated: because the Lake sites are founded much later than Çatalhöyük, they may not have had the time to develop an equivalent demographic pressure. The four Lake sites all seem to be abandoned at about the same time as Çatalhöyük, by 6000 BC¹⁷³. It is, again, tempting to explain this deflagration by the advent of the Halaf-type 'semi-complex' open form of marital alliance. Indeed, because this form is open outward to unrelated communities, the most convenient environment for it to function adequately is when the whole area is concerned at once.

General Synthesis

The prime emergence of farming, as it is known from the Euphrates basin, can be traced back to the advent of the Holocene, which seems to have allowed for a high degree of sedentism and which in turn set all the parameters for the gradual cultivation of plants as an unconscious improvisation that was to have a great future. By the time animals started to be regularly herded in the Upper Middle Euphrates basin (during the M PPNB), agriculture seems to have been practiced for more than a thousand years in the area¹⁷⁴. The old social structure inherited from their hunter-gatherer background, in particular the reciprocal marital system, is consequently expected to have already been altered towards more linearity and flexibility, as seen by the gradual spreading of small sites until the Halaf period all over Northern Mesopotamia. By contrast, the regions towards which farming diffused generally witnessed a peculiar evolution. In Central Anatolia, the sites of Aşıklı and Çatalhöyük in particular show a formidable internal and clustered growth. To make sense of this reaction, it has been supposed that the societies, having adopted farming directly on a forager background, did not have the time to adjust, socially speaking, to the economic novelty. More particularly, the closed-in marriage system predictably kept on going. Together with the demographic growth entailed by sedentism and farming, these strict endogamic marital rules (among cross-cousins for example) are supposed to have led the community to a situation of spatial endogamy, hypertrophy and dense agglutination. This incongruity seems to have only come to an end with the opening of marital alliance rules towards unrelated groups, at a distance, allowing nuclear families to split from these huge villages, so as to settle each on its own piece of land. If there really was such an evolution in alliance practices, it cannot have been straightforward. When ancestors are remembered and their skulls removed during the Çatalhöyük horizon, they seem to embody a supernatural reference called-in to keep the old rules of reciprocity alive, to counter the lineages pushing to break free. However, the latter could not but eventually succeed.

So, to answer the question in the title, mega-sites do not seem to appear in the PPNB of the Taurusian Middle Euphrates (after having maybe done so during the PPNA?), because this area is where mixed-farming appeared first, after a long sequence of sedentism and pre-domestic agriculture. This left a long time for the organisation of the community to adjust, in particular in terms of kinship and marital pattern, to the mode of production. In other words, in the Euphrates basin, the economic and the kinship novelties affected each other by growing mutually.

As a matter of fact, the social evolution triggered by farming does not appear to be so much different, in itself, between the regions of innovation and those of diffusion. The

¹⁷³ See fig. 2 which partly reproduces the chronological table p. 237 of the 'Western Turkey' volume (4), of the 2012 edition of "Neolithic in Turkey"

¹⁷⁴ Asouti - Fuller 2012, 159.

former (the Euphrates, Palestine), starting earlier, evolved more slowly and more smoothly, while the latter (Central Anatolia, Jordan), starting later, under external influence, evolved faster albeit more chaotically. In the end, the entire South-West Asia seems to reach the DMP stage of (open) social construction about the same time, at the onset of the Chalcolithic.

In this perspective, the abandonment of mega-sites and the dispersal of small farms at the very end of the Neolithic should not be understood as a collapse, and even less a 'Dark Age', as often seen in the literature. After nearly four millennia of slow social adjustment in the Pre-Taurus and a couple of inner stress in Central Anatolia, the Chalcolithic seems to announce a liberating solution. Young couples, relieved from the constraint of a prescriptive marital system, can split (fission) along the segmental lines particular to farming societies, so as to establish small autonomous communities, to take better advantage of the potentiality offered by the farming mode of production. The social superstructure is then finally, and for the first time really, in accordance with the farming infrastructure.

Appendix On kinship structures¹⁷⁵

'**Alliance**' is the union between two persons in order to have children. Among traditional societies, it can be seen as a form of **contract** between two kin groups or lineages. There are two major forms of alliance. **Elementary**-type alliance usually designates a group closed on itself and whose subgroups exchange sexual partners among each other (by prescription). The '**complex**'-type alliance, as in domestic societies, designates the people with whom marriage is not possible (proscription); it is then possible with anybody else. The 'semi-complex' form, where prohibitions are more extended, seems to concern the end-result of the process reviewed here, maybe around the Halaf period.

Acknowledgements

I am immensely indebted to Late Jean-Daniel Forest who supervised an embryonic stage of this work. Trevor Watkins made detailed comments on an earlier version of this paper. George Willcox and David Reese have contributed to update the bibliography. Two anonymous reviewers made constructive comments, especially on 'house societies' and socio-archaeology and indicated me useful references to add to my paper. All these reviewers shall be warmly thanked. The views presented here are my own only.

¹⁷⁵ Levi-Strauss 1967; Ghasarian 1996; Forest 1996a, 265-266.

Bibliography

- Abbo *et al.* 2010 S. Abbo – S. Lev-Yadun – A. Gopher, “Agricultural Origins: centers and non-centers: a near-eastern reappraisal”, *Critical Reviews in Plant Sciences* 29 (2010), 317-328.
- Acar 2001 E. Acar, “From hut to citadel: the evolution of housing and settlement in Prehistoric Anatolia as changing patterns of space and time”, Eds. J. Brandt – L. Karlsson. *From huts to houses, transformations of Ancient Societies*, Stockholm, 2001, 11-21.
- Akkermans 1989 P. M. M. G. Akkermans, “The Neolithic of the Balikh valley, Northern Syria: a first assessment”, *Paléorient* 15/1 (1989), 122-134.
- Akkermans 1999 P. M. M. G. Akkermans, “Pre-pottery Neolithic B settlement patterns along the Balikh and the Euphrates – Fact or Fiction?”, Eds. G. Del Olmo Lete – J. L. Monterro Fenollos. *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates: Supplementa* 15, Barcelona, 1999, 523-531.
- Anvari *et al.* 2017 J. Anvari – J. Brady – I. Franz – G. Naumov – D. Orton – S. Ostaptchouk – E. Stroud – P. T. Willett – E. Rosenstock – P. F. Biehl, “Continuous Change: Venturing into the early Chalcolithic at Çatalhöyük”, Eds. S. R. Steadman – G. McMahon. *The Archaeology of Anatolia, vol. II. Recent Discoveries (2015-2016)*, Oxford, 2017, 6-30.
- Arbuckle – Ereğ 2012 B. S. Arbuckle – C. M. Ereğ, “Late Epipaleolithic hunters of the central Taurus: Faunal remains from Direkli Cave, Kahramanmaraş, Turkey”. *International Journal of Osteoarchaeology* 22/6 (2012), 694-707.
- Arimura – Suleiman 2015 M. Arimura – A. Suleiman, “A cultural unity in Northwestern Syria during the Neolithic Tell Ain Dara III, a PPNB site in the Afrin Valley”, *Paléorient* 41.2 (2015), 85-99.
- Asouti – Fairbairn 2002 E. Asouti – A. Fairbairn, “Subsistence economy in Central Anatolia during the Neolithic: the archaeobotanical evidence”, Eds. F. Gérard – L. Thissen. *The Neolithic of Central Anatolia*, Istanbul, 2002, 181-192.
- Asouti – Fuller 2012 E. Asouti – D. Fuller, “From foraging to farming in the Southern Levant: The development of Epipalaeolithic and Pre-Pottery Neolithic plant management strategies”, *Vegetation History and Archaeobotany* 21 (2012), 149-162.
- Asouti – Fuller 2013 E. Asouti – D. Fuller, “A contextual approach to the Emergence of Agriculture in Southwest Asia: Reconstructing Early Neolithic plant-food production”, *Current Anthropology* 54/3 (2013), 299-345.
- Asouti 2013 E. Asouti, “Evolution, history and the origin of agriculture”, *Levant* 45.2 (2013), 210-218.
- Aurenche – Kozłowski O. Aurenche – S. K. Kozłowski, *La naissance du Néolithique au*

- 1999 *Proche Orient*, Paris, 1999.
- Baird 2012 D. Baird, "Pınarbaşı. From Epi-Palaeolithic camp-site to sedentarising village in Central Anatolia", Eds. M. Özdoğan - N. Başgelen - P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey, vol. 3 Central Turkey*, Istanbul, 2012, 181-218.
- Baird *et al.* 2012 D. Baird - A. Fairbairn. - L. Martin - C. Middleton, "The Boncuklu project", Eds. M. Özdoğan - N. Başgelen - P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey, vol. 3 Central Turkey*, Istanbul, 2012, 219-244.
- Baird *et al.* 2018 D. Baird - A. Fairbairn - E. Jenkins - L. Martin - C. Middleton - J. Pearson - E. Asouti - Y. Edwards - C. Kabukcu - G. Mustafaoğlu - N. Russell - O. Bar-Yosef - G. Jacobsen - X. Wu - A. Baker - S. Elliott, "Agricultural origins on the Anatolian plateau", *PNAS* March 2018, 1-10.
- See also the Supplemental Information Appendix.
- Barnard 2007 A. Barnard, "From Mesolithic to Neolithic modes of thought". *Proceedings of the British Academy* 144 (2007), 5-19.
- Bellwood - Oxenham 2008 P. Bellwood - M. Oxenham, "The expansions of farming societies and the role of Neolithic Demographic Transition", Eds. J. P. Bocquet-Appel - O. Bar-Yosef, *The Neolithic Demographic Transition and its consequences*, New York, 2008, 13-34.
- Binford 1983 L. Binford, *In pursuit of the past: Decoding the Archaeological Record*, New York, 1983.
- Bodet 2012 C. Bodet, *L'apparition de l'élevage en Anatolie: un reflet de la structure économique et sociale du Néolithique d'Asie Antérieure*. EUE, Sarrebruck, 2012.
- Bodet 2017 C. Bodet, "The Neolithisation of the Northeastern Corner of the Mediterranean", Eds. E. Kozal - M. Akar - Y. Heffron - Ç. Çilingiroğlu - E. Şerifoğlu - C. Çakırlar - S. Ünlüsoy - E. Jean. *Questions and approaches in Eastern Mediterranean Archaeology. Studies in honor of Marie Henriette and Charles Gates*, Münster, 2017, 53-75.
- Bodet 2018 C. Bodet, "The Neolithic of Cyprus: an isolated reflection of the mainland", *TİNA* 10 (2018), 70-89.
- Bogaard *et al.* 2017 A. Bogaard - D. Filipovic - A. Fairbairn - L. Green - E. Stroud - D. Fuller - M. Charles, "Agricultural innovation and resilience in a long-lived early farming community: the 1,500-year sequence at Neolithic to Chalcolithic Çatalhöyük, Central Anatolia", *Anatolian Studies* 67 (2017), 1-28.
- Boric 2008 D. Boric, "First households and 'house societies' in European Prehistory", Ed. A. Jones. *Prehistoric Europe: Theory and Practice*, Chichester, 2008, 109-142.
- Bourdieu 1980 P. Bourdieu, *Le sens pratique*, Paris, 1980.

- Caneva 2012 I. Caneva, "Yumuktepe", Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey, vol. 3 Central Turkey*, Istanbul, 2012, 1-29.
- Cauvin – Chataigner 1998 M. C. Cauvin – C. Chataigner, "Distribution de l'obsidienne dans les sites archéologiques du Proche et du Moyen Orient", *BAR Int. Series 738: L'obsidienne au Proche et Moyen Orient*, Oxford, 1998, 325-350.
- Çelik 2011 B. Çelik, "Şanlıurfa – Yeni Mahalle", Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey, vol.2, The Euphrates Basin*: Istanbul, 2011, 139-164.
- Childe 1992 V. G. Childe, *Kendini yaratan İnsan (Man makes himself)*, Istanbul, 1992.
- Chylenski *et al.* 2019 M. Chyleński – E. Ehler – M. Somel – R. Yaka – M. Krzewińska – M. Dabert – A. Juras – A. Marciniak, "Ancient Mitochondrial Genomes Reveal the Absence of Maternal Kinship in the Burials of Çatalhöyük People and Their Genetic Affinities" *Genes* 2019, 10(3), 207, 1-14.
- Çilingiroğlu *et al.* 2012 A. Çilingiroğlu – Ö. Çevik – Ç.Çilingiroğlu, "Ulucak Höyük. Towards understanding the Early Farming communities of Middle West Anatolia", Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey, vol.4, Western Turkey*, Istanbul, 2012, 139-175.
- Clastres 1974 P. Clastres, *La société contre l'état*, Paris, 1974.
- Davis 1998 M. K. Davis, "Social Differentiation at the Early Village of Çayönü, Turkey", Eds. G. Arsebük – M. Mellink – W. Schirmer, *Light on Top of the Black Hill*, Istanbul, 1998, 257-266.
- Duru 1999 R. Duru, "The Neolithic of the Lake District", Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen. *Neolithic in Turkey*, Istanbul, 1999, 165-191.
- Duru 2012 R. Duru, "The Neolithic of the Lakes Region". Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey, vol.4, Western Turkey*, Istanbul, 2012, 1-65.
- Ensor 2013 B. E. Ensor, *The Archaeology of Kinship: Advancing Interpretation and Contributions to Theory*, Arizona, 2013.
- Erek 2009 C. M. Erek, "2007 yılı Direkli Mağarası Kazıları", 30. *KST-I*, 2009, 323-346.
- Erim-Özdoğan 2011 A. Erim-Özdoğan, "Çayönü", Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey, vol. 1, The Tigris Basin*: Istanbul, 2011, 185-269.
- Fagan 1994 B. M. Fagan, *In the Beginning*, New York, 1994.
- Fairbairn 2005 A. Fairbairn, "A history of agricultural production at Neolithic Çatalhöyük", *World archaeology* 37 (2005), 197-210.
- Flannery – Joyce 2012 K. Flannery – M. Joyce, *The creation of inequality; how our prehistoric ancestors set the stage for monarchy slavery and*

- empires*, Cambridge, 2012.
- Forest 1993 J. D. Forest, "Çatalhöyük et son décor: pour le déchiffrement d'un code symbolique", *Anatolia Antiqua* II (1993), 1-42.
- Forest 1996a J. D. Forest, *Mésopotamie, l'apparition de l'Etat, VIIe-IIIe millénaires*, Paris, 1996.
- Forest 1996b J. D. Forest, "Le PPNB de Çayönü et de Nevalı Çori: pour une approche archéo-ethnologique de la néolithisation du Proche-Orient", *Anatolia Antiqua* IV (1996), 1-31.
- Forest 2006 J. D. Forest, "Le processus de néolithisation proche-oriental". *Syria* 83 (2006), 125-138.
- Gebel 2002 H. G. K Gebel, "The Neolithic of the Near East. An essay on a 'Polycentric Evolution' and other current research problems", Eds A. Hausleiter – S. Kerner – B Müller-Neuhof. *Material Culture and Mental Spheres. Internationales Symposium für Hans J. Nissen*, 23.-24. Juni 2000, Berlin, Münster, 2002, 313-324.
- Gerritsen et al. 2008 F. Gerritsen – A. De Giorgi – A. Eger – R. Özbal – T. Vorderstrasse, "Settlement and Landscape Transformations in the Amuq Valley, Hatay. A Long-Term Perspective", *Anatolica* 34 (2008), 241-314.
- Ghasarian 1996 C. Ghasarian, *Introduction à l'étude de la parenté*, Paris, 1996.
- Gillespie 2000 S. D. Gillespie, "Beyond kinship. An introduction", Eds. R. A. Joyce – S. D. Gillespie. *Beyond Kinship. Social and Material Reproduction in House Societies*, Philadelphia, 2000, 1-21.
- Girard 1972 R. Girard, *La violence et le sacré*, Paris, 1972.
- Gonzalez-Ruibal 2006 A. Gonzalez-Ruibal, "House societies vs. kinship-based societies: an archaeological case from Iron Age Europe", *Journal of Anthropological Archaeology* 25 (2006), 144-173.
- Harris 2002 D. R. Harris, "Development of the Agro-Pastoral Economy in the Fertile Crescent during the Pre-Pottery Neolithic Period", Eds. R. T. J. Cappers – S. Bottema. *The Dawn of Farming in the Near East. Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment* 6, Berlin, 2002, 67-83.
- Hauptmann 2011 H. Hauptmann, "The Urfa Region", Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey, vol. 2, The Euphrates basin*: Istanbul, 2011, 85-138.
- Hodder 2012 I. Hodder, "Renewed work at Çatalhöyük", Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey, vol. 3 Central Turkey*, Istanbul, 2012, 245-772.
- Hodder 2016 I. Hodder, "More on history houses at Çatalhöyük: A response to Carleton et al.", *Journal of Archaeological Science* 67 (2016), 1-6.
- Hole 2000 F. Hole, "Is Size important? Function and hierarchy in Neolithic settlements", Ed. Kuijt. *Life in Neolithic farming communities: social organization, identity and differentiation*, New

- York, 2000, 191-209.
- Horejs *et al.* 2015 B. Horejs – B. Milić – F. Ostmann – U. Thanheiser – B. Weninger – A. Galik, “The Aegean in the Early 7th Millennium BC: Maritime Networks and Colonization”, *J World Prehist* 28 (2015), 289-330.
- Kuijt – Finlayson 2009 I. Kuijt – B. Finlayson, “Evidence for food storage and predomestication granaries 11,000 years ago in the Jordan valley”, *PNAS* 106. 27 (2009), 10966-10970.
- Larsen *et al.* 2015 C. S. Larsen – S. W. Hillson – B. Boz – M. Pilloud – J. Sadvari – S. Agarwal – B. Glencross – P. Beauchesne – J. Pearson – C. Ruff – E. Garofalo – L. Hager – S. Haddow – J. Christopher – C. Knüsel, “Bioarchaeology of Neolithic Çatalhöyük: Lives and Lifestyles of an Early Farming Society in Transition”, *J World Prehist* 28 (2015), 27-68.
- Le Brun – Daune-Le Brun 2009 A. Le Brun – O. Daune-Le Brun, “Khirokitia (Chypre) : la taille et les pulsations de l’établissement néolithique précéramique, nouvelles données”, *Paléorient* 35/2 (2009), 69-78.
- Lévi-Strauss 1962 C. Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, Paris, 1962.
- Lévi-Strauss 1967 C. Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris, 1967.
- Lévi-Strauss 1979 C. Lévi-Strauss, *La voie des masques*, Paris, 1979.
- Lévi-Strauss 1987 C. Lévi-Strauss, *Anthropology and myth: Lectures 1951-1982*, Oxford, 1987.
- Marcus – Joyce 2012 K. Flannery – J. Marcus, *The Creation of Inequality: How Our Prehistoric Ancestors Set the Stage for Monarchy, Slavery and Empire*, Harvard, 2012.
- Meillassoux 1991 C. Meillassoux, *Femmes, greniers et capitaux* (2nd ed.), Paris, 1991.
- Mellaart 1967 J. Mellaart, *Çatalhöyük, a Neolithic Town in Anatolia*, London, 1967.
- Mithen 2013 S. Mithen, “Foursomes on so on”, *London Review of Books* 35/7(2013), 1-7.
- Molist 2001 M. Molist, “Halula, village néolithique en Syrie du Nord”, Ed. J. Guilaine. *Communautés villageoises du Proche-Orient à l’Atlantique*. Paris, 2001, 35-50.
- Moore *et al.* 2000 A. M. T. Moore – G. C. Hillman – A. J. Legge, *Village on the Euphrates, from Foraging to Farming at Abu Hureyra*, Oxford, 2000.
- Müller *et al.* 2016 J. Müller – R. Hofmann – R. Ohlrau: “From Domestic Households to Mega-Structures: Proto-Urbanism?” Eds. J. Müller – K. Rassmann – M. Videiko. *Trypillia Mega-Sites and European Prehistory 4100-3400 BCE*, London, 2016, 253-268.

- Nishiaki 2016 Y. Nishiaki, "Tell Seker al-Aheimar (Hassake)", Eds. Y. Kanjou – A. Tsuneki, *A History of Syria in One Hundred Sites*, Oxford, 2016, 69-71.
- Özbaşaran 2012 M. Özbaşaran, "Aşıklı", Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey, vol. 3: Central Turkey*, Istanbul, 2012, 135-158.
- Özbek 2004 M. Özbek, *Çayönü'nde İnsan*, Istanbul, 2004.
- Özdoğan 1999 A. Özdoğan, "Çayönü", Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen. *Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilization*, Istanbul, 1999, 35-63.
- Pearson *et al.* 2013 J. Pearson – M. Grove – M. Özbek – H. Hongo, "Food and social complexity at Çayönü Tepesi, southeastern Anatolia: Stable isotope evidence of differentiation in diet according to burial practice and sex in the early Neolithic", *Journal of Anthropological Archaeology* 32 (2013), 180-189.
- Peters *et al.* 1999 J. Peters – D. Helmer – A. von den Driesch – M. Saña Segui, "Early Animal Husbandry in the Northern Levant", *Paléorient* 25/2 (1999), 27-47.
- Peters *et al.* 2005 J. Peters – A. von den Driesch – D. Helmer, "The Upper Euphrates-Tigris Basin: Cradle of Agro-Pastoralism?", Eds. J. D. Vigne – J. Peters – D. Helmer. *The first steps of animal domestication. Proceedings of the 9th International Council of Archaeozoology*, Oxford, 2005, 96-124.
- Pilloud – Larsen 2011 M. A. Pilloud – C. S. Larsen, "Official and practical kin: Inferring social and community structure from dental phenotype at Neolithic Çatalhöyük, Turkey", *American Journal of Physical Anthropology* 145/40 (2011), 519-530.
- Radcliffe-Brown 1972 A. R. Radcliffe-Brown, *Structure et fonction dans la société primitive*, Paris, 1972.
- Rosenberg 2003 M. Rosenberg, "The Strength of Numbers: From Villages to Towns in the Aceramic Neolithic of Southwestern Asia", Eds. M. Özdoğan – H. Hauptmann – N. Başgelen, *Köyden Kente, Yakındoğu'da ilk Yerleşimler vol. 1*, Istanbul, 2003, 91-101.
- Rosenberg 2011 M. Rosenberg, "Hallan Çemi". Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm. *The Neolithic in Turkey vol.1 The Tigris Basin*, Istanbul, 2011, 61-78.
- Sahlins 1972 M. Sahlins, *Stone Age economics*, New York, 1972.
- Simmons 2000 A. H. Simmons, "Villages on the Edge. Regional settlement change and the end of the Levantine Pre-pottery Neolithic". Ed. I. Kuijt. *Life in Neolithic Farming Communities*, New York, 2000, 211-230.
- Souvatzi 2017 S. Souvatzi, "Kinship and Social Archaeology", *Cross-Cultural Research* 51/2 (2017), 172-195.
- Stiner *et al.* 2014 M. C. Stiner – H. Buitenhuis – G. Duru – S. Kuhn – M.

- Mentzer – N. D. Munro – N. Pöllath – J. Quade – G. Tsartsidou – M. Özbaşaran, “A forager-herder trade-off, from broad-spectrum hunting to sheep management at Aşıklı Höyük, Turkey”, *PNAS* 111. 23 (2014). 8040-8049.
- Stordeur 2000 D. Stordeur, “Jerf el Ahmar et l’émergence du Néolithique au Proche-Orient”, Ed. J. Guilaine. *Premiers paysans du monde*, Paris, 2000, 33-60.
- Stordeur 2003 D. Stordeur, “Symbole et Imaginaire des premières cultures néolithiques du Proche-Orient (Haute et Moyenne vallée de l’Euphrate)”, Ed. J. Guilaine. *Arts et Symboles du Néolithique à la Protohistoire*. Paris, 2003, 15-37.
- Stordeur *et al.* 2010 D. Stordeur – D. Helmer – B. Jamous – R. Khawam – M. Molist – G. Willcox, “Le PPNB de Syrie du Sud à travers les découvertes récentes à tell Aswad”, Eds. M. Al-Maqdissi – F. Braemer – J. M. Dentzer. *Hauran V La Syrie du sud du Néolithique à l’antiquité tardive, recherches récentes, Actes du colloque de Damas 2007, Vol 1*, Beyrouth, 2010, 41-68.
- Testart 1982 A. Testart, *Les chasseurs-cueilleurs ou l’origine des inégalités*, Paris, 1982.
- Testart 1985 A. Testart, *Le communisme primitif*, Paris, 1985.
- Testart 1992 A. Testart, “La question de l’évolutionnisme dans l’anthropologie sociale”, *Revue française de sociologie* 33 (1992), 155-187.
- Testart 2005 A. Testart, *Eléments de classification des sociétés*, Paris, 2005.
- Testart 2012 A. Testart, *Avant l’histoire. L’évolution des sociétés, de Lascaux à Carnac*, Paris, 2012.
- Trigger 1989 B. Trigger, *A history of Archaeological thought*, Cambridge, 1989.
- Walker *et al.* 2011 R. Walker – K. Hill – M. Flinn – R. Ellsworth, “Evolutionary History of Hunter-Gatherer Marriage Practices”, *PLoS One* 6 (4), 2011.
- Watkins 1996 T. Watkins, “The origins of the household in North Mesopotamia”, Ed. K. R. Veenhof. *Houses and households in ancient Mesopotamia*, *PIHANS* 78, Leiden, 1996, 79-88.
- Watkins 2017 T. Watkins, “From Pleistocene to Holocene: the prehistory of SW Asia on evolutionary context”, *HPLS* 39: 22 (2017), 1-15.
- Willcox – Stordeur 2012 G. Willcox – D. Stordeur, “Large-scale cereal processing before domestication during the tenth millennium cal. BC in northern Syria”, *Antiquity* 86 (2012), 99-114.
- Woodburn 1982 J. Woodburn, “Egalitarian societies”, *Man* 17/3 (1982), 431-451.

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 2 (2019)

**Letoon Teras Duvarı Kazılarında Ele Geçen Doğu
Sigillataları ile Lykia Bölgesi Kırmızı Astarlı Seramikler**
*Eastern Sigillatas and Lycia Region Red Slip Wares recovered
from the Letoon Terrace Wall Excavations*

Banu ÖZDİLEK

Geliş Tarihi: 25.02.2019 | Kabul Tarihi: 02.05.2019 | Online Yayın Tarihi: 29.05.2019

Makale Künyesi: B. Özdilek, "Letoon Teras Duvarı Kazılarında Ele Geçen Doğu Sigillataları ile Lykia Bölgesi Kırmızı Astarlı Seramikler", *Arkhaia Anatolika* 2 (2019), 52-83
DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.8

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s)

Letoon Teras Duvarı Kazılarında Ele Geçen Doğu *Sigillata*ları ile Lykia Bölgesi Kırmızı Astarlı Seramikler

Eastern Sigillatas and Lycia Region Red Slip Wares recovered from the Letoon Terrace Wall Excavations

Banu ÖZDİLEK*

Özet

Letoon araştırmaları kapsamında, Tümtüm Tepe’de gerçekleştirilen incelemeler, batı yamacın tiyatrodan kente doğru uzanan uç kesiminde yer yer izlenen bazı duvar kalıntılarının teraslamaya dönük yapısal özellikler göstermesi sebebiyle teras duvarlarında 2015 yılından bu yana kazı çalışmaları yapılmaktadır. Teras duvarı ve önünde bulunan Geç Antik Dönem Mekanlarının mimarisi ve kazı buluntularına yönelik bir yayın yapılmıştır. Seramiklerin tepeden akıntı ile gelen toprak içerisinde ele geçen belirsiz buluntu durumu dolayısıyla teras duvarı ve Geç Antik Dönem mekanları ile ilişkileri net olmamasına karşın geniş zaman aralığına tarihlenen, çeşitli formlarda zengin seramik grupları yerleşimin seramik çeşitliliğine ışık tutmaktadır. Klasik Dönem’den Geç Antik Dönem’e kadar olan seramikler dönemleri ve tiplerine göre ayrılarak çalışılmakta olup, bu makalenin konusu olarak Roma Dönemi seramikleri belirlenmiştir. Roma Dönemi seramikleri içerisinde, “Doğu *Sigillata*ları’ndan”; DSA, DSB, DSC Grubu ve Lykia Bölgesi yerel kırmızı astarlı seramikleri yer almaktadır. Bu çalışma ile Lykia Bölgesi’deki Roma Dönemi’ndeki seramik ticareti, üretim ve kentler arasındaki ilişkilerin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu sonuçlar ışığında, ticarete, üretim ekonomisine, tekniğe, kentler arasındaki ilişkilere bir bakış sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Letoon, Lykia, Roma Dönemi Seramikleri, Seramik ticareti.

Abstract

As part of the Letoon surveys, the excavations have been carried out on the terrace walls since 2015 due to the fact that some of the remains of the walls, which are observed at the end of the western slope from the theater to the city, show structural features towards terracing. The architecture of the Terrace Wall and Late Antique Palaces was published. Due to the unclear discovery of the ceramics from the hill with the flow from the top to the terrace wall and the relations with the Late Antique Periods, the rich ceramic groups in various forms, which date back to the large time interval, shed light on the ceramic diversity of the settlement. Ceramics from the Classical Period to the Late Antiquity have been studied according to their periods and types and the Roman Period ceramics were determined as the subject of this article. Roman ceramics include eastern *sigillatas*; ESA, ESB, ESC Groups and local Lykian red slip wares are available. In addition, excavated, daily use vessels; cooking pots, service, storing vessels, mortars related to the function of the space will be evaluated separately. In this study, it is aimed to understand the ceramic trade, production and relations between the cities in the Roman Period in the Lycian region. In the light of these results, it has been tried to provide an overview of trade, production economy, relations between the cities.

Keywords: Letoon, Lycian, Roman Ceramics, Ceramic trade.

* Dr. Öğr. Üyesi, Banu Özdişlek, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Hatay.
e-mail: ozdilek.banu@gmail.com.

Teras duvarlarının kazısı 2016-2017 senelerinde tarafımdan yapılmıştır. Bu alanın kazısının gerçekleştirilmesi ve kazıdan çıkan malzemenin tarafımdan değerlendirilmesine yönelik izin ve destekleri için kazı başkanı, Prof. Dr. Sema Atik Korkmaz’a gönülden teşekkür ederim.

Giriş

Letoon Kutsal Alanı, Batı Lykia Bölgesi'nde, günümüzde Teke Yarımadası olarak adlandırılan alanda, Muğla İli, Seydikemer İlçesi, Kumluova Mahallesi'nde yer alır. Letoon kazısı 2011 yılından bu yana Prof. Dr. Sema Atik Korkmaz tarafından yürütülmektedir¹. Letoon; tüm Lykia Bölgesi'nin kutsal merkezidir². Karia Bölgesi kentlerinden Kaunos ile dinsel ve siyasi birlikteliği bulunur³. Letoon, Hellenistik Lykia Birliği Dönemi'nde bölgenin resmi kutsal merkezi olarak, birliğin alınan yönetim kararlarının topluma ilan edildiği bir merkezdir⁴. Letoon'un sahip olduğu su kaynağı ve kayalık nedeniyle MÖ 2. binyıldan bu zamana kadar yerleşim kutsallık kazanmıştır⁵. Klasik ve Hellenistik dönemlerde Lykia Bölgesi'nin ana tanrıçası Leto ile ikiz çocukları Artemis ve Apollon'a adanmış tapınaklar bulunmaktadır⁶. Bu alanın önemi Hristiyanlık Dönemi'ne kadar sürer, tapınakların kuzeyine kilise-manastır inşa edilmiştir⁷. Kutsal alanın zenginliği, bölgenin en geniş vadisi Eşen'in bu bölgede bulunmasından ve Akdeniz'e açılan limanların buraya yakın olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu makalenin konusunu oluşturan seramikler, Letoon'da bulunan teras duvarları kazısından ele geçen malzemelerdir. Teras duvarları tepe boyunca 4 farklı kotta yükselerek devam etmektedir (fig. 1)⁸. Teras duvarlarının bulunduğu kesimde, kazısı 2015'te başlayan, 2016 senesinde tamamlanan, basamaklı kutsal sunu alanı olduğu düşünülen bir alan ortaya çıkarılmıştır⁹ (fig. 2). Akropolde, erken dönem, Arkaik ve Klasik Dönem yerleşimleri bulunur. Teras duvarlarının toprak dolgusu içerisinde az sayıda Klasik, orta yoğunlukta Hellenistik Dönem ve yoğunlukta Roma Dönemi seramikleri, tepeden akıntı ile gelmiş olup, bu alandaki erken dönem yerleşimini işaret etmeleri açısından önemlidir. Tümtüm Tepe'nin kayalık topoğrafyası, kentteki yapıların inşasında gereksinim duyulan taşların çıkarıldığı taş ocağı olarak kullanılmasına olanak sağlamıştır¹⁰. Tümtüm Tepe yerleşiminin taş ocağı olarak kullanılan kısmı, yüzeyindeki izlerden anlaşıldığı üzere, kente bakışlı olan doğu yüzünde bulunan teras duvarlarının bulunduğu kayalık kesimdir. Teras duvarlarının kazısı 2015 senesinde başlatılmış olup, bu çalışmalar halen devam etmektedir (fig. 1-2)¹¹. Teras duvarlarının en erken evresinin Klasik Dönem olduğu düşünülmektedir.

Figür 1: Letoon teras duvarları hava fotoğrafı
(Letoon Kazı Arşivi 2016).

¹ Atik-Korkmaz 2013, 201-217; Atik-Korkmaz 2016, 186-205.

² Le Roy 1990a, 28-30.

³ Le Roy 1990a, 28-30.

⁴ Le Roy 1990, 29.

⁵ Le Roy 1990b, 125-131.

⁶ des Courtils 2003, 147-153.

⁷ des Courtils 2003, 153. Kilise-manastır Dr. Öğr. Üyesi S. Mimaroğlu tarafından çalışılmaktadır. Kendisi bu alanın seramikleriyle ilgili çalışmalar yürütmektedir.

⁸ Özdilek *et al.* 2018, 405-420.

⁹ Bu alanda başka bir çalışma konusu olarak yayına hazırlanmaktadır.

¹⁰ Letoon taş ocakları ile çalışmalar 2017 senesinde yürütülmüş olup taş ocakları üzerine yazar tarafından bir yayın hazırlığı yapılmaktadır.

¹¹ Özdilek *et al.* 2018, 405-420.

Kentin büyük bölümünün yapıldığı dönem ise Hellenistik Dönem olarak belirlenmiştir. Lykia Bölgesi'nde yaşanan depremler sonrasında kentin teras duvarları Roma Dönemi'nde tadilat görmüş, yıkılan kısımlarının ise Geç Roma Dönemi'nde sil baştan yapıldığı tespit edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak "Letoon Teras Duvarları ve Geç Antik Dönem Mekânları 2015-2017 Kazı Buluntuları" adlı bir makale yazılmıştır¹². Teras duvarlarının 2017 senesinde kazılan bölümü, tiyatronun güney analemna duvarına bitişik olarak başlayan yaklaşık 10 m uzunluğunda devam eden kısımdır (fig. 2-3). Teras duvarlarının bu bölümünün erken evresi Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş olmalıdır. Fakat duvarın bu bölümünün erken evresi yıkılmış olup, Geç Roma Dönemi'nde olasılıkla önüne yaşamsal mekânların yapıldığı, 10 m'lik kısmı yeni baştan inşa edilmiştir (fig. 2-4). Teras duvarlarının bu kesimindeki örgü tekniği, küçük moloz taşların harçla bağlandığı opus incertumdur (fig. 3-4). Teras duvarları, önlerine inşa edilen mekânların arka duvarlarını oluşturur (fig. 2-3). Mekânların içerisinde yer alan tezgâha gömülü in-situ bir depolama kabı ve toprağa gömülü in-situ bir *pithos* ile döşeli halde bir su sistemi bulunur (fig. 4). Mekân kazılarında ele geçen kontekstli seramiklerin çoğunluğunu (% 75) günlük kullanım (pişirme, depolama, servis kapları, amphoralar) seramikleri oluşturmaktadır. Tarihleri ise MS 1. yüzyıl ile MS 7. yüzyıl aralığına verilir¹³. Bu alanda birkaç parça sırlı Orta Çağ'a ait seramiğin varlığı da tespit edilmiştir.

Figür 2: Letoon teras duvarları 2017 yılı kazıları (Foto. B. Özdilek)

Teras duvarı kazılarında geride bırakılan dört sezonun ardından buluntu yoğunluğunun % 64'lük kısmını oluşturan, Roma Dönemi'ne ait seramiklerinden % 16'sını Doğu *Sigillata*ları ve Lykia Bölgesi yerel kırmızı astarlı seramikleri oluşturmaktadır. Seramiklerin tepeden akıntı ile gelen toprak içerisinden ele geçen belirsiz buluntu durumu dolayısıyla teras duvarı ve Geç Antik Dönem mekânları ile bağamları tespit edilememesine karşın geniş zaman aralığına tarihlenen, çeşitli formlarda zengin bir grup oluşturmaları nedeniyle bu çalışma ile değerlendirilmesi uygun görülmüştür¹⁴. Teras duvarı kazılarında ince seramik grubu içerisinde Hellenistik Dönem seramiklerinin (yoğunlukla kalıp yapımı megara kâseleri), Roma Dönemi Doğu *Sigillata*ları ve yerel kırmızı astarlı seramiklerinden daha yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada değerlendirilen seramiklerin zaman aralığı ise, MÖ 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyılın ortasıdır.

Bu makalenin amacı Roma Dönemi'ndeki süreçte, Letoon seramiklerine ışık tutmaktır. Seramikler form, hamur-astar ve bezeme özelliklerine ve üretim merkezlerine göre gruplandırılmaya çalışılmış, ithal ve yerel olarak ayrılarak incelenmiştir. Değerlendirilen formlar; Doğu *Sigillata*ları'ndan, DSA Grubu, kâseler ve testiler, DSB Grubu tabaklar ve kâseler, Siyah Astarlı DSB Grubu formları gösteren kâse, DSC Grubu kâseler, Lykia Bölgesi (yerel) Kırmızı Astarlı seramiklerinden kâselerdir.

¹² Özdilek – Atik-Korkmaz 2018, 395-433.

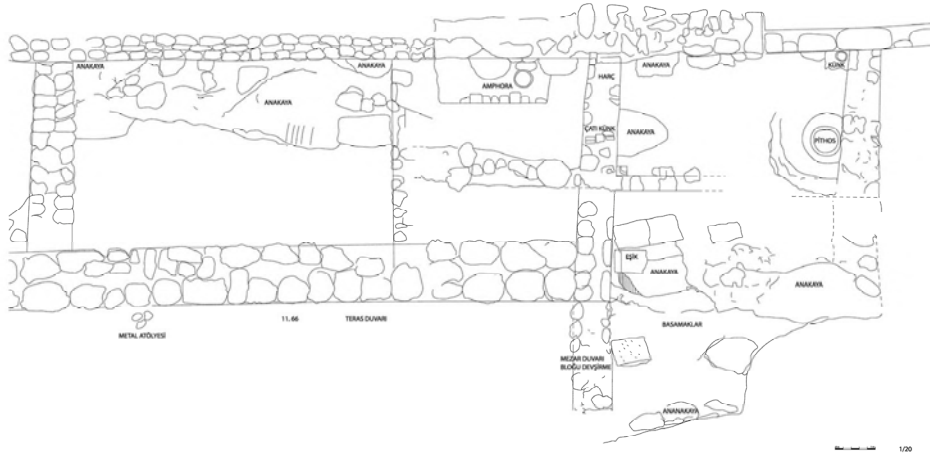
¹³ Letoon teras duvarından ele geçen pişirme kapları, amphoralar ve günlük kullanım seramikleri üzerine çalışmalar yazar tarafından hazırlanmaktadır.

¹⁴ Letoon teras duvarı kazılarında ele geçen Hellenistik Dönem seramikleri adlı makale ise yazar tarafından kaleme alınmış olup, yayın aşamasındadır.

Seramiklerin formları analogi yolu ile hamur-astar özellikleri ise “Munsell Soil Color Charts” kataloğuna göre belirlenmiştir. Ele geçen seramiklerin üretim merkezleri önerisi ise, benzer örneklerle yapılan analogik değerlendirmelere göre yapılmıştır. Alandan ele geçen seramiklerin akıntı toprak içerisinde bulunmuş olması nedeniyle tarihlendirmeler, analogik karşılaştırma örneklerine göre yapılmıştır.

Figür 3: Letoon teras duvarları 2017 yılı kazıları (foto. B. Özdilek)

Figür 4: Letoon teras duvarları - Geç Antik Dönem mekanları (çiz. B. Özdilek 2017)

Doğu Sigillatıları ve Lykia Bölgesi Yerel Kırmızı Astarlı Seramikler

Terra Sigillata terimi, ilk kez Dragendorff tarafından 19. yüzyılda kaliteli hamur ve parlak kırmızı astarlı, kalıpta yapılmış, lüks masa kapları için İtalya’da ele geçen Erken Roma Dönemi seramikleri için kullanılmıştır. Bu adlandırma, kalıpta yapılan figürinler için kullanılan *sigillum* adından türetilmiştir¹⁵. Antik Dönem yazarlarından Yaşlı Plinius bu türü üretim merkezlerine göre; Samos, Arretium, Saguntum, Pergamum, Trallis, Mutina seramikleri olarak anlatmış olup, bugüne kadar artan kazılar ile birlikte Doğu ve Batı olmak üzere birçok merkezde üretiminin yapıldığı ortaya konmuştur¹⁶.

Roma Dönemi’nde Doğu ve Batı ana grupları altında, çok sayıda alt grubu bulunan kırmızı parlak astarlı “*Terra Sigillata*lar”, Geç Hellenistik Dönem’den itibaren yaklaşık MS 2. yüzyılın sonuna kadar tüm antik dünyada yaygın olarak kullanılmış olan masa kaplarıdır¹⁷. Geç Roma Dönemi’nde, MS 4. yüzyıldan itibaren *sigillat*aların yerini Geç Roma kırmızı astarlı seramikleri almıştır. Aralarındaki en önemli fark ise; hamur ve astarlarının özensiz oluşu ile astarın daha ince olarak uygulanmış olmasıdır¹⁸.

¹⁵ Zoroğlu 2003, 121.

¹⁶ Zoroğlu 2003, 121.

¹⁷ Özdilek 2017a, 337-395.

¹⁸ Uygun 2011, 4.

Doğu *Sigillata* A Grubu

DSA Grubu seramikleri; *sigillata*lar içerisinde en erken ortaya çıkan ve uzun süre kullanımda olandır¹⁹. İlk kez *sigillata*lar üretim merkezlerine göre Kenyon tarafından alfabetik kodlama sistemiyle adlandırılmıştır²⁰. Seramiklerin buluntu yoğunluğuna göre, ele geçtiği alanlara göre, üretim merkezlerinin Doğu Akdeniz ve Levant Bölgesi olduğu ortaya çıkmıştır²¹. Üretim merkezleri; Antiokheia²², Tarsus²³, Samaria²⁴, Tel Anafa²⁵, Apameia²⁶, Hama²⁷, Latakhia, Nabatya Bölgesi, Kıbrıs Adası'nın doğusudur²⁸. Deniz ticareti ile birçok bölgeye ithal edilmiş olup, Makedonya²⁹, Yunanistan³⁰, Girit³¹, Ionia³², Lykia³³, Pamphilya³⁴, Kilikia³⁵, Kıbrıs³⁶, Kommagene³⁷, Kuzey Afrika³⁸ ve İtalya'dan³⁹ ele geçmiştir. Bu gruptaki seramiklerin hamurları iyi kalitede, az miktarda mika katkılı ve sert pişimli olup sarımsı, pembemsi, devetüyü rengi, kırmızımsı sarı, sarımsı krem rengidir. 10 YR 7/3, 8/3, 8/4; 5 YR 7/4; 2,5 YR 7/6; 7,5 YR 7/6 tonlarındadır. Astarları kaliteli, çok parlak olmayan mata yakın, kalın uygulanmış olup, koyu kırmızı, koyu turuncu, kahverengimsi kırmızı rengindedir. 10 R 4/8; 2,5 YR 4/8 tonlarındadır. DSA Grubu form ve hamur-astar özelliklerine göre Hellström'ün önerisine göre DSA-1 ve DSA-2 olarak iki alt grupta incelenmiştir⁴⁰. DSA-1 Grubu Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen yuvarlak profilli örneklerdir. Tabaklar en yaygın kullanılan kap türüdür. Kâselerde genellikle küresel formu tipler yaygındır. DSA-2 Grubu Augustus Dönemi'ne tarihlenen ve Batı *Sigillata* etkisini taşıyan seramiklerdir⁴¹. İtalya *Sigillata*ları etkisindeki keskin hatlı seramikler bu grupta bulunur. Bu sınıflandırma günümüzde tercih edilmemektedir. Güncel çalışmalarda kabul gören sınıflandırma, Hayes'in önerisi doğrultusunda yapılmaktadır⁴². Hayes, DSA seramiklerini açık⁴³ ve kapalı kap grupları⁴⁴ olarak iki ana gruba ayırmış, grupları da kendi içerisinde kronolojik olarak sınıflandırmıştır⁴⁵. Nadir bulunan formları ve şüpheli DSA örnekleri de bir arada değerlendirilmiştir⁴⁶.

¹⁹ Özdilek 2017a, 338.

²⁰ Kenyon 1957, 282.

²¹ Gunneweg *et al.* 1983, 77; Özdilek 2017a, 339.

²² Waagé 1948, 18-22.

²³ Jones 1950, 172-183; Zelle 1997, 11 vd.

²⁴ Crowfoot 1957, 306.

²⁵ Slane 1997, 272.

²⁶ Vanderhoeven 1989, 27-40.

²⁷ Johansen 1971, 57-196.

²⁸ Gunneweg *et al.* 1983, 11.

²⁹ Anderson-Stojanovic 1992, 44 vd.

³⁰ Hayes 2008.

³¹ Sackett 1992, 150 vd.

³² Mitsopoulos-Leon 1991, 86-93; Gassner 1997, 121-130; Ladstätter 2003, 23; Ladstätter 2005, 232.

³³ Bourgarel *et al.* 1992, 61-64; Eisenmenger – Mader 1995, 239 vd.; Mader 1996, 90; Mader 1998, 93; Pellegrino 2002, 245-260; Rückert 2003, 60 vd.; Pellegrino 2004, 132; Korkut – Grosche 2007, 128 vd.; Rückert 2007, 36; Yılmaz 2008, 105-172; Uygun 2011; Akın 2012; Yener-Marksteiner 2012, 371-386; Yener-Marksteiner 2013, 15-20; Işın *et al.* 2015, 148-212; Korkut – Işın 2015, 213-227; Özdilek 2017a, 337-395.

³⁴ Fırat 1999, 16-18.

³⁵ Zoroğlu 2000, 199-203.

³⁶ Hayes 1991, 32-36.

³⁷ Zoroğlu 1986, 61-100; Adak 1997, 22-60.

³⁸ Kenrick 1985, 223-244.

³⁹ Mitsopoulos-Leon 1991, 96.

⁴⁰ Hellström 1965, 28.

⁴¹ Özdilek 2017a, 340.

⁴² Hayes 1985, 11.

⁴³ Hayes 1985, 13-42.

⁴⁴ Hayes 1985, 42-47.

⁴⁵ Hayes 1985, 11.

⁴⁶ Hayes 1985, 47 vd.

Doğu Sigillata A Grubu Konik Gövdeli Kâse (Hayes Form 42)⁴⁷ Kat. no. 1, Kat. no. 2: Ters çan formunda, dışa açılan dik dudaklı, ağız ve gövde profili yuvarlak konturlu, kaideye doğru daralan kısımda dirsek yapan, konik kâse formudur. Hayes form 42’de değerlendirilen bu formun içerisinde köşeli ve yuvarlak olmak üzere iki farklı gövde tipi bulunur. Letoon’dan bu gruba giren iki örnek ele geçmiştir. Kat. no. 1-2 örneklerinin dudak ve gövde profili korunmuş olup, kaide kısımları ele geçmemiştir. Bu iki örnek Hayes form 42’de yer alan yuvarlak profilli örnekler grubundandır. Yuvarlak profilli kâselerin benzerleri Antiokheia⁴⁸, Hama⁴⁹, Samaria⁵⁰, Paphos⁵¹, Apamea⁵², Atina⁵³, Patara⁵⁴, Andriake’den⁵⁵ ele geçmiştir. Waagé, yuvarlak konturlu örnekleri MÖ 1. yüzyılın sonu, MS 1. yüzyılın başına tarihlemekte olup, Hayes de bu kronolojiyi kabul ederek benzer tarih aralığını bu gruptaki yuvarlak gövdeli, konik formu kâseler için kullanmıştır⁵⁶. Benzerlerine göre bu örnekler MÖ 1. yüzyılın sonu-MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir⁵⁷.

Kat. no. 1, Fig. 5

Ölçüleri: Ağız Ç. 8,5 cm; Korunan Y. 3 cm.

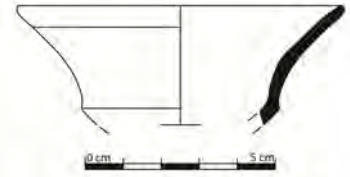
Hamur Rengi: 2,5 YR-6/8-light red.

Astar Rengi: 2,5 YR-4/8-red.

Hamur Tanımı: Katkısız, iyi pişmiş hamur yapısı görülür.

Tarihi: MÖ 1. yüzyılın sonu-MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Benzerleri: Johansen 1971, 162-163, form 22, fig. 64, 22.1; Hayes 1985, 32-33, form 42, lev. VI.6; Slane 1997, 323, form 32, lev. 23 FW 258-260; Hayes 2008, 27, fig. 5, 117-121; Uygun 2011, kat. 200-201; Özdilek 2017a, 365, fig. 10, K80.

Figür 5

Kat. no. 2, Fig. 6

Ölçüleri: Ağız Ç. 8,5 cm; Korunan Y. 3 cm.

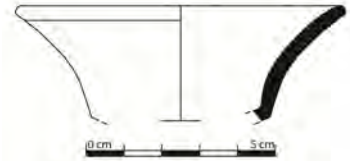
Hamur Rengi: 2,5 YR-6/8-light red.

Astar Rengi: 2,5 YR-4/8-red.

Hamur Tanımı: Katkısız, iyi pişmiş hamur yapısı görülür.

Tarihi: MÖ 1. yüzyılın sonu-MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Benzerleri: Johansen 1971, 162-163, form 22, fig. 64, 22.1; Hayes 1985, 32-33, form 42, lev. VI.6; Slane 1997, 323, form 32, lev. 23 FW 258-260; Hayes 2008, 27, fig. 5, 117-121; Uygun 2011, kat. 200-201; Özdilek 2017a, 365, fig. 10, K80.

Figür 6

Doğu Sigillata A Grubu Konik Gövdeli Kâse (Hayes Form 45, 46, 47; Samaria Form 23)

Kat. no. 3-4: Letoon’dan ele geçen örneklerin sadece kaide kısmı korunmuştur. Kaide formuna göre bu örnek, dikey dudak, yatay dirsek profilli konik kâse formudur. Kat. no. 4’ün tondosunda dikdörtgen bir çerçeve içerisinde “XAPIC” baskısı bulunur. Bu baskı DSA Grubu seramiklerinde yaygın olarak görülmekte olup, Antiokheia⁵⁸, Apamea⁵⁹, Hama⁶⁰,

⁴⁷ Hayes 1985, lev. VI, kat. 6.

⁴⁸ Waagé 1948, 38, lev. 5, kat. 446k.

⁴⁹ Johansen 1971, 162-163, fig. 64, 22.1.

⁵⁰ Crowfoot 1957, 313, fig. 73.

⁵¹ Hayes 1985, lev. III, form 23, kat. 14.

⁵² Vanderhoeven 1989, 148, kat. 675.

⁵³ Hayes 2008, 27, çiz. 5, 117-121.

⁵⁴ Uygun 2011, 32, kat. 200-201.

⁵⁵ Özdilek 2017a, 365, fig. 10, K80.

⁵⁶ Hayes 1985, 32 vd., lev. VI, 6-7.

⁵⁷ Hayes 2008, fig. 3, kat. 65 (P 14926).

⁵⁸ Waagé 1948, 33 No. P 383, 34, kat. P 2251.

⁵⁹ Vanderhoeven 1989, 36, 162, no. 1191, 1187, 164, no. 758-1245.

⁶⁰ Johansen 1971, 107, fig. 42, 110, 111.

Tarsus⁶¹, Samaria'dan⁶² ele geçen seramiklerde karşımıza çıkmaktadır. XAPIC baskısına ayrıca DSB ve DSC gruplarında da rastlanılmaktadır⁶³. XAPIC armağan anlamına gelen kısa bir dilek sözcüğüdür. XAPIC baskısının görüldüğü örnekler Augustus Dönemi'ne tarihlenmektedir. Lykia Bölgesi'nden Patara Kenti'nden de iki örnekte ele geçmiş olup, bunlardan biri, Letoon'daki örnek gibi konik kâse formudur⁶⁴.

Bu form Doğu ve Batı *Sigillata*ları'nda yaygın olarak görülür. Dudak ve kaide profillerine göre çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle araştırmacılar tarafından alt gruplarda değerlendirilmektedir. Antiokheia'dan ele geçen örnekleri Waagé üç grupta inceleyip, Augustus Dönemi'ne tarihler⁶⁵. Crowfoot, Samaria'dan ele geçen farklı dudak profillerine sahip örnekleri bir grupta Samaria form 23'te değerlendirir⁶⁶. Samaria örnekleri ince cidarlı ve keskin profilli olmalarıyla İtalya ve Galya seramikleriyle, Dragendorff form 26 ve Haltern form 8 ile benzeşmektedir⁶⁷. Kenyon bu kâselerin erken örneklerini Augustus Dönemi'ne tarihler⁶⁸. Crowfoot'da MS 1. yüzyıla tarihlendirir⁶⁹. Johansen tarafından Hama'da ele geçen örnekler bir grupta değerlendirilip, MS 1. yüzyıla tarihlendirilir⁷⁰. Vanderhoeven, Apameia'daki örnekleri Samaria form 23'te değerlendirmiştir⁷¹. Slane Tel Anafa'dan ele geçen örnekleri Form 34 olarak tek gruba ayırmış, bu grubu da kendi içerisinde A, B, C olarak üç alt grupta değerlendirmiştir ve hepsini Augustus Dönemi'ne tarihlemiştir⁷². Hayes 1985 yılındaki çalışmasında konik formlu kâseleri üç farklı grupta incelemektedir. Sade dudak profili ve kaide özelliğine sahip örnekleri Hayes form 45'te⁷³, Hayes form 46'da⁷⁴ ağız dış bükey ve profilli, dirsek profiline altında rulet bulunan, kaidesi alçak ve kalın cidarlıları değerlendirmiştir. Ağız kısmında yiv, dudak ve dirsek profili üzerinde rulet bulunan örnekleri Hayes form 47'de değerlendirmiştir⁷⁵. Hayes 2008 yılında yaptığı Atina Agorası bandında bu örnekleri tek grupta toplayarak, daha önceki gruplara form 50'yi de ekleyerek dört alt grupta incelemiştir⁷⁶. Zoroğlu'nun değerlendirdiği Samsat'tan ele geçen örneklerin ince cidarlı, keskin yivli, yüksek ve sivri bitimli kaideleri bulunur. Samsat örneklerini MS 1. yüzyıla tarihlendirmiştir⁷⁷. DSA üretim merkezlerinden biri olduğu düşünülen Tarsus⁷⁸ ve Paphos'tan da az sayıda örnek ele geçmiştir⁷⁹. Deniz ticareti sonucunda, Berenice⁸⁰, Patara⁸¹ ve Andriake'de⁸² de benzer örnekler ele geçmiştir. Gövdesi keskin profil gösteren benzerlerine göre, Letoon örneği MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir⁸³.

⁶¹ Yıldız 2012, 534, 535, lev. 1, 11, lev. 4, 59, 57, 64, 65, 68.

⁶² Crowfoot 1957, 330, fig. 79, no. 13, 337, fig. 81, no. 20.

⁶³ Uygun 2011, 45.

⁶⁴ Uygun 2011, 45, kat. 235.

⁶⁵ Waagé 1948, 34, lev. V. 460, 453, 455.

⁶⁶ Crowfoot 1957, 337, fig. 81, 5-16.

⁶⁷ Kenyon 1957, 298.

⁶⁸ Kenyon 1957, 298, fig. 68, 8.

⁶⁹ Crowfoot 1957, 338.

⁷⁰ Johansen 1971, 172, fig. 68, 1-4.

⁷¹ Vanderhoeven 1989, no. 692-772.

⁷² Slane 1997, 324 vd., lev. 24-25, TA Type 34 a, TA Type 34 b, TA Type 34 c.

⁷³ Hayes 1985, lev. VI, 11, 12.

⁷⁴ Hayes 1985, lev. VI, 13, 14.

⁷⁵ Hayes 1985, lev. VI, 15.

⁷⁶ Hayes 2008, 29, çiz. 6, 149-161.

⁷⁷ Zoroğlu 1986, 88-91, çiz. 10-11.

⁷⁸ Yıldız 2012, 529, lev. 4, çiz. 57.

⁷⁹ Hayes 1991, 38, fig. XVII, 18, 20.

⁸⁰ Kenrick 1985, 236, fig. 43 B 334, 335.

⁸¹ Uygun 2011, 35, kâse T. 11, lev. 15-17, kat. 216-259.

⁸² Özdilek 2017a, 348 vd., K81-93, fig. 10-11, fig. 27.

⁸³ Özdilek 2017a, 365, fig. 10, K80.

Kat. no. 3, Fig. 7**Ölçüleri:** Kaide Ç. 4,5 cm; Korunan Y. 2 cm.**Hamur Rengi:** 5 YR-6/8-reddish yellow.**Astar Rengi:** 2,5 YR-4/8-red.**Hamur Tanımı:** Kum katkılı, iyi pişmiş hamur yapısı görülür.**Tarihi:** MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyılın ilk yarısı.**Benzerleri:** Waagé 1948, 34, lev. V. 460, 453, 455; Crowfoot

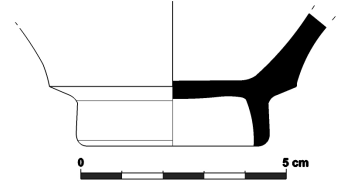
1957, 337, fig. 81, 5-16; Kenyon 1957, 298, fig. 68, 8; Johansen 1971, 172, fig. 68, 1-4; Hayes 1985, lev. VI, 15; Kenrick 1985, 236, fig. 43 B 334, 335; Zoroğlu 1986, 88-91, çiz. 10-11; Vanderhoeven 1989, no. 692-772; Hayes 1991, 38, fig. XVII, 18, 20; Slane 1997, 324 vd., lev. 24-25, TA Type 34 a-34 b-34 c; Hayes 2008, 29, çiz. 6, 149-161; Uygun 2011, 35, Kâse T. 11, lev. 15-17, kat. 216-259; Yıldız 2012, 538, lev. 4, 57; Özdilek 2017a, 348 vd., K81-93, fig. 10-11, 27.

Figür 7

Kat. no. 4, Fig. 8**Ölçüleri:** Kaide Ç. 4,8 cm; Korunan Y. 4 cm**Hamur Rengi:** 10 YR-8/4-very pale brown.**Astar Rengi:** 10 R-4/8-red.**Hamur Tanımı:** Kum katkılı, iyi pişmiş hamur yapısı görülür.**Tarihi:** MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Benzerleri: Waagé 1948, 34, lev. V. 460, 453, 455; Crowfoot 1957, 337, fig. 81, 5-16; Kenyon 1957, 298, fig. 68, 8; Johansen 1971, 172, fig. 68, 1-4; Hayes 1985, lev. VI, 15; Kenrick 1985, 236, fig. 43 B 334, 335; Zoroğlu 1986, 88-91, çiz. 10-11; Vanderhoeven 1989, no. 692-772; Hayes 1991, 38, fig. XVII, 18, 20; Slane 1997, 324 vd., lev. 24-25, TA Type 34a-34b-34c; Hayes 2008, 29, çiz. 6, 149-161; Uygun 2011, 35, Kâse T. 11, lev. 15-17, kat. 227-235; Yıldız 2012, 538, lev. 4, 57, 59; Özdilek 2017a, 348 vd., K81-93, fig. 10-11, 27.

Figür 8

Doğu Sigillata A Testi (Hayes Form 102) Kat. no. 5: Hellenistik Dönem lagynoslarının DSA Grubu'ndaki devamı olan Roma Dönemi *sigillata*larındaki testiler, formlar açısından bazı farklarla, işlevsel olarak ise benzer özelliklerle karşımıza çıkmaktadır⁸⁴. Testiler, DSA Grubu seramiklerinde özellikle; Samaria, Tel Anafa, Ashdod ve Tarsus'tan ele geçmiştir. Testilerin gruplandırılması ele geçtiği kentlere göre farklılık göstermektedir. Samaria'dan ele geçen testileri değerlendiren Crowfoot boyunlarının uzunluğuna ve dudak profiline göre form 25 ve form 26'da değerlendirmiştir⁸⁵. Form 25, uzun boyunlu, tek kulplu ve alçak halka kaideli olup, MÖ 30 yılından öncesine tarihlendirmiştir⁸⁶. Form 26 kısa boyunlu, aşağı sarkık, dışa açılan ağızlı olup, Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁸⁷. Tel Anafa'dan ele geçen testileri Slane tek bir grupta kronolojik olarak değerlendirmiştir. En erken formun konik ağızlı ve küresel omuzlu örnekler olduğunu söylemektedir ve MÖ 2. yüzyıla tarihlendirir⁸⁸. Tel Anafa'dan yoğun olarak ele geçen diğer bir örnek Hellenistik gelenekteki keskin omuz profilili, basık gövdeli lagynoslardır. Bu formları MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıla tarihlendirmiştir⁸⁹. Doğu *Sigillata*ları'nın tipolojisi ve kronolojisini yapan Gunneweg - Perlman - Yellin; DSA Grubu'ndaki testileri iki ana grupta değerlendirir. İlk grupta bikonik gövdeli tek kulplu lagynos örneklerinin tarihlendirmesini Samaria, Tel Anafa, Tarsus, Ashdod ve Atina Agorası'ndaki örneklerle göre MÖ 150-MS 50 yılına tarihlendirmiştir⁹⁰. En

⁸⁴ Hayes 1985, 42 vd.⁸⁵ Crowfoot 1957, 312.⁸⁶ Crowfoot 1957, 312.⁸⁷ Crowfoot 1957, 312.⁸⁸ Slane 1997, 329.⁸⁹ Slane 1997, 329.⁹⁰ Gunneweg *et al.* 1983, 98 vd.

detaylı gruplama Hayes tarafından yapılmış olup, DSA Grubu testileri 13 form grubunda değerlendirilir. Hayes form 101-102, 104a-b, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 116a-b, 117 tipolojisinde incelenmiştir⁹¹. Testilerin tipolojik ayrımı boyun ve gövde biçimine göre yapılmıştır. Gövdeleri, oval, küre, torba ve köşeli-basık formdadır. Tek veya çift kulplu örneklerde kaide alçaktır.

Letoon örneği, yivli dikey dudak ve kalın boyun profiline sahiptir. Fırınlama hatasına bağlı olarak testinin dudak kenarında kırmızı astarın kahverengiye döndüğü gözlemlenmiştir. Form olarak DSA Grubu içerisinde, Hayes form 102 ile benzerdir⁹². Testi örneklerinin görüldüğü merkezler yukarıda anılanlar dışında; Hama⁹³, Berenice⁹⁴, Apamea⁹⁵, Tarsus⁹⁶, Anemurium⁹⁷, Andriake⁹⁸, Tlos⁹⁹, Patara¹⁰⁰ kentleridir. Letoon örneğinin benzerleri; Apamea¹⁰¹, Anemurium¹⁰² ve Atina Agorası¹⁰³ ele geçmiştir. Benzerlerine göre bu örnek, MÖ 1. yüzyılın ilk yarısı-MS 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. no. 5, Fig. 9

Ölçüleri: Ağız Ç. 8 cm; Korunan Y. 2 cm.

Hamur Rengi: 10 YR-8/8-yellow.

Astar Rengi: 2,5 YR-5/8-red.

Hamur Tanımı: Kireç katkılı, orta pişimli hamuru vardır.

Tarihi: MÖ 1. yüzyılın ilk yarısı-MS 1. yüzyıl.

Benzerleri: Hayes 1985, 43, lev. IX, 3; Vanderhoeven 1989, 153, no. 859; Williams 1989, fig. 7, 101; Hayes 2008, fig. 5, kat. 124 P 32000; Yıldız 2012, 530, lev. 5, 77-78.

Figür 9

Doğu *Sigillata* A Testi Kat. no. 6: Letoon örneğinin sadece boyun kısmı ele geçmiştir. Bu örneğin, ele geçen kısmı kulpun boyuna birleşim yerinin altındaki bölümüdür. Boyun kısmı gövdeye doğru genişlemekte olup, kısa boyunlular grubuna girmektedir. Sadece ele geçen boyun parçasına göre hangi form grubuna ait olduğunu tespit etmek güç olsa da gövdeye doğru hafif genişleyen küresel gövdeye bağlanan bir testi formudur. Hamur ve astar özelliklerine göre DSA Grubu'na ait olabileceği düşünülen bu örneğin benzeri Tarsus¹⁰⁴ ve Atina Agorası'nda¹⁰⁵ bulunur. Testi formları genel olarak MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu tipteki boyun örnekleri tek kulplu testi tipi içerisindeki MS 1-50 yıllarına tarihlendirilmektedir¹⁰⁶.

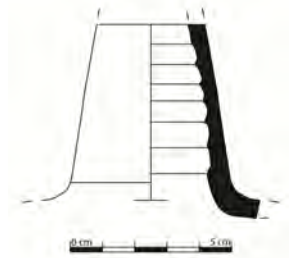
Kat. no. 6, Fig. 10

Ölçüleri: Korunan G. 5,5 cm; Korunan Y. 5 cm.

Hamur Rengi: 5 YR-7/6-reddish yellow.

Astar Rengi: 2,5 YR-5/8-red.

Hamur Tanımı: Az katkılı, iyi pişmiş hamuru vardır.

Figür 10

⁹¹ Hayes 1985, lev. IX, X, XI.

⁹² Hayes 1985, lev. IX, form 102.

⁹³ Johansen 1971, fig. 70, form 25-26.

⁹⁴ Kenrick 1985, fig. 44 B 342-343.

⁹⁵ Vanderhoeven 1989, 153, no. 859-872.

⁹⁶ Jones 1950, 145, no. 512, 170 F; Yıldız 2012, 530.

⁹⁷ Williams 1989, fig. 7, 101.

⁹⁸ Özdilek 2017a, 366, fig. 11.

⁹⁹ Korkut - Işın 2015, 227, no. 2.

¹⁰⁰ Uygun 2011, lev. 21.

¹⁰¹ Vanderhoeven 1989, 153, no. 859.

¹⁰² Williams 1989, fig. 7, no. 101.

¹⁰³ Hayes 2008, fig. 5, kat. 124 P 32000.

¹⁰⁴ Jones 1950, fig. 145, no. 512.

¹⁰⁵ Hayes 2008, fig. 5, 124 (P 32000).

¹⁰⁶ Hayes 2008, 28.

Tarihi: MS 1. yüzyıl.

Benzerleri: Jones 1950, fig. 145, no. 512; Gunneweg *et al.* 1983, 60, fig. 13; Hayes 1985, form 104, 113, lev. IX-X; Hayes 1997, 56, fig. 21,3.

Doğu *Sigillata* B Grubu

DSB Grubu seramikleri, Batı Anadolu kıyılarında yoğunlukta¹⁰⁷, Tralleis¹⁰⁸, Ephesos¹⁰⁹, Tenedos¹¹⁰, Priene¹¹¹, Labranda¹¹² kentlerinden ele geçmiş olup, üretim merkezleri Batı Anadolu bölgesi olup, özellikle Tralleis kenti olduğu düşünülmektedir¹¹³. Plinius, *Naturalis Historia* adlı kitabında kırmızı masa kaplarının Tralleis'te üretildiğinden bahsetmektedir¹¹⁴. Notion'da ele geçen bir seramik üzerinde Tralleis'in Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki ismi "CAESAREIA" baskısının bulunmuş olması Tralleis atölyesinin tespiti için bir kanıt olmuştur¹¹⁵. Batı *Sigillata* ustalarının Caius Sentius ve Quintus Pompeius Serenus'un Ephesos ve Tralleis'te şube kurduklarına ait veriler de bu bölgedeki seramik atölyelerinin olduğunu göstermektedir¹¹⁶. Deniz ticareti ile de Yunanistan'da Atina¹¹⁷, Korinth¹¹⁸, Karadeniz'de¹¹⁹, Lykia'da¹²⁰, Pamphilya'da¹²¹, Doğu Akdeniz'de, Tarsus, Samaria, Kuzey Afrika ve İtalya'da ele geçmiştir¹²². DSB Grubu Kenyon'un gruplamasında hamur-astar özelliklerine göre 1-2 olarak iki alt gruba ayrılmıştır¹²³. Kaliteli hamur-astar özellikleri bulunanlar daha erkene tarihlenip DSB-1 grubunda; form, hamur-astar özellikleri daha kaba ve özensiz olanlar ise, daha geçe tarihlendirilip DSB-2 grubunda değerlendirilmiştir¹²⁴. DSB-1 grubundaki hamur rengi kırmızımsı, portakal, tarçın rengindedir. 2,5 YR 7/6, 7/8, 6/8; 5 YR 7/6; 5YR 6/8 tonlarında, astar turuncumsu kırmızı, kahverengi renginde, kaygan ve parlak olup, hamurla bütünleşmiştir. Astar rengi 2,5 YR 5/8, 4/8 tonlarındadır¹²⁵. Çift daldırma tekniğinde astarlanmışlardır. Kap formları çok çeşitli olup, Batı *Sigillata* formlarını taklit ettiği için keskin, girintili çıkıntılı profilleri bulunur, bunun nedeni de İtalya seramikleri gibi kalıp yapımı üretilmiş olmalarıdır¹²⁶. Bu grupta rulet baskısı, spiral aplikler kullanılmıştır. Kapların merkezinde usta isimlerinin yer aldığı mühür baskıları ile iyi dilek sözcükleri yazılı damgalar bulunmaktadır¹²⁷. Kapların üretim tarihi MÖ 1. yüzyıl, Augustus Dönemi'nde, MÖ 26'da başlar ve MS 75 yılına kadar üretildikten sonra DSB-2 grubu seramiklerin üretimine geçilmiştir¹²⁸. DSB-2 grubundaki seramiklerde kullanılan hamur orta pişimli ve mika katkılı olup, katkı maddelerinden dolayı, fırınlanma sonrasında hamurda

¹⁰⁷ Mitsopoulos-Leon 1991; Meriç 2002.

¹⁰⁸ Genel olarak bk. Erol 2004; Zelle 1997, 13; Lund 2003, 127; Civelek 2010, 169-191.

¹⁰⁹ Mitsopoulos-Leon 1991; Meriç 2002, 80.

¹¹⁰ Beyll *et al.* 1993, 8.

¹¹¹ Zahn 1904, 437.

¹¹² Hellström 1965.

¹¹³ Bk. Erol 2004, 19.

¹¹⁴ Hayes 1972, 10.

¹¹⁵ Hayes 1972, 10; Erol 2004, 19.

¹¹⁶ Uygun 2011, 10.

¹¹⁷ Hayes 2008.

¹¹⁸ Slane 1990.

¹¹⁹ Knipowitsch 1929, 12-21.

¹²⁰ Yener-Marksteiner 2009; Özdelek 2018, 635-658; Uygun 2011; Korkut-Grosche 2007; Bourgarel *et al.* 1992, 61-64; Eisenmenger – Mader 1995, 239-240.

¹²¹ Atik 1995, 73-74.

¹²² Erol 2004, 19.

¹²³ Erol 2004, 20.

¹²⁴ Erol 2004, 20.

¹²⁵ Özdelek 2018, 641.

¹²⁶ Özdelek 2018, 639.

¹²⁷ Özdelek 2018, 641.

¹²⁸ Özdelek 2018, 640.

katmanlaşma görülmektedir¹²⁹. Hamur rengi 7,5 YR 8/6 pembemsi kahverengi tonundadır. Astar 2,5 YR 4/8 -5 YR 7/6 turuncumsu kırmızı renktedir. Astar fırça ile sürülmektedir, astarın kalın sürüldüğü kısımlarda yama şeklinde kabartılıdır, kalın sürülen kısımlar zamanla çatlar ve pul pul dökülür¹³⁰. Astar 1. grup kadar parlak değildir. Form olarak çok zengin değildir, DSB-1 formlarının devamı olup, yeni eklenen formlar daha büyük ölçülerde ve sade profillere sahiptir¹³¹. DSB-2 grubunda daha çok bitkisel bezek baskıları bulunur¹³². Bu grupta hem kalıp, hem de çark yapımı seramikler birlikte üretilmiştir¹³³. Üretimleri MS 75'den MS 2. yüzyılın sonuna kadar devam etmektedir¹³⁴.

DSB-2 Grubu (Hayes Form 60) Tabak Kat. no. 7: DSB-2 Grubu içerisinde oldukça yaygın olarak kullanılan bir form olup, Ephesos ve Tralleis üretimi örneklerde zengin ve farklı profil özellikleri görülmektedir¹³⁵. Dudak kısmı yüksek, dikey, dışa sarkık ve gövdeye keskin bir şekilde bağlanan bir tabak parçasıdır. Hayes'in yaptığı tipolojide, DSB Grubu, form 60'da, dudak profili ve cidar kalınlığına göre a ve b olarak iki alt grupta değerlendirilmektedir¹³⁶. Letoon'dan ele geçen örnek, DSB-2 grubu örneklerine girmekte ve Hayes tarafından bu örnekler MS 150 yılına tarihlenmektedir. Benzer örnekleri Miletos¹³⁷, Didyma¹³⁸, Ephesos¹³⁹, Tralleis¹⁴⁰, Atina Agorası¹⁴¹, Korinth¹⁴², Paphos¹⁴³, Stobi¹⁴⁴, Assos¹⁴⁵, Magnesia¹⁴⁶, Metropolis¹⁴⁷, Anemurium¹⁴⁸, Limyra¹⁴⁹, Andriake¹⁵⁰, Patara'dan¹⁵¹ ele geçmiştir. Letoon'dan ele geçen örneğin, aşağıya sarkık, uzun, ince cidarlı dudak profili ve gövdesinin konik olması nedeniyle DSB-2 Grubu'nun daha geç tarihlenen örneklerle girdiği düşünülmektedir. Benzerlerine göre MS 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Kat. no. 7, Fig. 11

Ölçüleri: Ağız Ç. 18. 5 cm; Korunan Y. 6 cm.

Hamur Rengi: 2,5 YR-4/8-red.

Astar Rengi: 2,5 YR-4/8-red.

Hamur Tanımı: Katkısız, iyi pişmiş hamur yapısı görülür.

Tarihi: MS 2. yüzyıl.

Benzerleri: Gassner 1997, 132, lev. 43; Zelle 1997, 180, fig. 10, kat. 90; Ladstätter 2000, 100, fig. 6, 1-13; Erol 2004, 74-76, lev. 96, çiz. 452; Wintermeyer 2004, 145-146, no. 1414-1424; Korkut -

Figür 11

¹²⁹ Özdilek 2018, 641.

¹³⁰ Erol 2004, 22.

¹³¹ Erol 2004, 22.

¹³² Özdilek 2018, 639.

¹³³ Erol 2004, 21.

¹³⁴ Erol 2004, 22; Özdilek 2018, 640.

¹³⁵ Erol 2004, 74-76 lev. 95-97, çiz. 448-456.

¹³⁶ Hayes 1985, 64, lev. XIV 5-8.

¹³⁷ Berndt 2003, lev. 1, TS 012 (S372); Wintermeyer 2004, 145-146 no. 1414-1424.

¹³⁸ Wintermeyer 2004, 145 vd., no. 1414-1424.

¹³⁹ Gassner 1997, 132, no. 510, lev. 43; Ladstätter 2000, 100, fig. 6, 1-13; Meriç 2002, 53-54, lev. 2-25 K 253-269.

¹⁴⁰ Erol 2004, 74-76 lev. 95-97, çiz. 448-456.

¹⁴¹ Hayes 2008, 39 fig. 12, 356-366.

¹⁴² Hayes 1973, 454, lev. 87, 152.

¹⁴³ Hayes 1991, 51 vdd., fig. XXI, 7-10.

¹⁴⁴ Anderson-Stojanovic 1992, 51 vd., lev. 35-36, 307-313.

¹⁴⁵ Zelle 1997, 180, fig. 10, no. 90.

¹⁴⁶ Vapur 2011, 149, çiz. 3, kat. 24.

¹⁴⁷ Güngör 2005, 47, lev. 24, 130.

¹⁴⁸ Williams 1989, 19, fig. 7, 104-109.

¹⁴⁹ Marksteiner *et al.* 2007, lev. 17, C6.

¹⁵⁰ Özdilek 2018, 645, T.4, fig.6.

¹⁵¹ Korkut - Grosche 2007, 130, no. 150; Uygun 2011, 68, lev. 31, kat. 458.

Grosche 2007, 130, no. 150; Marksteiner *et al.* 2007, lev. 17, C6; Hayes 2008, fig. 12, 366, fig. 13, 368; Uygun 2011, 68, lev. 31, kat. 458; Vapur 2011, 149, çiz. 3, kat. 24; Özdilek 2018, 645, T.4, fig. 6.

Doğu Sigillata B Grubu (Hayes Form 60) Tabak Kat. no. 8: Letoon'dan ele geçen düztabanlı kaide örneği Hayes 60'da¹⁵² görülen tabakların keskin konturlu eğik gövde, merkez noktaya doğru cidar kalınlığı azalan düztabanlı tabak formuna aittir. Tabanın içerisinde küçük bir yiv bulunur. Benzer örnekleri Ephesos¹⁵³, Ephesos Vedium Gymnasiumu¹⁵⁴, Ephesos Yamaç Ev 2¹⁵⁵ ve Patara'da¹⁵⁶ ele geçmiştir. Benzer örneklerle göre, Letoon'da bulunan kaide MS 2. yüzyılın ortasına tarihlenmektedir.

Kat. no. 8, Fig. 12

Ölçüleri: Kaide Ç. 20 cm; Korunan Y. 2 cm.

Hamur Rengi: 2,5 YR-6/8-light red very pale brown.

Astar Rengi: 2,5 YR-4/8-red.

Hamur Tanımı: Kireç ve mika katkılı, iyi pişimli hamur yapısı vardır.

Tarihi: MS 2. yüzyılın ortası.

Benzerleri: Hayes 1985, XIV, 8; Meriç 2002, lev. 25, K 261-K 262; Ladstätter 2005, lev. 176, K 441; Ladstätter 2008, lev. 277, TS 53-TS 54; Uygun 2011, 234, kat. 458.

Figür 12

Doğu Sigillata B-2 Grubu Konik Gövdeli Kâse (Hayes Form 70) Kat. no. 9: DSB Grubu seramikleri içerisinde oldukça yoğun olarak kullanılan bir formdur. Konik gövdeli, dik dudaklı gövdesinin ortasında dirsek yapan, kaideye doğru daralan, alçak halka kaideli kâse formudur¹⁵⁷. Bu form DSB-1 ve DSB-2'de bulunur. Hayes bu grubu form 69-70'de iki ayrı grupta değerlendirmiştir. Form 69'da dudakların altında spiral bezemesi bulunurken, bezemesiz yalın olan formu ise 70'te değerlendirir¹⁵⁸. Benzer örnekleri Atina Agorası¹⁵⁹, Korinth¹⁶⁰, Stobi¹⁶¹, Assos¹⁶², Metropolis¹⁶³, Ephesos¹⁶⁴ ve Apollonia a.R.¹⁶⁵, Patara¹⁶⁶ ve Andriake'de¹⁶⁷ ele geçmiştir. Benzerlerine göre, Letoon örneği MS 1. yüzyılın sonu-MS 2. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir.

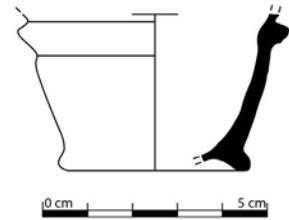
Kat. no. 9, Fig. 13

Ölçüleri: Kaide Ç. 4 cm; Korunan Y. 4 cm.

Hamur Rengi: 10 YR-8/4-very pale brown.

Astar Rengi: 2,5 YR-6/8 light red.

Hamur Tanımı: Orta pişimli, az miktarda katkılı hamuru bulunur.

Figür 13

¹⁵² Hayes 1985, XIV, 8.

¹⁵³ Meriç 2002, lev. 25, K 261, K 262.

¹⁵⁴ Ladstätter 2008, lev. 277, TS 53, TS 54.

¹⁵⁵ Ladstätter 2005, lev. 176, K 441.

¹⁵⁶ Uygun 2011, 234, kat. 458.

¹⁵⁷ Hayes 1985, lev. XIII, kat. 2.

¹⁵⁸ Hayes 1985, 66, lev. XIV-XV 19,1.

¹⁵⁹ Hayes 2008, fig. 13, 389 (P 11498).

¹⁶⁰ Hayes 1973, 454 lev. 86, 148.

¹⁶¹ Anderson-Stojanovic 1992, 52, lev. 38, 320-325.

¹⁶² Zelle 1997, 178, no. 54.

¹⁶³ Güngör 2005, 46, lev. 21-23, 108-126.

¹⁶⁴ Beyll *et al.* 1993, lev. 5, 59.

¹⁶⁵ Şahin - Özbey 2017, 90, kat. M5a-29; H.

¹⁶⁶ Uygun 2011, lev. 31, kat. 466.

¹⁶⁷ Özdilek 2018, 647, K5, DSB-2, fig. 9.

Tarihi: MS 1. yüzyılın sonu-2. yüzyılın başı.

Benzerleri: Beyll *et al.* 1993, lev. 5, 59; Zelle 1997, 178, no. 54; Hayes 2008, fig. 13, 389 (P 11498); Uygun 2011, lev. 31, kat. 466; Şahin – Özbey 2017, 90, kat. M5a-29; H; Özdilek 2018, 647, K5, DSB-2, fig. 9.

Siyah Astarlı Geniş Kâse/ Khalice? Kat. no. 10: Gri üretim olarak adlandırılan seramikler Hellenistik ve Roma Dönemi'nde özellikle Ege Bölgesi'nde üretilmişlerdir¹⁶⁸. Ele geçen az sayıda Doğu *Sigillata* seramiklerinde siyah astarlı "*terra nigra*" olarak adlandırılan tabak ve kâse örneği ele geçmiştir¹⁶⁹. Pergamon *Sigillata*ları içerisinde siyah astarlı seramiklerin üretildiği bilinmektedir¹⁷⁰. Jones, Tarsus Gözlükule'de bulunan "Pergamon *Sigillata*ları" olarak değerlendirdiği seramikler içerisinde, siyah astarlı olanlarının, Batı *Sigillata*ları'nın taklidi olarak üretildiğini söylemektedir¹⁷¹. Augustus Dönemi'nde ortaya çıkan bu seramikler, Claudius-Nero Dönemi'ne kadar üretilmişlerdir¹⁷². Siyah astarlı *sigillata* formlarından Samaria¹⁷³, Korinth, Samos, Ephesos, Çandarlı, Priene, Delos, Tarsus ve Antiokheia'da bulunmuştur. Crowfoot, Samaria'dan ele geçen tabak ve kâse örneklerini değerlendirirken, Thompson'un yorumunu yazmıştır. Thompson, siyah astarlı bu örneklerin Attik Klasik Dönem geleneğinden gelerek, metal kaplara öykündüğünü ve kilden üretilmiş olmaları sebebiyle daha ucuza üretildiğini ve *sigillata*ların erken üretilen örnekleri olduğunu söylemektedir¹⁷⁴. Kenrick, Berenice'den ele geçen örnekleri değerlendirdiği çalışmasında, Siyah Astarlı C grubunda değerlendirdiği örneklerin az sayıda olduğunu, bu örneklerin genellikle Ege Bölgesi'nden ve az sayıda Doğu Akdeniz'den ele geçtiğini söylemektedir¹⁷⁵. Siyah Astarlı C grubu olarak adlandırılan örnekler özellikle Samos¹⁷⁶ ve Ephesos'tan ele geçmiş olup bu seramiklerin kökeninin Siyah Astarlı B grubu ve Ionia üretimi Megara kâseleriyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir¹⁷⁷. Önceleri araştırmacılar tarafından "Samian" seramikleri olarak adlandırılan grup, daha sonraları DSB olarak adlandırılmıştır. Siyah astarlı bu seramiklerin tarihlendirilmesi; palmet baskılı örneklerin Hellenistik Dönem, *terra sigillata* formunda üretilenlerin ise MÖ 1. yüzyıldan, MS 1. yüzyılın ikinci çeyreği olduğu önerilmektedir¹⁷⁸.

DSB Grubu içerisinde görülen bu formun etkilendiği örnekler Arretina seramikleri içerisinde görülmektedir. Bu formun öncül örnekleri Dragendorff form 24-25 içerisinde bulunur¹⁷⁹. İtalya seramiklerinde benzer formdaki kâselerin tondosunda usta damgaları yer almakta olup, Claudius Dönemi'ne tarihlenmişlerdir. DSB-1 üretimlerinde ise İtalya menşei ürünlerin Batı Anadolu yerel örneklerinin üretildiği bilinmektedir. Bu da Ephesos'ta ve Tralleis'te DSB üretiminin başlangıcının, İtalyan ustaların buraya gelmeleriyle başladığı şeklinde yorumlanmaktadır¹⁸⁰. C. Sentius ve ticari bağlantıları üzerine yapılan çalışmada Ephesos Tetraganos Agorası'ndaki bir depo-işlikte 4000 adet DSB seramiği ele geçmiştir. Bu seramiklerden, 681'inin üzerinde baskı bulunmuştur. Seramiklerden 174 tanesinin üzerindeki baskı C. Sentius'tur¹⁸¹. Özellikle Batı *Sigillata* ustalarının isimlerinin bulunduğu

¹⁶⁸ Waagé 1948, 59-60.

¹⁶⁹ Waagé 1948, 59; Jones 1950, 174.

¹⁷⁰ Meyer-Schlichtmann 1988, 16; Bounegru 2003, 139.

¹⁷¹ Jones 1950, 183 vd.

¹⁷² Jones 1950, 184.

¹⁷³ Crowfoot 1957, fig. 52, 259, fig. 53.

¹⁷⁴ Crowfoot 1957, 259.

¹⁷⁵ Kenrick 1985, 52.

¹⁷⁶ Technau 1929, 48.

¹⁷⁷ Kenrick 1985, 53.

¹⁷⁸ Kenrick 1985, 53.

¹⁷⁹ Oswald – Pryce 1966, 171, lev. XI, 3.

¹⁸⁰ Hayes 1973, 468; Lund 2003, 128; Zabehlicky-Schefenegger 2003, 118 vd.

¹⁸¹ Zabehlicky-Schefenegger 2003, 118.

seramiklerin ortaya çıkarılması, onların Ephesos ve Tralleis'te şube açtıklarını göstermektedir. Zabehtlicky-Schefenegger Ephesos'taki kazı sonuçlarını değerlendirirken, uzakta dükkân açmaya alışkın olan batılı ustaların Ephesos'ta da şube açtıklarını ve ürünlerini pazarladıklarını söylemektedir¹⁸². Dükkân kazısından ele geçen baskılı örneklerin yanında Ephesos üretimi gri seramikler ve Ephesos kandilleri de bulunmuştur¹⁸³. DSB seramiklerinin astar renklerinin genellikle turuncu-kırmızı olduğu, fakat kırmızımsı-kahverengi hatta siyah astarlı örneklerin de var olduğundan söz edilmektedir¹⁸⁴. Siyah üretimlerin bazılarının üretim hatası ya da dükkânın geçirdiği yangınla bağlantılı olarak siyah olduğu şeklinde yorumlanmıştır¹⁸⁵. Bu seramiklerin tarihini, İtalyan ustaların Lyon'da açtıkları şubedeki seramiklere göre MÖ 10 yılına vermektedir¹⁸⁶. Sonuç olarak Tralleis ve Ephesos'taki DSB üretimi ve satışı, buraya İtalya'dan gelen ustalarla başlamış olup, formların İtalya etkili olması ve İtalyan ustaları ile yerel ustaların birlikte çalıştıklarını göstermektedir¹⁸⁷.

Letoon'dan ele geçen kâse/khalice formundaki bu örnek DSB-1 Hayes form 38'e girmektedir¹⁸⁸. Letoon örneğinin sivri bitimli dikey dudağı vardır. Dudak, geniş bir bant halinde dış bükey profil gösterir. Dudağın üzerinde rulet bezemesi yer alır. Dudak bandının altında dışa taşkın sivri dirsek profili ve kaideye doğru daralan gövde formu vardır. Gövdesinin alt bölümü kırıktır. Bu yüzden benzer örnekleri gibi geniş kâse ya da khalice olarak değerlendirilebilir. Bu formun öncül örnekleri İtalya *Sigillatları*'nda kâselerde ve kraterlerde görülmektedir. İtalya kâse ve kraterlerinin genel karakteri olan metal kapların özellikleri keskin profil hatlarına sahip olmaları DSB örneklerinde de görülür. Bunun yanı sıra dudakta yer alan rulet bezemeleri de DSB örneklerinde uygulanmaktadır. DSB örneklerinde benzer profil gösteren kâselerde ve bu forma giren kraterlerde İtalyan usta damgalarının bulunması, bu örneklerin İtalya etkisini açıkça göstermektedir. Benzer örnekleri Atina Agorası'ndan ele geçmiş olan bir ağız bir de gövde-kaide parçasıdır¹⁸⁹. Atina örnekleri MS 25-50 yıllarına tarihlendirilmiştir¹⁹⁰. Ephesos'tan ele geçen kâse formlarındaki benzer örneği ise Hayes DSB-1 38 formu'nda değerlendirilmiştir¹⁹¹. Letoon örneği DSB-1 Grubu'nda olup, İtalya *Sigillatları* etkisinde üretilmiştir ve MS 1. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir. Gri hamur dokusu ve siyah, kısmen parlak astarı ise Ephesos üretimi kandillerle, gri üretim Ephesos düz tabakları ve tepsileri ile benzeşmektedir.

Kat. no. 10, Fig. 14

Ölçüleri: Ağız Ç. 15 cm; Korunan Y. 3,5 cm.

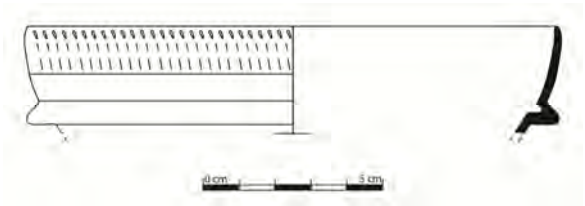
Hamur Rengi: 2,5 YR 7/1 light reddish gray.

Astar Rengi: 5 YR-2.5/1-black.

Hamur-Astar Tanımı: İnce, katkısız, iyi pişmiş hamur yapısı görülür. Siyah parlak astarı vardır.

Tarihi: MS 1. yüzyılın başı.

Benzerleri: Hayes 1985, lev. XIII/8; Meriç 2002, 61, lev. 24, K 242; Hayes 2008, fig. 9, 248, 254.

Figür 14

¹⁸² Zabehtlicky-Schefenegger 2003, 118 vdd.

¹⁸³ Zabehtlicky-Schefenegger 2003, 118 vdd.

¹⁸⁴ Zabehtlicky-Schefenegger 2003, 118 vdd.

¹⁸⁵ Zabehtlicky-Schefenegger 2003, 118.

¹⁸⁶ Zabehtlicky-Schefenegger 2003, 119.

¹⁸⁷ Lund 2003, 132 vd.

¹⁸⁸ Hayes 1985, lev. XIII/8.

¹⁸⁹ Hayes 2008, fig. 6, 248, 254.

¹⁹⁰ Hayes 2008, 146.

¹⁹¹ Meriç 2002, 61, lev. 24, K242.

Doğu *Sigillata* C Grubu

DSC Grubu seramiklerinin üretim merkezleri Pergamon ve Çandarlı'dır¹⁹². Conze, Pergamon'dan ele geçen buluntuları incelediği çalışmasında, DSA Grubu'ndan farklı tipoloji ve hamur-astar özelliklerine sahip, farklı bir grubun varlığından söz eder¹⁹³. Bu grubun üretim merkezlerinden biri olan Çandarlı seramikleri Loeschke tarafından "Çandarlı *Sigillata*sı" olarak adlandırmıştır¹⁹⁴. *Sigillata*lara harf kodlaması getiren Kenyon ise bu grubu DSC olarak adlandırmıştır. Çandarlı *Sigillata*ları'nı tipolojik olarak ayıran kişi ise Schäfer'dir¹⁹⁵. DSC Grubu'ndaki seramikleri Pergamon ve Çandarlı üretim merkezlerine göre ayıran kişi Meyer-Schlichtmann olmuştur¹⁹⁶. DSC Pergamon *Sigillata*ları, tipolojik ve tarihlendirme açısından Çandarlı *Sigillata*ları'ndan farklılık gösterirken, hamur-astar özellikleriyle benzerdir¹⁹⁷. Pergamon *Sigillata*ları'nın üretim tarihi MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı olan DSA Grubu ile hemen hemen çağdaştır. Son üretim tarihi ise MS 2. yüzyılın ikinci yarısı olup, Çandarlı'daki seramik üretiminin varlığı ile son bulmuş olabilir¹⁹⁸. Deniz ticareti ile birlikte Pergamon *Sigillata*ları'nın yayılım alanları; Batı Anadolu kıyıları¹⁹⁹, Doğu Akdeniz²⁰⁰, Pamphilya²⁰¹, Lykia²⁰² ile Yunanistan'dır²⁰³. Hamur özelliği sert pişimli, az miktarda mika ve kireç katkılı olmasıdır²⁰⁴. Meyer-Schlichtmann tarafından üç farklı hamur rengi tespit edilmiştir²⁰⁵: "1. grup kahverengimsi sarı, 5 YR 8/4; 7,5 YR 8/2-8/6; 7,5 YR 6/6, 6/8, 7/6, 7/8; 7,5 YR 5/6, 5/8; 10 YR 6/6-8/8) renktedir. 2. grup sarımsı kırmızıdan kahverengimsi kırmızı 5 YR 6/6, 6/8, 7/6, 7/8 renktedir. 3. grup kırmızıdan kırmızımsı kahverengine kadar değişkenlik gösterir, 2,5 YR 4/8, 5/8; 2,5 YR 6/6, 6/8; 10 R 6/6, 6/8; 10 R 5/6, 5/8 tonlarındadır". Astar da 5 farklı renk saptanmıştır²⁰⁶: "1. grup kırmızı 2,5 YR 5/6, 5/8; 5 YR 6/6, 6/8, 7/6; 10 R 5/6, 5/8 renktedir. 2. grup kırmızımsı kahverengi 2,5 YR 4/6, 4/8; 7,5 YR 3/8, 4/8; 10 R 4/6, 4/8 renktedir. 3. grup siyahımsı 2,5 YR N 2,5/0; 2,5 Y N 3/0; 5 Y 2,5/2; 5 Y 3/1; 10 YR 3/2; 2,5 YR 2,5/2; 2,5 YR 2,5/4; 7,5 YR 3/2 renktedir. 4. grup kahverengimsi 5 YR 4/3, 4/4, 4/6; 2,5 YR 4/2; 7,5 YR 6/2; 2,5 YR 3/2, 3/4; 5 YR 3/3, 3/4 renktedir. 5. grup 1-2 ya da 3-4 karışımıdır". DSC *Sigillata*ları'nın (Çandarlı) başlangıç tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan konuyla ilgili ilk araştırma yapan Loeschke'nin çalışmaları doğrultusunda, seramiklerin ortaya çıkış tarihini Tiberius-Claudius Dönemi'ne veren araştırmacılar vardır²⁰⁷. Son dönemlerde Ketios Vadisi'nde yapılan çalışmalarla *sigillata*ların tarihi Augustus Dönemi'ne çekilmiştir²⁰⁸. DSC Grubu seramiklerinin üretimi MS 3. yüzyılda sonlanır, "Late Roman C" grubu MS 4. yüzyılda üretilmeye başlar, Çandarlı *Sigillata*ları'nın yerini almıştır²⁰⁹. Loeschke tarafından Çandarlı *Sigillata*ları tanımlanmış olup, 42 form belirlenmiştir²¹⁰. Hayes'in yaptığı son güncel

¹⁹² Özdilek 2017b, 260-276.

¹⁹³ Conze 1903, 23.

¹⁹⁴ Loeschke 1912, 357.

¹⁹⁵ Schäfer 1962, 77.

¹⁹⁶ Meyer-Schlichtmann 1988, 13.

¹⁹⁷ Meyer-Schlichtmann 1988, 14.

¹⁹⁸ Özdilek 2017b, 263.

¹⁹⁹ Beyll *et al.* 1993, 13-14; Bounegru – Erdemgil 1998, 263; Erol 2004, 81-86; Ladstätter 2008, 99. Assos için bk. Zelle 1997, 206.

²⁰⁰ Waagé 1948, 32 (Antiocheia); Kenyon 1957, 354 (Samaria); Jones 1950, 23 vd. (Tarsus).

²⁰¹ Fırat 1999, 15.

²⁰² Uygun 2011, 74; Korkut – Işın 2015, 221; Özdilek 2017b, 260-276.

²⁰³ Hayes 2008, fig. 24 (Atina); Slane 1990, 53 (Korinth).

²⁰⁴ Fırat 1999, 15.

²⁰⁵ Meyer-Schlichtmann 1988, 14.

²⁰⁶ Meyer-Schlichtmann 1988, 15.

²⁰⁷ Kenyon 1957, 283; Meyer-Schlichtmann 1988, 8; Gassner 1997, 135.

²⁰⁸ Bounegru – Erdemgil 1998, 266.

²⁰⁹ Hayes 1972, 323.

²¹⁰ Loeschke 1912, 360-389.

tipoloji çalışmasında, 24 form çıkarılmıştır²¹¹. Deniz ticareti ile yayılım alanları; Batı Anadolu kıyıları²¹², Yunanistan²¹³, Girit²¹⁴, Karadeniz²¹⁵, Pamphylia²¹⁶, Lykia²¹⁷, Kuzey Afrika²¹⁸ ve Filistin'de²¹⁹ görülür. Hamur; sarımsı kırmızıdan kırmızımsı kahverengi tonlarında, kireç katkılı tanecikli bir hamur yapıya sahiptir (2,5 YR 5/8, 6/6, 6/8, 7/6, 7/8; 5 YR 6/6, 7/6, 7/8). Astar, portakalımsı kırmızıdan, koyu kırmızıya varan, içte parlak, dışta mattır (2,5 YR 4/6, 4/8, 5/6, 5/8, 6/6; 10 R 4/8, 5/6, 5/8).

DSC Grubu Pergamon Kâse Kat. no. 11: Kâsenin dik, ince cidarlı bir dudaklı vardır. Yatay bir yivle basık, yayvan, yarım küre formunda gövdeye geçilir. Gövdenin en geniş olduğu kesimde bir profil daha yapmaktadır. Benzerlerinin kaideleri yüksek ve profilidir. Letoon'dan ele geçen formun benzeri Batı *Sigillata*ları'nda Kuzey İtalya'da²²⁰; Ritterling 8, Haltern 6, Dragendorff 40, Goudineau 21 olarak adlandırılan formlarda görülmektedir. Bu form MS 1. yüzyıl-2. yüzyıla tarihlenir²²¹.

Doğu *Sigillata*ları'nda ise; bu kâse formunun benzer örnekleri Pergamon atölyesinde üretilen Hellenistik Dönem'e tarihlenen kâse-kantharoslarda da görülmektedir. *Sigillata*lar içerisinde yarım küre formuna yakın kâseler en yoğun olarak DSA Grubu'nda bulunmaktadır. DSC Pergamon üretimi örneklerin en belirgin ve ayırtıcı özelliği ise dudak kısmının hafif dışarıya sarkık ve keskin profille ayrılıyor olması ve gövde üzerinde de keskin profillerin tercih ediliyor olmasıdır. Erken örneklerde astar kahverengi-kırmızı tonlarındadır. Letoon'dan ele geçen örneğin kaidesi korunamamıştır. Benzer örneği Pergamon²²² ve Patara'dan²²³ ele geçmiştir. Benzerlerine göre bu örnek, MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı-MS 1. yüzyıla tarihlendirilir.

Kat. no. 11, Fig. 15

Ölçüleri: Ağız Ç. 12 cm; Korunan Y. 3,5 cm.

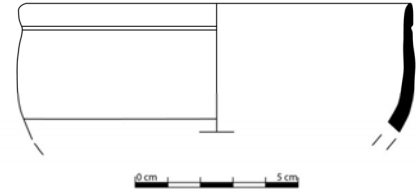
Hamur Rengi: 7,5 YR-8/7-pink.

Astar Rengi: 2,5 YR-5/8-red.

Hamur Tanımı: İnce, katkısız, iyi pişmiş hamur yapısı görülür.

Tarihi: MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı- MS 1. yüzyıl.

Benzerleri: Hayes 1985, lev. LXIII, 17; Meyer-Schlichtmann 1988, 94, lev. 11, 122, N6, N8; Uygun 2011, 238, lev. 33, kat. 491.

Figür 15

DSC Kâse Kat. no. 12: Üst kısımda kısa ve düz ağız, aşağıya doğru yuvarlatılmış bir profile sahiptir. Ağız kısmı geniş, kaideye doğru daralan geniş kâse formudur. Açık kırmızı hamur, kum ve kireç katkılıdır. Üzerine uygulanan astarın pul pul döküldüğü gözlemlenmektedir. Astar rengi kahverengimsi kırmızı Pergamon *Sigillata*ları'nın astar özellikleriyle

²¹¹ Hayes 1985, 71-78.

²¹² Tekkök-Biçken 1996, 92; Gassner 1997, 135-137.

²¹³ Robinson 1959, 24 G 13-G14; Hayes 1973, 456-457.

²¹⁴ Hayes 1983, 118; Sackett 1992, 158-159;

²¹⁵ Knipowitsch 1929, 21-29; Meyer-Schlichtmann 1988, 8.

²¹⁶ Atik 1995, 97-98.

²¹⁷ Mader 1996, 91; Korkut - Grosche 2007, 130-131; Rückert 2007, 36; Uygun 2011, 76-80; Özdilek 2017b, 260-276.

²¹⁸ Kenrick 1985, 257-265.

²¹⁹ Zelle 1997, 14.

²²⁰ Hayes 1985, lev. LXIII, 17.

²²¹ Hayes 1985, 204, 23.

²²² Meyer-Schlichtmann 1988, 94, lev. 11, 122. N6, N8.

²²³ Uygun 2011, 238, lev. 33, kat. 491.

benzeşmektedir. Benzer örneği Pergamon'dan ele geçmiştir²²⁴. Pergamon örneği ışığında bu örnek MS 1. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilmiştir.

Kat. no. 12, Fig. 16

Ölçüleri: Ağız Ç. 15 cm; Korunan Y. 1,5 cm.

Hamur Rengi: 2,5 YR-6/8-light red.

Astar Rengi: 2,5 YR-4/8-red- .

Hamur Tanımı: Orta pişimli, kum-kireç katkılı hamur yapısı vardır.

Tarihi: MS 1. yüzyılın üçüncü çeyreği.

Benzerleri: Meyer-Schlichtmann 1988, lev. 12, 143, N 15c.

Figür 16

Lykia Bölgesi Kırmızı Astarlı Seramikleri

Letoon kazılarında ele geçen yerel üretim seramikleri içerisinde Doğu *Sigillata* formlarının benzerleri fakat hamur ve astar özellikleri bakımından özensiz olan örnekleri bulunur. Bu örneklerin, Doğu *Sigillata*ları'ndaki gibi kaliteli kırmızı parlak astara sahip olmamaları nedeniyle, *sigillata* terimi yerine Lykia Bölgesi kırmızı astarlı seramikleri olarak adlandırılmışlardır²²⁵. Roma Dönemi'nde Patara, Ksanthos, Letoon, Tlos, Rhodiapolis, Myra, Andriake kentlerinde, günlük kullanım seramikleri²²⁶ ve kırmızı astarlı seramiklerde²²⁷ yerel üretimlerin artmış olduğu gözlemlenmiştir. Batı Lykia Bölgesi'nde Geç Hellenistik ve Roma Dönemi kırmızı astarlı seramikleri üzerine yapılan en kapsamlı çalışma Patara olması nedeniyle burada yerel üretimler üzerine Patara kentinden ele geçen seramiklerin hamur ve astar özelliklerine bakmak gerekir²²⁸. Patara'dan ele geçen seramiklerde üç grup hamur rengi tespit edilmiştir, bunlar kırmızımsı sarı, sarımsı kahverengi, açık kırmızıdır²²⁹. Astar ise kırmızıdan-kahverengiye kadar fırınlamaya bağlı olarak değişmekte olup, astarlarının farklı kalınlıklarda uygulandığı görülmüştür²³⁰. Astarın çoğu zaman yüzeyde açık-koyulu dalgalanmalara sahip olduğu saptanmıştır²³¹. Mevcut *sigillata* tipolojisinde görülmeyen formlar vardır²³². Hamur dokusunda katkı maddelerine rastlanmaktadır²³³. Fırınlama sonrasında hamur içerisinde bulunan kireç katkıları dışarıya çıkmış ve hamurda boşluklar oluşmuştur²³⁴. Seramiklerin yüzeyinin iyi perdahlanmaması sonucunda, pürüzlü bir dokusu oluşmuştur²³⁵. Patara yerel üretim kırmızı astarlı seramiklerinin katkılı hamur dokusu, alacalı astar özellikleri, işçilik ve fırınlama kalitesindeki düşüklük buranın genel özelliğidir²³⁶. Patara'daki yerel üretimler; tabak, kâse, maşrapa, krater formlu kâse ve testi formlarında olup, bu seramiklerin DSA, DSD, Afrika kırmızı astarlı seramikleri ve günlük kullanım seramiklerinde görüldüğü saptanmıştır²³⁷. Letoon teras duvarı kazılarında dört

²²⁴ Meyer-Schlichtmann 1988, 100 vd., lev. 12, 143, N 15c.

²²⁵ Sagalassos, Patara'dan ele geçen ve Akhisar Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bu tür seramikler de araştırmacılar tarafından kırmızı astarlı seramikler olarak adlandırılmışlardır. Sagalassos için bk. Poblome 1999, 24 vdd.; Patara için bk. Uygun 2011; Akhisar Arkeoloji Müzesi için bk. Yıldız 2016, 252-270.

²²⁶ Pellegrino 2004, 123-143; Akın 2012, 58; Özdilek 2012, lev. 57, fig. 96; Lemaitre *et al.* 2013, 189-212; Rocheron – Blanco 2014, 685-692; Işın *et al.* 2015, 162.

²²⁷ Kaya 2007, 313-315; Uygun 2011, 129 vd.; Akın 2012, 58; Işın *et al.* 2015, 162.

²²⁸ Uygun 2011.

²²⁹ Uygun 2011, 122.

²³⁰ Uygun 2011, 122.

²³¹ Uygun 2011, 122.

²³² Uygun 2011, 106.

²³³ Uygun 2011, 106.

²³⁴ Uygun 2011, 106.

²³⁵ Uygun 2011, 106.

²³⁶ Uygun 2011, 122.

²³⁷ Uygun 2011, 106.

örnekte yerel özellikler tespit edilmiş olup, bu örneklerden kat. no. 13'ün Patara'da üretimi yapıldığı saptanmıştır. Diğer örnekler için kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Letoon Kâse Kat. no. 13: Geniş ağızlı, dışa taşkın dudaklı, yayvan ve derin gövdeli kâse formudur. Bu formun benzer örnekleri Doğu *Sigillata* A Grubu ve günlük kullanım seramikleri ve Afrika kırmızı astarlı seramikleri içerisinde bulunur ve MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir²³⁸. DSA Grubu hamur ve astar özelliklerine göre kalitesizdir, bu nedenle Lykia yerel üretimi olarak değerlendirilmiştir. Benzer örnekleri Anemurium²³⁹, Stobi²⁴⁰, Didyma²⁴¹, Patara²⁴² ve Tlos'ta²⁴³ ele geçmiştir. Benzer örneklerle göre; MS 1. yüzyılın ikinci yarısı-MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir.

Kat. no. 13, Fig. 17

Tip no: Kâse

Ölçüleri: Ağız Ç. 15,5 cm; Korunan Y. 4 cm.

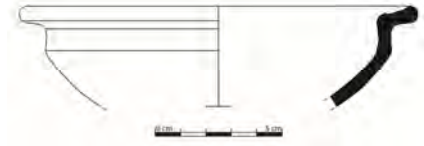
Hamur Rengi: 7,5YR-7/8-reddish yellow.

Astar Rengi:

Hamur Tanımı: Az miktarda kum katkılı, iyi pişmiş hamur yapısı görülür.

Tarihi: MS 1. yüzyılın ikinci yarısı-2. yüzyılın ilk yarısı.

Benzerleri: Williams 1989, 41, fig. 19, 232, 233; Anderson-Stojanovic 1992, lev. 122, no. 1033; Wintermeyer 2004, lev. 1157-1158, fig. 1260, Typ Ta 5.7; Özdemir 2009, 109, kat. 100-101; Uygun 2011, lev. 55, kat. 839; Sezgin 2017, lev. 246, kat. 2226; Işın *et al.* 2015, 182, kat. 127.

Figür 17

Letoon Kâse Kat. no. 14: Yuvarlak gövdeli, derin kâse formudur. Ağız kısmı korunmamıştır. Gövdesinin en karakteristik özelliği metal kaplarda görülen keskin kademeli yivlerin gövdesi üzerinde bulunmasıdır. Benzer örnekleri Patara yerel üretim kırmızı astarlı seramiklerinde bulunur. Gövde ve taban profiline sahip Letoon örneğinin karşılaştırma örneği Patara'da ele geçen ağız ve gövde profiline sahip örneklerdir. Her iki örneğin en karakteristik özelliği gövdelerinin kademeli keskin yivlerle hareketlendirilmiş olması ve derin, geniş, yayvan kâse formunda olmalarıdır. Letoon ve Patara örneğinin hamur ve astar özellikleri örtüşmektedir. Lykia yerel üretimleri olduğu düşünülen bu kâselerin, Doğu *Sigillata*ları kadar özenli hamur-astar özellikleri bulunmaz. Ayrıca *sigillata* tipolojisinde, benzer formları bulunmamaktadır. Letoon örneğinin hamur yapısındaki mika ve kum katkısından, astarın özensizliğinden ve formun özgün oluşundan bölgenin yerel üretimi olabileceği düşünülmektedir. Benzer örnekler ışığında MS 1. yüzyıla tarihlenmektedir.

Kat. no. 14, Fig. 18

Ölçüleri: Kaide Ç. 6 cm; Korunan Y. 4 cm.

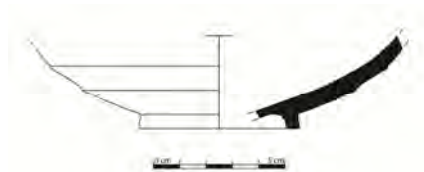
Hamur Rengi: 10 YR-8/8-yellow.

Astar Rengi: 2,5 YR-5/8-red.

Hamur Tanımı: Mika ve kireç katkılı, orta pişimli hamuru vardır.

Tarihi: MS 1. yüzyıl.

Benzerleri: -

Figür 18

Letoon Kâse Kat. no. 15: Konik formu kâse formu alçak halka kaideyle birleşmektedir. İnce cidara sahip konik kâse formunun kaide ve gövdenin birleşim yerinde yiv yer alır. İnce

²³⁸ Hayes 1985, 42, lev. VIII 4.

²³⁹ Williams 1989, 41, fig. 19, 232, 233.

²⁴⁰ Anderson-Stojanovic 1992, lev. 122, no. 1033.

²⁴¹ Wintermeyer 2004, lev. 1243-1262, fig. 1260, Typ Ta 5.7.

²⁴² Özdemir 2009, 109, kat. 101-102; Uygun 2011, lev. 55, kat. 839;

²⁴³ Işın *et al.* 2015, 182, kat. 127; Sezgin 2017, lev. 246, kat. 2226.

cidarlı bu formun benzer örnekleri günlük kullanım seramikleri²⁴⁴, DSB-2 Grubu *sigillata*ları içerisinde form 70'de bulunur²⁴⁵. Benzer örnekleri; DSB Grubu'nda Stobi²⁴⁶, Berenice²⁴⁷, Ephesos²⁴⁸, Patara²⁴⁹, Andriake'de²⁵⁰ ele geçmiştir. Katkılı hamur ve özensiz astarlanmasından dolayı bölgenin yerel üretimi olduğu düşünülmektedir. Benzerlerine göre, bu örnek MS 1. yüzyıla tarihlenir.

Kat. no. 15, Fig. 19

Ölçüleri: Kaide Ç. 3 cm; Korunan Y. 2 cm.

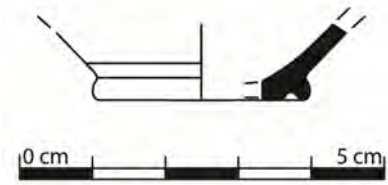
Hamur Rengi: 5 YR-6/4-light reddish brown.

Astar Rengi: 2,5 YR-5/8-red.

Hamur Tanımı: Kireç, kum katkılı iyi pişimli hamur yapısı vardır.

Tarihi: MS 1. yüzyılın sonu-2. yüzyılın başı.

Benzerleri: Hayes 1985, 66, lev. XV, 1; Kenrick 1985, fig. 46, 359. 3; Anderson-Stojanovic 1992, lev. 38, 324; Meriç 2002, 54, lev. 26, K 275; Uygun 2011, 236, kat. 471.

Figür 19

Letoon Kâse Kat. no. 16: Hellenistik Dönem'den itibaren üretilen halka formu kaide örneklerinin Roma Dönemi'ndeki devamı şeklindeki formdur. Halka kaide, yarım küre formu ve konik kâselerde kullanılır. Doğu *Sigillata*ları'nda tüm gruplarda benzer örneklere rastlanılmakta olup, en yakın benzeri DSD Grubu konik formu kâselerin kaide profilidir²⁵¹. Letoon'dan ele geçen halka formu kaide örneğinin, kaideye doğru daralan konik formu bir kâseye ait olabileceği düşünülmektedir. Kâsenin tabanında cidar kalınlığı merkeze doğru incelmektedir. Kaidenin merkezinde içbükey bir halka profili bulunur. Hamur yapısının kireç ve mika katkılı olmasından, astarının özensizliğinden, yerel üretim olabileceği düşünülmektedir. Benzer örnekler Kıbrıs²⁵², Atina Agorası²⁵³, Patara'da²⁵⁴ bulunmaktadır. Benzer örnekler ışığında MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. no. 16, Fig. 20

Ölçüleri: Kaide Ç. 6 cm; Korunan Y. 3 cm.

Hamur Rengi: 2,5 YR-6/8-light red.

Astar Rengi: 2,5 YR-5/8-red.

Hamur Tanımı: Kireç ve mika katkılı, iyi pişimli hamuru vardır.

Tarihi: MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıl.

Benzerleri: Hayes 1985, lev. XX, 5, 6; Hayes 1991, fig. XIX, 28; Hayes 2008, 203, fig. 26, 822; Uygun 2011, lev. 41, kat. 611.

Figür 20

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada Roma Dönemi seramikleri içerisinde, Doğu *Sigillata*ları ve Lykia Bölgesi kırmızı astarlı seramikleri olmak üzere 17 parça değerlendirilmiştir. Form olarak ise; 13 kâse, 2 tabak ve 2 testi yer almaktadır. Bu seramikler; Letoon teras duvarı kazılarında ele geçen

²⁴⁴ Wintermeyer 2004, 119, fig. 1094.

²⁴⁵ Hayes 1985, 66, Hayes form 70, lev. XV, 1.

²⁴⁶ Anderson-Stojanovic 1992, lev. 38, 324.

²⁴⁷ Kenrick 1985, fig. 46, 359. 3.

²⁴⁸ Meriç 2002, 54, lev. 26, K 275.

²⁴⁹ Uygun 2011, 236, kat. 471.

²⁵⁰ Özdelek 2018, 646 vd. kat. 4-7.

²⁵¹ Hayes 1985, lev. XX, 5, 6.

²⁵² Hayes 1991, fig. XIX, 25.

²⁵³ Hayes 2008, 203, fig. 26, 822.

²⁵⁴ Uygun 2011, lev. 41, kat. 611.

karışık konteksli malzemedir. Kazılarda özellikle üst seviyelerde Geç Roma Dönemi seramikleri ele geçmiştir. İlerleyen seviyelerde yoğun olarak Hellenistik Dönem seramikleri ile az sayıda Roma Dönemi ince cidarlı seramikleri ve Doğu *Sigillata*ları ile birlikte ele geçmiştir. Kazıda zemin seviyesine yaklaşıldığında ise; mekânların işleviyle alakalı olduğu düşünülen günlük kullanım seramiklerinin sayısının arttığı gözlemlenmiştir. Günlük kullanım seramikleri, zengin tipte ve yoğunlukta olduğu için başka bir çalışma konusu olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada, teras duvarı kazılarında ele geçen seramikler dönemlerine ve formlarına göre istatistiki verilerle değerlendirilmiştir. Seramiklerin akıntı toprak içerisinden gelen durumu nedeniyle, tarihleme ve üretim merkezlerinin saptanması analoji yolu yapılmıştır.

Letoon teras duvarlarının ilk yapım evresi Hellenistik Dönem'e ait olup, duvarda Roma Dönemi onarım evresi de saptanmıştır. Bu alandan ele geçen seramiklerin de MÖ 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıla ait olmaları, bu alandaki Roma Dönemi'ne işaret etmesi açısından önemlidir.

Letoon 2017 teras duvarı kazılarında DSA Grubu Hayes form 42'de değerlendirilen 2 adet, yuvarlak konturlu konik kâse gövde ve kaide parçası ele geçmiştir. Bu kâseler MÖ 1. yüzyılın sonu-MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir (kat. no. 1- 2, fig. 5- 6).

DSA Grubu Hayes form 45, 46, 47, Samaria form 23'e ait 2 adet konik formu kâsenin kaide kısmı ele geçmiştir. Kat. no. 4'ün tondosunda "XAPIC" baskısı yer almaktadır (fig. 21). Bu kâseler Augustus Dönemi'ne, MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir (kat. no. 3-4, fig. 7-8).

DSA Grubu'na ait olduğu düşünülen 2 adet testi parçasından biri dudak (kat. no. 5, fig. 9), diğer ise boyun parçasıdır (kat. no. 6, fig. 10). Dudak parçası Hayes form 102'de değerlendirilmiştir (kat. no. 5, fig. 9). Testinin boyun parçası ise, herhangi bir forma dahil edilememiş olsa da belirgin deve tüyü rengi hamur ve astar renginden dolayı DSA Grubu'nda değerlendirilmiştir. Bu testi MS 1. yüzyıla tarihlenmiştir (kat. no. 6, fig. 10).

DSB Grubu'nun en çok rastlanan Hayes form 60 tipolojisine giren tabak formuna ait dudak ve kaide kısmı olmak üzere iki örnek ele geçmiştir (kat. no. 7-8, fig. 11-12). Dudak kısmı yüksek, dışa sarkık, düztabanlı bu tabak formundan Tralleis ve Ephesos'ta çok çeşitli, zengin form özelliklerine sahip tipleri ele geçmiştir. Ticaret ile birlikte diğer merkezlerde de en yaygın görülen DSB Grubu tabak formudur. Bu örnekler benzerlerine göre MS 2. yüzyıl-MS 2. yüzyılın ortasına tarihlenmişlerdir.

Kat. no. 9, fig. 13, DSB Grubu üretimlerinde en yoğun görülen, konik formu dik dudaklı, gövdesinin ortasında dirsek profili bulunan kâse, Hayes form 70'te değerlendirilen bu örnekten, birçok merkezde ele geçmiştir. Benzer örneklerine göre MS 1. yüzyılın sonu, MS 2. yüzyılın başına tarihlenmektedir.

Letoon'dan ele geçen kat. no. 10, fig. 14 numaralı örnek kâse/khalice formu olup, *sigillata* örnekleri içerisinde, DSB Grubu form 38'de değerlendirilmiştir. Bu örneğin siyah astarı özenli uygulanmış ve gövde üzerindeki dağılımı homojendir. Bu yüzden pişme hatası olarak yorumlamak yerine, bilinçli olarak siyah üretildiği düşünülmektedir. Kâsenin hamur rengi ve siyah, kısmen parlak astarı Ephesos üretimi megara kâseleri ve kandilleriyle doku ve renk olarak birebir örtüşmektedir. Kazılardan oldukça az sayıda örnek ele geçmiştir. Doğu *Sigillata*ları'nda form özelliği olarak İtalya etkili üretimlerin ve Doğu *Sigillata*ları'nda siyah astarlı örneklerin varlığını göstermesi açısından önemlidir. Siyah astar uygulaması aynı zamanda Hellenistik Dönem geleneklerinin devam ettirildiği ve Batı Anadolu yerel atölyelerince uygulanan bir çeşitlemenin ürünüdür (fig. 22).

Kat. no. 11, fig. 15 numaralı örnek, DSC Grubu Pergamon *Sigillata*ları içerisinde değerlendirilen, Hellenistik Dönem geleneğinde üretilen, kantharos-skyphos kâselerinin formunu hatırlatan, keskin dikey dudak profilili, gövdesi yivli, basık, yarım küre formu bir kâsedir. Meyer-Schlichtmann N6-N8 formu kâselerle benzer özellikler gösterir. Bu örnek MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı-MS 1. yüzyıla tarihlenmektedir.

Kat. no. 12, fig. 16 numaralı örnek DSC Grubu Pergamon *Sigillata*ları içerisinde değerlendirilen dışa dönük dudaklı geniş kâse, Meyer-Schlichtmann N 15c formu örneklerle benzer olup, MS 1. yüzyılın son üçüncü çeyreğine tarihlenmektedir.

Katkılı hamur ve ince astar özelliklerine göre yerel üretim kırmızı astarlı seramiği olduğu düşünülen, kat. no. 13, fig. 17 numaralı kâse formunun *sigillata* tipolojisi içerisinde birebir benzerleri yoktur. Lykia Bölgesi'nden Patara'da kırmızı astarlı örnekleri ve günlük kullanım seramiklerinde astarsız örneklerinin üretildiği saptanmıştır. Benzerlerine göre MS 1. yüzyıl-MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Kat. no. 14, fig. 18 numaralı örnek, gövdesinde kademeli keskin yivler bulunan geniş kâse formudur. *Terra sigillata* tipolojisinde birebir benzer formları bulunmaz. Katkılı hamur ve özensiz, ince uygulanan kırmızı astarı ile Lykia yerel üretimi olabileceği düşünülmektedir. Patara'da kademeli yivlerle oluşturulan tabak formları bulunmaktadır. MS 1. yüzyıla tarihlenmektedir.

Kat. no. 15, fig. 19 numaralı konik formu kâse, hamur ve astar özelliklerine göre yerel özellikler taşımakta olup, DSB Grubu'nda, Hayes Form 70'de görülen formun yerel üretimi olduğu düşünülmektedir. MS 1. yüzyılın sonu-MS 2. yüzyılın başına tarihlenmektedir.

Kat. no. 16, fig. 20 numaralı kaide formu yeterince korunmamış olup, konik formu kâsenin kaide kısmıdır. Doğu *Sigillata*ları'nda her grupta görülen bir kaide tipi olup, DSD Grubu kâselerinde görülen halka formu kaide tipi ile benzerlik kurulmuştur. Hamur ve astar özelliklerine göre yerel üretim olduğu düşünülmüş olup, MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıla tarihlenmektedir.

Letoon teras duvarı kazılarında ele geçen, 100 adet incelenen seramikten, yaklaşık %36'sı Hellenistik Dönem'e, % 64'ü Roma Dönemi'ne aittir. Roma dönemi seramiklerinden yaklaşık % 16'sı Doğu *Sigillata*ları ve yerel kırmızı astarlı seramiklerden oluşmaktadır. Geriye kalan seramikler ise Roma Dönemi Günlük kullanım seramikleridir.

Bu çalışmada değerlendirilen 16 adet Roma Dönemi seramiğinden, 4 tanesi yerel üretim, 4 tanesi DSB Grubu, 6 tanesi DSA Grubu ve 2 tanesinin DSC Grubu üretimi olduğu düşünülmektedir.

Letoon teras duvarı kazılarında ele geçen Hellenistik Dönem seramiklerinin incelenmesi sonucunda²⁵⁵, özellikle MÖ 2. yüzyıldan itibaren bölgede Kıta Yunanistan ve Adalardan yapılan seramik ithalatının yerini, Batı Anadolu Bölgesi üretimine bıraktığı görülmüştür. Aynı sonuçlar; araştırmaların yapıldığı Andriake²⁵⁶, Patara²⁵⁷, Limyra²⁵⁸ kentleri için de benzerdir. Bu değerlere göre, Roma Dönemi'nde Hellenistik Dönem'e nazaran bölgede, Patara, Ksanthos, Letoon, Tlos, Rhodiapolis, Myra, Andriake kentlerinde ithal örneklerin yanı sıra *terra sigillata*larda²⁵⁹, ince cidarlı seramiklerde, günlük kullanım

²⁵⁵ Özdilek "Letoon Teras Duvarı Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Seramikleri" (yayına hazırlık aşamasında).

²⁵⁶ Özdilek 2015, 89-117.

²⁵⁷ Dündar 2016, 514.

²⁵⁸ Marksteiner *et al.* 2007, 247 vd.

²⁵⁹ Uygun 2011, 129 vd.; Işın *et al.* 2015, 162.

seramiklerinde²⁶⁰, kırmızı astarlı seramiklerde²⁶¹ yerel üretimlerin artmış olduğu gözlemlenmiştir.

Roma Dönemi'nde özellikle Lykia Bölgesi'ndeki diğer merkezlerde (Andriake²⁶² ve Patara²⁶³) en yoğun ithalin yapıldığı *sigillata*lar (DSA) Doğu Akdeniz'dendir. Letoon'dan ele geçen sayılara göre Doğu Akdeniz'den ithalin en yüksek oranda olduğu, ardından DSB Grubu'nun onu takip ettiği anlaşılmıştır. Bu dönemlerde bölgedeki yerel seramik üretiminin de başladığı görülmektedir.

Lykia kentlerinden farklı olarak Roma Dönemi seramikleri içerisinde masa kapları olarak kullanılan *terra sigillata*ların Letoon'da oldukça az sayıda ele geçmiş olmasının sebebi belki de Letoon'un kutsal alan olması ve halkın yaşadığı, iskân ettiği bir yerleşim yeri olmamasıdır. Letoon'da sınırlı sayıda ele geçen Doğu *Sigillata* ve kırmızı astarlı seramikler kutsal alanda görevli kişilerin konutlarında ve kültürel seremonilerde kullanılmış olabileceklerini düşündürmektedir. Seramik grupları içerisinde tabakların az sayıda olduğu, özellikle kâselerin yoğunluğu bize kutsal alandaki festivallerde kullanılan kapların daha çok içkiye yönelik olduğunu da gösterebilir.

Doğu Akdeniz'den ithal edilen DSA ve Batı Anadolu Bölgesi'nden ithal edilen DSB ve DSC Grubu bu malzemelerin Letoon'a geliş yollarından ilki; Kutsal Alan'a en yakın yerleşimlerden biri olan, Lykia Bölgesi'nin de önemli bir limanı olan Patara olabilir. Patara, çağlar boyunca uluslararası bir ticaret merkezi olup, aynı zamanda Lykia Bölgesi'ne gelen ithal malzemelerin, iç pazara dağıtımının yapıldığı bir merkezdir.

Letoon'u denizden gelen saldırılara karşı koruyan diğer bir yerleşim ise, Pydnai'dir. Pydnai; Letoon'un yaklaşık 7 km batısında, Patara'dan başlayan, kuş uçuşu 12 km uzunluğundaki kumsalın bugünkü yerleşim yeri olan Karadere kısmındadır. Denizin kayalık bir burunla haliç yaptığı bölümün kuzeyinde, bugünkü ismi ile Özlen Çayı'nın kenarında bulunan tepe üzerinde kurulmuş askeri bir garnizon yerleşimidir. Yapılan jeolojik araştırmalar sonucunda, Pydnai'in üzerine kurulduğu Akgedik sırtı eteklerine kadar denizin sokulduğu ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde Akgedik sırtının kuzeyinden Özlen Çayı akmaktadır ve bu kesimde bataklık bulunmaktadır. Antik dönemde ise; Pydnai'in önünde, eskiden mevcut olan bir koyun, liman olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır²⁶⁴. Bu sebeple Letoon'a gelen ithal malzemelerin geliş yollarından biri olarak da Pydnai askeri limanı göz önünde tutulabilir.

Ayrıca Patara'da son dönemlerde yapılan kazılar sonucunda, yerel üretim seramiklerinin de var olduğu saptanmıştır²⁶⁵. Patara'da yerel üretimlerin yapıldığı seramik grupları arkeometrik olarak incelenmiştir²⁶⁶. Bu sonuçlara göre; yerel üretimlerde farklı hamur renkleri saptanmış olup, Patara'daki üretimlerin hepsinin aynı kaynaktan kullanılmadığı görülmüştür. Patara yerel üretim seramiklerinin yeniden üretilme (ayağa kaldırma) denemesinde, Lykia Bölgesi'ndeki kil yataklarında araştırmalar ve analizler yapılmıştır. Antik formların yeniden üretilme denemesinde, Patara kanal boyu kili, Eşen Vadisi kili ve Karadere, Eşen Vadisi kilinin karıştırılarak üretilen formların başarılı olduğu gözlemlenmiştir²⁶⁷. Patara'da ortaya çıkarılan fırınlarda en erken MS 3. yüzyıl ile MS 6.

²⁶⁰ Pellegrino 2004, 123-143; Akın 2012, 58; Özdilek 2012, lev. 57, fig. 96; Lemaitre *et al.* 2013, 189-212; Rocheron - Blanco 2014, 685-692; Işın *et al.* 2015, 162.

²⁶¹ Kaya 2007, 313-315; Akın 2012, 58.

²⁶² Özdilek 2017a, 356.

²⁶³ Uygun 2011, 166, grafik 1.

²⁶⁴ Öner 1997, 203 vdd.

²⁶⁵ Dündar 2016, 515 vdd.

²⁶⁶ Ünlütürk 2011.

²⁶⁷ Ünlütürk 2011, 85.

yüzyılda üretimlerin yapıldığı görülmüştür²⁶⁸. Kentte bu tarihlerden önce başta MS 1. yüzyıl-MS 2. yüzyıla tarihlenen kırmızı astarlı seramikler olmak üzere, Hellenistik dönem seramikleri ve *terracotta* figürinlerin de üretildiği saptanmıştır²⁶⁹. Hellenistik ve Roma Dönemi'nde üretim yapan fırınlar ve işliklerin yeri bulunamamıştır²⁷⁰. Olasılıklardan biri erken dönem üretimlerinin şehirde yapılabileceği gibi²⁷¹ üretim, şehir dışında, Eşen Vadisi'nde bulunan atölyelerde de yapılmış olabilir.

Letoon yerleşiminin idari bağlantısının yanı sıra, topoğrafik konumu dolayısıyla da (yaklaşık 4 km kuzey doğusunda bulunan) yakın komşusu Ksanthos kenti ile çağlar boyunca yoğun ilişkisinin olduğu bilinmektedir. Bu durum göz önünde tutulduğunda, Letoon ve Ksanthos kentlerinin yerel seramik ihtiyacını karşılayan, bölgedeki diğer kentlerin de ihtiyaçlarını karşılayan, bugün Eşen Çayı'nın aktığı vadinin kil yatakları olduğu düşünülmektedir. Bu bölgede bulunan kentlerde ele geçen yerel üretim kap formlarının ve Eşen Vadisi hamurunun incelenmesi sonucunda, bu bölgede var olan kil ile seramik üretimi yapıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Ksanthos'ta Roma Dönemi'nde kullanılan pişirme kapları üretiminin olduğu da bilinmektedir²⁷².

Letoon kazılarından elde edilen bilgiler, henüz kentte endüstriyel ölçekte ve hatta iç kullanıma dönük bir seramik üretiminin varlığını doğrulayamamaktadır. Zira Letoon, kent kimliğini oluşturan bir nüfus yoğunluğuna, dolayısıyla da buna hizmet edecek fiziksel yapılarla planlanmış bir yerleşim dokusuna sahip değildir. Bu bağlamda, kutsal bir alan niteliği taşıyan Letoon'da bulunan yerel özellikteki seramikler, Batı Lykia'da Ksanthos, Letoon, Patara gibi kentlere hizmet verdiği düşünülen Eşen Vadisi atölyelerinde üretilmiş olmalıdır.

²⁶⁸ Uygun 2011, 129 vd.

²⁶⁹ Işın 2008; Işın 2011; Uygun 2011; Dündar 2016.

²⁷⁰ Uygun 2011, 130.

²⁷¹ Uygun 2011, 130.

²⁷² Pellegrino 2004, 123-143; Rocheron – Blanco 2014, 685-692.

Bibliyografya

- Adak 1997 I. Adak, *Zeugma Sigillatları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1997.
- Anderson-Stojanović 1992 V. R. Anderson-Stojanović, *Stobi: The Hellenistic and Roman Pottery*, Princeton, 1992.
- Akın 2012 F. Akın, *Rhodiapolis Seramikleri Roma Dönemi Tabakları, Çanakları ve Kaseleri 2006-2011 Buluntuları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2012.
- Atik 1995 N. Atik, *Die Keramik aus den Südthermen von Perge, IsttMit-BH 33*, Tübingen, 1995.
- Atik-Korkmaz 2013 S. Atik-Korkmaz, "Letoon", Eds. G. Çulcuoğlu et al. *Unesco World Heritage in Turkey*, Ankara, 2013, 201-217.
- Atik-Korkmaz 2016 S. Atik-Korkmaz, "Ana Tanrıçanın Kutsal Alanı: Letoon", Eds. H. İşkan- E. DüNDAR. *Lukka'dan Likya'ya Sarpidon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*, İstanbul, 2016, 186-205.
- Beyll et al 1993 D. Beyll – U. Outschar – F. Soykal, *Terra Sigillata aus der Marienkirche in Ephesos: Erste Zwischenbilanz*, Österreichisches Archäologisches Institut Berichte und Materialien 5, Wien, 1993.
- Berndt 2003 V. M. Berndt, *Funde aus dem Survey auf der Halbinsel von Milet (1992-1999): Kaiserzeitliche und frühbyzantinische Keramik*, Leidorf, 2003.
- Bounegru 2003 O. Bounegru, "La production des ateliers de céramique de Pergame (vallée de Kestel): un aperçu général", Eds. C. Abadie-Reynal. *Les Ceramiques en Anatolie aux Epoques Hellenistique et Romaine. Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 22-24 mai 1996. Varia Anatolica XV (2003)*, 137-140.
- Bounegru – Erdemgil 1998 O. Bounegru – S. Erdemgil, "Terra-Sigillata-Produktion in den Werkstätten von Pergamon-Kestiosal-Vorläufiger Bericht", *IstMitt* 48 (1998), 263-277.
- Bourgarel et al. 1992 A. Bourgarel – H. Metzger – G. Siebert, "La Région Nord du Létoon", *Fouilles de Xanthos IX* (1992), 61-64.
- Civelek 2010 A. Civelek, "Red Slip Ware from Tralles Excavations", *Colloquium Anatolicum IX* (2010), 169-191.
- Conze 1903 A. Conze, *Kleinfunde aus Pergamon*, Berlin, 1903.
- Crowfoot 1957 G. M. Crowfoot, "Terra Sigillata General List", Eds. J. W. Crowfoot – G. M. Crowfoot – K. M. Kenyon. *The Objects from Samaria. Samaria-Sebaste, Reports of the Work III* (1957), 306-357.
- des Courtils 2003 J. des Courtils, *Guide de Xanthos et du Letoon*, İstanbul, 2003.
- DüNDAR 2016 E. DüNDAR, "Likya'da Seramik: Üretim ve Ticarete Genel Bir Bakış", Eds. H. İşkan- E. DüNDAR. *Lukka'dan Likya'ya Sarpidon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*, İstanbul, 2016, 493-504.
- Eisenmenger – Mader U. Eisenmenger – I. Mader, "Bericht über die Arbeiten an der

- 1995 Keramik", İçinde: J. Borchhardt, "Bericht der Grabungskampagne in Limyra 1993", 16. KST-II, 1995, 239-240.
- Erol 2004 D. Erol, *Tralleis Kenti Kazılarında Ele Geçen Baskılı Terra Sigillata*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2004.
- Fırat 1999 N. Fırat, *Perge Konut Alanı Keramiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1999.
- Gassner 1997 V. Gassner, *Das Südtor der Tetragonos-Agora. Keramik und Kleinfunde*, Ephesos XIII/1, Wien, 1997.
- Gunneweg et al. 1983 J. Gunneweg – I. Perlman – J. Yellin, *The Provenience, Typology and Chronology of Eastern Terra Sigillata*, Qedem 17, Jerusalem, 1983.
- Güngör 2005 E. Güngör, *Metropolis Kenti Ada 7 İçerisindeki Konut Seramiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2005.
- Hayes 1972 J. Hayes, *Late Roman Pottery*, London, 1972.
- Hayes 1973 J. Hayes, "Roman Pottery from the South Stoa and Corinth" *Hesperia* 42 (1973), 416-470.
- Hayes 1983 J. Hayes, "The Villa Dionysos Excavations, Knossos: The Pottery", *BSA* 78 (1983), 97-169.
- Hayes 1985 J. Hayes, *Enciclopedia Dell'Arte Antica, Classica E Orientale: Atlante delle forme Ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (Tardo ellenismo e primo impero)*, Ed. G. P. Carratelli. Istituto Della Enciclopedia Italiana, Roma, 1985.
- Hayes 1991 J. Hayes, *Paphos. The Hellenistic and Roman Pottery*, Nicosia, 1991.
- Hayes 1997 J. Hayes, *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, London, 1997.
- Hayes 2008 J. Hayes, *Roman Pottery: Fine-Ware Imports*, Agora XXXII, Princeton, 2008.
- Hellström 1965 P. Hellström, *Pottery of Classical and later date, terracotta lamps and glass. Labraunda. Swedish Excavations and Researches. Vol II. Part 1. Finds*, Lund, 1965.
- Işın 2008 G. Işın, "The Preliminary Report on the Hellenistic Pottery of Patara from the Tepecik Hill Excavations", *Asia Minor Studien* 55 (2008), 157-171.
- Işın 2011 G. Işın, "Antik Çağda Lykia Bölgesi Seramikleri Ticaret ve Üretim Sorunları Üzerine Düşünceler (M.Ö. 8. yüzyıl – M.S. 2. yüzyıl)", *Mediterra* 2011, Uluslararası Katılımlı Akdeniz'de Seramik Kültürü Sempozyumu (14-16 Kasım 2011, Adrasan), Antalya, 2011.
- Işın et al. 2015 G. Işın – T. Takaoğlu – K. Sezgin – T. Yücel, "Tlos Seramikleri", Ed. T. Korkut. *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj*

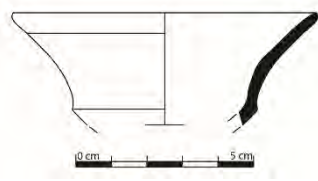
- Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, Ankara, 2015, 148-212.
- Johansen 1971 C. F. Johansen, "Les terres sigilées orientales", Eds. A. P. Christensen - C. F. Johansen. *Les Poteries Hellénistiques et les Teres Sigilées Orientales*, Hama III/2 (1971), 55-204.
- Jones 1950 F. F. Jones, "The Pottery", Ed. H. Goldman. *Excavations at Gözlükule, The Hellenistic and Roman Periods, Tarsus, Vol. 1*, New Jersey, 1950, 149-296.
- Kaya 2007 İ. Kaya, *Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarında Ele Geçen Sigillata ve Red Slip (Kırmızı Astarlı) Seramikler (1998-2004)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Kenrick 1985 P. M. Kenrick, *The Fine Pottery, Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice) Bd. III 1*, London, 1985.
- Kenyon 1957 K. M. Kenyon, "Roman and Later Wares, Terra Sigillata", Eds. K. M. Kenyon - G. M. Crowfoot - J. W. Crowfoot. *The Objects from Samaria. Samaria - Sebaste: Reports of the Work of the Joint Expedition in 1931 - 1933 and of the British Expedition in 1935 Bd. 3*, London, 1957, 281-306.
- Knipowitsch 1929 T. Knipowitsch, *Untersuchungen zur Keramik römischer Zeit aus den Griechenstädten an der Nordküste des Schwarzen Meeres, Vol. I. Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Eremitage*, Frankfurt, 1929.
- Korkut - Grosche 2007 T. Korkut - G. Grosche, *Das Bouleuterion von Patara. Versammlungsgebäude des lykischen Bundes, Patara 2/1*, İstanbul, 2007.
- Korkut - Işın 2015 T. Korkut - G. Işın " Fethiye Müzesi'nden Bir Grup Tlos Seramiği", Ed. T. Korkut. *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğa ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, Ankara, 2015, 213-227.
- Ladstätter 2000 S. Ladstätter, "Ein flavischer Fundkomplex aus dem Hanghaus 2 von Ephesos", *Acta RCRF* 36 (2000), 97-104.
- Ladstätter 2003 S. Ladstätter, "Keramik", Ed. H. Tür. *Hanghaus 1 in Ephesos*, Ephesos VIII/4, 2003, 22-85.
- Ladstätter 2005 S. Ladstätter, "Keramik", Ed. H. Tür. *Hanghaus 2 in Ephesos*, Ephesos VIII/6, 2005, 230-358.
- Ladstätter 2008 S. Ladstätter, "Funde", Eds. M. Steskal - M. La Torre. *Das Vedio-gymnasium in Ephesos. Archäologie und Baubefund*. Ephesos XIV/1, Wien, 2008, 97-189.
- Lemaitre et al. 2013 S. Lemaitre - S. Y. Waksman,- M. C. Arqué - E. Pellegrino - C. Rocheron - B. Yener-Marksteiner, "Identités régionales et spécificités locales en Lycie antique: l'apport des céramiques culinaire", Eds. P. Brun - L. Cavalier - K. Konuk - F. Prost. *Eupolia. La Lycie et la carie antiques. Dynamiques des territoires, échanges et identités. Actes du colloque de (Bordeaux 5-7 November 2009)*, Bordeaux, 2013, 189-212.

- Le Roy 1990a C. Le Roy, "Létoon", *Anatolie Antique. Fouilles françaises en Turquie. Catalogue de l'exposition*, Paris, 1990, 28-30.
- Le Roy 1990b C. Le Roy, "La source sacrée du Létoon de Xanthos et son dépôt votif", *Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France* 1988, 1990, 125-131.
- Loeschke 1912 S. Loeschke, "Sigillata Töpfereien in Çandarlı", *AM* 37 (1912), 344-407.
- Lund 2003 J. Lund, "Eastern Sigillata B: A Ceramic Fine Ware Industry in the Political and Commercial Landscape of the Eastern Mediterranean", Ed. C. Abadie-Reynal. *Les Ceramiques en Anatolie aux Epeques Hellenistique et Roamine. Actes de la Table Ronde d' (22-24 Mai 1996)*, Publications de l'Institut Français d'Études Anatoliennes, İstanbul, 2003, 125-136.
- Mader 1996 I. Mader, "Keramik der Feldforschungen im Gebiet von Kyaneai aus den Jahren 1989-1992", Ed. F. Kolb. *Lykische Studien 3, Die Siedlungskammer von Kyaneai in Lykien Bericht über Feldforschungen im Yavu-Bergland im Sommer 1992*, Bonn, 1996, 87-127.
- Mader 1998 I. Mader, "Keramik der Feldforschungen auf dem Gebiet von Kyaneai. Teil II: Die Funde aus den Jahren 1993/94", Ed. F. Kolb. *Lykische Studien 4. Feldforschungen auf dem Gebiet von Kyaneia (Yavu-Bergland). Ergebnisse der Kampagnen 1993/94, Asia Minor Studien 29* (1998), 91-123.
- Marksteiner et al. 2007 T. Marksteiner – S. Lemaitre – B. Yener-Marksteiner, "Keramik aus der Sondage 5 in der Weststadt von Limyra" *ÖJA* 76 (2007), 236-276.
- Meriç 2002 R. Meriç, *Späthellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos*, Ephesos IX/3, Wien, 2002.
- Meyer-Schlichtmann 1988 C. Meyer-Schlichtmann, *Die pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon. Mitte 2. Jh. V. Chr.-Mitte 2. Jh. n. Chr., Pergamenische Forschungen 6*, Berlin, 1988.
- Mitsopoulos-Leon 1991 V. Mitsopoulos-Leon, *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos. Kleinfunde. 1. Teil: Keramik hellenistischer und römischer Zeit*, Ephesos IX/2.2, Wien, 1991.
- Oswald – Pryce 1966 F. Oswald – T. D. Pryce, *An Introduction to the Study of Terra-Sigillata*, London, 1966.
- Öner 1997 E. Öner, "Eşen Ovasının Alüvyal Jeomorfolojisi ve Likya Antik Kentleri", *A. Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6 (1997), 203-242.
- Özdemir 2009 B. Özdemir, *Patara Roma Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2009.
- Özdilek 2012 B. Özdilek, *Lykia'da Gün Yüzüne Yeni Çıkartılan Rhodiapolis Tiyatrosu*, Fethiye, 2012.

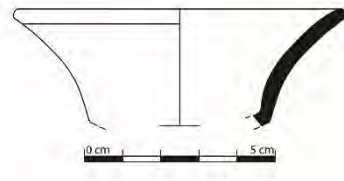
- Özdilek 2015 B. Özdilek, "Andriake Sinagogu'ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiklerine Genel Bir Bakış", *Cedrus III* (2015), 89-117.
- Özdilek 2017a B. Özdilek, "Andriake Sinagogu'ndan Ele Geçen DSA Grubu Seramikleri", *Cedrus V* (2017), 337-395.
- Özdilek 2017b B. Özdilek, "Andriake Limanından Ele Geçen Doğu Sigillata C Grubu Pergamon-Çandarlı Sigillataları" *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 40 (2017), 260-276.
- Özdilek 2018 B. Özdilek, "Andriake Limanı'ndan Tralleis Üretimi Doğu Sigillata B Grubu Seramikleri", Eds. M. Arslan - F. Baz. *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, İstanbul, 2018, 635-658.
- Özdilek - Atik-Korkmaz 2018 B. Özdilek - S. Atik-Korkmaz, "Letoon Teras Duvarları ve Geç Antik Dönem Mekânları 2015-2017 Yılları Kazı Buluntuları", *Cedrus VI* (2018), 395-433.
- Özdilek et al. 2018 B. Özdilek - B. Demirtaş - M. Daşdemir, "Tümtüm Tepe Ana Kaya Alanı ve Teras Duvarı Kazıları", İçinde: S. Atik-Korkmaz, "Letoon 2016", 39. *KST-III*, 2018, 405-420.
- Poblome 1999 J. Poblome, *Sagalassos Red Slip Ware: Typology and Chronology*, Ed. M. Waelkens. *Studies in Eastern Mediterranean Archaeology II*, Turnhout, 1999.
- Pellegrino 2002 E. Pellegrino, "Le matériel céramique issu des fouilles menées en 1995 et 2000 sur l'acropole lycienne de Xanthos", *Anatolia Antiqua X* (2002), 245-260.
- Pellegrino 2004 E. Pellegrino, "Note sur un dépotoir de céramique du IIIe ap. J.C. et la datation de la résidence du Nord-Est de l'acropole lycienne de Xanthos", *Anatolia Antiqua XII* (2004), 123-143.
- Robinson 1959 H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period: The Athenian Chronology*, Agora V, Princeton, 1959.
- Rocheron - Blanco 2014 C. Rocheron - T. Blanco, "Les céramiques communes de la fin de l'Antiquité a Xanthos: Continuité ou Innovation?", Eds. N. Poulou-Papadimitriou - E. Nodarou - V. Kilikoglou. *The Mediterranean: A Market Without Frontiers*, BAR. LCRW 4 IntSer 26/16 (2014), 685-692.
- Rückert 2003 B. Rückert, "Zur Keramik aus den Weststandtgrabungen", İçinde: T. Marksteiner, "Bericht der Grabungskampagne in Limyra 2002", 25. *KST-I*, (2003), 60-61.
- Rückert 2007 B. Rückert, "Keramik aus den Sondagen 9, 30 und 31 in Limyra", Ed. S. Lemaitre. *Céramiques Antiques en Lycie (VIIe S.a.C. - VIIe S.p.C). Les Produits et les Marches. Actes de la Table-Ronde de Poitiers (21-22 Mars 2003)*, Études 16, 2007, 24-76.
- Sackett 1992 L. H. Sackett, "Roman Pottery. Knossos from Greek City to Roman Colony", *Excavations at the Unexplored Mansion II. BSA. Suppl. 21* (1992), 147-256.

- Schäfer 1962 J. Schäfer, "Terra Sigillata aus Pergamon", AA (1962), 777-802.
- Slane 1990 K. W. Slane, *The Sanctuary of Demeter and Kore: The Roman Pottery and Lamps*, Corinth XVIII/II, Princeton, 1990.
- Slane 1997 K. W. Slane, *The Hellenistic and Roman Pottery: The Fine Wares*, Tell Anafa II, 1997.
- Sezgin 2017 K. Sezgin, *Tlos Antik Kenti Stadyum Alanı Seramikleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2017.
- Şahin – Özbey 2017 M. Şahin – A. S. Özbey, *Apollonia a. R. Araştırmaları I: Nekropol Kazıları*, Bursa, 2017.
- Technau 1929 W. Technau, "Griechische Keramik im Samischen Heraion", AM 54 (1929), 49-50.
- Tekkök-Biçken 1996 B. Tekkök-Biçken, *The Hellenistic and Roman Pottery from Troia: Second Century B.C. to Sixth Century A.D.*, Ann Arbor, 1996.
- Uygun 2011 Ç. Uygun, *Tepecik Kırmızı Astarlı Seramikleri (İ.Ö. 2. YY-İ.S. 4. YY)*, Patara IV/2, İstanbul, 2011.
- Ünlütürk 2011 B. Ünlütürk, *Patara Yerel Üretim Seramiklerin Analiz ve Ayağa Kaldırma Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2011.
- Vanderhoeven 1989 M. Vanderhoeven, *Les Terres Sigillées (1966-1972) Fouilles d'Apamée de Syrie IX.1*, Bruxelles, 1989.
- Vapur 2011 Ö. Vapur, "Menderes Magnesiası Theatron Kazısı Seramik Buluntuları", *Anadolu/Anatolia* 37 (2011), 143-193.
- Waagé 1948 F. O. Waagé, "The Pottery", Ed. G. W. Elderkin. *Antioch on the Orontes I: The Excavations of 1932 -1934*, Princeton, 1948.
- Williams 1989 C. Williams, *Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery*, PIMS Vol 16, 1989.
- Wintermeyer 2004 U. Wintermeyer, *Didyma. Die hellenistische und frühkaiserzeitliche Gebrauchskeramik auf Grundlage der Stratifizierten Fundkeramik aus dem Bereich der Heiligen Strasse*, Mainz am Rhein, 2004.
- Yener-Marksteiner 2009 B. Yener-Marksteiner, "Surveys in Andriake in 2008", *Anmed* 7 (2009), 105-107.
- Yener-Marksteiner 2012 B. Yener-Marksteiner, "Frühkaiserzeitliche Sigillata der Weststadt grabung in Limyra 2002-2003", Ed. M. Seyer. *40 Jahre Grabung Limyra Akten des internationalen Symposions Wien*, Wien, 2012, 371-386.
- Yener-Marksteiner 2013 B. Yener-Marksteiner, "Vorläufige Ergebnisse der Untersuchungen der Keramik funde des Andriake Surveys". Ed. O. Henry. *Carian Identity and Carian Language*. Bordeaux, 2013, 13-20.
- Yıldız 2012 V. Yıldız, "Tarsus Cumhuriyet Alanı Kazılarında Bulunan Doğu Sigillataları A Grubu Seramikleri", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu (04-07*

- Kasım 2009), *Akmed*, 2012, 521-539.
- Yıldız 2016 V. Yıldız, "Akhisar Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Roma Seramiği", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/2 (2016), 252-273.
- Yılmaz 2008 Z. Yılmaz, "Die Keramik der späthellenistischen, kaiserzeitlichen, spätantiken und frühbyzantinischen Epoche (Ende 2.Jh. v. Chr.-7.Jh. n. Chr.)", *Lykische Studien* 8 (2008), 105-172.
- Zabehlicky-Schefenegger 2003 S. Zabehlicky-Schefenegger, "C. Sentius and his Commercial Connections", Ed. C. Abadie-Reynal. *Les Ceramiques en Anatolie aux Epoques Hellenistique et Romaine: Actes de la Table Ronde d'Istanbul 23-24 mai 1996*, *Varia Anatolica* XV (2003), 117-119.
- Zahn 1904 R. Zahn, "Thongeschirr", Eds. T. Wiegand - H. Schrader. *Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren (1895-1898)*, Berlin, 1904, 394-468.
- Zelle 1997 M. Zelle, *Die Terra Sigillata aus der Westtor-Nekropole in Assos, Asia Minor Studien* 27, Bonn, 1997.
- Zoroğlu 1986 L. Zoroğlu, "Samsat'da Bulunan Doğu Sigillataları ilk Rapor", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 61-100.
- Zoroğlu 2000 L. Zoroğlu, "Problems on the Tarsian Hellenistic and Early Roman Pottery I: Red Glazed Pottery", *Ε ΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΠΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ Π ΠΑΚΤΙΚΑ*, 2000, 199-203.
- Zoroğlu 2003 L. Zoroğlu, "Doğu Sigillataların İmalat Yerleri ve Dağılım Sorunu", Ed. C. Abadie-Reynal. *Les Ceramiques en Anatolie aux Epoques Hellenistique et Romaine: Actes de la Table Ronde d'Istanbul 23-24 mai 1996*, *Varia Anatolica* XV, Paris, 2003, 121-123.

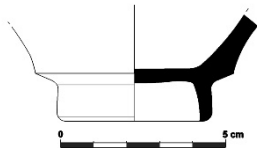
Figür 5

Figür 6

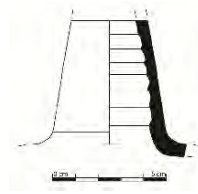
Figür 7

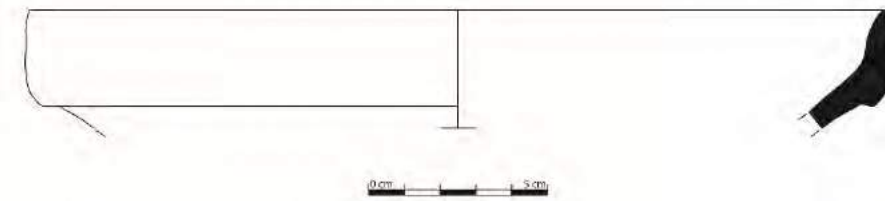
Figür 8

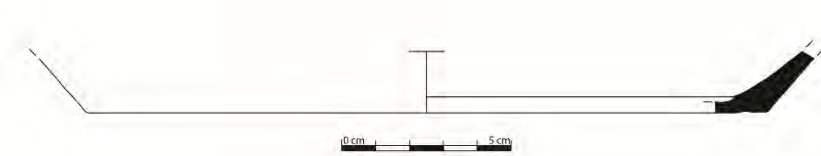
Figür 9

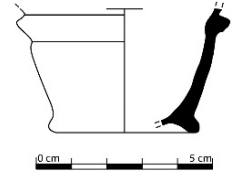
Figür 10

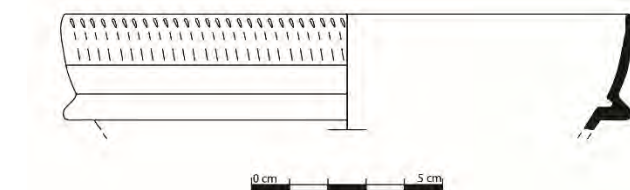
Figür 11

Figür 12

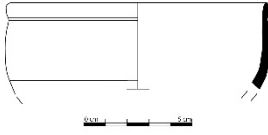

Figür 13

Figür 14

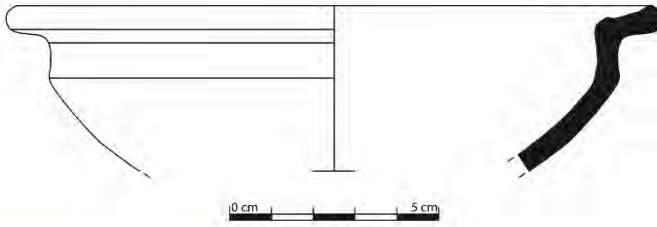

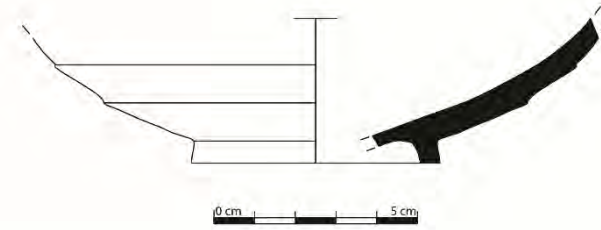
Figür 15

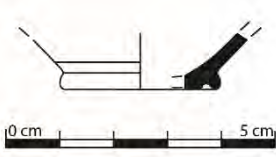
Figür 16

Figür 17

Figür 18

Figür 19

Figür 20

Figür 21

Figür 22

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 2 (2019)

**Knidos Kazılarında Bulunan Amphora Mühürleri Üzerine İlk
Değerlendirmeler**

*First Evaluations on Amphora Stamps Found in Knidos
Excavations*

Erkan ALKAÇ

Geliş Tarihi: 12.07.2019 | Kabul Tarihi: 30.07.2019 | Online Yayın Tarihi: 08.08.2019

Makale Künyesi: E. Alkaç, “Knidos Kazılarında Bulunan Amphora Mühürleri Üzerine İlk Değerlendirmeler”, *Arkhaia Anatolika* 2 (2019), 84-101. DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.9

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi “Açık Erişimli” (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Arkhaia Anatolika

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 2 (2019) 84-101
DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.9

Knidos Kazılarında Bulunan Amphora Mühürleri Üzerine İlk Değerlendirmeler *First Evaluations on Amphora Stamps Found in Knidos Excavations*

Erkan ALKAÇ*

Özet

2014 yılında Knidos kazılarının eski ve yeni dönemlerinde bulunan *amphora* mühürleri ile ilgili bir bilimsel çalışma başlamıştır. Bu kapsamda Knidos kentinin farklı noktalarında ele geçen yaklaşık 1031 adet *amphora* mühürü kataloglanmış ve metne işlenmiştir. Kentteki farklı üretim merkezlerine ait olan *amphora* mühürlerinin Hellenistik, Roma ve Geç Antik dönemlere tarihlendiği belirlenmiştir. Bu *amphora* mühürleri Khersonessos, Sinope, Akanthos-Amphipolis, Thasos, Miletos, Khios, Nikandros, Parmeniskos, Kos, Rhodos, Rhodos Peraiası, Mısır, Kyrenaika ve Knidos olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca henüz kökeni belirlenemeyen mühürler de bulunmaktadır. *Amphora* mühürleri dışında, bazı mühürlü *lagynos* kulpları da saptanmıştır. Knidos'ta gerçekleştirilen bu bilimsel çalışmanın amacı, kentteki *amphora* mühürlerini tarihlemek, sınıflandırmak, Knidos'un ticari ilişkilerini saptamak ve tabaka veya kontekstler için tarihleme kriteri oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Knidos, *Amphora* Mührü, *Lagynos* Mührü, Hellenistik Dönem, Roma Dönemi, Geç Antik Dönem, Ticari İlişkiler.

Abstract

A study was started on about the all *amphora* stamps found in the old and new periods of the Knidos excavations in 2014. In this context, approximately 1031 *amphora* stamps found at different points of Knidos were cataloged and inscribed. The *amphora* stamps belonging to different production centers were dated to Hellenistic, Roman and Late Antiquity. These *amphora* stamps are classified as Khersonessos, Sinope, Akanthos - Amphipolis, Thasos, Miletus, Chios, Nikandros, Parmeniskos, Kos, Rhodos, Rhodos Peraias, Egypt, Kyrenaika and Knidos. There are also stamps whose origins have not yet been determined. Apart from the *amphora* stamps, some stamped *lagynos* handles were also found. The purpose of this study was to date and classify the *amphora* stamps in the city, to determine the commercial relations of Knidos and to establish the dating criteria for stratigraphy or contexts.

Keywords: Knidos, *Amphora* Stamp, *Lagynos* Stamp, Hellenistic Period, Roman Period, Late Antique Period, Trade Relations.

* Doç. Dr. Erkan ALKAÇ, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampusu, Mersin / TÜRKİYE.

e-posta: ealkac77@gmail.com.

Bu çalışma, 30.09.2013 tarih ve 2013/5387 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 20.06.2014 tarih ve 120642 sayılı yazıları ile başkanlığını Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı'nın yürüttüğü Knidos Kazı ve Araştırmalarının bir bölümü olarak gerçekleştirilmiştir. Destek ve katkılarından dolayı Kazı Başkanı Sayın Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı başta olmak üzere Sayın Öğr. Gör. İbrahim Karaoğlu ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Deniz Sevmen'e teşekkür ederim.

Giriş

Güneybatı Anadolu'nun en uç noktasında kurulan kent devleti Knidos, Hellenistik Dönem'de *amphora* ve şarap üretimiyle ön plana çıkmıştır. Kazı, yüzey ve batık araştırmaları sayesinde Knidos'un başta zeytinyağı ve şarap olmak üzere ürünlerinin Akdeniz, Ege ve Karadeniz'de yer alan birçok kente *amphoralarla* taşındığı belirlenmiştir. Knidos, artan ticari potansiyelini denetleyebilmek için MÖ 4. yüzyılın sonu-erken 3. yüzyıldan itibaren *amphoralarını* mühürlemeye başlamıştır. Antik kentin yayılım sınırları içerisinde yapılan kazı çalışmalarında, Knidos ve farklı üretim merkezlerine ait Hellenistik, Roma ve Geç Antik Dönem'e ait *amphora* mühürleri bulunmuştur. Bunlar dışında, birkaç adet mühürlü *lagynos* kulpları da ele geçmiştir. Mühürler, kazı depolarında ilgili kasalarda diğer arkeolojik buluntularla birlikte korunmaktadır. 2014-2018 yılları arasında yaklaşık 1031 *amphora* mühürü çalışılmıştır. Ön değerlendirme niteliğindeki bu makalenin amacı Knidos'ta sürdürülen *amphora* mühür araştırmalarının yöntemi, önemini, amaçlarını ve belirtilen yıllar arasındaki ilk sonuçlarını bilim dünyasına sunmaktır.

Amphora ve *amphora* mühürleri, Antik Dönem'de kentler arasındaki ticari ilişkilerin anlaşılmasında, yorumlanmasında ve kullanılan ticari rotaların saptanmasında önemli bilgiler sunan maddi kanıtlardır. Bu seramik grubu ticari hareketliliği, ithalat-ihracat modellerini, üretimin niteliğini, boyutunu, deniz yollarını ve limanların takip edilebilmesini sağlamaktadır. *Amphoraların* üretim yerlerinin, içlerinde taşınan ürünlerin ve tarihlerinin bilindiği ölçüde, Eskiçağ ticareti hakkında yorumlama da yapılabilmektedir. Bu sebeple *amphora* üretim merkezlerinde yapılan araştırmalar ve *amphora* üzerindeki mühür, *grafito* ve *dipinto* gibi epigrafik izler, ticaret tarihinin değerlendirilmesi açısından dikkate değer arkeolojik buluntulardır. Sadece *amphoraların* hangi bölgede ne zaman üretildikleri değil, hangi ürünün ne kadar, kime, niçin ve nasıl taşındıkları soruları da önem kazanmaktadır. Bunlar, dönem dönem ticaretin artan veya azalan kapasitesinin anlaşılmasını da sağlamaktadır¹.

Merkezi otoritenin ticari ürün satışından pay alma isteği, ticaret tarihinde farklı yöntemlerle tedbirler uygulanmasını beraberinde getirmiştir. *Amphorada* taşınan ürünlerin üzerinden kontrol söz konusu olduğunda, çeşitli sistemlerin kullanıldığı belirlenmiştir. Bunlar arasında *amphoralara* firnis boyayla pişirmeden önce yazılan kısaltmalar, *tituli picti*ler, kurşun mühürler veya tıkaçların üzerindeki alçıya basılan mühürler yer almaktadır. Ancak izleri en iyi takip edilebilen kontrol sistemi, genellikle *amphoranın* kulplarına kil yaşı iken basılan mühürlerdir². *Amphora* mühürleri, kazılarda bulunan *amphora* veya *amphora* parçalarının üretim yerlerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca epigrafik kanıtlar olan *amphora* mühürleri, sikkeler gibi kesin tarihleyici öneme sahip olmalarından dolayı aynı tabakadan veya kontekstten ele geçen diğer arkeolojik materyallerin tarihlendirilmesinde kriter olarak da kullanılmaktadır³. *Amphora* mühürleri ele geçtikleri kentin ya da kazı alanının kronolojisinin saptanmasında da önemli bir konuma sahiptir⁴. Bu bilgilere ulaşılmasında önemi anlaşılan *amphora* ve mühürleri üzerine, son yıllarda bilimsel çalışmaların sayısının oldukça arttığı, yayınlardan da anlaşılmaktadır.

En erken mühür uygulamasını MÖ 14. yüzyılda Mısırlı *amphora* üreticileri gerçekleştirmiştir. *Amphoralarına* Kraliçe Nefertiti'nin mührünü basmışlardır. Levant Bölgesi'nde *amphoraları* mühürleme, MÖ 7. yüzyılda standart uygulama haline gelmiştir. Bölgede bulunan mühürler üzerinde kanatlı skarabe ve HBRN harfleri yer almaktadır. İbranice olarak oluşturulan bu harfler, Hebron kentine işaret etmektedir. Yunan etkili

¹ Şenol 2009, 24.

² Cankardeş-Şenol 2009, 19.

³ Cankardeş-Şenol 2005, 140.

⁴ Jöhrens 2004, 149-153.

coğrafyalarda üretim yapan atölyeler, mühürleme işlemini yoğun şekilde gerçekleştirmiştir. Thasos Adası'nın MÖ 5. yüzyılın sonundan itibaren *amphoralar*na sistemli şekilde mühürleme uyguladıkları saptanmıştır. Khios, Sinope, Herakleia Pontika gibi Ege ve Karadeniz'deki devletler, bu adanın etkisiyle *amphoralar*na mühür basmışlardır. MÖ 4. yüzyılın sonundan itibaren Rhodos, Knidos ve Kos, mühürlü *amphoralar* üretmişlerdir⁵. Bu uygulama, Hellenistik Dönem'in son evrelerine kadar sürmüştür. Ancak Augustus ile birlikte sistemli mühürleme uygulaması terk edilmiştir. Roma Dönemi *amphoralar*ının bir bölümünün mühürlendiklerini buluntular ortaya koymaktadır⁶. Mühürleme işleminin MS 13. veya 14. yüzyıllara kadar nadiren de olsa devam ettiği anlaşılmaktadır⁷. *Amphora* mühürlerinin içeriği, üretim merkezlerine göre farklılık gösterse de, aynı amaç ve yöntemle uygulanmıştır. Mühürler incelendiğinde yönetici ile üretici isimleri, üretim yerini vurgulayan *ethnikon* ve üretim merkezlerine göre değişebilen semboller görülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Knidos kazı depolarında korunan *amphora* mühürleri için hazırlanan katalogta kazı envanter numarası, buluntu yeri, mühür formu, mühür ölçüsü, sembol, *ethnikon*, unvan, mühürün tarihi ya da periyotu, yazıt, yönetici, üretici, *duoviri*, *phourarchos* ve katalog numarası gibi bilgiler bulunmaktadır. Katalogun yazıt bölümüne mühür üzerinde yer alan Yunanca isimler, *ethnikon*, edat, unvan, ay isimleri ve sembol yazılmaktadır. Bu temel katalog bilgileri dışında, mühürün kökeni ve yazıtın içeriği hakkında bilgiler de not edilmektedir. Yazıtın içeriği retrograd (yazıtın sağdan sola doğru yazılması), kısaltma, ligatür, monogram, çift baskı, hilal şeklinde epsilon veya sigma, açık omega, ters alpha, hatalı yazım ile yuvarlak formlu mühürlerde harflerin içe ya da dışa doğru yazım yönleri gibi ek bilgileri kapsamaktadır (fig. 1). Bütün mühürlerin froti kağıtlarına kopyaları alınmış⁸, mühürlerin fotoğrafları çekilmiş ve gerekli görülen örneklerin 1/1 oranında teknik çizimleri yapılmıştır. Bu bilgilerin tamamı dijital ortama aktarılarak, Knidos'taki *amphora* mühürleri üzerine dijital veri tabanı oluşturulmuştur (fig. 2).

K. N. 408	E. No. KD 73	B. Y. RT41151 M. F. Dik. M. Ö. 3.4 x 20 cm
Sembol: Amphora	Eth.: ΚΝΙΔΙΟΝ	Unv.: Per./Tar.: Period V
Yazıt: [E] ΝΙ ΑΓΑΘΟΚΛΕΥΣ ΚΛΕΙΤΙΛΩΝΟΣ ΚΝΙΔΙΟΝ amphora	- Açık omega - Sağ altta, sola dönük yöney amphora.	(MÖ c.145-c.108) Knidos
Eponym: Agathokles Üretici: Kleition	Duoviri:	Phourarchos:

Figür 1: *Amphora* mühür katalogu

Knidos'un farklı noktalarında kazı alanlarından ele geçen *amphora* mühürleri üzerine yapılan bu bilimsel çalışmada buluntular, üretim merkezlerine ve tarihlerine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada her üretim merkezi için mühürler en erkenden en geçe doğru sıralanmıştır. Mühürlerde yer alan yönetici, üretici, ay ismi, *ethnikon*, *douviri* ve sembol gibi özellikler tanımlanmıştır⁹. Bu özellikler, üretim merkezine göre farklılık

⁵ Cankardeş-Şenol 2009, 21.

⁶ Mühürleme uygulamasının terk edilmesinin nedenleri için bk. Alkaç 2014, 213-229.

⁷ Çaylak-Türker 2005, 99, dn. 19; Opait 2004, 295, fig. 4; Chkhaidze 2005, 95-117.

⁸ Froti kağıtları, mühürdeki nerdeyse silik durumda olan harfleri bile gösterebilme özelliğine sahip olduğundan dolayı *amphora* mühür çalışmalarında kullanılmaktadır. Bu kağıt aracılığıyla alınan kopyaların bazı durumlarda fotoğraftan bile daha iyi sonuç verdiği gözlenmiştir. Mühür kopyasını elde edebilmek için kurşun kalem tozundan yararlanılmaktadır.

⁹ Mühürler üzerinde tespit edilen Yunanca yazıtlar için "Greek" ve tam olarak okunamayan harfler için de "Cadmus Punkt" fontları kullanılmıştır.

gösterebilmektedir. Mühürdeki yöneticinin görev yılı ya da dönemi ile birlikte yöneticilerin isimlerinin hangi üreticilerin *amphoralar*ında görüldüğü de verilmektedir. Thasos, Knidos, Rhodos, Sinope ve Kherseessos'ta olduğu gibi yönetici içerikli mühürler, üreticilere göre daha net tarihlenebilmektedir. Faaliyet aralığı daha geniş olan üreticilerin dönemlerinin belirlenmesinde yönetici mühürleri belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle çift kulpu korunmuş *amphoralar*, yönetici ve üretici ilişkisini ortaya koymasından dolayı önemli buluntudur. Knidos'ta ele geçen *amphora* mühürlerinin farklı merkezlerdeki benzer örnekleri tespit edilerek, üretici kentin ticari yayılım alanı da belirlenmeye çalışılmaktadır (fig. 3).

Kat. No.	102	Buluntu Yılı	1998	Buluntu Yeri	DT. S1 1.tabaka
Kalıp	KE-ΣΟΣΤΡΑ(ΤΟΣ)-001			Köken	Knidos
Mühür Formu	Yuvarlak	Mühür Ölçüsü:	R. 2.5 cm	Sembol	
Eponyme	Sostra(tos)		Fabricant		
Duoviri			Phrourarchos		
Kronoloji	Period III-IV		İkincil Mühür		
Ethnikon			Unvan		
Yazıt	Επί Σοστρά(τος) monogram		Yazıtın Anlamı	Kısaltma, merkezde ligatur	
Fotoğraf			Frotti		
İkincil Mühür Fotoğraf					
Kaynakça	Levi 1964, 273, no. 382. Pl. XXIII; Canarache 1957, 747; Dumont 1871, 324, no. 178				

Figür 2: *Amphora* mühürlerinin işlendiği FileMaker programı

KHERSESSOS AMPHORA MÜHÜRLERİ	
Kh. 1.	Mühürde 'Απολλωνίος ismi yer almaktadır. Bu yöneticinin isminin önünde astynomos unvanı bulunmaktadır. 'Απολλωνίος, Kherseessos amphora mühür kronolojisine göre Grup IB (MÖ 315-300) içerisine dahil edilmiştir ¹ . Knidos örneğiyle aynı kalıptan elde edilmiş mühürler, Demetria ² ve Panskoye'de ³ ele geçmiştir. 'Απολλωνίος ismi, Bulganak'ta iki mühürde de tespit edilmiştir ⁴ .
'Απολλωνίου Αστυνόμου	
	
	
KD 02.DT Stoa 01 Kanalı Batı. Dikdörtgen, ? x 1,2 cm, iki satır yatay yazıt.	

Figür 3: Word'de hazırlanan metin örneği

Knidos kökenli ve farklı üretim merkezlerine ait *amphora* mühürlerinin baskısında yer alan harf karakterleri, kelimelerin taksimine bağlı olarak yapılan düzenlemeler, satır sayısı, bölümleri, mühürlerin formu (dikdörtgen, yuvarlak, kare ve oval), mühürlerin ölçüsü, yazım hataları, kısaltmalar ve harfler arasındaki boşluklar gibi farklılıklara göre kalıp karşılaştırması yapılmaktadır. Bu yöntem, mühürlerde yer alan harflerin özellikleri, baskıların aynı ya da farklı kalıplardan elde edildiklerinin anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Yapılan ilk araştırmalar sonucunda, Knidoslu *amphora* üreticilerinin farklı mühür kalıplarını kullandıkları tespit edilmiştir. Buna karşın, aynı kalıptan çıkmış örnekler de bulunmaktadır (fig. 4). Kalıp karşılaştırması *amphora* üreticisi kentin mühürleme sisteminin daha iyi anlaşılabilmesini, üretim kapasitesinin boyutu üzerine fikir yürütme olanağını, ticari potansiyelinin hacminin belirlenmesini ve korunamamış mühürlerin restore edilebilmesini sağlamaktadır¹⁰.

Figür 4: Knidos'tan aynı ve farklı kalıplardan çıkmış mühürler

Epigrafik özellik taşıyan *amphora* mühürleri stratigrafi, kontekst ya da depozitteki diğer arkeolojik buluntuların tarihlendirilmesinde kullanılabilen buluntu grubudur. Özellikle yönetici isimli mühürler, üretici mühürlerine göre daha net tarihlenebilmektedir. Bu amaçla Knidos'ta ele geçen *amphora* mühürlerinin yönetici veya üretici tanımları, kökeni, tarihi ve tabakalarını/kontekstlerini içeren tablo hazırlanmaktadır. Bu tablo, ilgili buluntu alanındaki seramik ya da *terracotta* gibi arkeolojik buluntuları çalışan bilim insanları için tarihlendirme kriteri olarak yardımcı olabilecektir (fig. 5).

Knidos'ta bulunan *amphora* mühürlerinin sınıflandırılması ve tanımlanması için, bilimsel yayınlar ile birlikte Alexandria, Delos ve Atina Ulusal Müzesi'nde sürdürülen *amphora* mühür çalışmalarından da yararlanılmaktadır. Özellikle Knidos kökenli *amphora* mühürlerinin kalıp karşılaştırması için, Delos buluntularını içeren veri tabanı taranmaktadır.

¹⁰ *Amphora* mühür kalıplarının tespit edilmesiyle ilgili çalışmalar için bk. Empereur – Guimer Sorbets 1986, 127-141; Cankardeş-Şenol 2005, 139-166; <http://www.amphoralex.org/timbres/AnsesTimbres.php>; Cankardeş-Şenol 2010, 125-139.

Amphora mühür bilgilerinin oluşturulmasında Centre d'Études Alexandrines'deki (CEAlex) *amphora* ve *amphora* mühür kütüphanesinde yer alan bilimsel yayınlardan faydalanılmaktadır¹¹.

No	<i>Amphora</i> Mühürü	Köken	Tarih	Tabaka/Kontekst
1.	Yönetici Ἀπολλώνιος	Khersonessos	Grup Ib (MÖ 315-300)	KD 02. DT Stoa 01 Kanalı Batı
2.	Yönetici Καλλισθένης Üretici Ἡρακλείδης	Sinope	Grup IV (MÖ 279-258)	KD 73. HR t 36
3.	Yönetici Ἀντίμαχος II Üretici Φιλοκράτης	Sinope	Grup IV (MÖ 279-258)	KD 71. HE t 18
4.	Yönetici Λύσανδρος	Thasos	Grup IV (MÖ 310-300)	KD 98. DT. S1 9. tabaka
5.	Yönetici Ἀμφανδρος	Thasos	Grup IV (MÖ 310-300)	KD72. HEt 43

Figür 5: Knidos'ta bulunan *amphora* mühürlerinin tabaka/kontekst bilgileri

Araştırmanın Önemi

Knidos'ta eski ve yeni kazı dönemlerinde bulunan *amphora* mühürleri 2014 yılından itibaren araştırılmaktadır. Hellenistik Dönem'in önemli şarap ve *amphora* üretim merkezleri arasında yer alan Knidos'un hinterlandında bulunan seramik atölyelerinde üretilen *amphoralar* Karadeniz, Ege ve Akdeniz'in farklı noktalarında tespit edilmiştir. Olbia¹², Histria¹³, Tanais¹⁴, Atina¹⁵, Delos¹⁶, Eretria¹⁷, Tenos¹⁸, Argos¹⁹, Assos²⁰, Pergamon²¹, Iasos²², Burgaz²³, Patara²⁴, Nagidos²⁵, Elaiussa²⁶, Tarsus²⁷, Tepebağ²⁸, Tatarlı²⁹, Paphos³⁰, Bet Yerah³¹ ve Alexandria³² gibi bazı tüketim merkezlerinde bulunan Knidos *amphoraları* ile mühürleri, bilimsel makalelere ve kitaplara konu olmuştur. Knidos'un hinterlandının büyük bölümünü

¹¹ Delos ve Atina Ulusal Müzesi'nde yer alan *amphora* mühürleri üzerine çalışmalar, Prof. Dr. Gonca Cankardeş-Şenol, Prof. Dr. A. Kaan Şenol ve Prof. Dr. Jean-Yves Empereur tarafından, üyesi olduğum ekip tarafından sürdürülmektedir. Delos ve Atina verilerini kullanmama izin veren ve konu hakkında yönlendirmeleri için Prof. Dr. Gonca Cankardeş-Şenol'a teşekkür ederim. CEAlex Başkanları'ndan Prof. Dr. Jean-Yves Empereur ve Prof. Dr. Marie-Dominique Nenna'ya kütüphane çalışmaları için sağladıkları imkanlardan dolayı teşekkür ederim.

¹² Levi 1964, 273-274, no. 374-394, lev. XXIII.

¹³ Canarache 1957, 282-293, no. 723-748.

¹⁴ Jöhrens 2001, 443-444, no. 341-352.

¹⁵ Grace 1934, 197-310; Grace 1956, 116-189; Grace 1985, 1-54; Jöhrens 1999, 98-238, no. 251-810; 275-293, AS 23-93.

¹⁶ Grace 1952, 514-540; Grace - Savvatianou-Petropoulakou 1970, 277-382.

¹⁷ Palaczyk - Schönenberger 2003, 199-217, no. 46-162.

¹⁸ Etienne 1986, 233-258.

¹⁹ Lenger 1955, 484-508; Lenger 1957, 160-180.

²⁰ Cankardeş-Şenol 2007, 113-115, no. 3-17.

²¹ Borker - Burow 1998, 56-58, no. 553-562; 110-112, no. 490-506.

²² Levi - Carratelli 1961/1962, 605-632; Lodi 2014, 60-75.

²³ Sakarya 2016, 64-68, kat. 44-108, lev. XIII-XXXI; Tuna 2012, 41-48, şek. 16-24.

²⁴ DüNDAR 2017, 301-346, Kn.1-111.

²⁵ Cankardeş-Şenol - Alkaç 2007, 321-324, no. 41-49.

²⁶ Kızıllarslanoglu - Alkaç 2018, 53-57, no. 17-26.

²⁷ Grace 1950, 147, no. 96-98.

²⁸ Şahin - Alkaç 2019, 116, no. 1.

²⁹ DüNDAR - Gerçek 2018, 165, SH22.

³⁰ Sztetyllo 1976, 93-95, no. 348-359; Sztetyllo 2010, 141-146, no. 156-162.

³¹ Fischer - Tal 2017, 94, no. 92-93.

³² Cankardeş-Şenol 2015, 169-192; Elmalı 2018, 50-244.

oluşturan Datça Yarımadası'nın farklı noktalarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında³³ ve kazılarda³⁴ saptanan Knidos *amphoraları* ve mühürleri de yayınlanmıştır. Farklı kentlerde saptanan Knidos *amphora* mühürlerinin erken dönem örnekleri olan pruvallı ve monogramlı mühürler hakkında, köken ve tarihleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir³⁵. Buna karşın Knidos kent merkezinin farklı noktalarındaki kazı alanlarında ve yüzeyde saptanan Knidos, Rhodos, Thasos ve Sinope gibi farklı üretim merkezlerine ait *amphora* mühürleri, günümüze kadar herhangi bir çalışmaya konu edilmemiş ve toplu olarak değerlendirilmemiştir. Söz konusu *amphora* mühürlerinin bu çalışma kapsamında ilk kez değerlendiriliyor olması, araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Amaçları

- 1- Knidos'ta bulunan *amphora* mühürlerini üretim merkezlerine göre sınıflandırmak.
- 2- *Amphora* mühürlerindeki yazıtları tanımlamak.
- 3- Knidos'ta ele geçen *amphora* mühürlerinin kalıplarını saptamak.
- 4- *Amphora* mühürlerini tarihlemek.
- 5- *Amphora* mühürlerinin ele geçtiği tabaka veya kontekstler için tarihleme kriteri oluşturmak.
- 6- *Amphora* mühürleri ışığında Knidos'un Hellenistik Dönem ticari bağlantılarını saptamak.
- 7- Knidos'un ticari ilişkilerinin hangi dönemde neden arttığını veya neden azaldığını belirlemek.
- 8- Bu *amphora* mühürlerini kentin ve bölgenin Eskiçağ tarihi ile değerlendirmek.

Knidos'ta Bulunan Amphora Mühürleri Üzerine İlk Değerlendirmeler

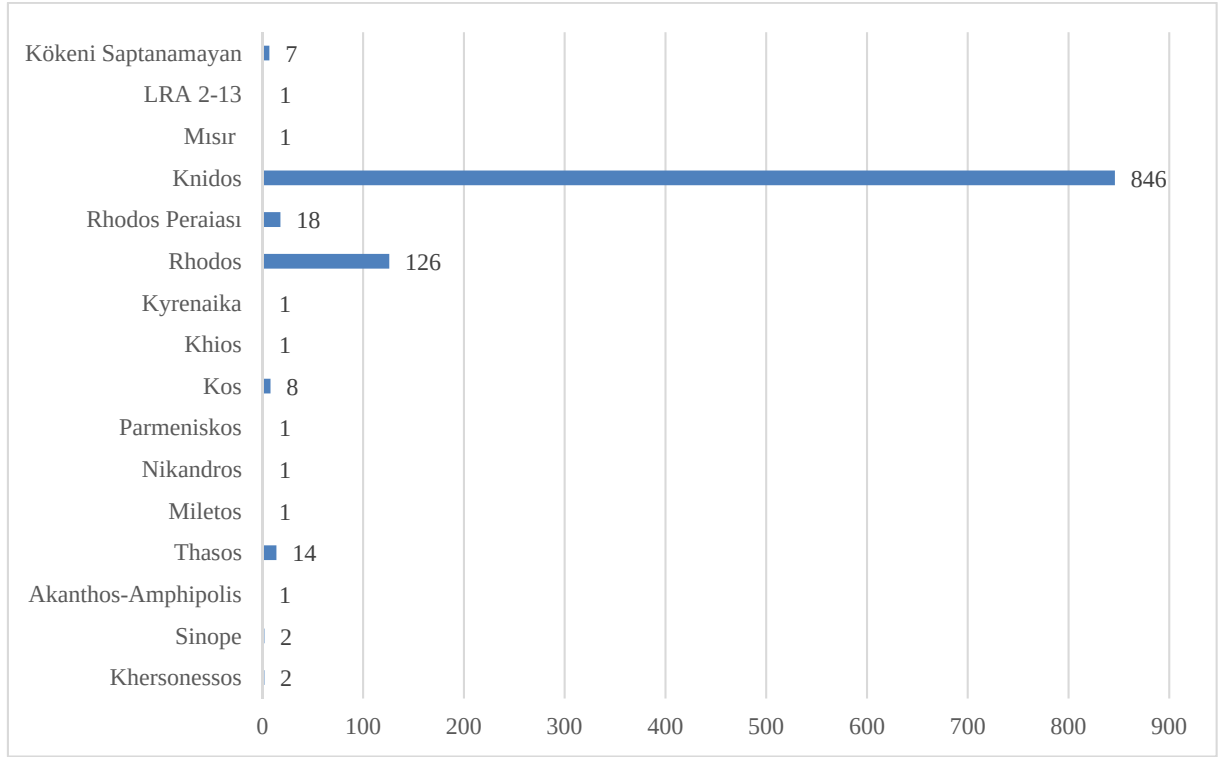
2014-2018 yılları arasında Knidos'un eski ve yeni dönem kazılarında bulunan yaklaşık 1031 *amphora* mührü kataloglanmıştır. Bu *amphora* mühürlerinin çoğunluğunun Hellenistik Dönem'e tarihlendiği belirlenmiştir. Roma Dönemi'ne ait *amphora* mühürlerinin sayısı 2 adettir. Geç Antik Dönem'e ait 1 adet Kos üretimi Late Roman 2/13 *amphora* mührü de saptanmıştır. Bu *amphora* mühürleri içerisinde toplam 7 adet örneğin ise kökeni saptanamamıştır. *Amphora* mühürleri dışında 2 adet mühürlü *lagynos* kulpu da tespit edilmiştir. Bu sınıflandırma sonucunda Hellenistik Dönem'e ait Khersonessos, Sinope, Akanthos-Amphipolis, Thasos, Miletos, Khios, Nikandros, Parmeniskos, Kos, Rhodos, Rhodos Peraia'sı, Mısır, Kyrenaika ve Knidos kökenli *amphora* mühür grupları tespit edilmiştir (fig. 6-7). Ancak kazı depolarının tamamı henüz araştırılmadığından, çalışmanın ilerleyen süreçlerinde yukarıda belirtilen *amphora* mühür sayısının ve gruplarının artabileceğini belirtmek gerekmektedir.

Knidos'ta Kuzey Ege kökenli bazı *amphoralarda* mühürler tespit edilmiştir. Bunlar, Thasos, Akanthos-Amphipolis ve Parmeniskos'tur. Kentteki bazı Thasos mühürlerinin erken örnekleri, MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine ve Akanthos-Amphipolis'in tekerlek tipi mührü, MÖ 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Knidos'un bu üretim merkezleri içerisinde en çok Thasos ile bağlantılar kurduğunu mühürler göstermektedir. Sinope ve Khersonessos'un mühürlü *amphoraları* da bulunmuştur. Ancak Karadeniz örneklerinin sayısal oranı çok azdır.

³³ Empereur – Tuna 1988, 341-357; Empereur – Picon 1986, 118-126; Tuna 1990, 347-371, lev. 229-242.

³⁴ Empereur – Tuna 1991, 189-206; Şenol 1995, 28-79.

³⁵ Börker 1986, 473-478; Jefremow 1995, 61-65; Jefremow 2013, 405-451.

Figür 6: Knidos'taki *amphora* mühürlerinin üretim merkezlerine göre sayısal değerleri (2014-2018)

Figür 7: Knidos'ta belirlenen *amphora* mühür grupları (2014-2018)

Miletos, Khios, Nikandros, Kos, Rhodos ve Rhodos Peraiası mühürleri, Knidos'un Batı Anadolu ve Ege Adaları ile kurduğu ticari ilişkileri ortaya koymaktadır. Knidos'un bu üretici kentler arasından en yoğun bağı Rhodos ile gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Genel olarak Knidos dışında, mühürlerin sayısal yoğunluğuna bakıldığında Rhodos ve Rhodos Peraiası buluntularının en geniş grupları oluşturdukları görülmektedir. Rhodos örneklerinde yönetici ve üretici isimleri tespit edilmiştir (fig. 8). Rhodos mühürleri, Periyot Ia'dan (MÖ c. 304-271) itibaren başlamaktadır. En erken tarihlenen mühürlerde *epoynim*lerden Ἀριστο((MÖ c. 304-271), Κλεαγόρας (MÖ c. 304-271) ve Δαμοσθένης'in (MÖ c. 280) isimleri bulunmaktadır. Rhodos kökenli *amphora* mühürlerinin en geç örnekleri, MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (fig. 8)³⁶.

Periyot I MÖ c. 304 – c. 235	Periyot II MÖ c. 234 – c. 199	Periyot III MÖ c. 198 – c. 161	Periyot IV MÖ c. 160 – c. 146	Periyot V MÖ c. 145 – c. 108	Periyot VI MÖ c. 107 – c. 88/86
Ἀγέστρατος I	Ἀγήσιππος	Αἰνησίδαμος II	Ἀριστομάχος I	Ἀγοράναξ	Δαμοκράτης II
Ἀριστο(	Ἀριστείδας I	Ἀρίστων II	Αὐτοκράτης I	Ἀλεξιάδας	Εχέβουλος
Ἀρετακλῆς	Ἀριστωνίδας	Ἀρχίδαμος	Εὐδαμος	Ἀριτᾶναξ II	Μηνόφιλος
Βουλακρίνης	Ἀρμοσίλας	Δαμόθεμις	Παυσανίας III	Ἀρίστρατος	Νικόμαχος
Δαμοκράτης I	Δαήμων	Θεαίδητος	Πυθόδωρος	Ἀστυμήδης II	Πασιφῶν
Δαμοσθένης	Εὐκλῆς II	Καλλικρατίδας II	Τιμούρροδος	Λαφείδης	
Θεόδωρος I	Ξενάρετος	Νικασαγόρας I		Ναύσιππος	
Κλεαγόρας / Κλειαγόρας	Ὀνάσανδρος	Φιλόδαμος II		Πολύαρατος II	
Κλεώνυμος I	Παυσανίας I			Τιμόδικος	
Σωσίδαμος	Σιμυλῆνος			Τιμόθεος	
Τίμαρχος					

Figür 8: Knidos'ta saptanan Rhodos *amphora* mühürlerindeki yönetici listesi (2014-2018)

Rhodos *amphora* mühürleri üzerinde çok sayıda üretici ismi belirlenmişlerdir. Ἀζίος, Εὐκράτιδας ve Κρέον, Knidos'ta tespit edilen en erkene tarihlenen Rhodoslu üreticilerdir. Bunlar, Periyot I ve Periyot II'de üretim faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Buna karşın Δῶρος II, Θεόφιλος, Παυσανίας II, Φίλιππος ve Χαρίτων en geç tarihlenen üreticilerdir. Bu üreticilerin Periyot V ile Periyot VII arasında faaliyetlerini gerçekleştirdikleri belirlenmiştir (fig. 9).

Knidos'ta ele geçen Rhodos Peraiası'nda üretilen *amphoralar* üzerinde yönetici ve üretici isimleri tespit edilmiştir. Bu mühürler, merkezinde nokta sembolü bulunan yuvarlak formludur. Peraia'da en uzun süre üretim gerçekleştiren üreticinin Ἱεροτέλης (MÖ c. 275/270 – 230/225) olduğu kazılarla anlaşılmıştır³⁷. Bu uzun üretimi gösteren buluntular, Knidos'taki depo çalışmalarında da saptanmıştır. Çift kulpu korunmuş *amphorada* üreticinin ismi, MÖ c. 263'de görev yapan *epoynim* Κλεώνυμος I'in ismi bulunmaktadır. Bu *amphora*nın ağız formu,

³⁶ Rhodoslu yöneticilerin görev yılları için bk. Finkielsztejn 2001.

³⁷ Doğer 1994, 195-218.

mantar şeklindedir. Kallipolis civarında keşfedilen Çamlı-Çınar Mevkii'ndeki atölyede bu tip mantar ağızlı *amphoralar* bulunmuştur³⁸. İki kulpu korunmuş diğer *amphorada*, üretici Ἱεροτέλης ve MÖ c. 235'de görev yapan yönetici Ἀρετακλῆς isimleri kaydedilmiştir. Bu *amphoranın* ağız yapısı ise dışa çekiktir.

Üretici	Periyot I	Periyot II	Periyot III	Periyot IV	Periyot V	Periyot VI	Periyot VII
Ἀγέμων II							
Ἄλυπος							
Ἀντίμαχος							
Ἀξος							
Δαμοκράτης I							
Δρακοντίδας							
Δῶρος II							
Εἰρηναῖος							
Ἑρμαῖος II							
Εὐκράτιδας							
Ζήνων I							
Ζήνων II							
Ζηνοδότος							
Θεόφιλος							
Θεύμναστος							
Ἰμας							
Ἰέρακος							
Ἰσίδωρος							
Κότης							
Κρέων							
Μαρσύας							
Μένανδρος I							
Μένανδρος II							
Μηνόδορος II							
Μένων II							
Μνάσων							
Ἀντιοχεύς							
Μίδας							
Μίκυθος I							
Μουσαῖος							
Νίκαρχος							

³⁸ Doğer – Şenol 1996, 64-65, fig. 8-9; Rhodos Peraiası'ndaki *amphora* üretimi için bk. Cankardeş-Şenol *et al.* 2004, 353-359.

Νικασικράτης							
Ξένων							
Παυσανίας II							
Πλούτος							
Στράτων							
Σωσίλας							
Σωσικλῆς							
Τιμώ II							
Φανίας II							
Φιλαινός							
Φίλιππος							
Χαρίτων							

Figür 9: Knidos'ta bulunan Rhodos *amphora* mühürlerinde saptanan üreticiler ve faaliyet dönemleri (2014-2018)

Knidos'ta Mısır ve Kyrenaika kökenli birer adet *amphora* mührü bulunmuştur. Bu mühürlerin sayısal oran açısından yetersizliği, ticari ilişkiler üzerine yorum olanağını oldukça kısıtlamaktadır. Ancak iki buluntu, Knidos'un Kuzey Afrika ile kurduğu ticari ilişkileri yine de ortaya koymaktadır.

Tarihsel olaylar, pruvalı mühürler, monogramlar, *amphora* formları, tabaka, depozit veya kontekst buluntularından yola çıkılarak, Knidos *amphora* mühürleri kronolojik olarak yedi periyoda ayrılmıştır. Bu tarihsel dizin, Knidos *amphoralarının* anlaşılmasını oldukça kolaylaştırmaktadır:

Periyot I MÖ c. 4. yüzyılın sonu – c. 3. yüzyılın başı.

I.a. MÖ c. 325 – c. 280. Bu evrede dönemin sikkelerinde de yer alan pruva sembolü ve pruvanın yanında, muhtemelen yöneticiye ait olabilecek tek isimden oluşan mühürler bulunmaktadır.

II.b. MÖ c. 280 – c. 240. MÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlenen mantar ağızlı *amphoralarda*, monogramlardan oluşan mühürler görülmektedir. Bu monogramlarda bulunan harflerin üreticiye mi yoksa yöneticiye mi ait olduğu bilinmemektedir. Sadece NΦ(, ZH(gibi bir monogram taşıyan Zenon B grubu ve bundan sonra üretilen aynı mühürde görülen ZHN(ve ΦΙΑΑ(, ΜΟΣ(, ΣΟ(, Φ(gibi kısaltmalarla iki isim taşıyan Zenon A grubu da bu döneme tarihlenmektedir.

Periyot II MÖ c. 240 – c. 220. Bu dönemin *amphora* mühürleri yine bazı harf ve monogramdan oluşmaktadır³⁹. MÖ c. 220 yıllarına doğru Knidos *amphoralarında* kanonik form görülmektedir.

Periyot III MÖ c. 220 – c. 188. *Phrourarkhos*lardan (Garnizon Komutanı) önceki dönem. Bu dönemdeki *amphora* mühürlerinde, her iki kulp üzerinde üretici ve yönetici isimleri tam olarak yer almaktadır. Buna karşın *ethnikon* ve sembol bulunmamaktadır⁴⁰. Knidos *amphora* mühürlerinde görülen bu değişimler, bazı tarihsel olaylarla ilgilidir. Suriye Kralı III. Antiochos'un önceki

³⁹ Tuna *et al.* 1987, 48.

⁴⁰ Cankardeş-Şenol 2006, 73-75.

topraklarını kazanmak için Anadolu'nun güney ve batı kıyılarına saldırması sonucu, Roma orduları Asya'ya geçmiştir. MÖ 190 yılında Antiochos, Magnesia'daki Sipylos Dağı eteklerinde Roma'ya yenilmesinden sonra imzalanan Apameia Antlaşması sonucunda Karia, Lykia ve Knidos Yarımadası Rhodos'un egemenliğine verilmiştir. Rhodos, Knidos'u dört aylık periyotlarla görevli *phourarkhos*larla yönetmiştir. Batı Anadolu'nun geriye kalan kısımları ise Pergamon egemenliğine dahil edilmiştir.

Periyot IV **IVa. MÖ c. 188 – c. 146.** Knidos *amphora* mühürlerinde, her dört ayda bir değişen Rhodoslu *phourarkhos*ların isimleri görülmektedir⁴¹. Rhodos'un Knidos'u bu tarz yönetimi yirmi yıl sürmüş ve tepki almıştır. Bunun sonucunda MÖ 167 yılında Karia, Rhodos'a karşı çıkardığı ayaklanmada başarılı olamasa da bağımsızlığını geri kazanmıştır.

IVb. MÖ c. 167 – c. 146. Rhodos'a karşı bağımsızlığını kazanan Knidos'un *amphora* mühürlerinde tek bir yönetici ve üreticinin ismi ve sembol görülmeye başlamıştır. Bu işlem, Korinth ve Kartaca'nın tahribine kadar devam etmiştir.

Periyot V **MÖ c. 146 – c. 108.**

Bu dönem içerisinde, Periyot IVb'de yer alan uygulama devam etmiştir.

Periyot VI **MÖ c. 107 – c. 78**

VIa. MÖ c. 107 – c. 98. MÖ 108 yılında Samaria'nın tahribi bu dönemin başlangıcıdır. MÖ 88 yılında Pontus Kralı Mithridates'in tahribinden itibaren yirmi yönetici geriye sayılarak başlangıç noktası belirlenmiş ve bu da Samaria'nın tahribine denk gelmiştir. Bu dönem içerisinde Knidos'un bağımsızlığı sona ermiştir. Bunun sonucunda ise Knidos *amphora* mühürlerinde, Roma'nın Knidos'u yönetmek için atadığı *duoviri* olarak anılan iki memurun isimleri görülmektedir.

VIb. MÖ c. 98 – c. 88. Bu dönemde Periyot VIa'da görülen *amphora* mühürleme sistemi devam etmiştir. Pontus Kralı Mithridates'in tahribinden sonra Knidos'taki *amphora* üretimi ve ticareti, MÖ c. 88 – c. 85 yılları arasında engellenmiş ve burada faaliyet gösterememiştir.

VIc. MÖ c. 85 – c. 78. Bu dönem içerisinde faaliyet gerçekleştirilmemiştir. Bu dönemden sonra eski *amphora* mühürleme sistemine dönmek mümkün olmamıştır.

Periyot VII **MÖ c. 78 – c. geç 1. yüzyıl.** Bu dönem içerisinde basılan *amphora* mühürlerinde, bazen sadece bir yöneticinin veya üreticinin adı ya da sembol görülmektedir. MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mühürleme sistemi ortadan kalmış ve *amphora* mühürleri çok nadir görülmüştür. Fakat Knidos kentinin *amphora* üretimi MS 4. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönem içerisinde Knidoslu *amphora* üreticileri, *amphora* formlarında farklılıklar yapmışlar, Rhodos ve Kos *amphoralarındaki* form özelliklerini kullanmışlardır⁴².

2014-2018 yılları arasında yapılan çalışmalarda Knidos'ta bu kent kökenli *amphora* mühürlerinde yönetici (fig. 10), *duoviri* (fig. 11) ve üretici isimleri tespit edilmiştir. Bu araştırmadaki Knidos mühürleri de, metinde bu tarihsel dizine göre sıralanmaktadır. Kentte

⁴¹ Bazı *phourarkhos*ların isimlerini içeren MÖ erken 2. yüzyıla tarihlenen *amphora* mühürlerine, Kiliseyanı Mevkii'nde saptanan seramik çöplüğünde rastlanılmıştır. Bk. Tuna 1986, 217.

⁴² Cankardeş-Şenol 2006, 75-77.

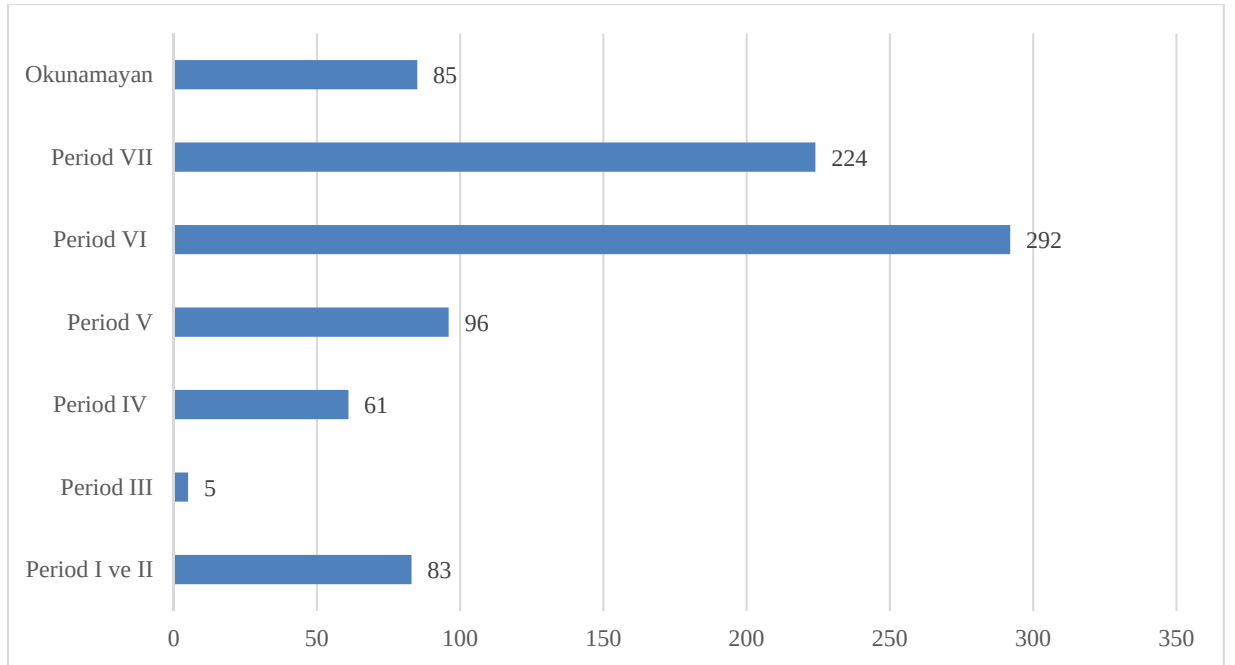
bütün periyotlara ait *amphora* mühürleri ele geçmiştir. Knidos *amphora* mühürlerinin yoğunluğu, Periyot IV, V, VI ve VII’de toplanmaktadır (fig. 12). Periyot VII’deki mühürler, daha çok sembollerden oluşmaktadır.

Periyot III MÖ c. 220 – c. 188	Periyot IV MÖ c. 188 – c. 146	Periyot V MÖ c. 146 – c. 108	Periyot VI MÖ c. 107 – c. 78	Periyot VII MÖ c. 78 – c. geç 1. yy
Διασο(	Ἀγαθοκλῆς I	Ἀγαθοκλῆς II	Ἀγίας	Κάλλιππος
Εὐκράτης	Ἀγέστρατος	Ἀπολλόδωρος	Ἀλέξανδρος	
Πολιούχης	Ἀμοτέλης	Διοκλῆς	Ἀνδρομένης	
Σώστράτος	Ἀμύντας	Διονύσιος	Ἀριστοκράτης	
	Ἄντανδρος	Δράκων	Δαίδαλος	
	Ἀρίσταρχος	Ἐπινικίδας	Δαμόκριτος	
	Ἀσκληπιόδωρος	Ἡρόφαντος	Ἑρμῶν	
	Διογένης	Ἱεροκλῆς	Θεύπομπος	
	Ἑρμόφαντος	Καλλιδάμας	Κλεύπολιος	
	Θεύφαντος	Καρνεόδοτος	Πισίνος	
	Θηροκράτης	Κυδοκλῆς	Στρατοκλῆς	
	Κλεύμβροτος	Νικόμαχος		
	Κλέων	Πολίτης II		
	Κοίρανος	Πτολεμαῖος		
	Μεγακλῆς	Πυθόνικος		
		Τιμασικράτης		
		Φίλιππος		
		Χρύσιππος		

Figür 10: Knidos *amphora* mühürlerinde saptanan yönetici isimlerinin listesi (2014-2018)

Ἀγαθοκλῆς	Θεύκριτος
Ἀγίας	Ἀριστογένης
Ἀρτέμων	Ἀριστοκλῆς
Βάκχιος	Ἀριστεύς
Δημήτριος	Κυδοσθένης
Μελάντας	Ἀριστόβουλος
Εὐπόλεμος	Λάχης
Κρατερός	Νικασίβουλος
Πολύχαρμος	Ἰππόστρατος
Τηνάδης	Πυδόκριτος
Φιλόπολις	Διονύσιος

Figür 11: Knidos *amphora* mühürlerinde saptanan Periyot VI'da (MÖ 107-78) görev yapan *douviri* listesi (2014-2018)

Figür 12: Knidos *amphora* mühürlerinin periyotlara göre sayısal dağılımı (2014-2018)

Bibliyografya

- Alkaç 2014 E. Alkaç, "M.Ö. 1. Yüzyılın Ortalarında Yunan Amphoralarının Mühürlenme İşleminin Sona Ermesinin Nedenleri", *Olba* XXII (2014), 213-229.
- Börker – Brow 1998 C. Börker – J. Brow, *Die Hellenistischen Amphorenstempel aus Pergamon*, Berlin, 1998.
- Börker 1986 C. Börker, "Die Herkunft Der Schiffsbug-Stempel", *BCH Suppl.* XIII (1986), 474-477.
- Canarache 1957 V. Canarache, *Importul Amforelor Stampilate la Istra*, Biblioteca Istroca I, 1957.
- Cankardeş-Şenol – Alkaç 2007 G. Cankardeş-Şenol – E. Alkaç, "Nagidos'da Ele Geçen Amphora Mühürleri: Rhodos, Knidos, Kıbrıs ve Lokal Üretimler", Ed. S. Durugönül. *Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları NAGIDOS*, Adayla Supplement 6, 2007, 297-344.
- Cankardeş-Şenol 2005 G. Cankardeş-Şenol, "Amphora Mühürlerinin Köken ve Sosyal Statünün Belirlenmesindeki Etkileri ve Kent Lokalizasyonunun Tespitine Katkıları", *Olba* XXII (2005), 139-164.
- Cankardeş-Şenol 2006 G. Cankardeş-Şenol, *Klasik ve Helenistik Dönemde Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, İstanbul, 2006.
- Cankardeş-Şenol 2007 G. Cankardeş-Şenol, "Stamped Amphora Handles from Assos-Turkey", *Arkeoloji Dergisi* X (2007/2), 109-131.
- Cankardeş-Şenol 2009 G. Cankardeş-Şenol, "Ticari Kontroller Sistemleri", Ed. A. K. Şenol, *Taşucu Arslan Eyce Amphora Müzesi*, 2009, 19-23.
- Cankardeş-Şenol 2010 G. Cankardeş-Şenol, "Nikandros Group: Matrix Studies on the Amphora Stamps of the Group", *Olba* XVIII (2010), 125-139.
- Cankardeş-Şenol 2015 G. Cankardeş-Şenol, "Early Cnidian Amphora Exports to Alexandria, Egypt", Eds. E. Lafli - S. Pataci. *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia, British Archaeological Reports, International Series 2750*, Oxford, 2015, 169-192.
- Cankardeş-Şenol et al. 2004 G. Cankardeş-Şenol – A. K. Şenol – E. Doğer, "Amphora Production in the Rhodian Peraea in the Hellenistic Period", Eds. J. Eiring - J. Lund. *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29 2002, Monographs of the Danish Institute at Athens* 5, Aarhus, 2004, 353-359.
- Chkhaidze 2005 V. Chkhaidze, "Byzantine Amphorae Stamps from Taman-City Excavations", *Bosporos Studies* VIII (2005), 95-117.
- Çaylak-Türker 2005 A. Çaylak-Türker, "Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 22-2 (2005), 87-104.

- Doğer - Şenol 1996 E. Doğer - A. K. Şenol, "Rhodos Peraiası'nda İki Yeni Amphora Atölyesi", *Arkeoloji Dergisi* IV (1996), 59-73.
- Doğer 1994 E. Doğer, "Rodoslu Çömlekçi Hieroteles", *Arkeoloji Dergisi* II (1994), 195-218.
- Dündar - Gerçek 2018 E. Dünder - A. Gerçek, "Imported Hellenistic Stamped Amphora Handles from Tatarlı Höyük (in the Province of Adana-Turkey)", *Gephyra* 15 (2018), 153-174.
- Dündar 2017 E. Dünder, *Transport Jars and Stamped Amphoras From Patara 7th to 1st Centuries BC, The Maritime Trade of a Harbor City in Lycia, Patara IV.3, İstanbul, 2017.*
- Elmalı 2018 G. Elmalı, *Alexandria (Mısır) Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Knidos Amphora Mühürleri Işığında Alexandria-Knidos Ticari İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2018.
- Empereur - Guimer Sorbets 1986 J. Y. Empereur - A. M. Guimer Sorbets, "Une Banque De Données Sur Les Vases Conteneurs-Amphores et Lagynoi-Dans Les Monde Grec et Romain", *BCH Suppl. XIII* (1986), 127-141.
- Empereur - Picon 1986 J. Y. Empereur - M. Picon, "A la Recherche des Fours d'Amphores", *BCH Suppl. XIII* (1986), 105-126.
- Empereur - Tuna 1988 J. Y. Empereur - N. Tuna, "Zénon de Caunos et L'Épave de Serçe Limanı", *BCH* 112 (1988), 341-357.
- Empereur - Tuna 1991 J. Y. Empereur - N. Tuna, "Datça/Resadiye, Knidos Seramik Atölyeleri Kazısı, 1990 Kampanyası", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 13/2 (1991), 189-206.
- Etienne 1986 R. Etienne, "Anses Timbrées", *Ténos I*, Paris, 1986, 233-258.
- Finkielsztejn 2001 G. Finkielsztejn, *Chronologie Détaillée et Révisée des Eponymes Amphoriques Rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. Environ: Premier Bilan*, BAR International Series 990, Oxford, 2001.
- Fischer - Tal 2017 M. Fischer - O. Tal, "Stamped Amphora Handels", Eds. R. Greenberg - O. Tal - T. Da'adli, *Bet Yerah Volume III: Hellenistic Philoteria and Islamic al-Sinnabra. The 1933-1986 and 2007-2013 Excavations*, Jerusalem, 2017.
- Grace - Savvatiannou Petropoulakou 1970 V. Grace - M. Savvatiannou-Petropoulakou, "Les Timbres Amphoriques Grecs", *Delos XXVII* (1970), 277-382.
- Grace 1934 V. Grace, "Stamped Amphora Handles Found in 1931-1932", *Hesperia* 3/3 (1934), 197-310.
- Grace 1950 V. Grace, "The Stamped Amphora Handles", Ed. H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus I*, 135-148, Princeton, 1950.
- Grace 1952 V. Grace, "Timbres amphoriques trouvés a Délos", *BCH* 76/I (1952), 514-540.
- Grace 1956 V. Grace, "Stamped Wine Jar Fragments", *Hesperia Supplement*

- X (1956), 116-189.
- Grace 1985 V. Grace, "The Middle Stoa Dated by Amphora Stamps", *Hesperia* 54/I (1985), 1-54.
- Jefremow 1995 N. Jefremow, *Die Amphorenstempel des Hellenistischen Knidos*, München, 1995.
- Jefremow 2013 N. Jefremow, "Ceramic Stamps of the Late Classical - The Early Hellenistic Knidos, "Protoknidian" Stamps and the Stamps with the "Ship's Bow"", *Questions of Epigraphy VII/I* (2013), 405-451.
- Jöhrens 1999 G. Jöhrens, *Amphorenstempel Im Nationalmuseum von Athen*, Mainz, 1999.
- Jöhrens 2001 G. Jöhrens, "Amphorenstempel Hellenistischer Zeit aus Tanais", *Eurasia Antiqua, Zeitschrift für Archäologie Eurasiens* 7 (2001), 367-479.
- Jöhrens 2004 G. Jöhrens, "Amphorenstempel und die Gründung von Tanais", Eds. J. Eiring - J. Lund. *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29 2002, Monographs of the Danish Institute at Athens* 5, Aarhus, 2004, 149-154.
- Kızılarıslanoğlu - Alkaç 2018 H. A. Kızılarıslanoğlu - E. Alkaç "Hellenistic Amphora Stamps from Elaiussa", *Anatolia Antiqua* XXVI (2018), 45-68.
- Lenger 1955 M. T. Lenger, "Timbres Amphoriques Trouvés à Argos", *BCH* 79 (1955), 484-508.
- Lenger 1957 M. T. Lenger, "Timbres Amphoriques Trouvés à Argos", *BCH* 81 (1957), 160-180.
- Levi - Carratelli 1961/1962 D. Levi - G. Carratelli, "Nuove iscrizioni di Iasos", *ASAtene* 39/40, N.S.23/24 (1961/1962), 605-632.
- Levi 1964 D. Levi, *Olbia, Temenos and Agora*, Varna, 1964.
- Lodi 2014 G. Lodi, *Bolli Anforici da Iasos (scavi 1961-2010), Uno Studio Sull'instrumentum Inscriptum*, Roma, 2014.
- Opait 2004 A. Opait, "The Eastern Mediterranean Amphorae in the Province of Scythia", Eds. J. Eiring - J. Lund. *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29 2002, Monographs of the Danish Institute at Athens* 5, Aarhus, 2004, 293-308.
- Palaczyk - Schönenberger 2003 M. Palaczyk - E. Schönenberger, *Amphorenstempeln Grabungen 1965-2001, Eretria Ausgrabungen und Forschungen XII*, Gollion, 2003.
- Sakarya 2016 İ. Sakarya, *Trade Relations of Ancient Burgaz From Archaic to Mid of 4th Centuries: The Amphorae Evidence Within the Domestic Contexts*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2016.

- Sztetyllo 1976 Z. Sztetyllo, *Les Timbres Céramiques (1965-1973)*, Nea Paphos I, Centre D'Archéologique Méditerranée de l'Académie Polonaise des Sciences, Varsovie, 1976.
- Sztetyllo 2010 Z. Sztetyllo, *Pottery Stamps from Nea Paphos (Excavations in 1990-2006)*, Nea Paphos VI, Varsovie, 2010.
- Şahin – Alkaç 2019 F. Şahin – E. Alkaç, “Adana/Tepebağ Amphora Mühürleri”, *Tüba-Ar* 24 (2019) 111-132.
- Şenol 1995 A. K. Şenol, *Erken Knidos Amphoralarında (İ. Ö. III. yüzyıl) Monogram Mühürler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1995.
- Şenol 2009 A. K. Şenol, “Ticaret ve Amphoralar”, Ed. A. K. Şenol. *Taşucu Arslan Eyce Amphora Müzesi*, 2009, 24-35.
- Tuna 1986 N. Tuna, “İonia ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları”, *III. AST* (1985), 209-226.
- Tuna 1990 N. Tuna, “Datça Yarımadasında Hellenistik Dönem Amphora Üretim Merkezleri”, *X. Türk Tarih Kongresi* (1990), 348-371.
- Tuna 2012 N. Tuna, *Knidos Teritoryumu'nda Arkeolojik Araştırmalar*, Ankara, 2012.
- Tuna et al. 1987 N. Tuna – J. Y. Empereur – M. Picon – E. Doğer, “Rapport Préliminaire De La Prospection Archéologique Turco-Française Des Ateliers d'Amphores De Reşadiye-Kiliseyanı, Sur La Péninsule De Datça”, *Anatolia Antiqua* I (1987), 47-52.

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 2 (2019)

Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl
Anatolian Doric Architecture: 4th Century BC

Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER

Geliş Tarihi: 25.06.2019 | Kabul Tarihi: 17.08.2019 | Online Yayın Tarihi: 23.09.2019

Makale Künyesi: Z. Gider-Büyüközer, “Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl”, *Arkhaia Anatolika* 2 (2019), 102-165. DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.10

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi “Açık Erişimli” (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Arkhaia Anatolika

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 2 (2019) 102-165
DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.10

Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl *Anatolian Doric Architecture: 4th Century BC*

Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER*

Özet

Anadolu'da dor mimarisi Assos Athena Tapınağı'ndan sonra en erken MÖ 4. yüzyılda çalışılmıştır. Özellikle MÖ 387/6 yılındaki Kral Barışı'ndan sonra başlayan Ionia Rönesansı ile birlikte Anadolu'da ion düzeninin yanı sıra dor düzenine sahip yapıların sayısında da artış olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda inşa edilen dorik yapıların çoğunluğu Maussollos ve ardılları tarafından finanse edildiğinden, yapıların büyük bir kısmında dorik mimari elemanlara ionik unsurlar eklenmiştir. Çünkü Hekatomnidler Karia'nın kültürel mirasını Anadolu, Grek ve Pers kültürleriyle birleştirmiştir. Bu nedenle Anadolu dor mimarisi Kıta Yunanistan'daki çağdaşı yapılardan farklıdır. Buna karşın, Knidos antik kentinde inşa edilen iki yapı ile adalardaki dorik yapılarda daha çok Kıta Yunanistan etkisi tespit edilmiştir.

MÖ 4. yüzyıl, dorik mimari blokların biçim repertuarında çeşitliliğin arttığı bir dönemdir. Bu yüzyılda dorik yivli sütunların yanı sıra ilk kez Anadolu'da ionik yivli dor sütunları da kullanılmaya başlanmıştır. Yapıların bir kısmında ise sütunlar, bosajlı stilde işlenmiştir. MÖ 4. yüzyılda görülen yeniliklerden biri de kalp biçimli payelerin mimariye kazandırılmasıdır. Kanonik biçimli dor başlıkları çoğunluktadır ancak abakusu bir kymation ile sınırlandırılmış başlıklar da Anadolu'da ilk kez bu yüzyılda çalışılmıştır. Ekinus profili düz yüz şeklinde işlenen başlıklarla, ekinus kavisli çok az dışbükey kavisli başlıklar bir arada uygulanmıştır. Dorik arşitravlar, fazla yüksek olmayan düz bir taenia, yüksekçe çalışılmış regula plakaları ve altı guttaadan oluşmaktadır. Knidos antik kenti ile adalardaki dorik yapılarda konik biçimli guttae, Anadolu'daki diğer yapılarda ise silindirik biçimli guttae çalışılmıştır. Dorik arşitravların alt yüzeyine soffit işlenmeye başlanmıştır. Arşitravların oranları çağdaşı Kıta Yunanistan ve adalardaki yapılarla uyumludur. Triglif-metop bloklarında kanonik formun yanı sıra ilk kez ion kymationu ile taçlandırılmış örnekler de görülmektedir. Yapıların çoğunluğunda gliflerin üst bitimi dikdörtgen biçimli işlenmiş, üst dudak aşağıya doğru eğimli kesilmiştir. Yarım gliflerin üst sınırına işlenen triglif kulakları damla biçimli, açık küre biçimli ve kulak kepeği kapalı işlenmiş örneklerden oluşmaktadır. Arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki oranlar Kıta Yunanistan'daki çağdaşı yapılarla uyumludur. Ayrıca triglif genişliği ile metop genişliği arasında ve triglif yüksekliği ile genişliği arasındaki oranlarda da ortalama değerler elde edilmiştir. Dorik geison bloklarının eğim derecesi 8° ile 10° arasında değişmektedir. Mutulus plakaları ile guttae güçlü çalışılmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru viae genişliğinde azalma olduğu görülmektedir. Yapıların çoğunluğunda sima profili alt kavis başlangıcı nispeten yukarıda ve belirgin işlenmiş dikey kyma rektadan oluşmaktadır.

Anadolu dor mimarisi Arkaik Dönem'den itibaren Kıta Yunanistan'dan farklıdır. Bunun nedeni, ion düzeninin doğup, geliştiği topraklara yabancı olan dor düzenini Anadolu mimarların farklı yorumlayışidir. Bu nedenle MÖ 4. yüzyıl dor mimarisinde görülen karışık düzen uygulaması için R. A. Tomlinson tarafından belirlenen iki gruba üçüncü bir grubun da eklenmesi gerekir: Bu grup "*Dorik mimari elemanlara ionik unsurlar eklenmesi*" şeklinde adlandırılabilir. Çünkü Anadolu mimarlar Labraunda örneklerinde gördüğü gibi, ion ve dor düzenini aynı yapıda uygulamanın yanında, dorik mimari elemanlara, bu düzene yabancı olan ionik profilleri de eklemişlerdir. Labraunda Oikoi Binası'nda arşitrav tacını oluşturan astragal ve ovolodan oluşan taç profili, ion arşitravlarına özgü bir profil olup, Anadolu mimarlar bu profili dor arşitravına taşımışlardır.

* Doç. Dr. Zeliha Gider Büyükozer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.
e-posta: zgider@gmail.com

Söz konusu çalışma, Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından 17401122 proje numaralı "*Anadolu Dor Mimarisinde Entablatur*" konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

Andronların triglif-metop bloklarında metop taeniasının kyma reversa profilinden oluşması bir yeniliktir. Bunun yanı sıra sözü edilen bu iki yapıda dorik friz blokları ilk kez, ion düzenine özgü olan astragal ve ovolodan oluşan taç profili ile sonlandırılmıştır. Sadece Andron B'nin ön cephesinde ise bu profillere inci-boncuk dizisi ve ion kymationu işlenmiştir. Sonrasında bu ionik profiller Anadolu'da MÖ 3. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış ve bu stil Roma Dönemi içlerine kadar kullanılmaya devam etmiştir. Bu nedenle, ovolonun yozlaşmış şekli olarak kabul edilen Pergamon ovolosuyla taçlandırılmış arşitrav ve triglif-metop blokları Anadolu dor mimarisinin özgün stilidir. MÖ 2. yüzyıla gelindiğinde, dor mimarisinde Arkaik Dönem'den itibaren zaman zaman denenen ionik etkiler doruk noktasına ulaşmıştır. Arşitrav ve triglif-metop frizini taçlandıran farklı profillerin yanı sıra, dor arşitravının yüzeyi faskialara ayrılmış, ion düzenine özgü olan dış sırası dor düzenine taşınmış ve dorik sütunlar ionik yivlerle bezenmiştir. Anadolu dor mimarisine özgü olan bu uygulamalar, dor düzeninin sert görünümlü mimari elemanlarının, ion mimarisinin estetiğiyle harmanlanması sonucu oluşan özgün bir stildir ve bu stilin temelleri MÖ 4. yüzyılda atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, antik mimari, dor düzeni, MÖ 4. yüzyıl, dor başlığı, arşitrav, dorik friz, triglif-metop, geison, regula, mutulus, guttae

Giriş

Antik dönemin en eski düzeni olan dor düzeni aslında ilk evrelerden itibaren katı kurallara sahip bir düzen olarak bilinir. Mevcut örnekler bu konunun tartışmalı olduğunu ortaya koymuştur. Dor düzeni Arkaik Dönem'den itibaren ion düzeninden etkilenmiş ve dor düzenine yabancı olan profiller daha ilk evrelerden itibaren bu düzende kullanılmaya başlanmıştır. Güney İtalya, Sicilya ve Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda görülen bu etkiler Anadolu'da, Arkaik Dönem'de Assos Athena Tapınağı ile başlamaktadır. Sözü edilen bu yapıda uygulanan dor düzeni, Kıta Yunanistan'daki çağdaşı yapılardan farklıdır. Tapınağın opisthodomossuz inşa edilmesi, ion mimarisinin etkisidir. Bunun yanı sıra dorik biçimde işlenen taenia ile guttaesiz regula plakalarına sahip arşitravın figürlü friz şeklinde düzenlenmesi de bir diğer farklı uygulamadır.

MÖ 5. yüzyılda altın çağını yaşayan Atina'da, dor düzeni Parthenon ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde bakışım kurallarıyla ilgili pek çok problem çözülmüş, ancak dönemin mimarları daha estetik yapılar inşa edebilme çabası içine girmişler, bunun sonucunda da çeşitli matematiksel problemler gündeme gelmiştir. MÖ 5. yüzyıl mimarları estetik ve oran bakımından mükemmele ulaşma gayreti içindeyken, Anadolu siyasi kargaşa nedeniyle karanlık çağı yaşamaktadır. Bu nedenle de MÖ 5. yüzyıla tarihlenen dorik yapı şimdilik bilinmemektedir. Anadolu'da dor mimarisinin Assos Athena Tapınağı'ndan sonra en erken MÖ 4. yüzyılda çalışılmasının nedeni de budur.

MÖ 4. yüzyılda Batı Anadolu Hekatomnid Hanedanlığı Dönemi'nde altın çağını yaşamıştır. Bu evrede Ionia ve Karia Bölgesi'ndeki antik kentlerde pek çok mimari proje hayat bulmuş ve inşa edilen bu yapıların bir kısmında dor düzeni tercih edilmiştir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak Anadolu ve yakın çevresinde, MÖ 4. yüzyılda dor mimarisinin nasıl uygulandığına odaklanılmıştır. Dor düzeninde inşa edilen yapı tipleri ve dorik mimari bloklarda görülen stil gelişimi irdelenmiştir. Batı Anadolu'nun yanı sıra adalardaki dorik yapılar da değerlendirilmiştir. Kaya mezarları, mimari elemanlarında stil gelişiminin takip edilememesi nedeniyle çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

Anadolu'da Siyasi Durum

Batı Anadolu'da MÖ 546 yılında başlayan Pers egemenliği, bu coğrafyadaki sanat etkinliklerinin azalmasına neden olmuştur. Arkaik Dönem'de Ephesos Artemis, Didyma Apollon, Samos Hera gibi antik dünyanın en büyük ion düzenli tapınaklarını inşa eden Batı Anadolu toplumları, bu dönemde Kıta Yunanistan, Güney İtalya ve Sicilya gibi geniş bir coğrafyayı hem mimari hem de sanat alanında etkilemiştir. Oldukça köklü bir kültürel geçmişe sahip Batı Anadolu'da, MÖ 5. yüzyıla tarihlenen yapı sayısı azdır¹. Özellikle MÖ

¹ Anadolu'da MÖ 480 yılından sonraya tarihlenen tek yapı olarak Daskyleion satrap sarayındaki Andron yapısı

499 yılındaki Ionia isyanından MÖ 387/6 yılındaki “Antalkidas Barışı” veya “Kral Barışı”na kadar geçen sürede inşaa faaliyetleri durma noktasına gelmiştir². Bu sürecin yaşanmasındaki en önemli etkenlerden biri, Ionia isyanından sonra Yunanistan seferine çıkan Kserkses’in uzun süre Kelainai’de (Dinar) konaklaması ve Pers ordularının tüm finansal giderlerinin Anadolu’dan karşılanmasıdır. Bu durum özellikle Batı Anadolu kentlerinin finansal olarak yıkımına yol açmıştır. İkinci etken, MÖ 478/7 yılında kurulan Attik-Delos Deniz Birliği’dir. Bu birliğe Batı Anadolu’daki pek çok kent üye olmuş, bunların bir kısmı para, bir kısmı asker, bir kısmı ise trireme vermiştir (Thuk. I, 96, 1). Bu da kentlerin finansal kaynaklarının daha çok söz konusu birliğe aktarıldığını göstermektedir.

Persliler Anadolu’yu ele geçirdikten sonra yönetimi kolaylaştırmak için bölgeleri satraplıklara ayırmış ve bu satraplıklara bölgenin ileri gelen ailelerinden yerli, soylu yöneticiler atamıştır. Bir Persli gibi yaşayan bu yöneticiler, Persopolis’te sadece Büyük Pers Kralları için yapılan anıt mezarları örnek alarak, kendi mezarlarını inşa etmişlerdir. Bu nedenle Anadolu’da MÖ 6. yüzyılın sonlarından MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar olan mimari süreç mezar yapıları ile izlenebilmektedir³. MÖ 395-392 yılları arasında, Karia satraplığına atanan Hekatomnos ve ardılları MÖ 4. yüzyılın başında Atina, Sparta ve Persliler arasında yaşanan kaotik karışıklığı topraklarından uzak tutmayı başarmıştır. MÖ 387/6 yılındaki Kral Barışı’nın kabulüyle Atina, Batı Anadolu’yu kontrol etme arzusundan vazgeçmek zorunda kalmış ve Anadolu tamamen Pers kontrolüne geçmiştir. Kral Barışı’nın ardından Batı Anadolu hem ekonomik hem de politik ve stratejik anlamda çok büyük değişiklikler yaşamıştır. Kaotik ortamın sona ermesiyle bölgede barış ve istikrar hüküm sürmüştür, kentler Pers yönetimi altında, ekonomik ve ticari anlamda gelişmiştir. Bunun sonucunda Batı Anadolu’da tekrar büyük ölçekli yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Ion mimarisinin yeniden doğuşu olarak yorumlanan ve bu nedenle “Ionia Rönesansı”⁴ olarak adlandırılan bu evrede pek çok kentte yeni projeler hayat bulmuş ve bu projelerde karakteristik bazı uygulamalar ön plana çıkmıştır. Bu uygulamaların Hekatomnidler’in öncülüğünde tüm Batı Anadolu’ya yayıldığı kabul edilmektedir. Nitekim Hekatomnidler Maussollos Dönemi’nde (MÖ 377-353), Karia’nın yanı sıra, Ionia, Lykia ve adalar da dahil, güneybatı Anadolu’nun büyük bir bölümünü egemenlikleri altına almıştır. MÖ 4. yüzyıla ait dorik yapıların çoğunlukla Karia Bölgesi’nde tespit edilmesinin nedeni de budur (tab. 1). Bu yapılarda Anadolu’nun kültürel mirası Grek ve Pers gelenekleri ile yoğrulmuş, böylece Hellenistik Dönem’de Pytheos ve Hermogenes öncülüğünde Anadolu merkezli gelişen mimarinin de temelleri atılmıştır.

gösterilmektedir (Ateşlier 2001, 147-160, fig. 21; Bakır 2003, 9, fig. 7). Karia Bölgesi’nde detaylı bir araştırma yapan A. Baran ise bölgede Arkaik Dönem’e tarihlenen 25 adet yapı tespit etmiştir. Bu yapılar MÖ 6. yüzyıl ortası ile MÖ 5. yüzyılın ilk çeyreği arasında yoğunlaşmaktadır (Baran 2010, 148-149, tab. 1). Sadece Mylasa’dan iki mimari eleman stilistik açıdan MÖ 480 yılından sonraya tarihlendirilmiştir. Bu veriler yapı faaliyetlerinde görülen azalmanın özellikle MÖ 499 yılındaki Ionia isyanından sonraki süreçte yaşandığını göstermektedir.

² J. M. Cook, Ionia Atina yönetiminin etkisindeyken, bölgede inşa faaliyetlerinin, sanatın ve şehirlerin gelişiminin durduğunu ve İskender’in bu kentleri bağımsızlıklarına kavuşturuncaya kadar bu durumun devam ettiğini düşünmektedir (Cook 1961, 9-18). J. M. Balcer’e göre ise MÖ 5. yüzyıl içinde pek çok Batı Anadolu kenti maddi açıdan oldukça iyi bir durumdadır ancak Atina’nın politik baskısı nedeniyle kültürel anlamda gerileme yaşanmıştır (Balcer 1991, 57-58). P. Pedersen, Cook’un aksine Anadolu’daki mimari gelişimin İskender’den yarım yüzyıl önce başladığını savunmaktadır (Pedersen 2001/02, 122, dn. 50).

³ Ateşlier 2017, 162-170.

⁴ Ionia Rönesansı terimi ilk kez W. B. Dinsmoor tarafından kullanılmıştır (Dinsmoor 1950, 216). A. Bammer, Ionia Rönesansı’nı Arkaik Dönem Ionia geleneğinin çağdaş Kıta Yunanistan mimarisinin teknik ve üslup unsurları ile modernize edilmiş şekli olarak yorumlamaktadır (Bammer 1972, 34-36). Son yıllarda P. Pedersen tarafından yapılan çalışmalar ile Ionia Rönesansı’nın kapsamı ve karakteristik uygulamaları belirlenmiştir (Pedersen 1994, 11-32; Pedersen 2013, 33-46, kaynakçası ile birlikte).

Anadolu'da MÖ 4. Yüzyıl Öncesi Dor Mimarisi

Vitruvius'un aktardığına göre (Vitr. IV. I. 4-5); Atinalılar Delphi Apollonu'nun kehanetini dinleyerek Anadolu'da çeşitli koloniler kurmuşlar ve burada ilk olarak Panionion Apollonu için Akhaia'da gördükleri gibi dor düzeninde bir tapınak inşa etmişlerdir. Vitruvius'un bu aktarımına karşın böyle bir yapının varlığı henüz kanıtlanamamıştır⁵. Bu nedenle, Assos Athena Tapınağı, Anadolu'da Hellenistik Dönem öncesine ait tek anıtsal dor tapınağı olma ünvanını korumaktadır.

MÖ 6. yüzyılda Batı Anadolu'da aiol ve ion düzenlerinin oldukça popüler olduğu bilinmektedir. Pausanias'ın verdiği bilgilerden (3. 18. 9-19. 1), MÖ 6. yüzyıl ortalarında, İonialı mimarların dor düzeninde bir yapı üzerine de çalıştıklarını anlıyoruz⁶. Son yıllarda Batı Anadolu'da yapılan çalışmalar, dor düzeninin radikal bir seçim olmadığı yönünde veriler sunmaktadır. B. D. Wescoat, 1980'li yıllarda Teos çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında bulunan bir dor başlığının M. Uz tarafından kendisine gösterildiğini ve bunun benzerlerinin Kiklad adalarında bulunduğunu yazmıştır⁷. Bu başlık ne yazık ki yayınlanmamıştır. C. Weickert, Arkaik Dönem yapılarını değerlendirdiği çalışmasında, Troas Bölgesi'ndeki Karatepe'de peripteros planlı bir dor tapınağının varlığından bahsetmektedir⁸. Daha sonra bölgede çalışan J. M. Cook, bu tapınağın düzenini belirleyememiş ancak yapının MÖ 4. yüzyıl-Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş olabileceğini önermiştir⁹. Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'nda yapılan çalışmalar, yapının MÖ 6. yüzyıla kadar gidebileceğini ortaya koymuştur¹⁰. Bu veriler, dor düzeninin MÖ 6. yüzyılda sadece Assos Athena Tapınağı ile sınırlı olmadığına habercisidir.

MÖ 4. Yüzyılda Dor Düzeninin Uygulandığı Yapı Tipleri

Tapınaklar

Anadolu'da MÖ 4. yüzyılda inşa edilen tapınaklarda ion düzeninin yanı sıra dor düzeni de tercih edilmiştir. Ancak bilinen yapılardan çoğunluğunu ion düzeninin oluşturması yadsınacak bir sonuç değildir. Vitruvius (IV, 3, 1), antik dönem mimarlarından Arcesius, Pytheos ve Hermogenes'in, bakışım kurallarından kaynaklanan kusurlar ve uyumsuzluklar nedeni ile dor düzeninin tapınaklarda kullanılmaması gerektiğini söylediklerini yazmıştır. Araştırmacılar bu bilgiye dayanarak MÖ 5. yüzyıldan sonra özellikle anıtsal kutsal yapıların inşasında dor düzeninin terk edildiğini düşünmektedir. Kıta Yunanistan'da MÖ 4. yüzyılda inşa edilen tapınakların çoğunluğunda dor düzeninin tercih edilmiş olması¹¹, bu konunun tartışmalı olduğunun göstergesidir. Anadolu'da ise durum biraz farklıdır. MÖ 4. yüzyılda inşa edilen yapılardan Labraunda Zeus ve Ephesos Artemis Tapınağı'nın Arkaik geçmişi vardır. Bu nedenle yeniden projelendirilen bu iki yapıda ion düzeninin uygulanması olağandır. Ion düzeni MÖ 4. yüzyılda adanan tapınaklardan Priene

⁵ Son yıllarda Mykale Dağı'nda yapılan yüzey araştırmalarıyla tespit edilen Melia antik kentinin Panionion olduğu önerilmiş ve burada yapılan kazılarda Arkaik bir tapınağın varlığı tespit edilmiştir. Fakat bu tapınak ion düzeninde inşa edilmiş ve Poseidon Helikonikos'a adanmıştır (Lohmann 2005, 57-91; Lohmann 2006, 241-252; Lohmann 2007, 575-590; Lohmann 2008, 265-280; Lohmann *et al.* 2009, 189-198). B. D. Wescoat, Vitruvius'un sözünü ettiği erken dorik yapıların Naxos'taki Sangri Tapınağı veya Samos Heraionu'nun pronaosundaki gibi ekinusu ion kymationlu başlıklara sahip olabileceğini, bu nedenle Vitruvius'un aklında dorik izlenimi uyandırmasının muhtemel olduğunu söylemiştir (Wescoat 2012, 203).

⁶ Pausanias, Magnesialı Bathykses'in Amyklai'deki Apollon Tahtı'nın hem dorik hem de ionik yönlerinden sorumlu olduğunu aktarmıştır.

⁷ Wescoat 2012, 203, dn. 30.

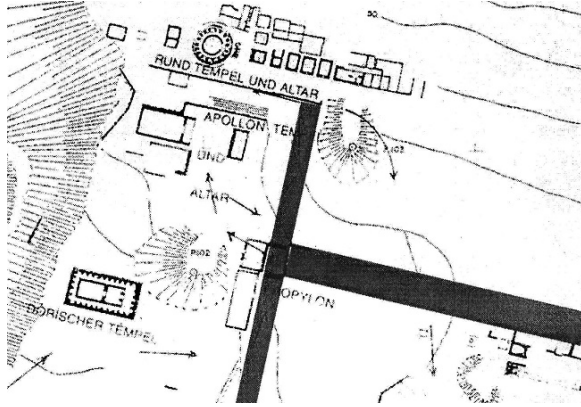
⁸ Weickert 1929, 114-115.

⁹ Cook 1973, 111.

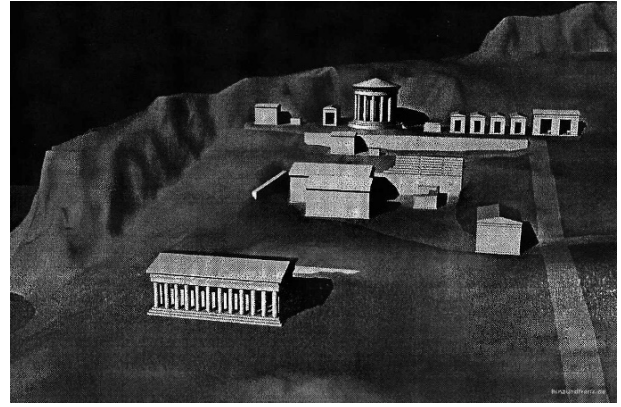
¹⁰ Ateslier 2014, 252.

¹¹ MÖ 4. yüzyılda dor düzeninde inşa edilen tapınaklar için bk. Tomlinson 1963, 134; Knell 1983, 230.

Athena, Halikarnassos Ares, Amyzon Artemis Tapınağı, Iasos in antis tapınak ve Tükkuyusu tapınağında tercih edilmiştir. Buna karşın Knidos Dor, Pergamon Athena, Priene Demeter ve Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı ise dor düzenindedir. Anadolu ve adalardaki MÖ 3. yüzyıl tapınaklarında da yine dor düzeni kullanılmaya devam etmiştir¹². Bu veriler, araştırmacıların düşüncesinin aksine dor düzeninin MÖ 5. yüzyıldan sonra da tapınaklarda tercih edildiğinin göstergesidir.

Figür 1a: Knidos Dor Tapınağı (Ehrhardt 2009, fig. 2)

Figür 1b: Knidos Dor Tapınağı'nın 3D modellemesi (Ehrhardt 2009, fig. 6)

Knidos Dor Tapınağı (Pembe Tapınak) doğu-batı doğrultulu inşa edilmiş olup, giriş kısmı doğuda yer almaktadır. Üç basamaklı bir alt yapı üzerinde yükselen yapı, 14,20 x 26,10 m ölçülerinde, 6 x 11 sütunlu, peripteros planlıdır¹³ (fig. 1a-b). Tapınak, pronaos, derin bir naos ve opisthodomos oluşmaktadır. Opisthodomos kısmındaki izlerden, burada yarım sütunlar kullanılarak pseudo-opisthodomos şeklinde bir düzenleme oluşturulduğu anlaşılmaktadır¹⁴. Krepidoma ve stylobat kısmı gri-pembe renkli kireçtaşından, naos duvarları ile mimari elemanların tamamı, daha hafif, yumuşak ve kolay elde edilebilir bir malzeme olan poros taşından inşa edilmiş, uzaktan bakıldığında mermer gibi görünmesi için alçı ile sıvanmış ve üzeri boyanmıştır¹⁵. Tapınağın tarihiyle ilgili kesin bir öneri yoktur. Genel olarak telaffuz edilen görüş, yapının Hellenistik Dönem'de inşa edildiğidir¹⁶. Dorik mimari blokların stil özellikleri ise MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına işaret etmektedir¹⁷.

Pergamon Athena Polias Nikephoros Tapınağı yaklaşık olarak kuzey-güney doğrultusunda yönlendirilmiş, 12,27 x 21,77 m ölçülerinde, 6 x 10 sütunlu bir peripterostur (fig. 2a-b). Yapı, pronaos, naos ve opisthodomos bölümlerinden oluşmaktadır. Naosun iç kısmında bölme duvarının kalıntıları tespit edilmiştir. Hem pronaos hem opisthodomosta distylos in antis düzenleme vardır. Krepidoma iki basamaklıdır. Yapı temel seviyesinde korunmuş olmasına karşın, kazı çalışmaları sırasında pek çok mimari blok bulunmuştur. Tapınağın sütunları yerel andezit taşından, dor başlıkları ise daha dayanıklı bir malzeme olan yerel tuf taşından yapılmıştır. Sütunların yüzeyi yivsiz bırakılmış, sadece başlıkların boyun kısmında yivler işlenmiştir. Dor sütunları, ion sütunlarına öykünülerek oldukça ince ve zarif işlenmiş, arşitrav ve triglif-metop frizinin yüksekliği normalden çok daha az

¹² Gider-Büyüközer 2019, tab. 1.

¹³ Love 1970, 151; Bankel 1997, 69-71, fig. 30; Bruns-Özgan 2002, 60-61; Bankel 2004, 104; Ehrhardt 2009, 98, fig. 1-7. Yayınlardaki çizimlerde 6 x 12 sütun sayısı görülmesine karşın, yapı 6 x 11 sütunlu olarak tanımlanmaktadır. Mevcut ölçüleri doğrultusunda yaptığımız restitüsyon çiziminde de tapınağın uzun kenarlarına 11 sütun yerleştirilebilmektedir. Benzer şekilde tapınağın kent planındaki çiziminde tapınağın opisthodomos bölümüne yer verilmemiştir. Ancak mimari izler yapının opisthodomoslu olduğunu göstermektedir.

¹⁴ Bruns-Özgan 2002, 60-61; Bankel 1997, 70-71; Bankel 2004, 104, dn. 12.

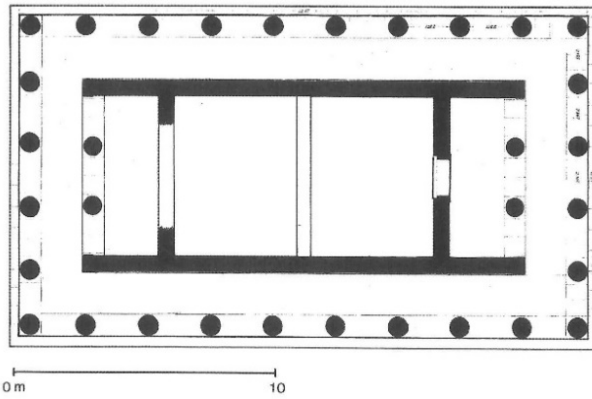
¹⁵ Sütun tamburlarından biri ile triglif-metop bloğunda sıva kalıntıları korunmuştur.

¹⁶ Bankel 2004, 104; Bankel 2009, 2.

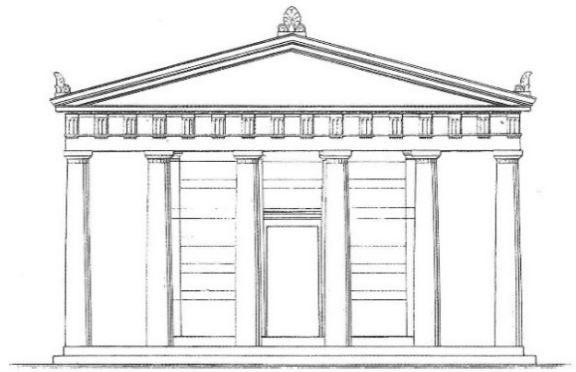
¹⁷ Gider-Büyüközer 2013, 598-599.

belirlenmiştir. Aksial aralığa üç metop yerleştirilmesi, peripteros planlı tapınaklarda ilk kez bu yapıda uygulanmıştır.

Pergamon Athena Tapınağı'nın tarihi tartışmalıdır. E. Ohlmutz ve W. Hoepfner'e göre yapı Philetairos Dönemi'nde inşa edilmiştir¹⁸. R. Bohn tapınağın MÖ geç 4. yüzyılda, H. J. Schalles ise MÖ 330-325 yıllarında, İskender'in cariyesi Barsine tarafından inşa edildiğini öne sürmüştür¹⁹. Bu tarih daha sonraki araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir. Pergamon Athena Tapınağı'nda dorik özellikler yerel teknik ve materyallerle birleştirilmiş olup, tapınağın tasarımında hem Kıta Yunanistan'dan hem de Anadolu'dan etkiler vardır. Ancak mimari detaylar yapının genel olarak Assos Athena Tapınağı ile Labraunda'daki binalardan etkilendiğini ortaya koymaktadır²⁰.

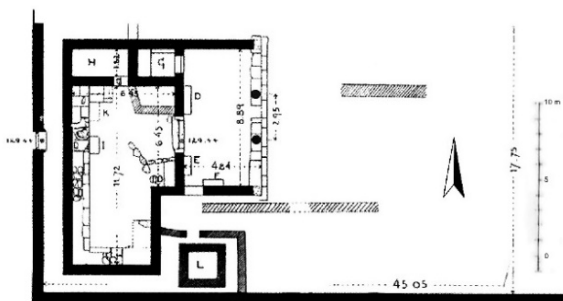

Figür 2a: Pergamon Athena Tapınağı'nın planı (Bohn 1885, lev. XII)

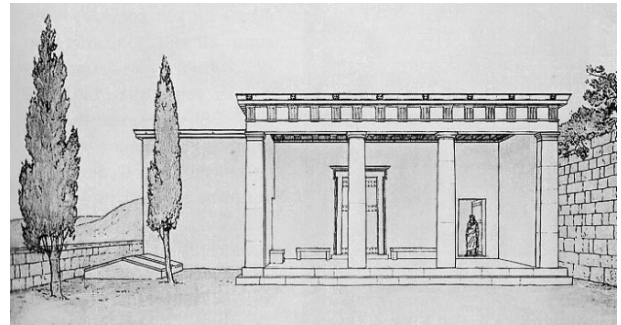

Figür 2b: Pergamon Athena Tapınağı'nın ön cephesi
(Bohn 1885, lev. XII)

Priene Demeter ve Kore Tapınağı iki basamaklı bir alt yapı üzerinde yükselmekte olup, distylos in antis planlıdır. Tapınak pronaos ve naostan oluşmaktadır ancak bilinen örneklerin aksine naos güneye doğru enlemesine yerleştirildiği için pronaosun ölçülerini aşan bir genişliğe sahiptir (fig. 3a-b). Naosun içinde, kuzey duvarına yaslandırılmış iki küçük mekan vardır. Bu mekanlardan birine pronaosun kuzeyindeki küçük boyutlu bir kapıdan, diğerine ise naosun içinden geçilmektedir. Bu mekanların varlığından dolayı pronaostan naosa geçişi sağlayan kapı tam merkeze değil, biraz daha güneye doğru yerleştirilmiştir. Tapınağın sütun tamburlarının yüzeyi yivsiz bırakılmış olup, sadece başlığın boyun kısmında yivler işlenmiştir. Kazı çalışmalarında bir anta başlığı ile bir adet dor başlığı bulunmuştur. Yapı, kutsal alanda bulunan yazıtlar, heykeller ve diğer küçük buluntulardan hareketle MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmiştir²¹.

Figür 3a: Priene Demeter Tapınağı'nın planı
(Rumscheid 2000, fig. 135)

Figür 3b: Priene Demeter Tapınağı'nın restitüsyonu
(Rumscheid 2000, fig. 137)

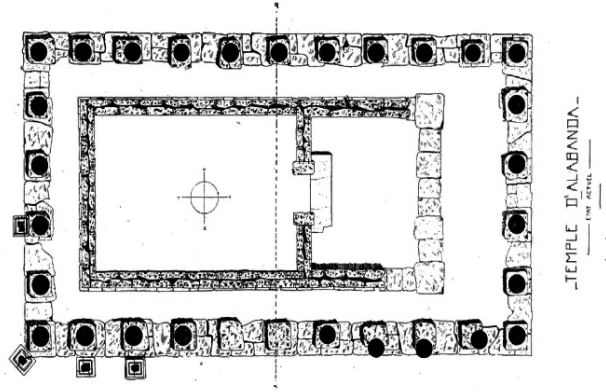
¹⁸ Ohlemutz 1940, 16-17; Hoepfner 1997, 30.

¹⁹ Bohn 1885, 24-25; Schalles 1985, 5-22.

²⁰ Hoepfner 1997, 30-35; Pedersen 2004a, 415-427; Kästner 2011, 28-33; Seaman 2016, 414.

²¹ Wiegand – Schrader 1904, 151-155; Schede 1964, 92-93; Rumscheid 2000, 154-157.

Alabanda Dor Tapınağı, ana kayanın yüzeyinin düzeltilmesi ile oluşturulan alana, doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş, 15,18 x 27,70 m ölçülerindedir. 6 x 11 sütun sayısına sahip, peripteros planlı tapınak, pronaos ve naostan oluşmaktadır (fig. 4a-b). Pronaosta distylos in antis düzenleme tespit edilmiştir. Stylobatı oluşturan gnays bloklar Arkaik gelenekte olduğu gibi sadece sütun altlarını bir hat şeklinde çevrelemektedir. Diğer tapınaklardan farklı olarak pronaos, naos ve pteroma zemini sıkıştırılmış toprak tabakasından oluşmaktadır. Orijinalinde bu alanlara ahşap taban döşemesi yapıldığı düşünülmektedir²². Peristasis sütunlarının -ikisi hariç- alt tamburları korunmuştur. Çapları 0,83 m ile 0,89 m arasında değişen bu tamburların yüzeyi sıvanarak, sütun alt çapları 0,95 metreye eşitlenmiştir²³. Yerel gnaystan inşa edilen yapının sütun tamburlarının yanı sıra cella duvar bloklarının yüzeyi de sıvanmıştır. Kazı çalışmaları sırasında dor başlığı ve üst yapıya ait hiçbir mimari blok bulunamamıştır. S. Ateşlier, Alabanda Tiyatrosu'nda bulunan sütun tamburları ile dor başlıklarının ölçülerinin tapınak ile uyumlu olduğunu, bu nedenle tapınağın mimari bloklarının MS 4. yüzyılda yapılan düzenlemeler sırasında tiyatroya taşındığını önermektedir²⁴.

Figür 4a: Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'nın planı
(Edhem Bey 1905, fig. 5)

Figür 4b: Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'nın mevcut durumu

Alabanda Dor Tapınağı'nın ilk kazıcısı Halil Edhem Bey, tapınağın naosunda, MÖ 280-260 yıllarına tarihlenen 56 adet, Apollon ve lir betimli sikke, tapınak terasında ise bir adet Artemis-Hekate figürünü bulmuştur. Bu nedenle yapının Apollon ya da Artemis'e adanmış olabileceğini, ancak kesin sonuca ulaşmak için tapınak terasının tamamen kazılması gerektiğini dile getirmiştir²⁵. 2012 yılında S. Ateşlier tarafından yapılan kazı çalışmalarında stylobat bloklarının bir kısmının yüzeyinde bulunan "ΔΙ" harflerinin "Zeus'un Kutsal Alanı" anlamına gelmesi, tapınak çevresinde ve tiyatrodaki altarlardaki labrys betiminin ise Zeus'u simgelemesi nedeniyle yapının Alabanda yazıtlarında sözü edilen Zeus Khrysaoreus Tapınağı olduğu önerilmiştir²⁶. Yapının MÖ 4. yüzyılın ortalarında inşa edildiği, ancak buluntularından hareketle erken evresinin olduğu düşünülmektedir²⁷.

S. Ateşlier, Alabanda Tiyatrosu'nun MS. 4. yüzyıldaki düzenlemesinde kullanılan dor başlıklarının Zeus Tapınağı'ndan getirildiğini düşünmektedir. Ancak söz konusu başlıklar farklı detaylandırılmış olup, aralarında dönem farkı da bulunmaktadır. Ateşlier tarafından yayınlanan başlıklardan biri²⁸, boyun kısmı ile birlikte işlenmiş olup, başlığa geçişte annulet

²² Edhem Bey 1905, 453. Tapınağın mevcut durumu ilk inşa evresinde yapının distylos in antis planlı olduğunu, peristasisin sonradan eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

²³ Edhem Bey 1905, 453; Ateşlier 2014, 250, fig. 13.

²⁴ Ateşlier - Akkurnaz 2014, 488-489; Ateşlier 2014, 250, fig. 11-12.

²⁵ Edhem Bey 1905, 443-459.

²⁶ Ateşlier - Akkurnaz 2014, 488-489; Ateşlier 2014, 247-250, fig. 6-10.

²⁷ Ateşlier 2014, 252.

²⁸ Ateşlier 2014, fig. 12.

bulunmamaktadır (fig. 5). Ekinus dışbükey kavislidir ve ekinusun en üst noktası içe doğru döndürülerek abakusun alt yüzeyine bağlanmıştır. Bu bağlantı yeri yumuşak, hafif dışbükey kavislidir. Söz konusu başlıkta boyun kısmının ekinusa doğru fazlaca daralması ve ekinusun yayvan işlenmesi, Arkaik Dönem başlıklarını hatırlatmaktadır. MÖ 6.-5. yüzyıl başlıklarında ekinus ile abakus arasındaki birleşme yeri belirgin dışbükey kavisli işlenir, profilin yüksekliğinin yanı sıra içe doğru girintisi de fazladır. 4. yüzyıldan itibaren ekinus, abakusun alt kısmına kadar yükselerek, köşeli ya da hafif dışbükey kavisli bir profil ile abakusa bağlanır. Bu evrede, hem ekinusun üst kısmında oluşturduğu dışbükey profil neredeyse ortadan kalkmış hem de içe doğru girintisi azalmıştır²⁹.

Figür 5: Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'na atfedilen dor başlığı
(Ateşlier 2014, fig. 12)

Başlıkta dikkat çeken bir diğer özellik, ekinusun abakustan yüksek işlenmiş olmasıdır. Çünkü dor başlıklarında genellikle abakus ekinustan daha yüksektir. Arkaik Dönem yapılarından Aegina Aphaia, Korinth Apollon ve Delphi Apollon Tapınağı'nda istisnai olarak ekinus daha yüksek işlenmiştir³⁰. MÖ 5. yüzyıl yapılarında görülmeyen bu uygulama, 4. yüzyıldan sadece bir örnekle temsil edilmektedir³¹. Ekinusu abakustan daha yüksek işlenen dor başlıkları genellikle MÖ 3.-2. yüzyıllarda inşa edilen dorik yapılarda yaygınlaşmış olup, özellikle Delos'taki yapılarda tercih edilmiştir³². Ancak bu başlıklar, ekinus profilinin yayvanlığının ortadan kalkmış olması bakımından Alabanda başlığından ayrılmaktadır.

Alabanda Zeus Tapınağı'na atfedilen başlığın gnaystan olması ve yüzeyinin stucco ile kaplanacak olması gibi etkenler, başlığın stil özelliklerinin net olarak belirlenebilmesine olanak tanımamaktadır. Başlığın boyun çapı ile abakus genişliği arasındaki oran, ekinusun yayvan profili ve ekinusun abakustan yüksek işlenmesi gibi stil özellikleri MÖ 6. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 5. yüzyılın başlarına ait örnekleri anımsatsa da³³ ekinus ile abakusun birleşme yerindeki dışbükey kavisli bağlantı yerinin belirginliğini yitirmesi ve bu profilin içe doğru girintisinin azalmış olması, MÖ 4. yüzyıl başlıklarına işaret etmektedir.

Alabanda Zeus Tapınağı için önerilen dor başlıklarının bir kısmı stil özellikleri bakımından yukarıda sözü edilen başlıktan ayrılmaktadır³⁴. Bu başlıklarda, boyun alt çapı ile abakus genişliği arasındaki oranın azalmasına paralel olarak ekinus profilinin açısının değişmesi gibi stil özellikleri Alinda Agorası'nın dor başlıkları³⁵ ile büyük oranda benzerdir. Bu nedenle tapınak için önerilen başlıkların bir kısmı MÖ 2. yüzyıl içinde değerlendirilmelidir. Dor başlıklarının ayrı dönemlerden olması, yapının farklı inşa evrelerinin olabileceğine işaret etmektedir.

²⁹ MÖ 4. yüzyıl tapınaklarından Nemea Zeus ve Tegea Athena Alea'da bu durum açık şekilde gözlenebilmektedir (Rocco 1994, 87-92, fig. 48, 51). Ayrıca Samothrake'deki dorik yapıların başlıkları için bk. Wescoat 2015, 126, fig. 4.

³⁰ Vasdaris 1987, 79.

³¹ Paros Asklepieionu'nda bulunan başlık için bk. Rubensohn 1902, 216, fig. 13.

³² Vasdaris 1987, 75-77.

³³ Paros Adası'nda, Hagios Nikolaos'ta bulunan dor başlığı stil özellikleri bakımından Alabanda başlığı ile benzerdir ancak ekinus ile abakusun bağlantı yerinin belirgin dışbükey kavisli işlenmiş olması bakımından da Alabanda başlığından ayrılmaktadır. Karşılaştırma için bk. Schuller 1985, 333-334, fig. 13.

³⁴ Ateşlier 2014, fig. 11.

³⁵ Gider-Büyüközer 2013, lev. 5.2.

MÖ 4. yüzyılda, Erken Arkaik Dönem'den itibaren ince uzun bir biçim sergileyen tapınak planlarında yandaki sütunların azaltıldığı ve Vitruvius tarafından da (III, 2, 5) peripteros planlı tapınaklar için önerilen 6 x 11 sütun sayısına yakın oranların kullanıldığı görülmektedir³⁶. Pergamon Athena Tapınağı 6 x 10, Knidos Dor Tapınağı ile Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı ise 6 x 11 sütun sayısına sahiptir³⁷. Kısa kenarlarda 6, uzun kenarlarda 11 sütunun kullanıldığı tapınak planları MÖ 4. yüzyıl dor tapınakları için çok olağan kabul edilmektedir. Çünkü H. Knell, bu yüzyılda inşa edilen tapınakları değerlendirdiği çalışmasında, 21 tapınaktan 10 tanesinin 6 x 11 sütun sayısına sahip olduğunu belirlemiş, Klaros Apollon Tapınağını da bu yapılar arasında değerlendirmiştir³⁸. J. de la Genière, sözü edilen bu tapınağın inşasının Lysimakhos'un Kurupedion Savaşı'nda ölmesinden hemen sonra, MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreğinde başladığını düşünmektedir³⁹. Ancak son yıllarda J.-Ch. Moretti tarafından yapılan yeni öneride Klaros Apollon Tapınağı'nın yaklaşık MÖ 310 civarında, Kolophonlular tarafından karar verilen büyük bir kentsel gelişim programı ile aynı zamanda planlandığı ileri sürülmektedir⁴⁰. Bu nedenle yapıda 4. yüzyıl geleneklerinin devam ettiği düşünülmektedir.

MÖ 4. yüzyılda büyük boyutlu tapınakların yanı sıra distylos in antis ya da tetrastylos prostylos plana sahip daha küçük boyutlu dini mimari örneklerine de rastlanmaktadır. Bu dönemin mimarları, daha ince sütunlar kullanma ve daha geniş aksial aralık uygulama eğilimi içindedirler. Arkaik Dönem'de entablatur kısmının sütun yüksekliğine oranı yaklaşık 1:3 iken, bu oran MÖ 5. yüzyılda yaklaşık 1:4, MÖ 4. yüzyılda ise yaklaşık 1:5 olmuştur⁴¹. Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda sütun alt çapı ile sütun yüksekliği arasındaki oran 5,447 - 6,935 arasında değişmektedir⁴². Pergamon Athena Tapınağı'nda ise sütun yüksekliği alt çapın 6,96 katı olarak belirlenmiştir⁴³. Bu orana en yakın değerler 6,935 ile Epidauros Tholos ve 6,833 ile Delphi Tholos'tur. Yüksek oranların görüldüğü bu yapıların dışında kalan diğer 4. yüzyıl yapılarından, yüzyılın başına tarihlenen Olympia Metroon'da uygulanan 5,447 oranı en düşük değeri, yüzyılın sonuna tarihlenen Thasos Hypostil Salon ise 6,706 oranı ile en yüksek değeri oluşturmaktadır⁴⁴.

MÖ 4. yüzyılda Kıta Yunanistan'da inşa edilen dor düzenli tapınakların bir kısmı opisthodomossuzdur. Geç Klasik Dönem karakteristik özelliği olarak kabul edilen bu uygulama Epidauros Asklepios, Nemea Zeus ve Ptoon Apollon Tapınağı gibi 4. yüzyılın önemli yapılarının yanı sıra farklı kentlerde yer alan tapınaklarda da görülmektedir⁴⁵. Buna karşın Anadolu'daki dor düzenli peripteros planlı tapınaklardan Pergamon Athena ve Knidos Dor Tapınağı'nda opisthodomos bölümüne yer verilmiştir⁴⁶. Pytheos, Labraunda

³⁶ Dinsmoor 1950, kronoloji tablosu; Tomlinson 1963, 134; Knell 1983, 230. H. Knell, MÖ 4. yüzyıla tarihlenen dokuz tapınağın 6 x 11 sütun sayısına sahip olduğunu söylemiştir (Knell 1983, 207-222, 230).

³⁷ F. E. Winter, MÖ 330 yılından sonra dor düzenli tapınak mimarisinde peripteros planın oldukça istisna olduğunu, bunun yerine prostylos ya da in antis planın neredeyse kural haline geldiğini yazmıştır (Winter 1982, 397). Anadolu'da MÖ 4. yüzyıl örneklerinin yanı sıra MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Troia Athena, Klaros Apollon? ve Letoon Apollon Tapınağı'nda (Temple B) peripteros plan kullanılmaya devam etmiştir (Gider-Büyüközer 2019).

³⁸ Knell 1983, 230.

³⁹ de la Genière 1992, 195-208; de la Genière 1993, 383-392; de la Genière 1998, 234-256.

⁴⁰ Moretti 2012, 121.

⁴¹ Martienssen 1956, 83.

⁴² Wescoat 2015, tab. 1.

⁴³ Bohn 1885, 11.

⁴⁴ Wescoat 2015, tab. 1.

⁴⁵ H. Knell tarafından Tip B başlığı altında değerlendirilen opisthodomossuz tapınaklar için bk. Knell 1983, 213-222.

⁴⁶ Bu yüzyılda Kıta Yunanistan'da inşa edilen tapınaklar genellikle opisthodomosa sahip değildir. H. Knell tarafından Tip A başlığı altında değerlendirilen bu tapınaklar için bk. Knell 1983, 207-213.

Zeus ve Priene Athena Polias Tapınağı'nda dor düzenine özgü olan opisthodomosu ion tapınaklarına uyarlayarak, kendinden sonra inşa edilen tapınakları da etkilemiştir⁴⁷.

Dor düzenli tapınaklarda görülen bir diğer değişim, pteroma genişliğidir. Opisthodomoslu tapınaklarda ön ve arka cephedeki pteroma daha geniş iken, opisthodomossuz tapınaklarda sadece ön cephe geniş bırakılmış, diğer üç cephede pteroma genişliği eşitlenmiştir. Arkaik Dönem'de Paestum Athena Tapınağı ile Delphi Athena Pronaia Tapınağı'nın II. evresinde görülen bu plan tipi⁴⁸, MÖ 380 civarına tarihlenen Epidauros Asklepios Tapınağı'nda yeniden uygulanmış⁴⁹ ve sonrasında inşa edilen yapıları da etkilemiştir. Anadolu'da ise İonia Rönesansı ile birlikte peripteros planlı ion ve dor düzenli tapınakların dört tarafında da pteromanın eşit genişliğe ulaştığı kabul edilmektedir⁵⁰. Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı hem opisthodomossuz oluşu hem de ön pteromanın geniş bırakılmış olması bakımından Kıta Yunanistan örneklerini anımsatmaktadır.

<i>Yapı/Mimari Blok</i>	<i>Tarihi</i>
Labraunda Andron B	MÖ 377-353
Labraunda Maussollos Stoa'sı (Kuzey Stoa)	MÖ 377-353
Labraunda Andron A	MÖ 351-344
Labraunda Oikoi Binası	MÖ 351-344
Labraunda Dorik Yapı	MÖ 351-344
Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı	MÖ 4. yüzyıl ortası
Labraunda Doğu Stoa	MÖ 4. yüzyıl ortası
Sinuri Dorik Stoa	MÖ 4. yüzyıl ortası
Mylasa Dorik Geison Bloğu	MÖ 4. yüzyıl ortası
Halikarnassos (Bodrum Kalesi) Dorik Geison Bloğu	MÖ 4. yüzyıl ortası
Labraunda Anıt Mezar	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı
Iasos Dorik Yapı A (Maussolleion ?)	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı
Priene Demeter Tapınağı	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı
Knidos Dor Tapınağı	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı
Amyzon Dorik Yapı	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı
Beçin / Denizcik Arşitrav Bloğu	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı
Milet Delphinion (Hellenistik evre)	MÖ 340-320
Pergamon Athena Tapınağı	MÖ 330-325
Knidos Aslanlı Mezar	MÖ 4. yüzyılın son çeyreği
Miletos Liman Stoa'sı	MÖ geç 4. yüzyıl
Miletos Kuzey Market Kuzey L Şekilli Stoa	MÖ 4. geç yüzyıl?
Kolophon Stoa'sı	MÖ 4. yüzyıl
Mylasa Hekatomneion Propylonu	MÖ 4. yüzyıl

Tablo 1: MÖ 4. yüzyılda inşa edilen yapılar

Stoalar

MÖ 5. yüzyıl boyunca bilinen hiçbir stoa yapısına sahip olmayan Anadolu'da, MÖ 4. yüzyılda gelişen sanat ve mimarlığa paralel olarak stoaların da inşa edilmeye başlandığı görülmektedir (tab. 1). Labraunda'da yapılan kazılar, Hekatomnidler Dönemi'ne ait stoa yapılarının varlığını ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki Maussollos Stoa'sı'dır. Kuzey Stoa olarak da bilinen yapı ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır. Yapının anta blokları, stoanın MS 102-114 yılları arasındaki yeniden inşasında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bu bloklardan birinin yüzeyinde yer alan yazıtta stoanın Hekatomnos oğlu Maussollos tarafından yaptırıldığı yazmaktadır⁵¹. Stoa, I planlı, tek nefli ve tek katlıdır.

⁴⁷ Aynı yüzyılda inşa edilen ion düzenli tapınaklardan Ephesos Artemis Tapınağı da opisthodomosludur.

⁴⁸ Winter 2006, 6.

⁴⁹ Knell 1971, 207.

⁵⁰ Pedersen 2004a, 423.

⁵¹ Crampa 1972, no. 13; Umholtz 2016, 400; Henry 2017a, 555.

Labraunda'da tapınak terasının doğusunu sınırlandıran, bu nedenle de Doğu Stoa olarak tanımlanan yapı 45 m uzunluğunda, 13 m derinliğindedir. Ön cephedeki sütunların çoğu, stylobat üzerindeki izlerden belirlenebilmiştir (fig. 6). Kazı çalışmalarında iki adet dor başlığı ile bir anta başlığı bulunmuştur. Ancak bunlar fazlaca tahrip olduğu için profil ve bezeme detayları net değildir. Stoa'nın üst yapısına ait mermer mimari bloklar açığa çıkmamış olmasına karşın, çok sayıda çatı kiremidi parçası bulunmuştur. Bu nedenle stoa'nın entablatur kısmının ahşap olabileceği düşünülmüştür⁵². Ancak son yıllarda yapılan kazı çalışmaları sonucunda, bu alandaki mermer blokların azlığının sebebi olarak stoa'nın önünde tespit edilen geç döneme ait bir kireç ocağının varlığı gösterilmiştir⁵³. Doğu Stoa I planlı, tek nefli, tek katlıdır. Ön cephesinde her iki kenardaki antalar arasına yerleştirilmiş 17 adet yivsiz dor sütunu vardır. Sütunların gerisindeki 6 oda, ziyafet salonu olarak tanımlanmıştır. Stoa'nın tapınak terası kompleksinin bir parçası olması, gnays duvar işçiliği, kuzey antanın Andron A ile Oikoi Binası'nın anta duvarıyla aynı olması ve kazı buluntularından dolayı yapının Hekatomnidler Dönemi'nde, MÖ 4. yüzyıl ortalarında inşa edildiği düşünülmektedir⁵⁴. Hekatomnidler, Sinuri Kutsal Alanı'nda da bir stoa yapısı inşa ettirmiştir. Bugün stylobat seviyesinde korunan yapı dor düzenindedir⁵⁵. P. Hellström Labraunda'daki Oikoi Binası ile Dorik Yapı'nın da stoa yapı grubuna ait olması gerektiğini düşünmektedir⁵⁶.

Miletos'ta ızgara plana bağlı olarak, dörtgen planlı agora alanları ortaya çıkmış ve bu alanlar birbirini dik açı ile kesen stoalarla çerçevelenmiştir (fig. 7). "Ionia Tipi Agora" planının ortaya çıkmasına vesile olan bu dörtgen alanların üç tarafı U şekilli, bir tarafı I şekilli stoa ile ya da dört tarafı karşılıklı yerleştirilen iki L şekilli stoa ile kapatılmıştır. Miletos'ta en erken tarihli stoalar olan Liman Stoası ile Kuzey Agora Kuzey L Şekilli Stoa kentin kuzeyinde, Aslanlı Liman'ın yakınında tek bir proje kapsamında inşa edilmiştir. Liman Stoası L şekilli, tek nefli, tek katlıdır. Sütunlu galerilerin gerisinde mekanlar yer almaktadır (fig. 7.2). Yapının temelleri ve arka duvarının bir kısmı korunmuştur. Kazılar sırasında stylobat ile birkaç alt sütun tamburu in situ bulunmuş, yapının ön cephesine ait çok sayıda mimari blok açığa çıkmıştır. Sütunların alt çapı 0,67 m, aksial aralık ise 2,10-2,12 m'dir. Her bir aksial aralığa üç metop yerleştirilmiştir. Köşe dönüşü kalp biçimli paye ile verilmiştir. Liman Stoası stil, teknik, malzeme ve Miletos'taki diğer yapılarla ilişkisi dikkate alınarak MÖ geç 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁵⁷.

Miletos Kuzey Agora Kuzey L Şekilli Stoa tek nefli, tek katlı, mekanlıdır (fig. 7.5). Kuzey kanadının gerisindeki mekanlar aynı zamanda Liman Stoası'na aittir. Kazı çalışmaları sonucunda yapının temelleri ile stylobatın bir kısmı in situ bulunmuş, ön cepheye ait mimari bloklar günümüze ulaşmamıştır. Stylobat yüzeyindeki izlerden aksial aralık 2,09-2,105 m olarak hesaplanmıştır. Yapı, Liman Stoası ile ilişkisi göz önünde bulundurularak MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁵⁸.

Miletos Delphinion'un Hellenistik evresi 61,3 x 51,6 m ölçülerinde, dikdörtgen planlıdır. Yapının kuzey, doğu ve güney tarafı U şekilli, çift nefli stoalarla çevrelenmiş, batı tarafı ise bir duvar ile kapatılmıştır (fig. 7.3). Kazı çalışmalarında yapının temelleri ile arka duvarının bir kısmı açığa çıkmış, iç sütun sırasına ait alt tamburlardan bir kaçı in situ durumda tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda bulunan bir dorik geison parçasının yapıya ait olabileceği önerilmiştir. Dış sütun sırasının alt çapı 0,50 m, aksial aralığı 2,98 m, iç sütun

⁵² Hellström 1993, 126; Hellström 1994, 44-45; Hellström 2007, 97-98; Umholtz 2016, 402.

⁵³ Henry *et al.* 2017, 289.

⁵⁴ Hellström 1994, 45; Henry *et al.* 2017, 288-291.

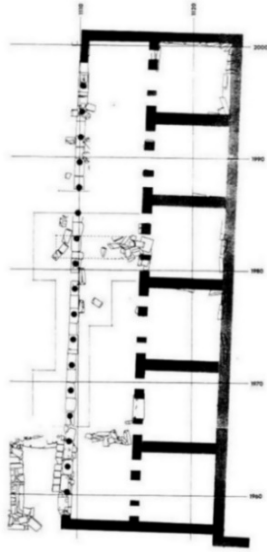
⁵⁵ Pedersen 2004a, 423, fig. 17.

⁵⁶ Hellström 1994, 44-46.

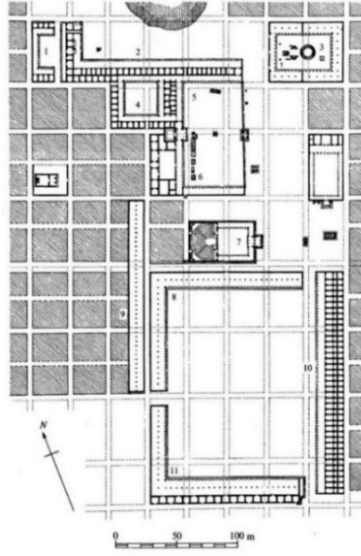
⁵⁷ von Gerkan 1922, 4-14; Coulton 1976, 259.

⁵⁸ von Gerkan 1922, 19-20; Coulton 1976, 259.

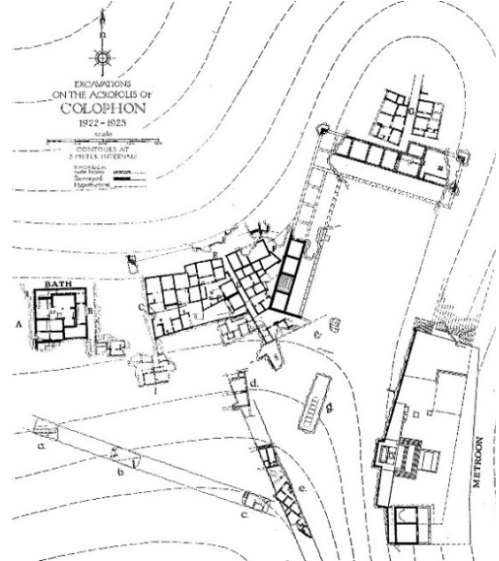
sırasının alt çapı 0,57 m, aksial aralığı ise 5,96 m hesaplanmıştır. Her bir aksial aralığa dört metop yerleştirildiği düşünülmektedir. Delphinion, arka duvarında korunan yapı yazıtından hareketle MÖ 340-320 civarına tarihlendirilmiştir⁵⁹.

Figür 6: Labraunda Doğu Stoa (Hellström 1994, fig. 21)

Figür 7: Miletos (Coulton 1976, fig. 86)

Figür 8: Kolophon L Şekilli Stoa (Holland 1944, lev. IX)

Kolophon Stoası L şekilli, tek nefli, tek katlıdır (fig. 8). Sütunlu galerilerin gerisinde mekanlar vardır⁶⁰. Kazı çalışmalarında yapının temelleri ve arka duvarlarının bir kısmı açığa çıkmış, ön cephe düzenlemesine ait herhangi bir mimari blok bulunamamıştır. Stylobat yüzeyinde bulunan sikke ve seramik parçalarının MÖ 285 yılından önceye tarihlenmesi nedeniyle yapının MÖ 4. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir⁶¹. Stoa'nın düzeni bilinmemektedir ancak dönemin genel eğilimi göz önünde bulundurulduğunda, dor düzeninin tercih edilmiş olma olasılığı yüksektir.

Klasik Dönem'de anıtsal yapılar haline gelen stoalar Batı Anadolu'da, MÖ 4. yüzyılda başlayan yeniden yapılanma sürecinde tekrar inşa edilmeye başlanmıştır. Kolophon'un L Şekilli Stoası, agorayı kuzey ve batıdan sınırlayan, arkasında mekan sırası içeren sütunlu galerisi ile Hellenistik Dönem'de ızgara planlı kentlerde gelişecek olan yeni stoa anlayışının ilk habercisidir⁶². Nitekim Miletos'ta geç 4. yüzyılda inşa edilen Liman Stoası ile Kuzey Agora Kuzey L Şekilli Stoa'nın planı ve sütunlu galerilerin gerisinde yer alan mekanları, aynı düşüncenin ürünüdür. Miletos Delphinion'da uygulanan U şekilli planın öncüleri MÖ 5. yüzyılda ortaya çıkan ve "Kanatlı Stoa" olarak tanımlanan, I planlı stoa'nın iki ucuna 90°lik açıyla, öne doğru çıkıntı yapan iki kanadın eklendiği yapılardır⁶³.

MÖ 4. yüzyılda inşa edilen stoalarda genellikle sütunlu galerinin gerisinde mekanlar vardır. İlk kez MÖ 5. yüzyıl sonunda Brauron Artemis Kutsal Alan Stoası'nda⁶⁴ ortaya çıkan bu mekanların işlevi, yapının bulunduğu alana göre değişmektedir. Labraunda Doğu Stoa'da mekanların ziyafet salonu olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak Miletos örneklerinin liman ile ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, bunların ticari faaliyetler için kullanıldığı söylenebilir.

⁵⁹ Kawerau - Rehm 1914, 125-141, 406-411; Coulton 1976, 258.

⁶⁰ Holland 1944, lev. 9.

⁶¹ Holland 1944, 103-122; Coulton 1976, 246.

⁶² Coulton 1976, 54, 246.

⁶³ Coulton 1976, 41-42, fig. 23. Bu tip stoalar R. Martin tarafından "Paraskenion Tipi" olarak adlandırılmıştır (Martin 1951, 446).

⁶⁴ Coulton 1976, 42-43.

Kıta Yunanistan'da, MÖ 5. yüzyıldan itibaren stoalar genellikle çift nefli inşa edilmiş olup, MÖ erken 4. yüzyıldan itibaren dış cephede dor, iç cephede ion düzeninin uygulanması kural haline gelmiştir⁶⁵. Anadolu'da MÖ 4. yüzyılda inşa edilen stoalar genellikle tek neflidir. Çift nefli olan Miletos Delphinionu'nun iç cephe sütunlarının dor düzeninde olması, Anadolu ile Kıta Yunanistan'da inşa edilen stoa yapıları arasında farklar olduğunu göstermektedir. Kıta Yunanistan'da MÖ 5. yüzyıldan itibaren stoalarda ion düzeni kullanılmış olmasına karşın, Anadolu'daki stoaların tamamı dor düzenindedir ve bu uygulama Geç Hellenistik Dönem'e kadar devam etmiştir.

Andronlar

Andron B

Labraunda'da, Güney ve Doğu Propylon ile ulaşılan giriş alanının devamındaki orta terasın batısında yer alan yapı distylos in antis planlıdır. Kazı çalışmalarında bulunan arşitrav blokları üzerindeki yazıt tam olarak korunmuş olup, yazıtta Andron olarak adlandırılan bu yapının Maussollos tarafından Zeus Labraundos'a adandığı aktarılmaktadır⁶⁶. Andron, bir evin ya da sarayın erkek misafirler için ayrılan bölümüdür. Labraunda'da planı ve ölçeği bakımından bir tapınağı andıran bu yapının bağımsız bir şekilde tasarlanması olağandışıdır.

Bugün kısmen korunmuş olan yapı yaklaşık 11,77 x 20,85 m ölçülerindedir. Duvarlar yerel gnaystan, ön cephe düzenlemesi ile kapı ve pencere çerçeveleri mermerden inşa edilmiştir (fig. 9a). Yapı, ön oda ve ana mekandan oluşmaktadır. Ana mekanın içine, yan ve arka duvarları boyunca uzanan 20 kline yerleştirilmiştir. Arka duvar üzerinde 4,80 m genişliğinde, 1,50 m derinliğinde bir niş bulunmaktadır. Nişin boyutu dikkate alınarak burada, ortada Zeus, yanlarda Maussollos ve Artemisia'nın heykellerinin yer aldığı önerilmiştir⁶⁷. Güney yan duvarında ve girişin iki yanında sağlam durumda korunan pencereler mekanın aydınlanması ve havalandırılması için kullanılmıştır.

Andron B distylos in antis planlı olup, ön cephe düzenlemesinde altta ion, üstte dor düzeninin kullanıldığı bilinen ilk yapıdır (fig. 9b). Antalar arasında yer alan ion başlıklı iki sütun Küçük Asya-ion tipi kaideler üzerinde yükselmektedir. Büyük mermer bloklardan oluşan antalar üzerinde bezemeli anta başlıkları kullanılmıştır. Yapının entablatur kısmında dorik arşitrav, triglif-metop frizi ve dorik korniş blokları bulunmaktadır. Yapının üstü mermer çatı kiremitleri ile örtülmüş, ön köşelere 1 m yüksekliğinde, Pers stilinde işlenmiş sfenks heykelleri yerleştirilmiştir⁶⁸.

Andron B'nin dorik friz bloklarının üst sınırına astragal ve ovolodan oluşan taç profili işlenmiş, ön cephede bu profiller bezenmiştir. Dikdörtgen plaka şeklinde olması gereken metop taeniası kyma reversa profili şeklinde belirlenmiştir. Trigliflerde ise yarım gliflerin üst sınırına kapalı formda triglif kulakları işlenmiştir. Bu kulaklara bronz girlandların asıldığı düşünülmektedir⁶⁹. Andron B'nin dorik friz bloklarında görülen bu yenilikler, yapıda İoniali bir mimarın çalıştığını işaret etmektedir⁷⁰.

⁶⁵ Coulton 1976, 100.

⁶⁶ Crampa 1972, 9-11, no. 14; Hellström - Thieme 1981, 64; Hellström 1985a, 154, fig. 2; Rumscheid 1994, 22; Hellström 2007, 87.

⁶⁷ Hellström 1987, 158; Hellström 1993, 123; Hellström 2007, 90.

⁶⁸ Andron B'nin mimari düzenlemesi için bk. Hellström - Thieme 1981, 58-69; Hellström 1985a, 153-165, fig. 3-5; Hellström 1985b, 133-134; Hellström 1987, 157-158, fig. 2; Thieme 1989, 82-84, fig. 4-5; Hellström 1990, 245-252, fig. 2a-b; Hellström 1991, 297-308; Hellström 1993, 123-126, Çiz. 1-2, fig. 1-2; Hellström 1994, 40-43, fig. 9-10; Hellström 1996, 164-169, fig. 3-4; Hellström 2007, 85-92; Karlsson 2013, 65-80; Umholtz 2016, 397-400.

⁶⁹ Hellström 1996, 166-167.

⁷⁰ Hellström 1985a, 158. K. Jeppesen de Labraunda yapılarında İoniali mimarların çalıştığını düşünmektedir

A. Laumonier, tapınağa benzeyen bu yapı ile aynı plana sahip Andron A yapısını Tapınak A ve Tapınak B diye adlandırmış, sonrasında bunların Andron olduğu anlaşıldığında Andron A ve Andron B olarak değiştirilmiştir. Andron B'nin Andron A'dan önce inşa edildiği çok daha sonra anlaşıldığından, yapılarıdaki harflendirme karmaşası çözülememiştir.

Figür 9a: Labraunda Andron B'nin mevcut durumu

Figür 9b: Labraunda Andron B'nin restitüsyonu
(Hellström 2007, 86)

Andron A

Labraunda tapınak terasında, Zeus Tapınağı'nın güneybatısında, Oikoi Binası'nın güneyindedir. Kazı çalışmalarında bulunan üç arşitrav bloğu üzerinde korunan yazıt, bu yapıya "Andron" denildiğini göstermektedir. Ancak yazıtta yapıyı kimin ithaf ettiği belli değildir. Araştırmacılar mimari üslup, kronoloji, topografik konum ve epigrafik olasılıkları göz önünde bulundurarak, Andron A yapısının Idrieus tarafından Zeus Labraundos'a ithaf edildiğini kabul etmektedir⁷¹.

Labraunda'daki en iyi durumda korunan yapı olan andronun güney duvarı temel seviyesinden 7,90 m yüksekliğe kadar ayakta durmaktadır (fig. 10a). Yapı, niş dahil 22,13 m uzunluğunda, 12,26 m genişliğindedir. Alınlık üst sınırına kadar ön cephe 10 m yüksekliğe sahiptir⁷². Andronun duvarları yerel gneytan, ön cephe düzenlemesi ile kapı ve pencere çerçeveleri mermerden inşa edilmiştir. Yapının en ilginç yanı; üçer tane yan duvarlarda, iki tane ön oda ile ana mekanın arasındaki duvarda ve birer tane anta duvarlarında olmak üzere toplam on tane penceresinin sağlam durumda korunmuş olmasıdır.

Andron A'nın iç cephesinde, arka ve yan duvarlar boyunca ziyafet sedirleri için oluşturulmuş 1 m genişliğinde, hafifçe yükseltilmiş alçı platformlar tespit edilmiştir⁷³. Bu platformlar üzerine, kutsal ziyafete katılan misafirler için 20 kline yerleştirilmiştir. Arka duvar üzerinde yer alan, 4,80 m genişliğinde, 1,30 m derinliğindeki nişte heykeller yer alması olmalıdır. Ana mekanın iç kısmındaki duvarlarda tespit edilen kalın sıva katmanı, yapının iç cephesinin de sıvanarak mermer görüntüsü verildiğinin göstergesidir. Araştırmacılar, Labraunda'da bulunan yazıtlarda Idrieus'un kendini sürekli Mylasalı olarak belirtmesinden yola çıkarak, bu yapının Mylasa kent meclisi üyeleri için ayrıldığını düşünmektedir⁷⁴.

(Jeppesen 1958, 153).

⁷¹ Crampa 1972, 11-13, no. 15; Hellström - Thieme 1981, 71-72; Hellström 1985a, 154, fig. 2; Rumscheid 1994, 22; Hellström 2007, 127-133.

⁷² Hellström - Thieme 1981, 71; Hellström 1996, 165-167; Hellström 2007, 127.

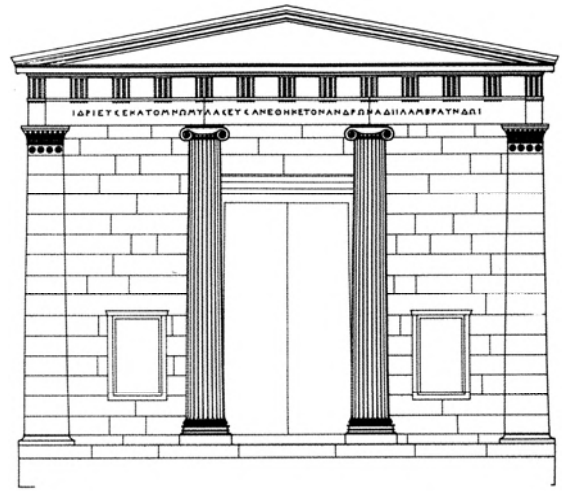
⁷³ Hellström 1987, 157-158; Hellström 2007, 132.

⁷⁴ Hellström 2007, 133.

Andron A, distylos in antis planlı olup, ön cephe düzenlemesinde Andron B'deki gibi altta ion, üstte dor düzeni kullanılmıştır (fig. 10b). Antalar arasında yer alan sütunlardan sadece ionik yivli tek tambur ile ion başlığı korunabilmiştir. Güney duvarı üzerinde, in situ durumda korunmuş arşitrav bloğundan hareketle sütun yüksekliği 7,50 m olarak belirlenmiştir. Entablatur kısmında dorik arşitrav, triglif-metop frizi ve dorik korniş blokları kullanılmıştır⁷⁵. Yapının güney duvarı üzerinde yer alan in situ durumdaki mermer arşitrav, üst yapı elemanlarının yapıyı çevrelediğinin göstergesidir. Sütun arşitravlarının alt yüzeyine, dikdörtgen biçimli, gömme panel şeklinde soffit işlenmiştir. Andron A'nın dorik friz bloklarının düzenlenişi Andron B ile aynıdır. Tek fark, ön cepheye gelen bloklarda friz tacına bezeme işlenmemiş olmasıdır. Üst örtüde mermer çatı kiremitlerinin kullanıldığı düşünülmektedir.

Figür 10a: Labraunda Andron A'nın mevcut durumu

Figür 10b: Labraunda Andron A'nın restitüsyonu
(Hellström 2007, 126)

Andronların en çarpıcı özelliği, ion sütunları ile dorik entablaturün kombinasyonudur. Klasik mimari için oldukça sıradışı olan bu uygulama ilk başta yapının kazıcıları tarafından da kabul edilmemiş ve yapının ion düzeninde inşa edildiği, dorik mimari blokların ise kireç ocakları için bu alana taşındığı düşünülmüştür. Ancak devam eden kazı çalışmaları, çok sayıda dorik friz bloğunun hem binanın içinde hem de çevresinde bulunması nedeniyle bu düşünceden vazgeçilmiş, yapının karışık düzende inşa edildiği önerilmiştir⁷⁶. Andronların, ion ve dor karışımı cephe rekonstrüksiyonu ilk başlarda pek kabul görmese de⁷⁷ sonrasında mimarlık tarihi araştırmalarında hak ettiği ilgiyi görmüştür.

Hellenistik Dönem öncesinde, andronlarda olduğu gibi, altta ion, üstte dor düzenine ait mimari elemanların kullanıldığı yapı bilinmemektedir. Bu kombinasyonun en erken örnekleri, Güney İtalya'daki Locri Epizephyrii Mannella Kutsal Alanı'nda bulunan ve Reggio Calabria Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen pinakslarda görülmektedir⁷⁸. MÖ 6.

⁷⁵ Yapının mimari düzenlemesi için bk. Hellström - Thieme 1981, 70-74; Hellström 1985a, 153-165, fig. 10; Thieme 1989, 84-85, fig. 6; Hellström 1990, 245-252, fig. 2a-b; Hellström 1991, 297-308; Hellström 1994, 40-43, fig. 9-10; Hellström 1996, 164-169, fig. 2-4; Umholtz 2016, 401-402.

⁷⁶ Hellström - Thieme 1981, 69, fig. 18.

⁷⁷ R. Martin, A. Westholm'ün yayını incelediği makalesinde andronların karışık düzende inşa edilmiş olabileceğine inanmadığını yazmıştır (Martin 1967, 414-415).

⁷⁸ 1. Pinaks: Altta ion, ütte dor düzeninin uygulandığı bir yapının içinde Aphrodite ile Hermes'in kült heykelleri yer almakta, tapınağın önünde, genç bir kadın ile bir erkek, sunağa libasyon yapmaktadır. Ion sütunları tarafından taşınan arşitravın yüzeyinde dış sırası gibi işlenmiş, kesintisiz devam eden kabartmalar olasılıkla regula-guttaeyi simgeliyordu. Dorik friz tetragliflere (üç tam iki yarım glif) sahiptir. Yatay geisonun yüzeyine inci-boncuk dizisi, simaya ise lotus-palmet örgesi işlenmiştir. Üçgen alınlıklı yapıda, alınlığın en üst noktasına

yüzyılın sonları ile MÖ 470 civarı arasına tarihlendirilen⁷⁹ bu pinakslardan birinde, altta ion, üste dor düzeninin uygulandığı bir yapının içinde Aphrodite ile Hermes'in kült heykelleri yer almaktadır. Tanrı ve tanrıçanın mimari bir yapı içinde, kült ortamında tasvir edilmesi nedeniyle Locri'de bir tapınağı paylaştıkları ve pinakslarda betimlenen bu karşık düzen uygulamasının görüldüğü yapının da tapınaktan model alındığı düşünülmektedir⁸⁰. Bu görüşün dayanak noktası ise pinakslarda görülen ion düzeninin belirli bir anıta işaret etmesi gerektiği ve dor frizindeki tetragliflerin (üç tam iki yarım glif) koroplast için teknik zorluklar yaratabilecek bir ayrıntı olduğu, gerçek bir anıta dayanmadıkça gereksiz olduğu görüşüdür⁸¹. Locri'de yapılan kazılarda pinakslarda tasvir edilen yapı kalıntısına ulaşılammıştır. Bu nedenle yapının gerçekte var olup olmadığı kesin değildir⁸².

Karışık düzen uygulaması MÖ 6. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başından itibaren vazo sanatında da betimlenmiştir. Bu erken örneklerde sadece ionik başlıklar tarafından taşınan guttaeya sahip dorik arşitravlar görülmektedir⁸³. MÖ 430-400 yıllarına tarihlenen, Aison Ressamı tarafından boyanmış bir kylikste ise tam bir yapı betimlenmiş olmasına karşın, ion başlıkları tarafından taşınan dorik üst yapıda sadece arşitravın çizilmesi, triglif-metop frizine yer verilmemiş olması ilginçtir. Çünkü François Vazosu'ndaki betimden bilindiği üzere ressamlar MÖ 570-560 yıllarından itibaren dorik bir yapıyı tüm bölümleri ile birlikte resmedebiliyordu⁸⁴. Taranto'da bulunan ve MÖ 360-350 yıllarına tarihlendirilen bir kater parçasında görülen tiyatro betiminde ise arşitrav ve triglif-metop frizi işlenmiştir ancak bu örnekte de regula-guttae yoktur⁸⁵. Sözü edilen bu krater parçası, Andron B ile çağdaştır.

Dor düzeninde ionik profillerin kullanılması MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkmasına karşın ve MÖ 6. yüzyıl sonu-5. yüzyılın başından itibaren koroplastik ve vazo sanatında altta ion, üstte dor düzeninin kullanıldığı yapılar betimlenmesine karşın, bugüne kadar yapılan araştırmalarda, MÖ 6. ve 5. yüzyılda her iki düzenin karıştırılarak uygulandığı bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır⁸⁶. İlk kez Labraunda Andron B'de görülen bu uygulama, sonrasında Hellenistik Dönem mimarisini etkilemiş ve bu evreden sonra ion-dor⁸⁷ ve

Medusa kabartması yerleştirilmiştir (Schindler 2007, 109-111, fig. 8).

2. Pinaks: İkinci plakada da yine Aphrodite ile bağlantılı bir sahne vardır. Karışık düzen uygulamasına sahip bir yapının içinde, biri aulos çalan iki kadın figürü yer almaktadır. Ion başlıklarının taşıdığı arşitrav kısmı yalın, ince bir plaka şeklindedir. Dorik friz bir önceki pinaksta olduğu gibi tetragliflere sahiptir. Yapının üçgen alınlığının merkezine tetraglif ve bu tetraglifin her iki yanına antitetik güvercinler işlenmiştir (Schindler 2007, 111, fig. 9).

⁷⁹ Schindler 2007, 106.

⁸⁰ P. Zancani-Montuoro, pinakslarda betimlenen yapının Mannella Kutsal Alanı'ndaki bir kült yapısını temsil ettiğini ve kült heykellerinin Persephone ile Hades olduğunu savunmaktadır (Zancani-Montuoro 1938, 214).

⁸¹ Zancani-Montuoro 1938, 214; Prückner 1968, 28; Schindler 2007, 110-111.

⁸² H. Prückner, pinakslardaki tapınağın Locri'deki Marasà Tapınağı olduğunu düşünmektedir (Prückner 1968, 28). Marasà Tapınağı'na ait friz blokları günümüze kadar ulaşmamıştır ancak Locri'de yer alan bir diğer yapı olan Casa Marafioti'de dorik friz pentagliffe (dört tam iki yarım glif) sahiptir (Mertens 1993, lev. 72.4).

⁸³ Hartwig 1893, lev. 54; Pollak 1900, lev. I-III.

⁸⁴ Vallois 1908, fig. 23.

⁸⁵ Todisco 1990, 105, fig. 135. R. A. Tomlinson, sütunların formundan dolayı buradaki betimin gerçek bir yapıdan ziyade geçici / portatif bir ahşap yapıyı temsil ettiğini düşünmektedir (Tomlinson 1963, 143, dn. 25).

R. Vallois, siyah figür tekniğinde boyanan vazalarda dor sütunlarının sıkça tercih edildiğini, bu dönem sanatçıların insan ve hayvan figürlerinde olduğu gibi sütunlarda da incelikten hoşlandığını ancak o dönemin taş yapılarında sütun yüksekliğinin fazla olmadığını, bu nedenle sanatçıların ahşap sütunları resmettiğini dile getirmiştir (Vallois 1908, 362-365). Ancak F. B. Tarbell, O'nun görüşüne karşı çıkarak, dor sütunlarının aşırı ince çizilmesinin siyah figür tekniğinde görülen atların bacaklarının ince çizilmesi ile paralel olduğunu, bunların ahşap sütunlardan ziyade taş sütunlardan model alınmış olma olasılığının daha yüksek olduğunu savunmaktadır (Tarbell 1910, 428-433).

⁸⁶ F. B. Tarbell, bu yüzyıllarda karışık düzen uygulamasının mevcut olma ihtimalinin düşük olduğunu, bu kombinasyonun birkaç vazo üzerinde görülmesini, üç asır ya da daha sonra gerçekleşecek bir gelişmenin kazara öngörülmesi olarak yorumlanabileceğini dile getirmiştir (Tarbell 1910, 433).

⁸⁷ Akragas'taki Theron'un Anıt Mezarı (Winter 2006, 94, fig. 229), Ptolemais antik kentinde bulunan üç yapı (Kraeling 1962, 124, fig. 46; Stucchi 1975, fig. 207, 213, 317) ve Kyrene nekropolünde yer alan iki anıt mezar

korinth-dor⁸⁸ kombinasyonları pek çok yapı tipinde tercih edilmiştir.

Andronlarda ion-dor kombinasyonunun uygulanması, Maussollos'un ideolojik düşüncesi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Maussollos satrap olduğunda, hem Dorlar tarafından kolonize edilen Rhodos ve Kos adaları ile bu adalara yakın kıyı şeridi, Knidos ve Halikarnassos gibi Dor heksapolisini oluşturan kentler hem de Ionia Bölgesi'ndeki kentler hakimiyet alanında yer almaktaydı. L. Karlsson, andronlardaki ion-dor kombinasyonun, bu iki etnik grubu birleştirmek düşüncesi ile yapıldığını, akroterlerde yer alan sfenkslerin ise Pers hakimiyetini vurguladığını dile getirmiştir⁸⁹. G. Umholtz ise Andron B'nin cephesinin üç kültürü, Karia'nın kuzey kesimlerinde yaygın olan ion, Karia'nın güneybatı komşuları, Onikiada ve Knidos yarımadasında baskın olan dor ve Pers otoritesini yansıttığını düşünmektedir⁹⁰. Bu bağlamda Andron B'de "neden dor sütunlarının taşıyıcı olarak tercih edilmediği" sorusu gündeme gelmektedir. Bilindiği üzere dor sütunları oranları bakımından iyi bir taşıyıcıdır ve dor başlıkları ise dört yönlü oluşu bakımından her yapı tipine kolayca uyum sağlayabilmektedir. Bunun yanı sıra ion düzenine ait üst yapı elemanları daha zengin bezemeli, dolayısıyla daha gösterişli bir cephe mimarisi sunmaktadır. Ancak Maussollos, Kariyalı kökenini vurgulamak istercesine, alt katta Batı Anadolu'nun özgün düzeni olan ion düzenini tercih etmiştir. Bunun devamında, hayranı olduğu Grek kültürüne özgü olan dor düzeni gelmektedir. Yapıyı, siyasi otoriteyi simgeleyen, Pers geleneğinde işlenmiş akroterlerle de taçlandırmıştır. Atinalılar, MÖ 499 yılındaki Ionia isyanından sonra Ionia kökenlerinin farkına varmış ve Marathon Savaşı'ndan sonra Delphi'de ion düzeninde bir stoa, devam eden süreçte ise Akropolis'te Ionialı ataları Erechtheus için bir tapınak inşa etmişlerdir. Bu nedenle Atinalılar'ın 5. yüzyıl yapılarında ion düzenini tercih etmeleri ve dorik yapılara ionik unsurlar eklemeleri propaganda amaçlıdır⁹¹. Maussollos da kendi kökenini vurgulamak amacı ile alt katta ion düzenini tercih etmiş olmalıdır. Andron B'nin dorik üst yapı elemanlarında ion düzenine özgü profil ve bezemelerin işlenmesi de yine bu düşüncenin ürünüdür.

Anıt Mezarlar

Knidos Aslanlı Mezar

Mezar Anıtı, Knidos antik kentinin yaklaşık 4 km doğusuna, Tosbağa Bükü'nün batısına, 60 m yüksekliğindeki denize uzantılı ilk burun üzerine, denize hakim bir konumda inşa edilmiştir. Yapı, 1858 yılında C. T. Newton tarafından keşfedilmiş, ilk restitüsyon önerisi R. P. Pullan tarafından hazırlanmıştır⁹². Anıt mezar, piramidal çatısının üstüne yerleştirilen aslan heykeli nedeniyle bu isimle anılmaktadır. Büyük oranda tahrip olan yapının günümüzde sadece mezar odasını oluşturan isodomik duvarlarının bir kısmı

(Stucchi 1975, 163-164, fig. 142; 170, fig. 150-152) altta ion, üstte dor düzeninin uygulandığı yapılardır. Latmos Herakleiası Athena Tapınağı'nın da andronlarda olduğu gibi altta ion, üstte dor düzenine sahip olabileceği önerilmektedir (Hellström 2009, 276, dn. 34).

⁸⁸ Paestum Agorası'ndaki Korinth-Dorik Tapınak (Krauss – Herbig 1939), Delos (Rheneia) Tertia Horaria Yapısı (Hesberg 1994, fig. 23a), Irak el-Emir'deki Tobiaden Hyrkanos Sarayı (El-Abd Kasrı) (McKenzie 2007, 95, fig. 155-157), Aosta Augustus Takı (Hoepfner 1966, fig. 8b), Philae Adası'ndaki Augustus Tapınağı (Pensabene 1993, 6-8, fig. 1-7; McKenzie 2007, 166-168, fig. 286-287), Petra'daki Kasr el-Bint (McKenzie 1990, lev. 71b), Direk Kale A Tapınağı (Hoepfner 1966, 163-170, 173-176, fig. 4-7), Suriye'deki Apameia'nın sütunlu caddesi (Balty 1981, 47, fig. 44) korinth-dor kombinasyonun görüldüğü yapılardır. Ayrıca, figürlü başlıklara sahip Eleusis Appius Claudius Pulcher Propylonu da cephe düzenlemesi bakımından bu grupta değerlendirilebilir (Rumscheid 1994, 56-57, kat. 369, lev. 195).

⁸⁹ Karlsson 2013, 65-79.

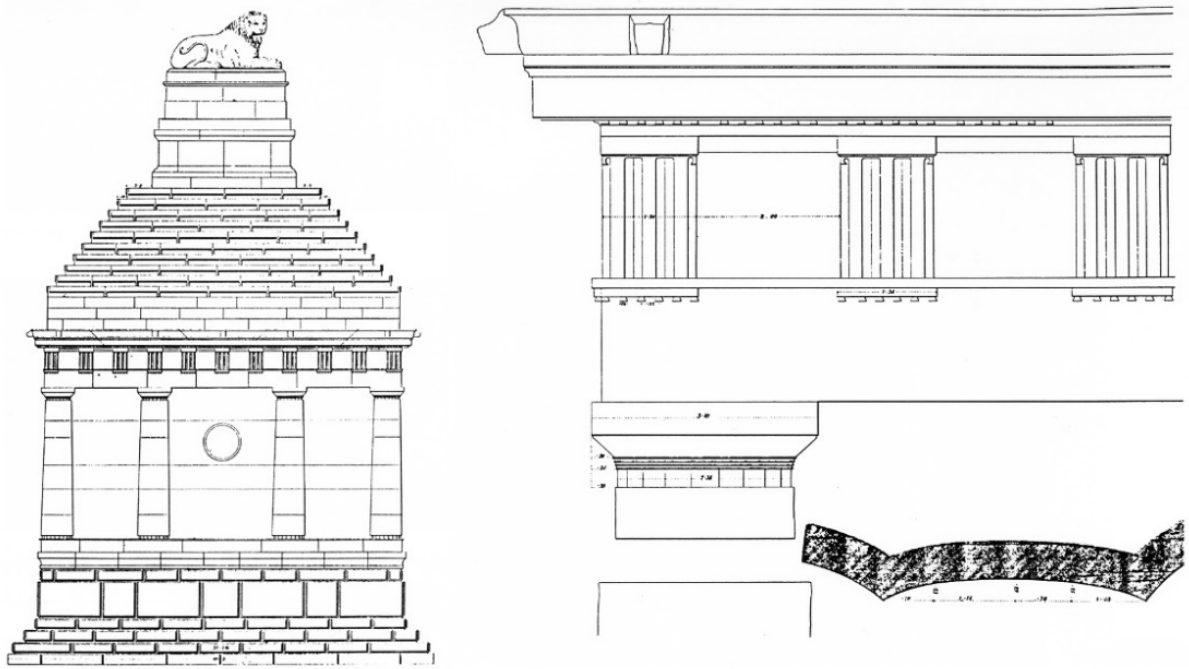
⁹⁰ Umholtz 2016, 399-400.

⁹¹ Karlsson 2013, 72-73.

⁹² Newton 1862, lev. 62-64.

görülebilmektedir. Cephe düzenlemesinde kullanılan mimari bloklar yapının dört bir yanına dağılmış durumdadır.

Aslanlı Mezar ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulmuş zemin üzerine inşa edilmiştir. Planı dışta dörtgen, içte daire biçimindedir. Yapı, altta üç basamaklı bir krepidoma ile başlamaktadır. Krepidomanın devamında kare biçimli podyum kısmı yer almaktadır. Podyumun üstüne yerleştirilmiş olan tek sıra bloklar stylobat görevindedir. Mezarın her bir kenarının uzunluğu 12 metredir. Podyumun üstünde, yapının ana gövdesini oluşturan, tamamı gri renkli yerel kireçtaşından olan ve mermer ile kaplanan isodomik duvar örgüsünün önünde, her bir cephede pseudo tetrastilos sütunlar yer almaktadır. Merkezi sütunların aksial aralığı daha geniş tutulmuş olup, yapının dört cephesinde de merkez sütunlar arasına kalkan motifi işlenmiştir. Sütun yüksekliği alt çapın 5,5 katı olarak hesaplanmıştır.

Figür 11: Knidos Aslanlı Mezar (Rumscheid 1994, lev. 60.1-2)

Mezar anıtının üst yapısında dorik arşitrav, triglif-metop frizi ve dorik geison-sima blokları kullanılmıştır (fig. 11). Merkez sütun aralığına üç triglif, dört metop, yanlara iki triglif, üç metop yerleştirilmiş, böylece yapının her bir cephesinde 11 triglif, 10 metop uygulanmıştır⁹³. Aksial aralığa bağlı olarak metop genişlikleri de değişkendir. Korniş blokları dorik biçimdedir. Sima üzerinde kabaca işlenmiş aslan başı biçimli çörteler yer almaktadır. Yapının üst örtüsü, fazla yüksek olmayan kare biçimli kaide üzerinde basamak şeklinde düzenlenmiş piramidal çatıdır. Bu çatının ortasındaki iki katlı pedestal üzerine 3 m uzunluğunda aslan heykeli yerleştirilmiştir. Kazı çalışmaları sırasında mezar odasının içinde hiçbir şey bulunmamıştır. Ancak mezarın dışında siyah astarlı bir lekythos ile bir kaç adet boyalı seramik parçası ele geçmiştir⁹⁴. Bunlar daha geç bir döneme aittir.

Aslanlı Mezar'da kazı yapan C. T. Newton, bu anıtın mezardan ziyade bir kamu anıtı olabileceğini ve MÖ 412 yılında ya da MÖ 394 yılında Knidos antik kenti yakınlarında yapılan savaşta ölenlerin anısına yapılmış olabileceğini ileri sürmüştür⁹⁵. F. Krischen yapıyı Milet Bouleuterionu'nun dorik mimari elemanları ile karşılaştırarak, MÖ erken 2. yüzyıla

⁹³ Newton 1862, lev. 62.

⁹⁴ Newton 1863, 489-490.

⁹⁵ Newton 1863, 493.

tarikhlemektedir⁹⁶. F. Willemsen ise anıt mezarı MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarikhlemiştir⁹⁷. Bu farklı tarih önerilerinin dışında araştırmacılar genel olarak yapının Erken Hellenistik Dönem’de inşa edildiğini savunmaktadır⁹⁸.

Dor başlıklarında trapez biçimli annuletlerin profilinin, ekinus profil eksenini ile aynı doğrultuda çalışılmış olması ve annuletler arasındaki yivlerin annulet yüzeyinden daha geniş işlenmesi, MÖ 5. yüzyıl yapılarında görülen gaga biçimli annuletlerin yansımasıdır. Ekinus profilinin düz işlenmesi ve ekinusun abakusla birleştiği noktada içe girinti yapması da diğer erken özelliklerdir. Dor başlığının stil özelliklerine en yakın örnek, MÖ 323-316 yıllarına tarihlenen Samothrake III. Philippos-IV. Aleksandros Yapısı’nın başlıklarıdır⁹⁹.

Triglif-metop bloğunda, yarım gliflerin üst kısmını sınırlandıran damla biçimli triglif kulaklarının stili, MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yapılarla uyum içindedir¹⁰⁰. Dorik geison-sima bloğunda, geison tacını oluşturan kyma reversalı şahin gagası profilinin alt kavisi büyük ve zarafetten yoksun işlenmiştir. Profilin bu şekli, MÖ geç 4. yüzyıla tarihlenen dorik yapılarda görülmektedir¹⁰¹. Bununla birlikte güçlü çalışılan mutulus plakaları ve damlalığın biçimi de MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yapılarla uyumaktadır. Anıt mezarın simasında, dikey işlenen kyma rekta profilinin alt kavisi belirsiz, üst kavisi ise derin ve uzantısı kuvvetlidir. Bu şekliyle profil, Anadolu’da MÖ 4. yüzyıldan tek örnek olan Halikarnassos Mausoleumu’nun simasıyla büyük benzerlik içindedir¹⁰². Tüm bu stil özellikleri, yapının MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinde inşa edildiğini göstermektedir¹⁰³.

Labraunda Anıt Mezar

Mezar Anıtı, Labraunda Kutsal Alanı’nda, tapınak terasının kuzeyindeki dik yamaç üzerinde, kutsal alana hakim bir konumda yer almaktadır (fig. 12a). Son yıllarda yapılan çalışmalarda Anıt Mezar’ın temenos duvarının dışında kaldığı tespit edilmiştir¹⁰⁴. Doğu-batı doğrultulu inşa edilen anıt mezar, ön oda ile mezar odasından oluşmaktadır (fig. 12b). Yapının ön tarafı kesme bloklar ile sınırlandırılarak bir ön avlu oluşturulmuştur. Tamamı gnaystan inşa edilen yapı 7,80 m genişliğinde ve 9,70 m uzunluğundadır. Ön avlu ile birlikte yapının toplam uzunluğu 13,50 m’yi bulmaktadır¹⁰⁵. Ön odanın her iki yanında taş levhaların dik yerleştirilmesiyle oluşturulmuş lahitler vardır. Mezar odasında ise yekpare taştan oyulmuş üç büyük lahit bulunmaktadır. Ön oda ile mezar odasının üstü bindirmeli tonoz ile örtülüdür. Mezar odasının üstünde, çatının altında, ağırlığı azaltmak amacıyla yapıldığı düşünülen fazla yüksek olmayan küçük bir oda vardır. Anıt mezar, yüksek bir podiyum ile dorik cepheli ikinci kata sahiptir¹⁰⁶. Mezarın ön ve arka cephesinde 8 triglif, 7 metop, her iki yan cephesinde 11 triglif, 10 metop bulunmaktadır¹⁰⁷. Üst yapıya ait mimari blokların bir kısmı güneydeki yamaçta yer alan teras duvarı üzerine tasnif edilmiştir (fig.

⁹⁶ Krischen 1944, 173-181.

⁹⁷ Willemsen 1959, 51.

⁹⁸ Kalpaxis 1986, 161-162; Waywell 1980, 5-7; Fedak 1990, 78; Webb 1996, 121; Waywell 1996, 98; Waywell 1998, 235-241; Bruns-Özgan 2002, 105; Berns 2003, 229-230; Jenkins 2006, 227-231; Jenkins 2008, 19-29.

⁹⁹ McCredie 1968, 225, fig. 4, lev. 68d; Rumscheid 1994, 51-52, kat. no. 376, lev. 202.1.

¹⁰⁰ Gider-Büyüközer 2014, 160-161. MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Samothrake Altar Court’un triglif-metop bloklarında, triglif kulağının sivri olan uç kısmı ile triglif yüzeyi arasındaki açıklık fazladır (Lehmann - Spittle 1964, 82-83, lev. 26-29). Bu yapıyla çağdaş olan Hieron’da ise kulak kepçesi biraz daha küresel bir biçime sahiptir fakat yine sivri olan uç kısım triglif yüzeyine dokunmadan geri döner (Lehmann 1969, 71, 168-169, fig. 114, lev. 49-51).

¹⁰¹ Shoe 1936, 106, lev. LV.15-17, 34.

¹⁰² Karşılaştırma için bk. Shoe 1936, lev. XLI.10; Erder 1967, lev. B.1, 2.

¹⁰³ Gider-Büyüközer 2013, 621-627.

¹⁰⁴ Hellström - Karlsson 2005, 76.

¹⁰⁵ Hellström 2007, 135.

¹⁰⁶ Henry 2014, 78, fig. 10.

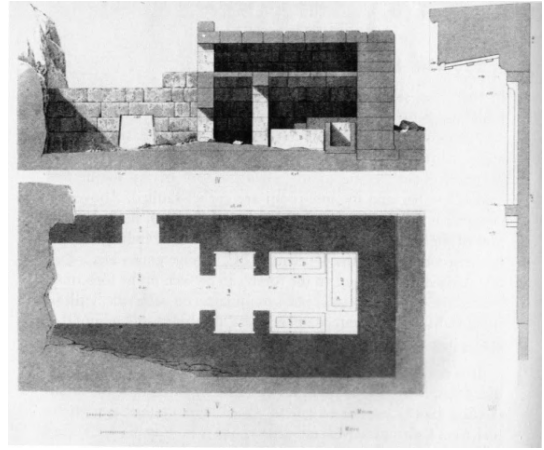
¹⁰⁷ Hellström 1992, 156.

12a). 1990 yılında yapılan kazılarda toplam 23 blok kaydedilmiş, 2012 yılındaki çalışmalarda ise bu sayıya 15 blok daha eklenmiştir¹⁰⁸.

Son yıllarda mezar O. Henry tarafından kazılarak, yeniden değerlendirilmiştir¹⁰⁹. Bu son çalışmada anıt mezarın sadece kutsal alana bakan güney cephesinde dorik cephe düzenlemesinin yer aldığı önerilmiştir. Ayrıca mezarın güney cephesinde kült için oluşturulmuş Π şekilli bir düzenleme tespit edilmiştir. Burada yapılan kazı çalışmalarında alanın MÖ 4. yüzyıl sonları-3. yüzyıl başlarından itibaren Geç Hellenistik Dönem'e kadar kullanım gördüğü belirlenmiştir.

Figür 12a: Labraunda Anıt Mezar'ın mevcut durumu

Figür 12b: Anıt Mezar'ın planı (Hellström 2007, 136)

Anıt mezarın kime ait olduğu belli değildir. Bazı araştırmacılar Idrieus'un olabileceğini düşünmektedir¹¹⁰. Ancak Idrieus'un Labraunda'da inşa ettirdiği tüm yapıların mermer olduğu göz önüne alındığında, en azından anıt mezarın mimari bloklarının mermer olması beklenmektedir. Bu nedenle yapının Labraunda'da Maussollos ve Idrieus'tan sonraki en önemli şahsiyetler olan rahip ailesinin bireyleri için inşa edilmiş olabileceği önerilmektedir¹¹¹. Bir diğer görüş ise mezarı inşa ettirenlerin Hyssaldomos veya Hekatomnos olduğu yönündedir¹¹². Araştırmacıların bir kısmı yapının MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiğini önerse de¹¹³ genel olarak kabul edilen inşa tarihi MÖ 4. yüzyılın 2. yarısıdır¹¹⁴. O. Henry, duvarların inşa tekniğinde görülen detaylar nedeniyle anıt mezarın Erken Hekatomnidler Dönemi'nde inşa edildiğini düşünmekte, mezarın dorik cephesinin ise mezar odasının inşasından hemen sonra, aceleyle yapıldığını ve anıt mezarın güney cephesinde açığa çıkan Π şekilli düzenlemenin stratigrafisi nedeniyle de dorik cephenin MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başlarına tarihlendiğini önermektedir¹¹⁵.

Labraunda Anıt Mezar'ın mevcut arşitrav bloklarından ikisi, triglif-metop bloklarından ise biri köşe bloğudur. Bu da yapının dorik cephesinin hem güneydoğu köşede hem de güneybatı köşede dönüş yaptığının göstergesidir. Mimari blokların stil özellikleri ve oranlarının özellikle Idrieus Dönemi yapılarıyla büyük yakınlığı, anıt mezarın MÖ 4. yüzyılın 2. yarısında inşa edilmiş olabileceği düşüncesinin daha kabul edilebilir olduğunu göstermektedir¹¹⁶.

¹⁰⁸ Henry 2014, 78, fig. 9.

¹⁰⁹ Henry 2014, 71-85.

¹¹⁰ Fedak 1990, 76; Henry 2006, 415-432; Henry 2009, 144-148.

¹¹¹ Hellström 2007, 135.

¹¹² Newton 1863, 618-619; Carstens 2009, 384, dn. 29.

¹¹³ Carstens 2009, 384, dn. 29.

¹¹⁴ Fedak 1990, 76; Henry 2006, 415-432; Hellström 2007, 135; Henry 2009, 144-148.

¹¹⁵ Henry 2014, 82-84; Henry 2017b, 359-361.

¹¹⁶ Gider-Büyükozer 2013, 646-650.

Dorik Yapılar

Amyzon Dorik Yapı

Amyzon'daki en önemli yapı, üç tarafı yaklaşık 6 m yüksekliğindeki duvarlar ile desteklenmiş dikdörtgen biçimindeki bir teras üzerinde yer alan Artemis Kutsal Alanı'dır. Kutsal alana ulaşım, doğu teras duvarı üzerindeki distylos in antis planlı propylondan sağlanmaktadır. Tapınakta 1949 yılında J. Robert ve L. Robert tarafından kazı yapılmış, 1950 yılında R. Martin de ekibe dahil olmuştur¹¹⁷. Bu çalışmalarda araştırmacılar, iki farklı profile sahip dor başlıkları, triglif-metop blokları ile dorik köşe korniş bulmuşlar, bu nedenle tapınağın dor düzeninde inşa edildiğini ileri sürmüşlerdir¹¹⁸. Triglif-metop genişliklerinden hareketle de tapınağın 7,95 m genişliğindeki ön cephesine 11 triglif, 10 metop yerleştirilmiş olabileceğini önermişlerdir. Buna göre merkezi aksial aralığa dört, her iki yandaki aksial aralıklara ise üç metop düşmektedir. P. Hellström ise tapınağın ion düzeninde inşa edildiğini, triglif-metop bloklarının propylona ait olabileceğini ileri sürmekte ve 7,45 m genişliğindeki propylon için her bir aksial aralığa üç metop, cephenin tamamına ise 10 triglif, 9 metop işlenmiş olabileceği önerisinde bulunmaktadır¹¹⁹. Bloklardan bir tanesinin köşe triglif-metop bloğu olduğunu dikkat çekerek bunun propylonun ya da tapınağın iç cephesine ait olabileceğini yazmıştır. Bunun yanı sıra tüm triglif-metop bloklarının tapınak terasındaki stoalara ait olabileceğini de belirtmiştir.

Tapınak terasının güneybatısını sınırlandıran geç dönem duvar kalıntısının çevresinde, birbirlerine yakın mesafede bulunmuş köşe triglifi ile dorik köşe korniş yer almaktadır. Yine aynı alanda iki triglif-metop bloğu vardır (fig. 13). Propylonun yakın çevresinde ise biri iç cepheye ait iki triglif-metop bloğu tespit edilebilmiştir (fig. 14).

Figür 13: Kutsal alanda bulunan triglif-metoplar

Figür 14: İç cepheye ait triglif-metop bloğu

R. Martin, dor başlıklarının profillerinden hareketle yapıyı MÖ 4.-3. yüzyıla tarihlemektedir¹²⁰. P. Hellström, yüzeyinde Idrieus'a ithaf yazıtının bulunduğu ionik arşitravin tapınağa ait olduğunu ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra propylonun planı ve propylona ulaşımı sağlayan, yaklaşık 20 basamaktan oluşan, geniş ve yüksek merdiven mimarisinin Labraunda'nın her iki propylonu ile aynı olduğunu, bu nedenle bu iki yapının Idrieus Dönemi'nde inşa edildiğini önermektedir¹²¹. Tarafımızdan yapılan çalışmalarda

¹¹⁷ Bu çalışmaların ön raporları L. Robert tarafından yayınlanmıştır (Robert 1948, 429-432; Robert 1949, 304-306; Robert 1953, 403-415). Daha sonra bu alandaki çalışmalarda elde edilen veriler, J. Robert ve L. Robert tarafından bir kitapta toplanmıştır (Robert – Robert 1983). Bu yayında daha çok yazıtlar üzerinde durulmuş, mimariye pek değinilmemiştir.

¹¹⁸ Robert 1949, 304; Robert 1953, 409; Laumonier 1958, 430; Martin 1978, 493-505; Robert – Robert 1983, 76; Martin 1987, 191.

¹¹⁹ Hellström 2009, 274-277.

¹²⁰ Martin 1987, 191.

¹²¹ Hellström 2009, 274-277.

dorik mimari bloklar stil özellikleri bakımından değerlendirilmiştir¹²². Amyzon Dorik Yapı'nın geison-simasında, geison soffitini oluşturan kyma reversa profilinin biçimi Labraunda Andron B ile Andron A'nın triglif-metop bloklarında, metop tacı olarak kullanılan kyma reversa profiliyle büyük benzerlik içindedir¹²³. Geison tacını oluşturan, ovolulu şahin gagası profilinde alt kavisin başlangıcı dışa doğru hafif çıkıntılı bir faskia ile belirlenmiştir. L. T. Shoe tarafından yapılan tipolojide Form IV'ü oluşturan bu tip şahin gagası profili, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış¹²⁴ ve Karia Bölgesi'nde özellikle Labraunda'daki dorik yapılarda çalışılmıştır¹²⁵. Bunun yanı sıra yüksek işlenen mutulus ve guttae, sima profilinin biçimi ve geisonun oranları da Amyzon Dorik Yapı'yı Labraunda yapılarına yaklaştırmaktadır. Bu nedenle yapı, MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı içinde değerlendirilmiştir¹²⁶.

Iasos Dorik Yapı A

Iasos'ta Agoranın Doğu Stoası'nın kuzeydoğusundaki terasta bir arşitrav ve triglif metop bloğu, hemen alt taraftaki kazısı yapılan alanda dorik geison bloğu görülmüş ve ölçülerinden hareketle bunların aynı yapıya ait olduğu tespit edilmiştir. Agoranın güneydoğu köşesine yakın alanda bulunan bir triglif-metop bloğu da aynı yapıya aittir (fig. 15). Malzemelerin farklı yerlerde bulunması, sonraki dönemlerde taşındığına işaret etmektedir. Kazıcılar tarafından, farklı yerlerde ve az sayıda bulunan bu malzemelerin ait olduğu yapı ve dönemi ile ilgili herhangi bir öneride bulunulmamıştır. Tarafımızdan yapılan çalışmalarda aynı yapıya ait olduğu tespit edilen bu mimari bloklar "Dorik Yapı A" başlığı altında değerlendirilmiştir¹²⁷.

Iasos Dorik Yapı A'nın friz bloklarında triglif taeniası kanonik biçimde iken, metop taeniası kyma reversa profilinden oluşmaktadır. Genişliği yüksekliğine eşit olan kyma reversa profilinin alt kavis belirgin fakat küçük, üst kavis ise oldukça geniş olup, kuvvetlice ileri doğru uzanmaktadır. Bu tip kyma reversa profilinin en yakın benzeri, Halikarnassos Mausoleumu'na ait ion başlıklarının abakusunda tespit edilmiştir¹²⁸. Metop taeniasının kyma reversadan oluşması, kyma reversa profilinin biçimi ve triglif kulaklarının Labraunda Andron B ve Andron A'da olduğu gibi delik işlenmiş olması, triglif-metop bloklarının Labraunda yapılarının etkisinde kaldığının göstergesidir. Iasos Dorik Yapı A'nın geison bloğunda görülen stil özellikleri de Labraunda etkisini kanıtlayan bir diğer önemli unsurdur. Söz konusu blokta geison soffitinin işlenmemiş olması, bu dönemde sadece andronlarda görülen bir uygulamadır¹²⁹.

Iasos antik kentinde son yıllarda elde edilen bulgular, Hekatomnidler Dönemi'nin kente önemli değişiklikler getirdiğini ve satrap ailesiyle ilişkinin çok yoğun olduğunu ortaya koymaktadır¹³⁰. Agorada yapılan kazı çalışmalarında, Hekatomnid ailesine adanmış bir anıt ile bir yapı kalıntısı açığa çıkmıştır. Doğu Stoa'da bulunan yapı kalıntısının dört bloğu üzerine kazınmış bazı kararnameler, yapının "Maussolleion" olarak adlandırıldığını ve MÖ

¹²² Gider-Büyüközer 2013, 484-488.

¹²³ Karşılaştırma için bk. Hellström - Thieme 1981, fig. 13. Ayrıca bu tip profil MÖ 308-285 yıllarına tarihlenen Delos Boğalar Anıtı'nda da görülmektedir (Shoe 1936, lev. XXXI.39; Erder 1967, lev. H.15).

¹²⁴ Shoe 1936, 106.

¹²⁵ Labraunda Andron B, Labraunda Andron A ve Labraunda Dorik Yapı, bu tip profilin görüldüğü yapılardır (Hellström - Thieme 1981, 58-70, fig. 18; 71-74, fig. 26; Hellström 1987, 159-160, fig. 8; Thieme 1989, 87-88, fig. 12).

¹²⁶ Gider-Büyüközer 2013, 484-488.

¹²⁷ Gider-Büyüközer 2013, 576-580.

¹²⁸ Shoe 1936, 81, lev. XXVI.24; Erder 1967, 116-117, lev. F.26.

¹²⁹ Geison soffitinin işlenmemesi, MÖ 6. ve 5. yüzyıllardaki dorik yapılarda görülen eski bir geleneğin yansımasıdır (Shoe 1936, 168).

¹³⁰ Maddoli 2010, 123-131; Berti 2012, 101-106; Fabiani 2015a, 49-74; Fabiani 2015b, 186-188; Masturzo 2015, 27-61; Nafissi 2015a, 21-41; Nafissi 2015b, 63-99.

4. yüzyıla tarihlendiğini göstermektedir¹³¹. Giriş kısmı ile her iki yandaki anta bloklarının bir kısmının sağlam olarak bulunduğu yapının (fig. 16), daha sonraki bir dönemde yakınlardaki bir alandan buraya taşındığı ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde Mısır tanrılarına adanmış bir kutsal alan olarak kullanıldığı düşünülmektedir¹³². Bu nedenle yapının orijinal şekli ve ölçüleri net değildir.

Yapının mevcut durumunda giriş kısmı 3,25 metredir. Girişin her iki yanındaki anta blokları duvar blokları ile birlikte işlenmiştir. Sol antanın beş bloğu, sağ antanın ise üç bloğu in situ bulunmuştur. Büyük boyutlu kireçtaşı stylobat bloklarının yüzeyinde sütun ve antaların anathyrosis izleri görülebilmektedir. Daha önceki yıllarda agorada yapılan kazılarda bu anıta ait bloklar bulunmuş ve Balık Pazarı'nda koruma altına alınmıştır. İasos Dorik Yapı A'nın mimari elemanlarının yanı sıra, kazı çalışmalarında bulunan anta kaideleri ile bezemesiz anta başlığının profil biçimi de andronlar ile aynıdır¹³³. Bu benzerlikler, İasos'ta andronların etkisinde yapılmış bir yapının varlığını düşündürmektedir. Labraunda'daki andronlarda triglifler 0,35-0,38 m, metoplar ise 0,55-0,58 m genişliğinde olup, ön cepheye 13 triglif, 12 metop yerleştirilmiştir. Dorik Yapı A'nın da benzer düzenlemeye sahip olduğunu varsayarsak, yapının ön cephe genişliği 9,40 m'yi bulmaktadır (triglif genişliği 0,303 m, metop genişliği 0,455 m). Hem Dorik Yapı A'ya ait mimari blokların hem de "Maussolleion" yapı kalıntısının Doğu Stoa'da bulunması, bunların aynı yapıya ait olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Yapının, Maussollos'un ölümü (353/2) ile MÖ 4. yüzyılın son çeyreği arasında inşa edildiği düşünülmektedir. Mimari blokların stil özellikleri de aynı tarihlere işaret etmektedir. Dorik Yapı A'ya ait mimari bloklar ile "Maussolleion" arasındaki bağlantı ancak detaylı bir arazi çalışması sonucu kesinlik kazanacaktır.

Figür 15: İasos'ta bulunan triglif-metop bloğu

Figür 16: İasos "Maussolleion" (Baldoni 2013, fig. 2)

Labraunda Dorik Yapı

Güney Propylon'un birkaç metre doğusunda yer alan yapı, kuzey-güney doğrultulu inşa edilmiştir. Kareye yakın dörtgen planlı yapının kuzeye bakan ön cephesi 8,21 m genişliğindedir ve buraya dört adet dorik sütun yerleştirilmiştir (fig. 17a). Sütunların alt tamburları mevcut olup, yüzeyleri yivlidir. Kazı çalışmalarında bulunan iki dor başlığı parçasının boyun kısmının dorik yivli işlenmiş olması nedeniyle yapının bitirilemediği düşünülmektedir¹³⁴. Ancak sütun yüzyelerinin perdahlanmış olması, bunların işçiliğinin tamamlandığının göstergesidir. Bu nedenle Dorik Yapı'nın sütunları Pergamon Athena ve Priene Demeter Tapınağı'nda olduğu gibi yivsiz işlenmiş, sadece başlıkların boyun kısmı yivlendirmiştir. Mevcut veriler, aksial aralığın 1,59 m belirlendiğini göstermektedir. Üst

¹³¹ Maddoli 2007, 11-13; Nafissi 2010, 99-101; Berti 2011, 300-301; Baldoni 2013, 7-10, fig. 2-4; Fabiani - Nafissi 2013, 51-52; Baldoni 2014, 373-376, fig. 6-9.

¹³² Baldoni 2014, 369-383.

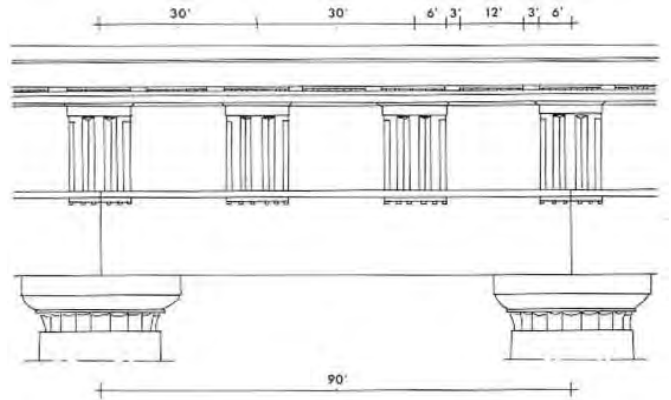
¹³³ Karşılaştırma için bk. Hellström - Thieme 1981, fig. 13; Baldoni 2014, fig. 9.

¹³⁴ Hellström 1985a, 162-164; Hellström 1987, 159-160; Hellström 2007, 74-75.

yapıda dorik arşitrav, triglif-metop frizi ve dorik geison-sima yer almaktadır (fig. 17b). Yapıda bulunan iki başlık parçasından biri erken stil özelliklerine sahip iken, diğer başlık parçasında daha geç stil özellikleri tespit edilmiştir. Bu da Dorik Yapı'nın ön cephesinde tamirat evresinin varlığına işaret etmektedir. Arşitravların alt yüzeyine dikdörtgen biçimli, gömme panel şeklinde soffit işlenmiştir. Orijinalinde dorik bir çeşme olduğu düşünülen bu yapı, Roma Dönemi'nde Doğu Hamam'a dahil edilmiştir¹³⁵. Kazı çalışmalarında, iç mekanda bulunan bir yazıtlı blok parçasından hareketle yapı Idrieus Dönemi'ne (MÖ 351-344) tarihlendirilmiştir¹³⁶.

Figür 17a: Labraunda Dorik Yapı'nın mevcut durumu

Figür 17b: Dorik Yapı'nın restitüsyonu(Thieme 1989, fig. 12)

Diğer Yapılar

Oikoi Binası

Labraunda'daki tapınak terasında, Zeus Tapınağı'nın batısında yer alan yapı, arşitrav blokları yüzeyindeki yazıttan hareketle "Oikoi Binası" olarak adlandırılmış ve Idrieus tarafından Zeus Labraundos'a ithaf edildiği belirlenmiştir¹³⁷. Oikoi, ön tarafında bulunan bir sundurma ile gerisindeki iki mekandan oluşmaktadır. Yapının işlevi net olmamakla birlikte, kutsal alan rahiplerinin kullandığı bir yapı, arşiv, prytaneion, tanrıya sunulan değerli hediyelerin saklandığı hazine dairesi ya da stoa olabileceği önerilmektedir¹³⁸.

Oikoi'nin duvarları yerel gneytan, dorik ön cephe düzenlemesi mermerden inşa edilmiştir (fig. 18a). Yapıya geçişi sağlayan 13 m genişliğindeki sundurma bir ön oda görevindedir. Sundurmanın ön tarafında, antalar arasına yerleştirilmiş dört adet sütun vardır. Sütunların yanlarında ve anta blokları yüzeyinde yer alan yuvalar, sütunların arasının kapatıldığını ve binaya yalnızca ortadaki iki sütun arasında bırakılan açıklıktan girilebildiğini göstermektedir.

Ön cephede yer alan sütunlar ionik yivli işlenmiş, dört tamburdan oluşmaktadır. Başlığı ile birlikte sütun yüksekliği 4,33 m'ye ulaşmaktadır. Üst yapıda kullanılan dorik arşitrav bloklarının ön yüzünde, birleşme yerlerine açılmış kırlangıç kuyruğu şeklinde yuvalar vardır. Bloklar üstten birbirlerine kenetler ile bağlandığından, bunların kenet yuvası olamayacağı dikkate alınarak, bu yuvalara, Zeus Labraundos'un simgesi olan çift ağızlı balta şeklinde madeni süsler yerleştirildiği düşünülmektedir¹³⁹. Arşitravların alt yüzeyine dikdörtgen biçimli, gömme panel şeklinde soffit işlenmiştir.

¹³⁵ Hellström 1985a, 162-164, fig. 11; Hellström 1987, 159-160, fig. 3-8; Thieme 1989, 87-88, fig. 12; Hellström 1991, 300-308; Hellström 2007, 74-75; Henry *et al.* 2017, 250-255.

¹³⁶ Crampa 1972, 17-20, no. 19.

¹³⁷ Crampa 1972, no. 17 ve 21; Hellström 1985a, 154; Rumscheid 1994, 22; Hellström 2007, 121; Umholtz 2016, 402.

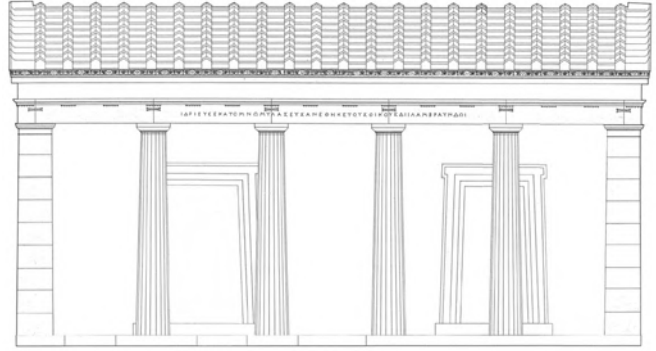
¹³⁸ Hellström 1987, 158-159; Hellström 1994, 44-46; Hellström 2007, 123-125.

¹³⁹ Hellström 1985a, 159-160; Hellström 1985b, 131-133.

Yazıtlı arşitrav blokları üzerinde klasik dor düzeninde olması gereken triglif-metop frizi yoktur (fig. 18b). Bunun yerine yüzeyi boya bezemeli düz mermer bloklardan oluşan bir frizin kullanıldığı düşünülmektedir. Frizin üstünde yer alması gereken dorik korniş yerine ise mutulussuz ionik korniş blokları kullanılmıştır. Sima profili üzerinde aslan başı şeklinde çörtenler bulunmaktadır. Kazı çalışmalarında bulunan sima parçaları üzerinde tespit edilen solmuş boya kalıntıları, çörtenler arasında kalan boşluklara boya ile lotus-palmet örgesi işlendiğinin göstergesidir. Yapının çatısı semer dam biçimli olup, öne doğru eğimlidir. Kısa kenarlarında düz alınlıklar bulunmaktadır¹⁴⁰.

Figür 18a: Labraunda Oikoi Binası'nın mevcut durumu

Figür 18b: Oikoi Binası'nın restitüsyonu (Henry 2017a, fig. 5)

Mylasa Hekatomneion Propylonu

Milas'ta, 2010 yılındaki kaçak kazılar sonucu Hisarbaşı tepesinin doğu yamacında, 90 x 110 m büyüklüğündeki bir teras üzerine inşa edilmiş, 30 x 36 m boyutlarındaki bir podyuma sahip anıt mezar tespit edilmiştir. Milas Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında ve farklı üniversitelerden bilim insanlarının katılımıyla oluşturulan bir bilim heyeti tarafından kazı çalışmaları sürdürülen bu alandaki anıt mezarın Mausoleum'un öncüsü olduğu kabul edilmektedir. Anıt mezar hem tasarımı, hem boyutu, hem de detay işçilikleri bakımından Mausoleum'a oldukça benzerdir¹⁴¹. F. Rumscheid, söz konusu anıtın Maussollos'un satraplığının erken döneminde inşasına başlanmış ve Karia başkentinin Mylasa'dan Halikarnassos'a taşınması nedeniyle yarım bırakılmış bir "proto-Mausoleum" olabileceğini önermiştir¹⁴². Kazıları yürüten araştırmacılar ise mezarın Hekatomnos'a ait olduğu görüşündedir.

Hekatomnos Kutsal Alanı'nın doğu duvarı üzerine, anıt mezarın karşısına gelecek şekilde H formu, amphidistilos in antis planlı bir propylon inşa edilmiştir¹⁴³. Ön cepheden 11 basamak ile çıkılan yapıda, doğu-batı doğrultulu paralel duvarlar arasına kuzey-güney doğrultulu üçüncü duvar eklenmiş olup, bu duvar üzerinde üç kapı açıklığı yer almaktadır. Dor düzeninde inşa edilen yapının cephesinde her bir aksial aralığa 3 metop yerleştirilmiştir.

Anıt mezarın Hekatomnos ya da Maussollos ile bağlantısından yola çıkılarak, propylonun inşası da MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı içindeki imar faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilir. Ancak anıt mezarın bitirilememiş olması, kutsal alandaki imar faaliyetlerinin uzun yıllar devam ettiğinin göstergesidir.

¹⁴⁰ Yapının mimari düzenlemesi için bk. Hellström 1985a, 159-160, fig. 6-9; Hellström 1985b, 131-133, fig. 1-3; Hellström 1987, 158-159; Thieme 1989, 85-86, fig. 7; Hellström 1990, 243; Hellström 1994, 45-46; Hellström 2007, 119-125.

¹⁴¹ Rumscheid 2010; Henry 2017b, 361-364.

¹⁴² Rumscheid 2010.

¹⁴³ Carpenter 1970, 1.

Stilistik Değerlendirme

Sütun Tamburları

MÖ 4. yüzyıl yapılarının sütunları, yivlerinin biçimi bakımından farklılık göstermektedir. Bu evrede, Anadolu'da Arkaik Dönem'den itibaren bilinen ve "dorik yiv" olarak adlandırabileceğimiz, yivlerin içbükey kavisli, arrislerin sivri işlendiği sütun tamburları (tip St1a¹⁴⁴) vardır. Miletos Liman Stoası'nın sütunlarında görülen bu tip yivler adalardaki 4. yüzyıl yapılarından Rhodos Apollon Eretimos Tapınağı, Rhodos Apollon Pythios Tapınağı ve Ialysos Dorik Çeşme'de çalışılmıştır. Apollon Pythios Tapınağı'nda 20 yiv yerine, ionik sütunlarda olduğu gibi 24 yiv işlenmiştir¹⁴⁵.

Bu dönem yapılarında görülen bir diğer tipte, yivler yayvan, içbükey kavisli, arrisler sivri ve belirgindir (tip St1b¹⁴⁶). Bunların kanonik dorik yivden farkı, yivlerin yayvan işlenmesidir¹⁴⁷ (fig. 19). Bu tip yivler Kıta Yunanistan'da MÖ 5. yüzyılın 2. yarısında ortaya çıkmış¹⁴⁸ ve MÖ 4. yüzyılda inşa edilen Delphi Tholos, Tegea Athena Alea, Nemea Zeus Tapınağı ve Epidauros Tholos¹⁴⁹ gibi pek çok önemli yapıda kullanılmıştır. Anadolu'da MÖ 4. yüzyılda sadece Knidos Dor Tapınağı'nda uygulanan bu tip yivler, MÖ 3. yüzyıldan itibaren özellikle kıyı şeridi ve adalarda yoğunlaşmaktadır¹⁵⁰.

MÖ 4. yüzyılda Anadolu'da ilk kez ionik yivli dor sütunları da kullanılmaya başlanmıştır (tip St3a¹⁵¹). Vitruvius (III, 5, 14) tarafından ion düzeni için önerilen bu tip sütunlarda yivler içbükey kavisli, arrisler bant şeklindedir. Ion sütunlarında 24 yiv olmasına karşın, ionik yivli dor sütunları 20 yivlidir. Bunun yanı sıra ion sütunlarında yivler oldukça derin, dor sütunlarında ise daha sığdır. Arkaik kökenli¹⁵² olan bu uygulamanın Anadolu'daki en erken örneği, MÖ 351-344 yıllarına tarihlenen Labraunda Oikoi Binası'dır¹⁵³ (fig. 20). Bu yapıda, 0,025 m derinliğinde olan yivlerin arasında, 0,008 m genişliğinde düz yüzeyli arrisler bulunmaktadır. Yiv derinlikleri kanonik dor yivinden fazla ve arrisler ion sütunlarında olduğu gibi düz yüzeyli şeritler şeklinde işlenmiştir.

Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'nın sütunları gneytan işlenmiş olup, yapının güneydoğu köşesinde in situ durumda korunan sütun tamburunda görüldüğü üzere yüzeyi sıvanmıştır¹⁵⁴. Knidos Dor Tapınağı'nın poros taşından yapılan sütun tamburları ile triglif-

¹⁴⁴ Gider-Büyüközer 2013, 28-29, fig. 8.

¹⁴⁵ Hoepfner 1999, 54-58, lev. 13b. Perge Dor Tapınağı'nın ionik yivli dor sütunlarında da 24 yiv uygulanmıştır (Mansel 1970, 169-170, fig. 5). Buna karşın ion düzeninde inşa edilen Knidos Propylonu'nun sütunları ise 20 yivlidir (Rumscheid 1994, 301. Yapı için bk. Bankel 2009, 2-18).

¹⁴⁶ Gider-Büyüközer 2013, 30, fig. 9.

¹⁴⁷ Bu tip yivler H. Bankel tarafından "*korbbogenförmigen Querschnitts*" olarak tanımlanmıştır. Bk. Bankel 2004, 104, dn. 12.

¹⁴⁸ Bu tip yivlerin görüldüğü en erken yapılar Rhamnous Nemesis Tapınağı (Miles 1989, 226-227, lev. 37) ile Thorikos Double Stoa'dır (Dinsmoor 1982, 415-418, fig. 25, lev. 96a; Miles 2015, 170-171, fig. 15.9).

¹⁴⁹ Charbonneau 1925, 25, lev. 4, 9 (*Delphi Tholos*); Dugas et al. 1924, 18-20, lev. 34-37 (*Tegea*); Clemmensen - Vallois 1925, 1-20 (*Nemea*); Roux 1961, 140, fig. 31 (*Epidauros Tholos*).

¹⁵⁰ Gider-Büyüközer 2019. Bodrum Müzesi'nde korunan ve stil özellikleri bakımından MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen dor başlığının boyun kısmında yivler oldukça sığ işlenmiş buna karşın arrisler dışa doğru belirginleştirilmiştir (Gider-Büyüközer, 2013, 531-533, fig. 170a-b). Tip St1b grubunda değerlendirilen bu başlık, gelecekte bu tip yivlere sahip örneklerin sayısında artış olacağının habercisidir.

¹⁵¹ Gider-Büyüközer 2013, 35-39, fig. 11.

¹⁵² Dor sütunlarında ionik yivin kullanılması ilk olarak Arkaik Dönem'de Sicilya'da ortaya çıkmıştır. MÖ 6. yüzyıl ortasına tarihlenen Selinus F Tapınağı'nın pronaos sütunları, ionik yivin görüldüğü ilk dor sütunlarıdır (Perrot - Chipiez 1898, 430, fig. 219). Bu döneme ait bir diğer örnek Selinus G Tapınağı (Mertens 1984, lev. 71.4-5) ile Olympia'daki Syrakusalılar'ın Hazine Dairesi'dir (Dyer 1906, 73-76, fig. 12). Ionik yivli dorik sütunlar Klasik Dönem'de yine Sicilya'da bulunan Akragas Zeus Tapınağı'nda çalışılmıştır (Koldewey - Puchstein 1899, 162). G. Roux, ionik yivli sütunların Thasos'da da bulunduğundan bahsetmektedir (Roux 1952, 171).

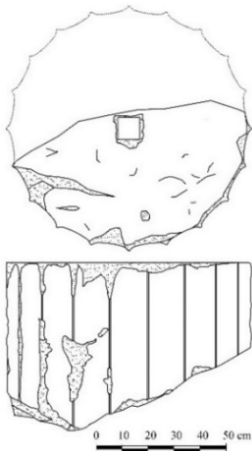
¹⁵³ Hellström 1985b, 132; Gider-Büyüközer 2013, 35-39, 637-641.

¹⁵⁴ Ateslier 2014, 250, fig. 13.

metop bloğunun yüzeyinde sıva kalıntıları vardır. Benzer şekilde Rhodos Apollon Pythios Tapınağı'nın yerel kumtaşından oluşan sütunlarının yanı sıra üst yapı elemanlarının da yüzeyi sıvalıdır¹⁵⁵. Bu işçilik Labraunda'daki andronların gnays duvar bloklarında da tespit edilmiştir. Ancak Alabanda örneği yivlerinin işlenmemiş olması bakımından hem Knidos hem de Rhodos örneklerinden ayrılmaktadır.

Anadolu ve yakın çevresindeki MÖ 4 yüzyıl yapılarında kanonik dorik yiv kadar tercih edilen bir diğer tipte, sütunun stylobat yüzeyine dokunduğu kısımda yaklaşık 0,8-0,15 m'lik bölümü ile başlığın boyun kısmı yivlendirilmiş, geri kalan yüzeyinin tamamı bosajlı bırakılmıştır (tip St5a¹⁵⁶). Knidos Aslanlı Mezar'ın sütunlarının alt kısımda 0,11 m'lik bölümünde yivler işlenmiş, devamındaki 0,05 m'lik bölüm perdahlanmış, tamburun geri kalan yüzeyi bosajlı bırakılmıştır¹⁵⁷. Bosajlı sütunlar MÖ 6. yüzyıldan itibaren bilinmektedir ve bunların tamamı inşası bitmeyen yapılara aittir¹⁵⁸. T. E. Kalpaxis, bu tip sütunların MÖ 5. yüzyılın 3. çeyreğine ait örneklerden¹⁵⁹ model alınarak mimaride yeni bir stil oluşturulduğunu aktarmakta ve bu yeni stili "Bosajlı Stil" olarak tanımlamaktadır¹⁶⁰. Nitekim bu tip sütunların alt kısmında yivler çift kademeli işlenerek perdahlanmış ve yivlerin devamında sütun yüzeyinin bir bölümü perdahlanarak bir bant oluşturulmuş, geri kalan yüzey Klasik Dönem'in bosajlı duvarlarında olduğu gibi işlenmiştir¹⁶¹. Bu durum Klasik Dönem'de moda olan duvar işçiliğinin sütunlara yansımaları olarak yorumlanabilir.

Pergamon Athena Tapınağı ile Priene Demeter Tapınağı'nda sütunların yüzeyi yivsiz olmasına karşın, başlığın boyun kısmı yivlendirilmiş fakat sütunların stylobat ile birleştiği bölümde yivler açılmamıştır. Benzer uygulama Labraunda Dorik Yapı'da da tespit edilmiştir. Üç yapıda da sütun yüzeylerinin perdahlanmış olması, bunların işçiliğinin bitirildiğine işaret etmektedir. Bu tip sütunların bosajlı stilden etkilendiği düşünülebilir.

Figür 19: Knidos Dor Tapınağı

Figür 20: Labraunda Oikoi Binası

Figür 21: Miletos Liman Stoası

¹⁵⁵ Hoepfner 1999, 54-58; Livadiotti – Rocco 1996, 14; Lippolis 2016, 111-181.

¹⁵⁶ Gider-Büyüközer 2013, 43-45, fig. 14.

¹⁵⁷ Yapının podyumunu oluşturan rektogonal bloklarla, iç cephede kullanılan duvar blokları da bosajlı stilde şekillendirilmiştir.

¹⁵⁸ Anadolu'daki Arkaik Dönem yapılarından Didyma Apollon, Ephesos Artemis, Samos Hera, Neandria Apollon ve Myus Üst Teras Tapınağı'nda bosajlı sütun tamburlarının varlığı tespit edilmiştir (Kalpaxis 1986, 68-79, lev. 5.3; 7.1-2; 9.1).

¹⁵⁹ MÖ 5. yüzyıl yapılarından Rhamnous Nemesis (Miles 1989, 226-227, lev. 37), Delos Büyük Apollon Tapınağı (Courby 1931, fig. 17, 25, 30, 62-63) ve Thorikos Dorik Sütunlu Yapı (Dinsmoor 1982, 415-416) bu tip sütunların görüldüğü yapılarıdır.

¹⁶⁰ Kalpaxis 1986, 163-164. Bu stil sadece sütunlarla sınırlı değil, krepis ve duvar blokları gibi çeşitli mimari unsurlarda da görülmektedir. Karşılaştırma için bk. Lauter 1983, 287-310.

¹⁶¹ Sütunların bu şekli Parthenon'un erken evresi, Delos Büyük Apollon Tapınağı, Rhamnous Nemesis, Thorikos Dorik Sütunlu Yapı, Eleusis Telesterionu Philo Stoası, Paros Marmara Tapınağı, Stratos Zeus Tapınağı ve Paros Archilocheion'da görülebilmektedir. Bk. Kalpaxis 1986, lev. 24.3-4, 25, 26.2, 30.1, 32.3.

MÖ 4. yüzyılda dor düzeninde görülen bir başka yenilik, kalp biçimli payelerin ilk kez mimaride kullanılmaya başlanmasıdır. MÖ geç 4. yüzyıla tarihlenen Miletos Liman Stoası'nda ortaya çıkan bu taşıyıcılar, kare biçimli bir desteğin birbirine komşu olan iki yüzüne yarım sütunların eklenmesiyle oluşturulmuştur¹⁶² (fig. 21). Dor düzeninde köşe dönüş problemine alternatif çözüm olarak geliştirilmiş olan bu biçim, genellikle birbiriyle dik açı oluşturacak şekilde birleşen stoaların iç köşesinde uygulanmıştır. Kalp şekilli payeleri oluşturan kare desteklerin ölçüsü, sütun alt çapına ve arşitrav alt genişliğine eşittir. Bu tip taşıyıcıların kullanılmasıyla köşe dönüşlerinde, aksial aralığı artırmaya ya da triglif ve metop genişliğini azaltmaya gerek kalmadan iki yarım triglif için yeterli alan oluşmaktadır¹⁶³. Kalp şekilli payeler, Batı Anadolu'da yaygın olarak kullanılmasına karşın, Pergamon yapılarında fazla tercih edilmemiştir¹⁶⁴. Benzer şekilde Kıta Yunanistan'daki mimarlar da bu uygulamayı pek benimsememişlerdir¹⁶⁵. Dor düzeninde köşe dönüş problemine alternatif olarak geliştirilen bu tip sonrasında, köşe dönüş problemi olmayan ion, korinth ve kompozit düzenine de uyarlanmıştır. Bu nedenle kalp şekilli payelerin ilk evrelerde fonksiyonel amaçlı, sonrasında görsel amaçlı kullanıldığı söylenebilir.

Dor Başlıkları

MÖ 4. yüzyıl yapılarında uygulanan dor başlıklarının çoğunluğu kanonik biçimdedir. Bunlar, düz bir abakus tablası, dışbükey kavisi fazla belirgin olmayan ekinus, trapez biçimli annuletler ve boyun kısmından oluşur (fig. 22). Bu yüzyıla ait başlıkların tamamında ekinus, abakusla birleştiği noktada içe doğru kıvrılmaktadır. Ekinus profili düz satıh şeklinde işlenen başlıklarla, ekinus kavisi çok az dışbükey kavisi başlıklar bir arada uygulanmıştır. Bu başlıklarda annuletlerin profili, ekinus profil eksenine ile aynı doğrultuda çalışılmış olup, annuletler ekinusun devamı şeklindedir. Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda farklı tipte annuletler uygulanmış olmasına karşın¹⁶⁶, Anadolu ve yakın çevresinde genellikle trapez biçimli annuletler tercih edilmiştir. MÖ 4. yüzyıl yapılarından Knidos Aslanlı Mezar ile Miletos Liman Stoası'nın başlıkları dört annuletli iken, Pergamon Athena, Priene Demeter Tapınağı, Labraunda Dorik Yapı ile Oikoi Binası'nın başlıkları üç annuletlidir. Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'na atfedilen başlıklardan bir kısmı annuletsiz, bir kısmı ise tek annuletli işlenmiş olması bakımından 4. yüzyıl örneklerinden ayrılmaktadır¹⁶⁷.

Anadolu'daki MÖ 4. yüzyıl yapılarına ait dor başlıklarının boyun kısımları farklı biçimlerde. Arkaik Dönem'de ortaya çıkan ve Klasik Dönem yapılarında kullanılmaya devam eden, yivlerin üst kısmı annuletlerden itibaren aşağıya doğru eğimli işlenmiş, arrisler de buna uygun şekillendirilmiş dor başlıkları¹⁶⁸ Knidos Aslanlı Mezar, Labraunda Dorik Yapı ve Oikoi Binası'nda uygulanmıştır. Pergamon Athena Tapınağı ile Miletos Liman Stoası'nın dor başlıklarında, dorik yivli olan boyun kısmında yivler annuletler ile birleştikten sonra aşağıya doğru eğik devam ettirilmiş, böylece yivlerin üst kısmında yarım daire biçimli

¹⁶² Kalp şekilli payeler için bk. Coulton 1966, 137-139; Büsing 1970, 61-62; Coulton 1976, 64, 135-136; Coulton 1977, 130-131, fig. 57; Rumscheid 1994, 311; Ismaelli 2009, 18-19; Gider-Büyüközer 2013, 23-27, fig. 7.

¹⁶³ Dorik yapılarda ortaya çıkan en önemli sorun, Vitruvius tarafından da dile getirilen, köşe triglif problemidir (Vitr. IV, 3, 1-2). Bu problemin nedenleri ve çözüm önerileri için bk. Coulton 1966, 132-144, fig. 1-2; Robertson 1969, 106-111, fig. 48; Büsing 1970, 61-62; Coulton 1976, 132-135; Coulton 1977, 60-64, 127-131, fig. 56-57.

¹⁶⁴ Pergamon stoalarında dönüşler daha geniş alt çapa sahip yuvarlak biçimli sütunlar ile yapılmıştır (Coulton 1976, 67-68, 136). Hükümdar Kültü Heroonu'nda bulunan ve kare biçimli desteğin olması gereken yere üçüncü yarım sütunun eklendiği örnek, Hellenistik Dönem'e ait tek yakın biçimdir (Boehringer – Krauss 1937, fig. 8, 10; ek I, lev. 42d-e).

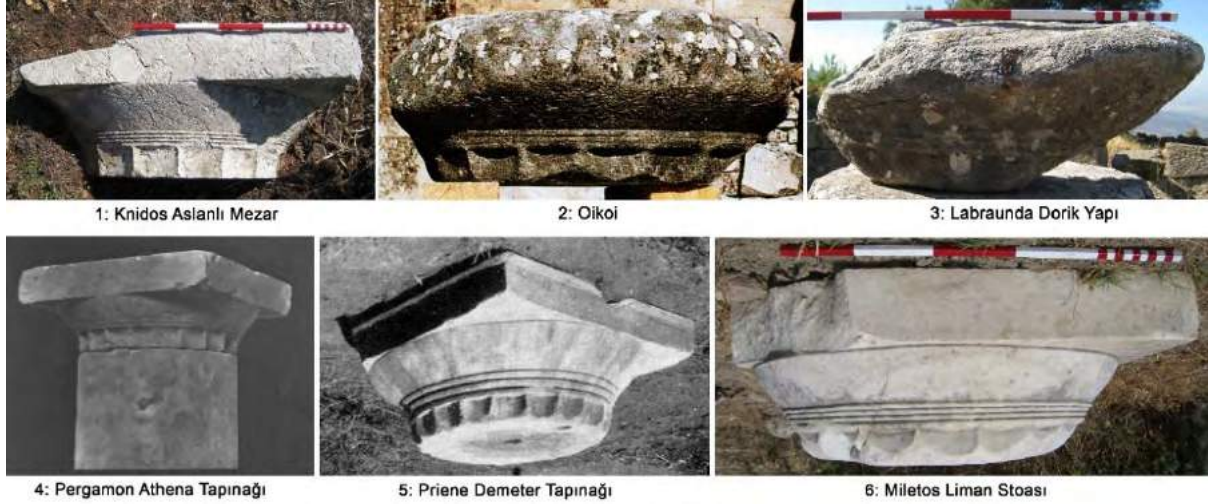
¹⁶⁵ H. Büsing Olympia Zeus Tapınağı'nın doğusunda kalp şekilli payenin varlığından bahsetse de bloğun varlığına dair herhangi bir kanıt yoktur (Büsing 1970, 59).

¹⁶⁶ Vasdaris 1987, 179-182.

¹⁶⁷ Ateslier 2014, fig. 12-13.

¹⁶⁸ Rumscheid 1994, 303 (grup 11); Gider-Büyüközer 2013, 92-93, fig. 32 (tip By1).

bezekler oluşmuştur¹⁶⁹. Priene Demeter Tapınağı'nın başlıklarında ise boyun kısmı dorik yivli işlenmiş olup, yivlerin üst kısmı düz sonlandırılmıştır¹⁷⁰. Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'nın başlıkları boyun kısmının yivsiz işlenmiş olması bakımından farklıdır. Bu tip başlıkların Anadolu'daki dorik yapılarda kullanımı Hellenistik Dönem ile birlikte başlamaktadır¹⁷¹. Alabanda başlığında boyun kısmının yivsiz işlenmiş olması, Alinda Agorası başlıklarında olduğu gibi malzemeden kaynaklı bir zorunluluk olabilir.

Figür 22: Dor başlıkları

MÖ 4. yüzyıl dor başlıklarında görülen en önemli yenilik, abakus tablasının üst sınırına eklenen taç profilidir. Ion başlıklarına özgü olan bu taç profili, MÖ 4. yüzyılda Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda ortaya çıkmıştır¹⁷². Bu tip dor başlıklarının Anadolu'daki en erken örneği Priene Demeter Tapınağı'dır. Her ne kadar Kıta Yunanistan'da ortaya çıkmış olsa da abakusu bir profil ile taçlandırılan dor başlıkları Hellenistik Dönem'de özellikle Batı Anadolu'da popüler hale gelmiştir.

Arşitravlar

Labraunda Oikoi Binası'nın arşitravları hariç tutulduğunda, MÖ 4. yüzyıl yapılarında uygulanan arşitravların biçimlerinde birlik olduğu görülmektedir. Arşitravlar fazla yüksek olmayan düz bir taenia, yüksekçe çalışılmış regula plakaları ve altı guttaedan oluşmaktadır. Knidos antik kenti ile adalardaki dorik yapılarda uygulanan konik biçimli guttae, Klasik Dönem yapılarında görülen biçimin tekrarı şeklindedir. Buna karşın Labraunda yapılarında ve Pergamon Athena Tapınağı'nda, Anadolu'da MÖ 3. yüzyılda yaygınlaşan¹⁷³ silindirik biçimli guttae tercih edilmiştir (fig. 23).

Labraunda Oikoi Binası'nda ilk kez dorik biçimdeki arşitravda taenianın üst kısmına yalın astragal ile ovolodan oluşan taç profili eklenmiştir (fig. 24). Aynı profile sahip dorik bir arşitrav bloğu Beçin'de, kalker platoda yer alan ve Denizcik olarak adlandırılan küçük bir gölün çevresinde bulunmuştur¹⁷⁴ (fig. 25). Labraunda'da ortaya çıkan ion ovolosu, Hellenistik Dönem yapılarında yerini Pergamon ovolosuna bırakmıştır. Karia Bölgesi'ndeki dorik yapılarda Labraunda'dan sonra, MÖ 2. yüzyılın ilk yarısından itibaren uygulanan bu tip arşitravlar, diğer bölgelerdeki dorik yapılarda MS 1. yüzyıldan itibaren çalışılmıştır. Bu

¹⁶⁹ Rumscheid 1994, 303 (grup 9); Gider-Büyüközer 2013, 95-96, fig. 34a-b (tip By3).

¹⁷⁰ Rumscheid 1994, 303 (grup 7); Gider-Büyüközer 2013, 96-98, fig. 35 (tip By5).

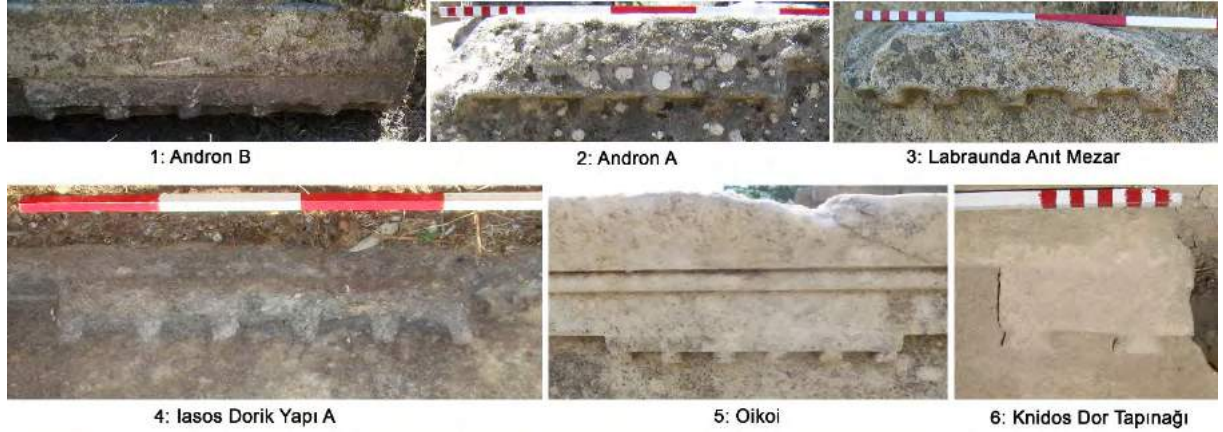
¹⁷¹ Gider-Büyüközer 2013, 106-107 (tip By13).

¹⁷² Dyggve 1960a, 123; Vasdaris 1987, 69; Rumscheid 1994, 304.

¹⁷³ Gider-Büyüközer 2013, 160-163; Gider-Büyüközer 2019.

¹⁷⁴ Rumscheid 1996, 87, fig. 7.

nedenle, taenianın devamına Pergamon ovolosundan oluşan taç profilinin işlendiği dorik arşitravlar “Karia Tipi Dor Arşitravı” olarak adlandırılmıştır¹⁷⁵.

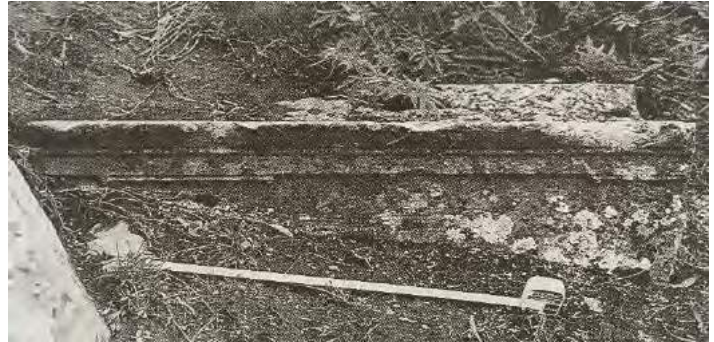

Figür 23: Arşitravlar

MÖ 4. yüzyıl dor arşitravlarında görülen en önemli yeniliklerden biri de arşitravların alt yüzeyine soffit işlenmeye başlanmasıdır. İlk örnekleri Labraunda yapılarında görülen bu moda, karışık düzen uygulamasının bir sonucudur. Soffitler, dikdörtgen biçimli, gömme panel şeklinde ve düz yüzeylidir. Bu tip soffitlerin ilk kez Labraunda’da, Idrieus Dönemi’nde inşa edilen yapılarda ortaya çıkması¹⁷⁶ ve MÖ 4. yüzyıl örneklerinin Labraunda yapılarıyla sınırlı olması nedeniyle, gömme panel şeklindeki soffitler tarafımızdan “Labraunda Tipi Soffit” olarak tanımlanmıştır¹⁷⁷.

Figür 24: Labraunda Oikoi Binası’nın arşitravı

Figür 25: Beçin / Denizcik dor arşitravı (Rumscheid 1996, fig. 7)

Dorik arşitravların stilistik değerlendirmesinde başvuru yöntemlerinden biri de oranlardır. Arşitrav yüksekliği ile taenia yüksekliği arasındaki oranlamada 1:13 ile 1:8 arasında değişen değerlerin uygulandığı görülmektedir (tab. 2). Knidos Dor Tapınağı hariç tutulduğunda, elde edilen değerler Anadolu dışındaki MÖ 4. yüzyıl yapılarıyla da uyusmaktadır¹⁷⁸. Bu nedenle MÖ 5. yüzyılda olduğu gibi, MÖ 4. yüzyıl yapılarında da fazla yüksek olmayan taenianın genel bir eğilim olduğu söylenebilir¹⁷⁹. Knidos Dor Tapınağı’nda

¹⁷⁵ Gider-Büyüközer 2013, 141-144.

¹⁷⁶ Hellström 2011, 150-151.

¹⁷⁷ Gider-Büyüközer 2013, 167, fig. 67.

¹⁷⁸ MÖ 4. yüzyıl yapılarından Delphi Tholos’ta 1:10; Olympia Metroon’da 1:10,6; Thebes Apollon Tapınağı’nda 1:11,3; Delphi Athena Pronaia III’te 1:9,8; Tegea Athena Alea Tapınağı’nda 1:10,1; Olympia Güney Stoa’da 1:9,1; Delphi Apollo Tapınağı’nın VI. evresinde 1:9; Nemea Zeus Tapınağı’nda 1:10,9; Samothrake Altar Court’ta 1:9,6; Samothrake III. Philippos-IV. Aleksandros Yapısı’nda 1:8,5; Atina Nikias Anıtı’nda 1:8,2; Olympia Leonidaion’da 1:9,25; Samothrake Hieron’da 1:8,7; Eleusis Philo Stoa’sında 1:12,7; Epidauros Artemis Tapınağı’nda 1:11,7; oranları uygulanmıştır (Lehmann – Spittle 1964, 81, dn. 81; Wescoat 2015, tab. 2).

¹⁷⁹ Taenia yüksekliğinin arşitrav yüksekliğine oranı MÖ 5. yüzyıl yapılarından Parthenon’da 1:11,93, Propylaia’da

uygulanan 1:8 oranı çağdaşı yapılarla uyuşmamaktadır. Bunun nedeninin, bloğun duvar arşitravı olmasıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Çünkü; Miletos Liman Stoası'nın sütun arşitravlarında 1:9 oranı uygulanmış iken, aynı yapının duvar arşitravlarında 1:6,5 oranı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Belevi Mausoleumu'nun duvar arşitravlarında da 1:5,4 oranı uygulanmıştır. Bu örnekler doğrultusunda duvar arşitravlarında daha yüksek taenianın tercih edildiğini söyleyebiliriz.

Arşitrav yüksekliği ile regula yüksekliği arasındaki oran oldukça değişkendir (tab. 2). 1:10,3 ile 1:34 arasında değişen değerler, Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda elde edilen 1:11,4 ile 1:32¹⁸⁰ arasında değişen değerlerle yaklaşık aynıdır. Labraunda Oikoi Binası'nda tespit edilen 1:34 oranı, arşitravın yüksekçe bir taç profiline sahip olmasıyla alakalı gibi görünse de bu oran taçsız hesaplandığında 1:28,8 değeri elde edilmiştir. Oikoi Binası'na en yakın değer, 1:32 oranı ile Samothrake Hieron'un arşitravlarında uygulanmıştır¹⁸¹. Ayrıca MÖ 299-270 yıllarına tarihlenen Samothrake Arsinoeionu'nda tespit edilen 1:25,8 oranı da yukarıda sözü edilen yapılara yakın değerdedir¹⁸².

Yapı	Arş. Yükl. T	Arş. Yükl. R	Arş. Yükl. T+R	Arş. Yükl. T+R+G	$\frac{T}{R}$	$\frac{T+R}{G}$	$\frac{T}{G}$
Labraunda Andron B	1:12,5	1:21	1:7,9	1:6,3	1:1,7	1:4	1:2,5
Labraunda Andron A	1:10,7	1:18,3	1:6,7	1:5,8	1:1,7	1:6,3	1:4
Labraunda Oikoi Binası	1:11,3	1:34	1:8,5	1:7,3	1:3	1:6	1:4,5
Labraunda Anıt Mezar	1:9,8	1:19,6	1:6,5	1:5,5	1:2	1:5	1:3,3
Iasos Dorik Yapı A	1:9	1:11,4	1:5	1:4,5	1:1,3	1:8	1:4,5
Knidos Dor Tapınağı	1:8	1:13	1:5	1:4,5	1:1,6	1:7,7	1:4,7
Pergamon Athena Tapınağı	1:12	1:15,5	1:6,8	1:5,7	1:1,3	1:5,5	1:3
Knidos Aslanlı Mezar	1:13	1:14	1:6,8	1:5,4	1:1,1	1:4	1:2,1
Miletos Liman Stoası	A	1:9	1:17,6	1:6	1:5,5	1:2	1:12,4
	B	1:9,5	1:10,3	1:5	1:4,6	1:1,1	1:15
	Duvar	1:6,5	1:17,6	1:4,7	1:4,1	1:2,7	1:6,5

Tablo 2: Arşitravların oranları

Vitruvius (IV, 3, 4), arşitrav yüksekliğini bir modül, taenia ve regulalar için modülün altıda biri oranını önermektedir. Guttaenin bu orana dahil olup olmadığı net değildir. Taenia + regula yüksekliği ile arşitrav yüksekliği arasındaki oran 1:4,7 ile 1:8,5 arasında değişmektedir (tab. 2). K. Lehmann ve D. Spittle, MÖ 4. yüzyıl yapılarında bu oranın genellikle 1:6,5 olarak uygulandığını tespit etmiştir¹⁸³. Labraunda Andron A, Labraunda Anıt Mezar, Pergamon Athena Tapınağı ve Knidos Aslanlı Mezar'da bu orana yakın değerler elde edilmiştir. 1:5 oranının uygulandığı Iasos Dorik Yapı A, Knidos Dor Tapınağı ve Miletos Liman Stoası (B), yüzyılın ilk yarısına tarihlenen yapılardan 1:5,4 oranına sahip Olympia'daki Metroon ve 1:5,2 oranına sahip Megalopolis Thersilionu ile uyumludur. Stilistik açıdan MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen Samothrake Altar Court'ta da 1:5,42 oranı tespit edilmiştir. Labraunda Andron B'nin arşitravlarında elde edilen değerler Nemea Zeus Tapınağı (1:7), Samothrake Hieron (1:7,11) ve Eleusis Philo Stoası'nın (1:7,24) oranlarından biraz daha yüksektir. Oikoi Binası'nın 1:8,5 oranı tek örnektir. Bunun nedeni de

1:12,63 (merkez) ve 1:10,52 (yan cephe), Hephaisteion'da 1:10,97, Sounion Poseidon Tapınağı'nda 1:11,58, Rhamnous Nemesis Tapınağı'nda 1:12,33, Bassai Apollon Tapınağı'nda ise 1:9,76'dır (Miles 1989, 169, tab. 3).

¹⁸⁰ Arşitrav yüksekliği ile regula yüksekliği arasındaki oran Megalopolis Thersilionu'nda 1:11,4; Samothrake Altar Court'ta 1:12,26; Olympia Metroon'da 1:15,5; Eleusis Philo Stoası'nda 1:16,84; Kyreneliler'in Hazine Dairesi'nde 1:19,1; Tegea Athena Alea Tapınağı'nda 1:19,4; Nemea Zeus Tapınağı'nda 1:19,6; Olympia Leonidaion'da 1:21,6; Olympia Güney Stoa'da 1:24,3; Samothrake Hieron'da 1:32'dir (Lehmann – Spittle 1964, 81, dn. 78).

¹⁸¹ Lehmann – Spittle 1964, 81, dn. 78.

¹⁸² Son yıllarda B. D. Wescoat tarafından yapılan bir çalışmada yapının ismi "Arsinoe Rotundası" olarak tanımlanmış ve yapının tarihi MÖ 280-270 civarı olarak verilmiştir (Wescoat 2015).

¹⁸³ Lehmann – Spittle 1964, 81, dn. 77 (Tegea Athena Alea Tapınağı'nda 1:6,6; Delphi'deki Kyreneliler'in Hazine Dairesi'nde 1:6,53; Olympia Leonidaion'da 1:6,5). Tam tersi bir oranlamada, yani taenia + regula yüksekliğinin arşitrav yüksekliğine bölünmesi ile elde edilen değerler için bk. Wescoat 2015, tab. 2.

arşitravın üst kısmını sınırlandıran astragal ve ovolodan oluşan taç profilinin varlığıdır. Çünkü bu profil yok sayıldığında oran 1:7,2'dir.

Erken dönem yapılarında taenia ile regula yüksekliği neredeyse birbirine eşit iken¹⁸⁴, MÖ 4. yüzyıldaki bazı yapılarda regulanın yüksekliği azalmıştır¹⁸⁵. Guttae yüksekliği ile taenia + regula yüksekliği arasındaki oranda elde edilen değerler (tab. 2), Kıta Yunanistan'da olduğu gibi¹⁸⁶ Anadolu'daki MÖ 4. yüzyıl mimarlarının çoğunun 1:4 ile 1:6 arasında değişen oranlarla MÖ 5. yüzyıl geleneğini devam ettirdiğini göstermektedir. MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Knidos Dor Tapınağı'nın 1:7,7 oranı ile Iasos Dorik Yapı A'nın 1:8 oranı, Samothrake'deki MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yapılarla yaklaşık aynı değerlere sahip olup, guttaenin yüksekliğini yitirmeye başladığının işaretidir. MÖ geç 4. yüzyıla tarihlenen Miletos Liman Stoası'nın arşitravlarından birinde 1:12,4, diğerinde 1:15 oranının uygulanmış olması istisnadır.

Taenia yüksekliği ile guttae yüksekliği arasındaki oranlamada elde edilen değerlerden 1:2,1 oranı ile Knidos Aslanlı Mezar ve 1:2,5 oranı ile Labraunda Andron B, guttaenin yüksek çalışılmış olması bakımından Anadolu'daki yapıların yanı sıra Kıta Yunanistan'daki çağdaşı yapılardan da ayrılmaktadır¹⁸⁷ (tab. 2). Yukarıdaki oranlamalarda elde edilen sonuçlar Anadolu'daki dorik yapılarda MÖ 4. yüzyılın 2. yarısından itibaren zaman zaman fazla yüksek olmayan guttaenin da çalışıldığını göstermektedir¹⁸⁸.

Triglif-Metop Frizi

MÖ 4. yüzyıl yapılarında uygulanan triglif-metop bloklarında, metop taeniasının yüksekliği triglif taeniasının yüksekliğinden daha azdır. Klasik Dönem yapılarında standartlaşan bu uygulama, uzun süre mimarideki yerini korumuştur¹⁸⁹. Anadolu'daki dorik yapıların çoğunluğunda triglif taeniası ile metop taeniası farklı seviyelerde işlenmiş iken, sadece Miletos Liman Stoası'nda¹⁹⁰ bir yenilik olarak, her iki taenianın aynı seviyede işlendiği görülmektedir (fig. 26-27). Kesintisiz devam eden taenia, stilistik açıdan MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Samothrake Altar Court'un dorik friz bloklarında¹⁹¹ da uygulanmıştır. Ancak son yıllarda yapılan bir çalışmada Altar Court'un MÖ 3. yüzyılın ortalarına da tarihlenebileceği düşünülmektedir¹⁹². Kesintisiz devam eden taenia uygulamasının ilk ne zaman başladığı sorusunun cevabını bulabilmek amacıyla yapı yazıtı ile tarihi kesin olarak bilinen yapılara başvurulması gerekir. MÖ 302-263 yıllarına tarihlenen Mamurt Kale Tapınağı¹⁹³ ile MÖ 299-290 yıllarına tarihlenen Miletos Antiokhos Stoası'nda¹⁹⁴

¹⁸⁴ MÖ 5. yüzyıl yapılarından Hephaisteion'da 1:1, Parthenon'da ise 1:1,5 oranı uygulanmıştır.

¹⁸⁵ Bu oran, Megalopolis Thersilionu'nda 1:1,1; Samothrake Altar Court'ta 1:1,21; Olympia'daki Metroon'da 1:1,47; Nemea Zeus Tapınağı'nda 1:1,64; Kyreneliler'in Hazine Dairesi'nde 1:1,82; Tegea Athena Alea Tapınağı'nda 1:1,92; Leonidaion 1:2,2; Eleusis Philo Stoası ile Samothrake Hieron'da 1:3,5'tir (Lehmann - Spittle 1964, 81, dn.79).

¹⁸⁶ Guttae yüksekliği ile taenia + regula yüksekliği arasındaki oran Kyreneliler'in Hazine Dairesi'nde 1:4,4; Tegea Athena Alea Tapınağı'nda 1:4,6; Olympia'daki Metroon ve Leonidaion ile Eleusis Philo Stoası'nda 1:5; Nemea Zeus Tapınağı'nda 1:6; Samothrake Hieron'da 1:7; Altar Court'ta ise 1:7,6'dır (Lehmann - Spittle 1964, 81, dn. 82).

¹⁸⁷ Taenia yüksekliği ile guttae yüksekliği arasındaki oran Anadolu dışındaki yapılardan Olympia'daki Leonidaion'da 1:3,6; Nemea Zeus Tapınağı'nda 1:3,7; Samothrake Altar Court'ta 1:4; Tegea Athena Alea Tapınağı'nda 1:4,95; Samothrake Hieron'da 1:5,35'tir (Lehmann - Spittle 1964, 81, dn. 83).

¹⁸⁸ Samothrake'deki MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yapılarda tespit edilen oranlar doğrultusunda K. Lehmann da benzer bir sonuçtan söz etmektedir (Lehmann - Spittle 1964, 81).

¹⁸⁹ Coulton 1968, 171-172; Doruk 1978, 74-75, dn. 190.

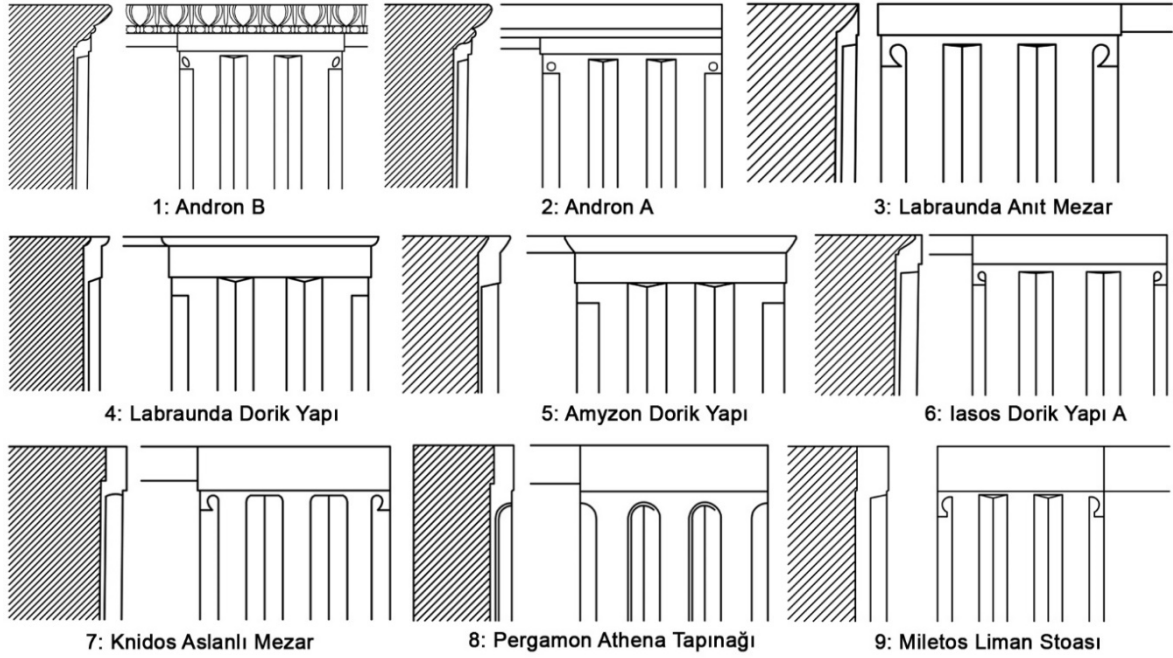
¹⁹⁰ von Gerkan 1922, 9-10, fig. 10-12. Tarihi için bk. 91.

¹⁹¹ Lehmann - Spittle 1964, 36-38, fig. 45-46, lev. 26-29. Tarihi için bk. 108.

¹⁹² B. D. Wescoat, yapının mimari özelliklerinin ve oranlarının MÖ 3. yüzyıl yapılarında da izlenebildiğini, Altar Court'un yönlendirildiği tiyatro ile ve muhtemelen 3. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Stoa ile kronolojik olarak daha uyumlu olduğunu, bu nedenle yapının MÖ 3. yüzyıl ortalarına tarihlenebileceğini önermiştir (Wescoat 2015, 125-132).

¹⁹³ Conze - Schazmann 1911, 22-24, fig. 3-4.

triglif ve metop taeniası kesintisiz devam etmektedir. Bu örnekler doğrultusunda, triglif taeniası ile metop taeniasının eşit yükseklikte işlenmesinin MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başlarında ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Mevcut örnekler, bu yeni modanın ancak MÖ 2. yüzyılda standart bir uygulama haline geldiğini göstermektedir¹⁹⁵.

Figür 26: Triglif-metoplar

Labraunda yapılarında ilk kez dikdörtgen biçimli, ince plaka şeklinde işlenen metop taeniası yerine farklı profiller tercih edilmiştir (fig. 26). Labraunda Andron B ile Andron A'da kyma reversa profilinden oluşan metop taeniası, Labraunda Anıt Mezar'da hafif dışbükey kavisli ovolo şeklindedir. Iasos Dorik Yapı A'nın friz bloklarında ise metop taeniası - andronlarda olduğu gibi- kyma reversa profili şeklindedir. Ion düzenine özgü olan bu profiller dorik friz bloklarının taçlandırılmasında da kullanılmıştır. Labraunda Andron B'ye ait friz bloklarının üst bitişine astragal ve ovolodan oluşan taç profili eklenmiş, sadece ön cepheye gelen bloklarda ise bu profillerin yüzeyine ion kymationu ve inci-boncuk dizisi işlenmiştir. Andron A'nın friz bloklarını taçlandıran astragal ve ovolo profili, Andron B ile benzerdir ancak bu yapıda bezemesizdir. Labraunda Dorik Yapı'da metop taeniası işlenmemiş, friz bloğu ince bir ovolo profili ile sonlandırılmıştır. Bu profil, metopun yanı sıra triglif taeniasının üstünde de devam ettirilmiştir. Yine Hekatomnidler Dönemi imar faaliyetleri içinde değerlendirilen Amyzon Dorik Yapı'nın friz bloklarında triglif taeniası kanonik biçimde işlenmiş iken metop taeniası işlenmemiş ve friz bloğu üstte bir taç profiliyle sınırlandırılmıştır. Taç profilinin korunan alt yarısı, bunun ovolo profili olduğunun kanıtıdır. Her ne kadar Labraunda yapılarına nazaran daha ince bir profil şeklinde olsa da, dorik frizde ovolonun kullanılması Hekatomnidler'in mimari geleneğini yansıtmaktadır.

Ovolo, ion mimarisinde, MÖ 6. yüzyıldan itibaren en çok tercih edilen profildir¹⁹⁶. Bu profil, Anadolu'daki pek çok yapıda hem arşitrav hem de friz tacı olarak kullanılmıştır. Anadolu ion mimarisinin vazgeçilmez bir unsuru olan ovolo profilinin dorik frize uyarlanması, ilk kez Labraunda yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Ionik etkili dorik friz bloklarının öncülleri olan Labraunda Andron B ile Andron A'da triglif ve metop taeniasının

¹⁹⁴ Knackfuß 1924, 31-47, fig. 39.

¹⁹⁵ Gider-Büyüközer 2013, 205-208. J. J. Coulton, triglif taeniasının daha yüksek işlendiği friz bloklarının Geç Hellenistik Dönem'e kadar kullanıldığını ileri sürmektedir (Coulton 1968, 171-172).

¹⁹⁶ Shoe 1936, 11.

devamında yer alan ovolo, bu tipin ortaya çıkmasındaki en büyük etkindir. Labraunda Andron B ile Andron A'da mimar, düzenleri karıştırarak uygulamanın yanında, metop taeniasının yerine kyma reversa profili işlemiş, bununla da yetinmeyip, triglif-metop frizini astragal ve ovolodan oluşan bir kymation ile taçlandırmıştır. Dorik frize farklı profillerin eklenmesi ilk olarak MÖ 6. yüzyılda, Güney İtalya, Sicilya ve Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda görülmektedir¹⁹⁷. Güney İtalya ve Sicilya'daki kombinasyonlar bu coğrafyaya özgü bir stil olup, Kıta Yunanistan ve Anadolu'dan bağımsız değerlendirilmelidir. Ancak, klasik dor düzeninin merkezi olarak kabul edilen Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda ionik profillerin işlenmesi istisnai uygulamalardır ve bu örneklerin tamamında profil, oldukça ince işlenmiş yalın bir astragalden oluşmaktadır. Oysa ki Labraunda yapılarında bu detay çalışma kyma reversa, astragal ve ovolodan oluşan kombinasyon ile doruk noktasına ulaşmış ve bu stil Anadolu'da yüzyıllarca kullanılmıştır. Bu nedenle ionik etkili triglif-metop bloklarının (tip TM2¹⁹⁸) öncülleri Labraunda yapılarıdır.

Figür 27: Triglif-metoplar

¹⁹⁷ MÖ 6. yüzyıla tarihlenen Olympia'daki Sikyonlular'ın Hazine Dairesi, MÖ 447-432 yıllarına tarihlenen Parthenon, MÖ 437-432 yıllarına tarihlenen Propylaea, MÖ 430-409 yıllarına tarihlenen Atina Agorası'ndaki Zeus Eleutherios Stoa'sı ve MÖ 423-410 yıllarına tarihlenen Argive Heraionu'nda dorik friz bloklarının üst kısmına ince bir astragal profili eklenmiştir (Shoe 1936, 154, 169, lev. XXIII.1-3, lev. LXXI.16-20). Megara Hyblaea'da nekropol alanında bulunan ve bugün Syracuse Müzesi'nde sergilenen triglif-metop bloklarının devamına, altta inci-boncuk bezeli astragal ile yaprak bezeli dorik kymation işlenmiştir (Mertens 1993, lev. 85.4). MÖ 6. yüzyılın sonuna tarihlenen bu dorik friz bloklarının üst kısmında görülen bezemeler, sonrasında Akragas Dioskurlar Tapınağı (Koldewey – Puchstein 1899, 179, fig. 159) ile yine Megara Hyblaea'nın agorasında bulunan ve stilistik açıdan MÖ 320-310 yıllarına tarihlendirilen naiskosta geison başlangıcına işlenmiştir (Vallet – Villard 1966, 54-59, lev. 13, 61; Morales 2000, 211-214, fig. 23, 25). Bu nedenle söz konusu bu profiller dorik geison ile ilişkilendirilmiştir. Sicilya'daki dorik yapıların karakteristik özelliği olarak tanımlanan geison başlangıcına işlenmiş dorik kyma için bk. Morales 2000, 215-219.

¹⁹⁸ Gider-Büyüközer 2013, 209-224.

Triglif-metop bloklarında, gliflerin üst bitiminin şekillendirilişi farklılık göstermektedir (fig. 26-27). Anadolu'daki yapıların çoğunluğunda gliflerin üst bitimi dikdörtgen biçimli işlenmiş, üst dudak aşağıya doğru eğimli kesilmiştir. MÖ 4. yüzyılda Labraunda yapılarında başlayan bu gelenek, kısa sürede Anadolu dor mimarisinin özgün stili olarak mimarideki yerini almıştır. Çünkü Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda glifler düz kemer biçimli işlenmiş ve üst kısmı içbükey şekillendirilmiştir. Bu tip glifler sadece Knidos Aslanlı Mezar'da tespit edilmiştir¹⁹⁹. Ialysos'ta bulunan ve MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenen triglif-metop bloğu Knidos örneği ile benzerdir. Rhodos Apollon Pythios Tapınağı'nın dikdörtgen biçimli glifleri, peristasisin sonraki bir dönemde eklenmiş olduğu düşüncesiyle paraleldir²⁰⁰. Pergamon Athena Tapınağı'nın trigliflerinde, gliflerin üst bitimi U biçimli sonlandırılmıştır. Anadolu'da Arkaik Dönem'de Assos Athena Tapınağı ile başlayan bu gelenek yüzyıllarca varlığını devam ettirmiştir.

Yapı	Tarihi	Kulak Biçimi
Labraunda Andron B	M.Ö. 377-353	
Labraunda Andron A	M.Ö. 351-344	
Labraunda Anıt Mezar	M.Ö. 4. yüzyılın 2. yarısı	
Iasos Dorik Yapı A	M.Ö. 4. yüzyılın 2. yarısı	
Samothrake Altar Court	M.Ö. 4. yüzyılın 2. yarısı	
Samothrake Hieron	M.Ö. 4. yüzyılın 2. yarısı	
Knidos Aslanlı Mezar	M.Ö. 4. yüzyılın son çeyreği	
Miletos Liman Stoası	M.Ö. geç 4. yüzyıl	

Tablo 3: Triglif kulakları

Yarım gliflerin üst sınırına işlenen triglif kulakları MÖ 4. yüzyılda gelişimini tamamlayarak, dor mimarisindeki yerini almıştır. "Tam gelişmiş kulak biçimi" ilk olarak Anadolu'da, Labraunda yapılarında ortaya çıkmıştır²⁰¹. Labraunda Andron B ile Andron A'da triglif kulakları Tip TK1 olarak değerlendirilen, kapalı kulak kepeğine sahiptir. Bu tip

¹⁹⁹ Söz konusu triglif-metop bloğu Athena Polias Tapınağı için önerilmiştir. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda, mevcut malzemelerin iki farklı yapıya ait olduğu, Athena Polias ve Zeus Polieus Tapınağı'nın MÖ 3. yüzyıl sonlarına tarihlendiği tespit edilmiştir. Bu nedenle MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenen triglif-metop bloğu ile dorik geison bloğunun ait olduğu yapı bilinmemektedir (Rocco 2018, 23-27, fig. 28).

²⁰⁰ E. Lippolis, ilk inşa evresinde yapının prostylos planlı olduğunu ve peristasisin sonradan eklendiğini düşünmektedir (Lippolis 2016, 111-181).

²⁰¹ Lehmann - Spittle 1964, 82-83; Filgis - Radt 1986, 50; Rumscheid 1994, 313; Gider-Büyüközer 2013, 237-249; Gider-Büyüközer 2014, 155-173. J. J. Coulton ise Miletos Liman Stoası'nı ilk örnek olarak kabul etmektedir (Coulton 1968, 173). Farklı görüş olarak gelişmiş kulak biçiminin ilk olarak Samothrake yapılarında görüldüğü de savunulmaktadır (Praschniker - Theuer 1979, 181; Martini 1984, 81).

kulaklar, yoğun Labraunda etkileri görülen Iasos Dorik Yapı A'da da tespit edilmiştir (tab. 3). Labraunda Anıt Mezar ile Knidos Aslanlı Mezar'da ise Tip TK2 grubunu oluşturan damla biçimli triglif kulakları tercih edilmiştir. MÖ 4. yüzyıl sonuna tarihlenen Miletos Liman Stoası'nın triglif kulakları hem kulak kepçesinin yarım küre biçimli hem de kulak kepçesinin alt ucunun kalın işlenmiş olması bakımından damla biçimli örneklerden ayrılmaktadır²⁰². Bu dönemde, Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda ise yarım gliflerin üst bitiğinde bulunan kanca şeklindeki uç kısmın aşağıya doğru uzadığı görülmektedir²⁰³. Fakat bunlar, damla biçimli olan Anadolu örneklerine nazaran daha düz hatlara sahiptir²⁰⁴.

MÖ 4. yüzyılda ortaya çıkan bir diğer yenilik ise arşitrav ile triglif-metopun aynı blokta çalışılmasıdır. Araştırmacılar bu tip blokların Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda ortaya çıktığı fikrini savunmaktadır²⁰⁵. MÖ 4. yüzyıl ortasına tarihlenen Ialysos Dorik Çeşme, bu tip blokların görüldüğü en erken yapılardan biridir²⁰⁶. Yekpare bloktan oluşan arşitrav ile triglif-metoplar Anadolu'da MÖ 3. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır²⁰⁷.

Arkaik Dönem'den itibaren dorik bir yapıda her bir aksial aralığa iki metop yerleştirilmiştir. İlk kez MÖ 5. yüzyılda üç metoplu friz sistemi kullanılmaya başlanmıştır²⁰⁸. Özellikle insan sirkülasyonunun yoğun olduğu stoalarda, aksial aralığın geniş tutulması sütunlar arasındaki geçişleri kolaylaştırdığından, fonksiyonel açıdan oldukça elverişli olan bu sistem, MÖ 4. yüzyıl yapılarında yaygınlaşmıştır²⁰⁹. Kıta Yunanistan'da 4. yüzyılda inşa edilen peripteros planlı tapınaklarda halen iki metoplu friz sistemi kullanılmakta iken, Anadolu'da, MÖ 330-325 yıllarına tarihlenen Pergamon Athena Tapınağı'nda ilk kez üç metoplu sistem uygulanmıştır²¹⁰. Buna karşın Rhodos'taki Apollon Eretimos²¹¹ ve Apollon Pythios²¹² tapınakları iki metoplu friz sistemine sahiptir. Tapınak cepheli yapılardan Labraunda Andron B ile Andron A'da çağdaşı olan yapılardan farklı olarak dört metoplu friz sistemi vardır. İon başlıklı taşıyıcıların kullanıldığı bu yapılarda aksial aralığın ion düzeni oranlarında belirlendiği, bu nedenle dört metoplu friz sisteminin uygulandığı görülmektedir. MÖ 4. yüzyıl ortalarında inşa edilen tapınak ya da tapınak cepheli yapılarda hala iki metoplu friz sisteminin kullanıldığı düşünüldüğünde, andronlarda başlayan bu uygulama oldukça sıra dışı kalmaktadır²¹³. Dört metoplu friz sistemi akabinde Priene Demeter ve Kore Tapınağı ile Miletos Delphinion'un Hellenistik evresinde²¹⁴ uygulanmıştır. Knidos Aslanlı Mezar'da ise merkezi aksial aralığa dört, her iki yandaki aksial aralıklara üç metop yerleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Labraunda Dorik Yapı, Ialysos Dorik Çeşme ve Miletos Liman Stoası üç metoplu friz sisteminin uygulandığı yapılarıdır. Bu örnekler

²⁰² Tip TK3 grubunu oluşturan bu tip triglif kulakları için bk. Gider-Büyüközer 2013, 243-245, fig. 83; Gider-Büyüközer 2014, 164-165, fig. 3.

²⁰³ Bu biçim, MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yapılardan Nikias Anıtı (Dinsmoor 1910, fig. 1; Townsend 2004, fig. 16.7), Eleusis Telesterionu Philo Stoası (Noack 1927, fig. 57, 59) ve Atina Asklepieionu Doğu Stoa'nın friz bloklarında (Travlos 1971, 127-137) net bir şekilde görülmektedir.

²⁰⁴ Oropos Amphiarion Stoası'nda farklı bir uygulama olarak ters S profili ile ikili basamağa dönüşmüş kulak biçimi görülmektedir (Coulton 1968, 171-173, fig. 8c).

²⁰⁵ Roux 1952, 176, dn. 1; Coulton 1964, 107, 127-128.

²⁰⁶ Maiuri 1928, 79-82; Dunkley 1935/36, 183-184; fig. 15-16; Dyggve 1960b, 380, fig. VIII.5; Karousos 1973, 104, fig. 50; Glaser 1983, 47-49; Lauter 1986, 129, lev. 12a; Livadiotti - Rocco 1996, 50, fig. 120-124; Agusta-Boularot 2001, 216-217, fig. 41.

²⁰⁷ Gider-Büyüközer 2013, 253-256.

²⁰⁸ Coulton 1976, 115-119.

²⁰⁹ Stoalarda uygulanan üç metoplu friz sistemi Vitruvius tarafından da önerilen bir sistemdir (Vitr. V, 9, 3).

²¹⁰ J. J. Coulton, üç metoplu friz sisteminin geç 4. yüzyıldan itibaren küçük boyutlu tapınaklarda sadece merkezi aksial aralıkta kullanıldığını dile getirmiştir (Coulton 1976, 117).

²¹¹ Jacopi 1932, 87-93, fig. 12, 15.

²¹² Hoepfner 1999, 54-58; Livadiotti - Rocco 1996, 14; Lippolis 2016, 111-181.

²¹³ MÖ 4. yüzyıl ortalarına tarihlenen Atina Asklepieionu Doğu Stoa'nın ikinci katında, her bir aksial aralığa beş metop yerleştirildiği düşünülmektedir (Coulton 1976, 118).

²¹⁴ Kawerau - Rehm 1914, lev. III.

doğrultusunda Anadolu'daki dorik yapılarda MÖ 4. yüzyıldan itibaren geniş aksial aralıkların ve buna bağlı olarak da çoklu metop sisteminin tercih edildiği söylenebilir. Aksial aralıkların genişlemesi üst yapıyı oluşturan mimari blokların boyutlarının küçülmesine neden olmuştur. Nitekim bu yüzyılda arşitrav ile triglif-metopun aynı blokta çalışılmaya başlanması da bunun göstergesidir.

Dorik yapıların stilistik açıdan tarihlendirilmesinde zaman zaman başvuru olan yöntemlerden biri de arşitrav yüksekliği ile triglif-metop yüksekliği arasındaki orandır²¹⁵. Arkaik Dönem ve erken 5. yüzyılda arşitrav frizden daha yüksek işlenmiştir. Olympia Zeus Tapınağı'nda arşitrav ile friz yüksekliği eşitlenmiş ve bu oran 5. yüzyıl yapılarının büyük bir kısmında uygulanmıştır²¹⁶. Arşitrav yüksekliği ile triglif-metop yüksekliği arasındaki oran ile ilgili araştırma yapan A. Schober, arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasında gözle görülür bir gelişimin varlığından söz etmektedir. Ona göre; arşitrav ile friz, MÖ 5. yüzyıl yapılarında hemen hemen aynı yüksekliğe sahiptir ve uygulanan oran 1:1'e eşit ya da yakın değerlerde (± 1) iken, MÖ 4. ve 3. yüzyılda arşitrav yüksekliği devamlı bir azalma gösterir²¹⁷. G. Roux, Schober'in bu tespitlerini doğrulamakta ve MÖ 4. yüzyılın 2. yarısından itibaren arşitrav yüksekliğinin azalmaya başladığını ve bu durumun MÖ 3. yüzyılın başlarına kadar devam ettiğini aktarmaktadır²¹⁸. Fakat aynı dönemde inşa edilen yapılarda ya da aynı kentte yer alan çağdaş yapılarda tespit edilen değişken oranlara dikkati çekerek, bazı düzensiz uygulamaların da var olduğunu dile getirmektedir. Bunun yanı sıra Roux, inşa edilen yapı tipinin de önemli olduğunu, bir tapınak ile bir stoada uygulanan oranların aynı olmasının beklenmemesi gerektiğinin de altını çizerek, oranları "tapınaklar" ve "stoalar" olmak üzere iki ayrı yapı grubunda değerlendirmektedir²¹⁹. J. J. Coulton; arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki oranın MÖ geç 5. ve 4. yüzyıl boyunca daha istikrarlı bir gelişim gösterdiğini, bu nedenle bu oranın özellikle Klasik Dönem yapıları için güvenilir bir kriter olduğunu fakat farklı coğrafyalardaki örneklerden ziyade lokal örneklerin baz alınması gerektiğini aktarmaktadır²²⁰.

Yapı	Tarihi	Arş. Yük.	TM Yük.	Oran
Labraunda Andron B	MÖ 377-353	63	59,5	1,060
Labraunda Andron A	MÖ 351-344	64	61	1,050
Labraunda Dorik Yapı	MÖ 351-344	28,5	30,6	0,950
Labraunda Anıt Mezar	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı	49	50,5	0,970
Iasos Dorik Yapı A	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı	40	42	0,952
Knidos Dor Tapınağı	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı	65	65	1
Pergamon Athena Tapınağı	MÖ 330-325	48	53,8	0,892
Knidos Aslanlı Mezar	MÖ 4. yüzyılın son çeyreği	52	60	0,867
Miletos Liman Stoası	MÖ geç 4. yüzyıl	37	46,3	0,799
Lindos Athena Tapınağı	MÖ 300 civarı	62	74	0,838

Tablo 4: Arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki oran

MÖ 4. yüzyıl yapılarının büyük bir kısmında, MÖ 5. yüzyılda olduğu gibi 1:1 ya da 1:1'den az farklı değerler uygulanmıştır (tab. 4). Labraunda Andron B ve Andron A'da arşitravlar, Arkaik Dönem'de olduğu gibi friz bloklarından daha yüksek işlenmiştir. Knidos Dor Tapınağı'nda ise arşitrav ile friz bloklarının yüksekliği eşit olup, bu yönü ile çağdaş yapılardan sadece Eleusis Philo Stoası ile benzerdir. Triglif-metop bloklarının kompozisyonu

²¹⁵ Schober 1935, 5; Roux 1961, 326, 412-413; Coulton 1964, 125; Lehmann – Spittle 1964, 79-80; Coulton 1968, 171; Tomlinson 2006, 98-99, 101, tab. 1; Winter 2006, 106.

²¹⁶ Winter 2006, 68. Arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki oran Parthenon ile Hephaisteion'da 1:1; Rhamnous Nemesis Tapınağı'nda 1:0,98'dir (Townsend 2004, 319, dn. 61).

²¹⁷ Schober 1935, 5; Tomlinson 2006, 99.

²¹⁸ Roux 1961, 326.

²¹⁹ Roux 1961, 412-413.

²²⁰ Coulton 1964, 124-125.

açısından Labraunda etkilerinin tespit edildiği Iasos Dorik Yapı A’da görülen 1:0,952 oranı, Labraunda Dorik Yapı ve Anıt Mezar ile yakın değerlere sahiptir. Pergamon Athena Tapınağı’nda arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki farkın arttığı görülmektedir. Bu yapıda tespit edilen 1:0,892 oranı, Delphi Tholos ile Oropos Amphiaros Tapınağı’nda uygulanmıştır. Bunun yanı sıra Tegea Athena Alea Tapınağı, Epidauros Asklepios Tapınağı, Megalopolis Thersilionu ve Oropos Stoası’nın oranları da Pergamon Athena Tapınağı’na oldukça yakın değerlere sahiptir. MÖ geç 4. yüzyıla tarihlenen Miletos Liman Stoası’nın 1:0,799 oranına en yakın değerler Nemea Zeus Tapınağı ile Korinth Asklepios Tapınağı’nda uygulanmıştır²²¹.

Vitruvius’un (IV, 3, 4-5) modül sistemine göre triglif genişliği 1 modül, metop genişliği 1,5 modüldür. Dolayısıyla triglif genişliği ile metop genişliği arasındaki oran 1:1,50 = 2:3 olmalıdır. Bu oran Arkaik Dönem’den itibaren dorik yapılarda uygulanmıştır²²². Aşağıdaki tabloda elde edilen değerler, MÖ 4. yüzyıl yapılarında da bu oranın çok değişmediğini göstermektedir (tab. 5). Labraunda Andron B ile Knidos Dor Tapınağı’nın peristasis frizlerinde uygulanan 1:1,58 oranı çağdaşı olan yapılardan ayrılmaktadır²²³.

Yapı	T-M Yük. cm	Trg. Gen. cm	Mtp. Gen. cm	Mtp. Gen. Trg. Gen.	Trg. Yük. Trg. Gen.
Labraunda Andron B	59,4	36	57	1,58	1,67
Labraunda Andron A	61	35-38	55-58	1,55	1,65
Labraunda Dorik Yapı	30,6	21	31,6	1,50	1,48
Amyzon Dorik Yapı	44,5	31,6	47,5	1,50	1,41
Iasos Dorik Yapı A	42	30,3	45,5	1,50	1,38
Labraunda Anıt Mezar	50,5	38	55,5	1,46	1,33
Knidos Dor Tapınağı	Peristasis	65	44	69,5	1,58
	Duvar		47	68,5	1,46
Pergamon Athena Tapınağı	53,8	31,2	47,8	1,53	1,72
Knidos Aslanlı Mezar	60	41	59	1,44	1,46
Miletos Liman Stoası	46,3	29,6	42,3	1,43	1,56

Tablo 5: Metop genişliğinin triglif genişliğine / triglif yüksekliğinin triglif genişliğine oranı

Vitruvius (IV, 3, 4), trigliffin genişliğini 1 modül, yüksekliğini ise 1,5 modül önermektedir. Dolayısıyla triglif yüksekliği ile genişliği arasındaki oranın 1:1,50 olması gerekir. Anadolu’daki dorik yapılarda triglif genişliği ile yüksekliği arasındaki oranda çok değişken değerlerin uygulandığı tespit edilmiştir (tab. 5). Labraunda Andron B, Andron A ve Pergamon Athena Tapınağı’nın friz bloklarında tespit edilen oranlar, MÖ 5. yüzyıl yapılarında uygulanan değerlerle paraleldir²²⁴. Buna karşın Idrieus Dönemi imar faaliyetleri içinde değerlendirilen Amyzon Dorik Yapı ile çağdaşı olan Labraunda Anıt Mezar’da daha geniş triglifler tercih edilmiştir. Özellikle Labraunda Anıt Mezar’da uygulanan 1:1,33 oranı çağdaşı yapılar arasında istisnai bir örnektir. Buna yakın oranlar Iasos Dorik Yapı A ile

²²¹ Roux 1961, 412-413; Lehmann – Spittle 1964, 79-80, dn. 74. Bugüne kadar araştırmacılar arşitrav yüksekliğini friz yüksekliğine bölerek oranları elde etmişlerdir ancak R. Tomlinson ile B. D. Wescoat oranları hesaplarken tam tersini uygulayarak, friz yüksekliğini arşitrav yüksekliğine bölmüştür (Tomlinson 2006, 98-99, 101; Wescoat 2015, tab. 2).

²²² MÖ 570 civarına tarihlenen Aegina Aphaia Tapınağı’nda 1:1,54 oranı (Schwandner 1985, 36-42, fig. 22, 25); MÖ 5. yüzyıl yapılarından Rhamnous Nemesis Tapınağı’nda 1:1,52; Atina Hephaisteionu’nda 1:1,50; Sounion Poseidon Tapınağı’nda ise 1:1,41 oranı uygulanmıştır (Miles 1989, 170-171; 182-184; 247-249).

²²³ Anadolu dışında bulunan MÖ 4. yüzyıla ait dorik yapılardan Delphi Tholos’ta 1:1,50; Tegea Athena Alea Tapınağı’nda 1:1,53; Nemea Zeus Tapınağı’nda 1:1,54; Stratos Zeus Tapınağı’nda 1:1,51; Epidauros Tholos’ta 1:1,48; Eleusis Philo Stoası’nda 1:1,51; Olympia Metroon’da 1:1,44 oranı tespit edilmiştir. Ayrıca triglif genişliği ile metop genişliği arasındaki oranlar için bk. Martini 1984, 80-84, tab. D; Wescoat 2015, tab. 2.

²²⁴ MÖ 5. yüzyıl yapılarından Olympia Zeus Tapınağı’nda 1:1,64; Propylaia 1:1,66 (merkez), 1:1,64 (batı kanadı); Sounion Poseidon Tapınağı’nda 1:1,62; Parthenon ile Hephaisteion’da 1:1,59; Atina Ares Tapınağı’nda 1:1,56; Rhamnous Nemesis Tapınağı’nda, 1:1,55; Atina Zeus Eleutherios Stoası’nda 1:1,52 oranı uygulanmıştır (Townsend 2004, 318, dn. 55, 319, dn. 60).

hemen sonrasında inşa edilen Halikarnassos Apollon ve Ptolemaios Stoası'nda²²⁵ uygulanmıştır. Sözü edilen bu iki yapı da Hekatomnidler'in mimari etkilerini taşımaktadır. Miletos Liman Stoası'nın 1:1,56 oranı, 4. yüzyıl yapılarından Delphi Tholos ve Epidauros Asklepios Tapınağı ile aynı; Samothrake Hieron (1:1,55), Delphi Athena Pronaia III, Samothrake Altar Court (1:1,57), Nemea Zeus Tapınağı (1:1,58), Tegea Athena Alea, Oropos Amphiareion (1:1,53) ve Sostratos Zeus Tapınağı (1:1,51) ile yakın değerlerdedir²²⁶.

Geison

MÖ 4. yüzyıl yapılarının çoğunluğunda dorik geison kullanılmış olmasına karşın, farklı bir uygulama olarak bu yüzyılda dorik yapılar ionik geison ile sonlandırılmaya da başlanmıştır (fig. 28-29). İlk kez stilistik açıdan MÖ 425-416 yıllarına tarihlendirilen dor düzenindeki Brauron Stoası'nın ön cephesinde kullanılan ionik geisonun²²⁷ Anadolu'daki dorik yapılarda görülen en erken örneği, MÖ 351-344 yıllarına tarihlenen Labraunda Oikoi Binası'dır. MÖ 4. yüzyıl ortasına tarihlenen Ialysos Dorik Çeşme'de uygulanan ionik geisonlar da en az Labraunda kadar erken örneklerdendir. Bu uygulama özellikle MÖ 2. yüzyılda Pergamon ve etkisi altındaki kentlerde yaygınlaşmıştır²²⁸.

Figür 28: Dorik geisonlar

Dorik geison bloklarının bir kısmında geison soffit kyma reversa profilinden oluşmaktadır (fig. 28-29). İlk kez MÖ 437-432 yıllarına tarihlenen Atina Akropolisi Propylaea'da ortaya çıkan bu profil, MÖ 5. yüzyıl sonundan itibaren geison soffit olarak dor

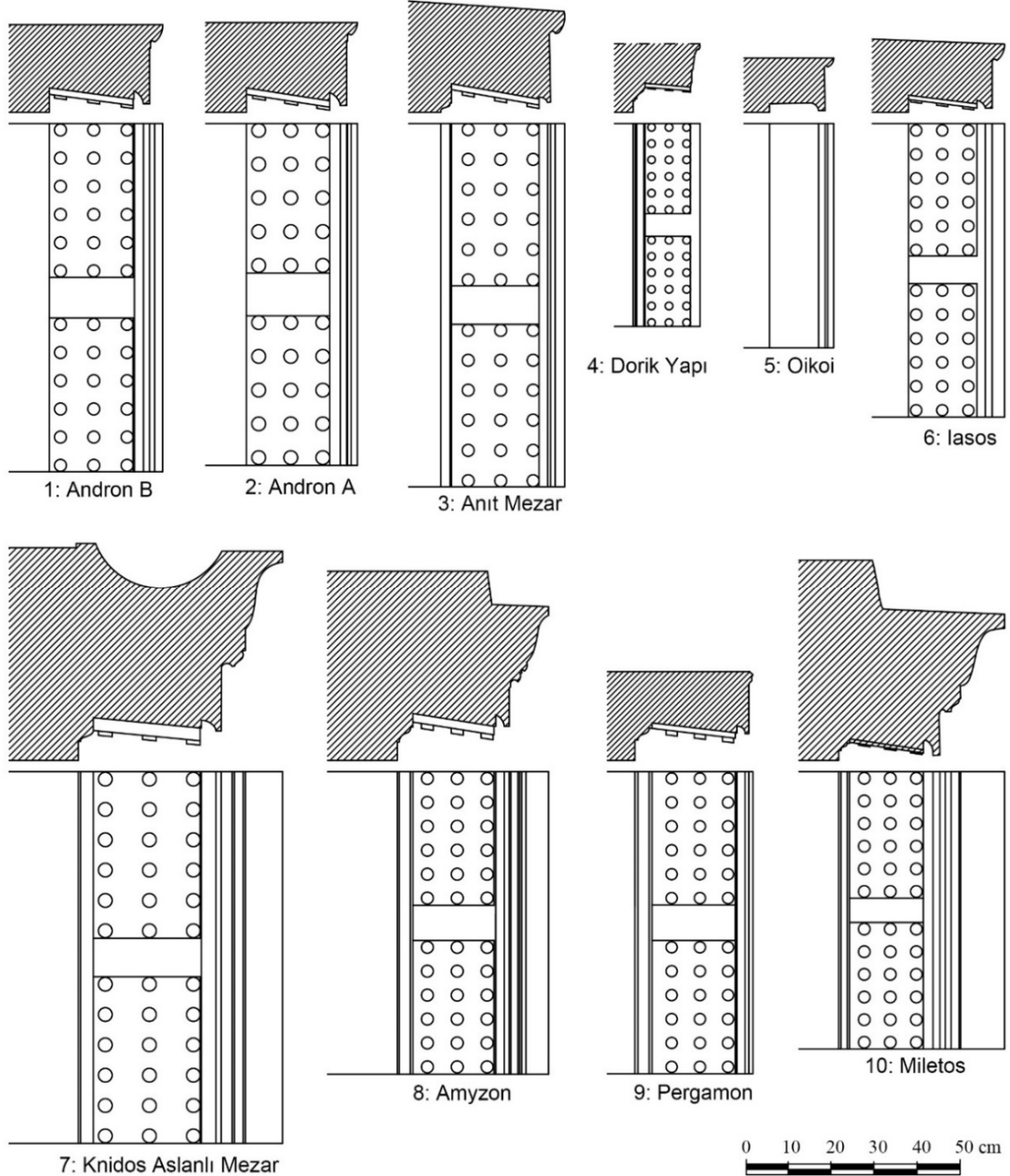
²²⁵ Pedersen 2004b, 151-162, fig. 26-27; Gider-Büyükozer 2013, 552-556, fig. 194-195.

²²⁶ Townsend 2004, 318, dn. 55, 319, dn. 60; Wescoat 2015, tab. 2.

²²⁷ Coulton 1976, 119-120, fig. 9.

²²⁸ Gider-Büyükozer 2013, 327-328.

mimarisindeki yerini almıştır²²⁹. Geison bloğunun başlangıcını oluşturan düz yüzeyli faskia ile mutulus plakaları arasına işlenen kyma reversa profili, Anadolu'daki dorik yapılarda MÖ 4. yüzyılın 2. yarısından MS 1. yüzyılın içlerine kadar kullanılmıştır²³⁰. Labraunda Andron B, Andron A ile Iasos Dorik Yapı A'da geison soffiti işlenmemiş, böylece mutulus plakalarının altında düz yüzeyli, dikey bir faskia oluşmuştur. Labraunda Oikoi Binası'nın ionik geisonları da geison soffiti işlenmemiş olması bakımından bu gruba girmektedir. Sözü edilen bu örneklerde geison soffitinin işlenmemiş olması, MÖ 6. ve 5. yüzyıldaki dorik yapılarda görülen eski bir geleneği yansıtmaktadır. Labraunda Anıt Mezar'da ise geison bloğu kyma reversa profiliyle başlamış, sonrasında düz yüzeyli faskia işlenmiştir. Bölgede tespit edilen bu tek örnek, istisnai bir uygulamadır.

Figür 29: Dorik geisonlar

²²⁹ Shoe 1936, 168; Erder 1967, 29-32, lev. H.

²³⁰ Gider-Büyüközer 2013, 337-338.

Labraunda Dorik Yapı'nın geison bloğunda kyma reversadan oluşan geison soffiti altta yalın astragal ile birlikte kullanılmıştır. Dorik geisonlar için oldukça sıradışı olan bu kombinasyonun benzerleri Mylasa ve Halikarnassos'ta tespit edilmiştir. Bodrum Kalesi'nin İtalyan Kulesi'nde devşirme malzeme olarak kullanılan geison bloğu (fig. 30) ile Mylasa'daki Hekatomnos Anıtı'nın çevresinde yapılan kazılarda bulunan geison bloğunda²³¹, geison soffiti yalın astragal ile kyma reversa profilinden oluşmaktadır. Astragal ile kombine edilen kyma reversa profilinin bugüne kadar bilinen iki örneği de ion mimarisine aittir. Bunlardan ilki MÖ 421-406 yıllarına tarihlenen Atina Erekhtheionu'nun yatay geisonları, diğeri ise MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Didyma naiskosunun ionik geisonlarıdır²³². İlk kez dorik geisonda da çalışıldığını tespit ettiğimiz bu kombinasyonun üç örneğinin de Anadolu'da Hekatomnid yapılarında tespit edilmiş olması önemlidir.

Figür 30: Bodrum Kalesi'nde devşirme malzeme olarak kullanılan geison bloğu

MÖ 4. yüzyıl yapılarında uygulanan dorik geisonlarda, mutulus plakaları ile guttae güçlü çalışılmış olup, geison soffiti ile damlalık arasındaki alana yerleştirilen mutulus plakaları, sözü edilen bu iki bölümle de bağlantılıdır (tab. 6). Guttaenin mutulus yüzeyine dağılımlarında yüzyılın 2. yarısından itibaren değişimlerin başladığı görülmektedir. Erken evrelerde, özellikle üçlü dizimde guttae arasındaki mesafe, guttaenin çapının yaklaşık 2 katı ya da 2 katından biraz fazla iken, MÖ 4. yüzyıl yapılarında genellikle 1,5 katıdır²³³. Knidos Aslanlı Mezar'ın geisonlarında guttae MÖ 5. yüzyıl yapılarında olduğu gibi 2 katından biraz daha geniştir.

Dorik geisonlarda alt yüzeyin eğimli işlenmesi karakteristiktir. Mutulus plakaları da geisonun bu eğimine uygun olarak şekillendirilir. W. Martini, Klasik Dönem yapılarında mutulus plakalarının eğiminin $\pm 15^\circ$ olarak uygulandığını, MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu açının daima küçüldüğünü ve MÖ 197-159 yıllarına tarihlenen Pergamon Athena Kutsal Alan Stoası'nda olduğu gibi 3° 'ye kadar düştüğünü aktarmaktadır²³⁴. Anadolu'daki MÖ 4. yüzyıl yapılarında mutulus plakalarının eğim derecesi 8° ile 10° arasında değişmektedir. MÖ 4. yüzyıl yapılarında viae genişliği mutulus genişliğinin yaklaşık 1:4 oranında çalışılmıştır. Dönemin sonlarına doğru viae genişliğinde azalma olduğu görülmektedir²³⁵ (tab. 6).

MÖ 4. yüzyıl yapılarındaki geisonlarda, uç kısım, iç kavis ve faskia bölümlerinden oluşan damlalık profilinde çoğunlukla iç kavisin derinliği, genişliğinden daha fazladır. Damlalık kısmının devamında yer alan ve simaya geçişi oluşturan geison tacı şahin gagası profilinden oluşmaktadır. Yapıların çoğunluğunda ovalolu şahin gagası profili uygulanmış ve bunlarda genellikle alt kavisin başlangıcı dışa doğru hafif çıkıntılı bir faskia ile belirlenmiştir²³⁶. MÖ 4. yüzyıl ortasından itibaren ovalolu şahin gagası profilinde, ovalonun

²³¹ 2012 yılında, Hekatomnos Anıtı'nın çevresinde yapılan kazı çalışmalarında bulunan bu mimari blok henüz yayınlanmamıştır.

²³² Shoe 1936, 68-69, lev. XXX.9; 73, lev. XXX.46.

²³³ Gider-Büyüközer 2013, 349-351; Gider-Büyüközer 2018, 70-71.

²³⁴ Martini 1984, 84-86.

²³⁵ Gider-Büyüközer 2018, 74, tab. 1.

²³⁶ Bu tip şahin gagası profilleri L. T. Shoe tarafından yapılan tipolojide Form II ve Form IV'ü oluşturmaktadır

alt yarısını hareketlendirme eğilimi başlamış ve ovolo kyma reversa profiline dönüşmüş, böylelikle kyma reversalı şahin gagası profili oluşmuştur²³⁷. MÖ 4. yüzyıl sonu gibi erken tarihli örneklerde kyma reversa profilinin üst kavisi büyük ve zarafetten yoksun işlenmiştir. MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Knidos Aslanlı Mezar ile MÖ 4. yüzyıl sonuna tarihlenen Miletos Liman Stoası'nın dorik geison bloklarında profilin bu şekli net olarak görülebilmektedir ve bu durum çağdaşı olan yapılarla da örtüşmektedir²³⁸. Miletos Delphinionu'nun Hellenistik evresine ait geison bloğunda, taç profili düz yüzeyli ovolo şeklindedir²³⁹.

Yapı	Tarihi	MUTULUS		GUTTAE		Eğim	Mut. Viae
		Yüksek	Alçak	Yüksek	Alçak		
Labraunda Andron B	MÖ 377-353	X		X		8°	0,26
Labraunda Andron A	MÖ 351-344	X		X		9°	0,26
Labraunda Dorik Yapı	MÖ 351-344	X		X		-	0,26
Bodrum Kalesi	MÖ 4. yüzyıl ortaları	X		X		-	-
Amyzon Dorik Yapı	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı	X		X		9°	0,26
Labraunda Anıt Mezar	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı	X		X		10°	0,24
Pergamon Athena Tapınağı	MÖ 330-325	X		X			0,26
Knidos Aslanlı Mezar	MÖ 4. yüzyılın son çeyreği	X		X		9°	0,23
Miletos Liman Stoası	MÖ 4. yüzyıl sonu	±X			X	8°	0,20
Miletos Delphinion (Hellenistik)	MÖ 4. yüzyıl	X			X		

Tablo 6: Mutulus-guttæ yüksekliği / Mutulusun eğim derecesi / Mutulus genişliği ile viae genişliğinin oranı

Sima

Dorik yapıların çoğunluğunda sima profili Tip S2 grubunu oluşturan, alt kavis başlangıcı nispeten yukarıda ve belirgin işlenmiş dikey kyma rektadan oluşmaktadır²⁴⁰ (fig. 31). Bu tip kyma rekta profili özellikle Labraunda'daki dorik yapılarda çalışılmıştır. Kentte ilk olarak Andron B'de başlayan bu gelenek ardından Andron A, Oikoi Binası ve Anıt Mezar'da da tekrarlanmıştır (fig. 32a-b). Amyzon Dorik Yapı'nın simasında da Labraunda'daki yapılarda görülen kyma rekta profilinin aynısı tespit edilmiştir. Bu da Tip S2 grubunu oluşturan kyma rekta profilinin MÖ 4. yüzyıl yapılarında Hekatomnidler'in imar faaliyetlerine bağlı olarak yayılım gösterdiği izlenimi vermektedir²⁴¹. Nitekim C. Erder MÖ 4. yüzyılın 2. yarısında bu tip sima profilini sadece Priene'deki iki yapıda tespit etmiştir²⁴². Ancak, Miletos Liman Stoası'nın siması da profilinin biçimi bakımından bu grupta değerlendirilmelidir²⁴³.

MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Knidos Aslanlı Mezar'ın siması, Tip S1 grubunu oluşturan, alt kavisi fazla belirgin olmayan kyma rektadan oluşmaktadır²⁴⁴. Sözü edilen bu yapının simasında, dikey işlenen kyma rekta profilinin alt kavisi belirsiz, üst kavisi ise derin ve uzantısı kuvvetlidir (fig. 31). Bu şekliyle profil, Anadolu'da MÖ 4. yüzyıldan tek örnek olan Halikarnassos Mausoleumu'nun simasıyla büyük benzerlik içindedir²⁴⁵.

(Shoe 1936, 105-106, 165).

²³⁷ L. T. Shoe tarafından yapılan tipolojide Form V'i oluşturan bu tip profil için bk. Shoe 1936, 106.

²³⁸ Shoe 1936, 106, lev. LV.15-17, 34.

²³⁹ Kawerau – Rehm 1914, 138-139, fig. 18.

²⁴⁰ Erder 1967, 22-23, tab. IV; Gider-Büyüközer 2013, 367-369, fig. 112.

²⁴¹ Amyzon'daki Kutsal Alan Propylonu'na ait arşitrav bloğu üzerinde yer alan yazıt Hekatomnidler'in, Idrieus zamanında kentte imar faaliyetlerinde bulunduklarını göstermektedir. Bk. Hellström 2009, 273-290, fig. 10.

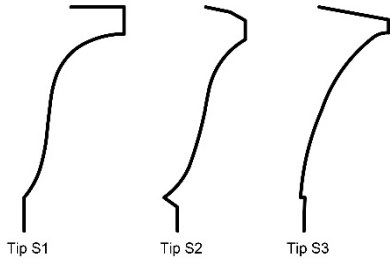
²⁴² Erder 1967, 22-23, tab. IV, lev. B, 12, 18.

²⁴³ Tip S2 grubunda değerlendirilebilecek kyma rekta profili MÖ 4. yüzyılda Samothrake'deki dorik yapılardan Altar Court, Hieron ile stoada vardır. Bk. Wescoat 2015, fig. 7c-d, g.

²⁴⁴ Gider-Büyüközer 2013, 366-367, fig. 111. C. Erder'in çalışmasında I. grubu oluşturan bu tip kyma rekta profili için bk. Erder 1967, 23, tab. IV.

²⁴⁵ Karşılaştırma için bk. Shoe 1936, lev. XLI.10; Erder 1967, lev. B.1, 2.

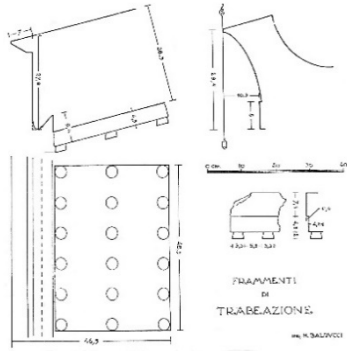
Adalardaki 4. yüzyıl yapılarının simasında meyilli işlenen kyma rekta profilinde alt kavisin belirlenmemiş olması bakımından Anadolu örneklerinden ayrılmaktadır. Tip S3 grubunu oluşturan²⁴⁶ bu örnekler Ialysos Dorik Çeşme ve Rhodos Apollon Eretimos Tapınağı'nda tespit edilmiştir. Apollon Tapınağı'nın simasında çörtlenler arasındaki alan, yüksek kabartma olarak işlenmiş lotus-palmet motifiyle bezenmiştir (fig. 33a-c). L. T. Shoe bu profili MÖ 4. yüzyıl ortalarına tarihlenmiştir²⁴⁷.

Figür 31: Sima profilinin biçimi

Figür 32a-b: Labraunda Anıt Mezar'ın sima bloğu

Figür 33a-c: Rhodos Apollon Eretimos Tapınağı'nın geison ve sima bloğu
(a: Jacopi 1932, fig. 9)

Değerlendirme

MÖ 4. yüzyıl dor mimarisinde hissedilir derece ionik etki görülmektedir. Bu, Attik mimaride MÖ 5. yüzyılda başlayan iç tasarımda diğer düzenlerin tercih edilmesinin bir sonucu olarak yorumlanmaktadır²⁴⁸. MÖ 4. yüzyıl mimarları yapılarının dış cephesinde biçimsel amaçlı süslemeleri tercih etmişler, özellikle anta kaideleri ve simada, Batı Anadolu'daki Arkaik Dönem yapılarında görülen ionik bezemeleri kullanılmışlardır²⁴⁹. R. A. Tomlinson, MÖ 4. yüzyıl dor mimarisinde görülen karışık düzen uygulamasını iki başlık altında toplamıştır:²⁵⁰

A- Aynı yapıda dor ve ion başlıklı sütunlardan en az ikisinin kullanılması²⁵¹.

B- Ionik ve dorik mimari elemanların tek bir düzende birleştirilmesi²⁵².

²⁴⁶ Erder 1967, 22-23, tab. IV; Gider-Büyüközer 2013, 369-370, fig. 113.

²⁴⁷ Shoe 1950, 350, fig. 2.3.

²⁴⁸ Dor mimarisinde görülen karışık düzen uygulamaları için bk. Tomlinson 1963, 143-145; Coulton 1976, 40, 100; Winter 1982, 399-400; Herrmann 1983, 1-12; Vasdaris 1987, 25-26; Ortolani 1997, 19; Jones 2000, 111; Barletta 2009, 547-566.

²⁴⁹ Winter 1982, 399-400.

²⁵⁰ Tomlinson 1963, 143.

²⁵¹ Bassai Apollon Tapınağı, Parthenon, Propylaea, Epidauros'taki Tholos, Tegea Athena Alea Tapınağı ve Nemea Zeus Tapınağı'nda diğer düzenlere ait mimari elemanlar kullanılmıştır (Scranton 1946, 39-51; Robertson 1969, 106-124). Stoalarda, dorik dış sütunların karşısında kirişlerin ağırlığını taşıması için daha yüksek olan ionik iç sütunların kullanılması da bu uygulamaya örnektir (Coulton 1976, 100-102).

²⁵² MÖ 5. yüzyıl yapılarından Parthenon ve Hephaisteion'da ionik frizin kullanılması, Labraunda'da MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Andron B ile Andron A'da ionik sütunların dorik üst yapıyla birleştirilmesi, bu döneme

Anadolu'daki dorik yapılarda tespit edilen detaylar, karışık düzen uygulaması için üçüncü bir maddenin daha eklenebileceğini göstermektedir. Çünkü, Anadolu mimarlar Labraunda örneklerinde görüldüğü gibi, ion ve dor düzenini aynı yapıda uygulamanın yanında, dorik mimari elemanlara bu düzene yabancı olan astragal, ovolo ve kyma reversa gibi profilleri de eklemişlerdir. Bu nedenle MÖ 4. yüzyıl dor mimarisinde görülen karışık düzen uygulaması üç başlık altında değerlendirilmelidir.

1- Aynı yapıda dor, ion ve korinth başlıklı sütunlardan en az ikisinin kullanılması.

2- Ionik ve dorik mimari elemanların tek bir düzende birleştirilmesi.

3- Dorik mimari elemanlara ionik profiller eklenmesi.

1. grupta yer alan, aynı yapıda dor, ion ve korinth başlıklı taşıyıcılardan en az ikisinin kullanılması MÖ 6. yüzyılda Güney İtalya'da²⁵³, MÖ 5. yüzyılın 2. yarısında ise Kıta Yunanistan'daki dorik yapılarda ortaya çıkmıştır. Dor düzeninde inşa edilen tapınakların iç tasarımında ion, çoğunlukla da korinth başlıklı taşıyıcılar, üst yapısıyla birlikte kullanılmıştır. Bu uygulama Anadolu'daki dor tapınaklarında pek tercih edilmemiş fakat stoalarda sıklıkla uygulanmıştır.

2. grubu oluşturan, ionik ve dorik mimari elemanların tek bir düzende birleştirilmesi, Parthenon ve Propylaea örneklerinden yola çıkılarak, genellikle Atinalı mimarların buluşu olarak kabul edilir²⁵⁴. Sözü edilen bu yapılarda sadece iç cephede ion başlıklı sütunlar kullanılmış ancak bunlar dorik üst yapı elemanları ile birleştirilmemiştir. R. A. Tomlinson ise Parthenon ve Theseum'daki ionik friz ve profiller gibi detayların 5. yüzyıl Attik mimarisinde göz ardı edilebilir bir seviyede olduğunu, ionik ve dorik mimari elemanların tek bir düzende birleştirilmesinin tam anlamıyla Labraunda yapılarında uygulandığını kabul etmektedir²⁵⁵. Pers satrabı Maussollos Dönemi'nde inşa edilen Labraunda Andron B'de ion, dor ve Pers geleneğinin tek bir yapıda birleştirilmesi, Maussollos'un ideolojik düşüncesini yansıtmaktadır²⁵⁶. Bu karışık düzen uygulamasıyla Andron B, mimarlık tarihindeki bir ilki oluşturmaktadır.

Hekatomnidler Dönemi'nde, dor düzeninde inşa edilen yapılarda mimari elemanlardan en az birine, Anadolu'da oldukça köklü bir geçmişe sahip olan ionik profiller eklenmiştir. Labraunda Oikoi Binası'nda arşitrav tacını oluşturan astragal ve ovolodan oluşan taç profili, ion arşitravlarına özgü bir profil olup, Anadolu mimarlar bu profili dor arşitravına taşımışlardır. Andronların triglif-metop bloklarında metop taeniasının kyma reversa profilinden oluşması bir yeniliktir. Bunun yanı sıra sözü edilen bu iki yapıda dorik friz blokları ilk kez, ion düzenine özgü olan astragal ve ovolodan oluşan taç profili ile sonlandırılmıştır. Sadece Andron B'nin ön cephesinde ise bu profillere inci-boncuk ve ion kymationu işlenmiştir. Hekatomnid yapılarından üçünde, dorik geison bloklarında geison soffiti astragal ve kyma reversa kombinasyonundan oluşmaktadır. MÖ 4. yüzyıl yapılarında tespit edilen bu ionik profiller sonraki yüzyıllarda Anadolu'daki dorik yapıların çoğunluğunda vazgeçilmez olmuştur. Bu nedenle Anadolu dor mimarisine özgü olan bu örnekleri üçüncü grupta değerlendirmek gerekir.

tarihlenen dorik yapıların anta kaidelerinde ve simalarında görülen süslemeler bu uygulamaya örnek olarak gösterilmiştir.

²⁵³ MÖ 6. yüzyılın sonlarına tarihlenen Paestum Athena Tapınağı'nın pronaosunda ion başlıklı sütunlar kullanılmıştır (Gruben 1966, 244-248, fig. 188).

²⁵⁴ Jeppesen 1958, 153-157; "... the Attic architects succeeding Ictinus and Mnesicles played a prominent part in the efforts at a renewal of the conventional orders resulting in the creation of a mixed order: Ionic columns combined with a Doric entablature." Ancak MÖ

²⁵⁵ Tomlinson 1963, 139, 143-145.

²⁵⁶ Karlsson 2013, 65-79.

Dorik mimari bloklara ionik profillerin işlenmesi ilk olarak Arkaik Dönem’de ortaya çıkmıştır. Genellikle Güney İtalya’daki dorik yapılarda görülen bu uygulama, henüz “kanonik dor düzeninin” oluşmadığı, MÖ 6. yüzyıl yapılarında çalışılmış²⁵⁷, sonrasında 5. yüzyıldan itibaren ise terk edilmiştir²⁵⁸. Sicilya’da Arkaik Dönem’den itibaren dorik mimari elemanlara ionik profiller eklenmesi pek tercih edilmemiştir²⁵⁹. Kıta Yunanistan’da ise MÖ 6. yüzyıl yapılarından sadece Olympia’daki Sikyonlular’ın Hazine Dairesi’ne ait dorik friz bloklarının üst kısmına ince bir yalın astragal eklenmiştir. Güney İtalya’da 5. yüzyıldan itibaren terk edilen ionik profiller, Atina’da Perikles Dönemi yapılarında moda olmuştur²⁶⁰. İnce, yalın bir astragalden oluşan bu profil, Güney İtalya örneklerinin aksine kanonik dor düzeninin olduğu 5. yüzyıl yapılarında çalışılmış olması bakımından farklıdır. Anadolu’da ise dorik mimari bloklara ionik profiller eklenmesi ilk kez 4. yüzyılda, Labraunda yapılarında görülmektedir.

Sonuç

MÖ 5. yüzyılda Parthenon ile doruk noktasına ulaşan dor düzeni Hellenistik Dönem’de kademeli bir değişim yaşamıştır. Bu değişim en belirgin şekilde, anıtsal mimarinin sütunlarında ve entablatur oranlarında gözlenebilir. Hellenistik yapılar oldukça ince sütunlara sahiptir ve üst yapı elemanlarının boyutları büyük oranda küçülmüştür. Bu oran değişimi, önceki dönem yapılarıyla kıyaslandığında, dor düzeninde inşa edilen yapıların cephe düzenlemelerinde radikal değişimlerin yaşandığını açıkça ortaya koymaktadır. Çoğu bilim adamı basit aritmetik oranların Klasik ve Hellenistik mimari tasarımının anlaşılmasında bir anahtar olduğu konusunda hemfikirdir²⁶¹. Ancak Dorik tasarım sisteminin sabit boyutlu bir modüle dayandığı ve Hellen dünyasında ayak ünitelerinin kapsamının ne olduğu konusunda çok az fikir birliği vardır²⁶². Geç Klasik ve Erken Hellenistik dönem mimarisinde yapı tasarımı ilkelerini ve eski gelenek ile yeni mimari tasarım arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için dorik yapıların detaylı incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda MÖ 4. yüzyıl, dor düzeninin zirveye ulaştığı 5. yüzyıl ile Hellenistik Dönem arasındaki geçiş evresini oluşturduğundan, ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Hellenistik Dönem ile birlikte büyük boyutlu inşaat programlarının merkezi doğuya taşınmış, bunun sonucunda Pytheos ve Hermogenes’in öncülüğünde mimari devrimin merkezi Anadolu ve yakın çevresi olmuş, ion ve korinth düzenleri ön plana çıkmıştır.

MÖ 4. yüzyılda inşa edilen yapılara baktığımızda, dor düzeninin pek çok yapı tipinde tercih edildiği görülmektedir (tab. 1). Bunların genelinde daha geniş aksial aralıklar ve ion düzeninde olduğu gibi daha zarif sütunlar tercih edilmiştir. Bu, ion mimarisinin simetrisine aşına olan Anadolu mimarların dor düzenini yeniden yorumlamasının bir sonucudur. Labraunda’daki andronlarda ion sütunlarının dorik üst yapı ile birleştirilmesi,

²⁵⁷ Paestum Athena Tapınağı, Faca del Sele Heraionu, Metaponto Apollon Tapınağı, Locri Casa Marafioti Tapınağı, Akrai Aphrodite Tapınağı ile Sybaris’teki Parco del Cavallo’da bulunan A ve B düzenlerine ait üst yapı elemanlarında ionik profiller vardır (Mertens 1993).

²⁵⁸ Akragas Dioskurlar Tapınağı’nda geison soffitini oluşturan kyma reversa profilinin altına yumurta-ok ucu ve inci-boncuk dizisinden oluşan bezeme işlenmiştir. Tapınağın, kyma reversa profilinden oluşan simasının hem alt hem üst sınırında ise inci-boncuk dizisi yer almaktadır. Klasik Dönem’den tek istisnai örnek olan bu yapının geison ve simasının -belki de triglif-metop blokları ile birlikte- Hellenistik Dönem’de yenilendiği düşünülmektedir (Dinsmoor 1950, 112; Mertens 1984, 118).

²⁵⁹ Sicilya’daki tek Arkaik örnek, Megara Hyblaea’da bulunan ve MÖ 6. yüzyıl sonuna tarihlenen mezar yapısına ait mimari bloklardır (Mertens 1993, lev. 85.4).

²⁶⁰ Shoe 1936, 169; Dinsmoor 1950, 198-204.

²⁶¹ Aritmetik oranlar ve dor mimarisinin modülerliği hakkında yakın tarihli bir özet için bk. Jones 2001, 675-684.

²⁶² J. J. Coulton, Grek dünyasında yalnızca iki ayak standardının kullanıldığı varsayımının kanıtlanması gerektiğini, Grek metrolojisinin diğer dallarındaki kaotik durum nedeniyle de bu önerinin temelsiz olduğunu düşünmektedir (Coulton 1974, 62).

bu yenilikçi yapının en çarpıcı özelliklerinden biridir. Kıta Yunanistan'da, Parthenon ve Propylaia'da olduğu gibi iki farklı düzenin aynı yapıda kullanıldığı örnekler olmasına karşın, andronlardaki gibi düzenlerin karıştırılarak uygulandığı bir yapı yoktur. Labraundalı mimarlar, Maussollos'un ideolojik düşüncesini yansıtan bir yapıyı inşa etmenin yanı sıra Hellenistik Dönem'den itibaren geniş bir coğrafyada kabul görecektir olan yeni bir mimari düzen anlayışının da temellerini atmışlardır. Bu evreden sonra yapılarda ion-dor kombinasyonunun yanı sıra korinth-dor kombinasyonları da uygulanmaya başlanmıştır.

MÖ 4. yüzyıl, dorik mimari blokların biçim repertuvarında çeşitliliğin arttığı bir dönemdir. Dor sütunları, kanonik dorik yive sahiptir. Knidos Dor Tapınağı'nın sütunlarında yivler yayvan, içbükey kavisli, arrisler sivri ve belirgindir. Kıta Yunanistan'da MÖ 5. yüzyılın 2. yarısında ortaya çıkan bu tip yiv, 4. yüzyıl yapılarında da kullanılmaya devam etmiştir. Örnekler genellikle Kıta Yunanistan, adalar ve kıyı şeridinde yoğunlaşmaktadır. Bu yüzyılda dorik yivli sütunların yanı sıra ilk kez Anadolu'da ionik yivli dor sütunları da kullanılmaya başlanmıştır. Arkaik kökenli olan bu uygulama, Labraunda Oikoi Binası'ndan sonra özellikle MÖ 2. yüzyılda yaygınlaşmıştır. MÖ 4. yüzyıl dor sütunlarında en çok tercih edilen bir diğer tip, bosajlı stilde işlenmiş sütunlardır. Bu tipte, sütunun stylobat yüzeyine dokunduğu kısımda yaklaşık 0,8-0,15 m'lik bölümü ile başlığın boyun kısmı yivlendirilmiş, geri kalan yüzeyinin tamamı bosajlı bırakılmıştır. Knidos Aslanlı Mezar'da hem sütunun alt kısmı hem de başlığın boyun kısmı yivlendirilmiş iken, Pergamon Athena Tapınağı ile Priene Demeter Tapınağı'nda sadece başlıkların boyun kısmında yivler işlenmiştir. MÖ 4. yüzyılda görülen yeniliklerden biri de kalp biçimli payelerin mimariye kazandırılmasıdır. Dor düzeninde köşe dönüş problemine alternatif çözüm olarak geliştirilen bu tip taşıyıcılar ilk kez Miletos Liman Stoası'nda kullanılmıştır.

4. yüzyıl yapılarında, abakusu dörtgen plaka şeklindeki dor başlıkları çoğunlukta olmakla birlikte abakusu bir kymation ile sınırlandırılmış başlıklar da Anadolu'da ilk kez bu yüzyılda çalışılmıştır. Dor başlıklarının bir kısmında ekinus profili düz satıh şeklinde, bir kısmında ise ekinus, çok az dışbükey kavislidir. Annuletler trapez biçimli işlenmiş olup, sayıları üç ile dört arasında değişmektedir. Başlıkların boyun kısımları ise dört farklı tipte şekillendirilmiştir.

Dorik arşitravlar fazla yüksek olmayan düz bir taenia, yüksekçe çalışılmış regula plakaları ve altı guttaedan oluşmaktadır. Knidos antik kenti ile adalardaki dorik yapılarda konik biçimli guttae, Anadolu'daki diğer yapılarda ise silindirik biçimli guttae çalışılmıştır. Dorik arşitravların alt yüzeyine soffit işlenmeye başlanması, bu yüzyılda görülen yeniliklerden biridir. Arşitravların oranları çağdaşı Kıta Yunanistan ve adalardaki yapılarla uyumludur. Triglif-metop bloklarında kanonik formun yanı sıra ilk kez ion kymationu ile taçlandırılmış örnekler de görülmektedir. Yapıların çoğunluğunda gliflerin üst bitimi dikdörtgen biçimli işlenmiş, üst dudak aşağıya doğru eğimli kesilmiştir. Yarım gliflerin üst sınırına işlenen triglif kulakları damla biçimli, açık küre biçimli ve kulak kepeği kapalı işlenmiş örneklerden oluşmaktadır. Arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki oranlar Kıta Yunanistan'daki çağdaşı yapılarla uyumludur. Ayrıca triglif genişliği ile metop genişliği arasında ve triglif yüksekliği ile genişliği arasındaki oranlarda da ortalama değerler elde edilmiştir. Dorik geison bloklarının eğim derecesi 8° ile 10° arasında değişmektedir. Mutulus plakaları ile guttae güçlü çalışılmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru viae genişliğinde azalma olduğu görülmektedir. Yapıların çoğunluğunda sima profili alt kavis başlangıcı nispeten yukarıda ve belirgin işlenmiş dikey kyma rektadan oluşmaktadır.

MÖ 4. yüzyılda inşa edilen dorik yapılarda Labraundalı mimarların daha çok kendi stillerini yaratma gayreti içinde oldukları görülmektedir. Bu nedenle Hekatomnidler Dönemi imar faaliyetlerinin görüldüğü Halikarnassos, Mylasa, Iasos ve Amyzon gibi kentlerin yanı sıra Sinuri Kutsal Alanı'nda da Labraunda etkileri yoğundur. Pergamon Athena

Tapınağı'nda dorik özellikler yerel teknik ve materyallerle birleştirilmiş olup, tapınağın tasarımında hem Kıta Yunanistan'dan hem de Anadolu'dan etkiler vardır. Ancak mimari detaylar yapının genel olarak Assos Athena Tapınağı ile Labraunda'daki binalardan etkilendiğini ortaya koymaktadır²⁶³. Adalardaki dorik yapılar Kıta Yunanistan etkisindedir ve bu etki MÖ 2. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Batı Anadolu'nun kıyı şeridinde yer alan liman kentlerinde ise hem Anadolu'nun hem de Kıta Yunanistan ve adaların etkisi vardır. Knidos'ta yer alan Dor Tapınağı'nın planı, opisthodomosa sahip oluşu ve dört tarafında da pteroma genişliğinin eşitlenmiş olması bakımında Anadolu'da İonia Rönesansı ile birlikte uygulanmaya başlanan plan tipini yansıtmaktadır. Buna karşın sütun tamburlarında görülen yivlerin biçimi ve arşitravlarda çalışılan konik biçimli guttae Kıta Yunanistan'daki Klasik Dönem yapıları ile uyumludur. Benzer şekilde Knidos Aslanlı Mezar'ın planı Halikarnassos Mausoleumu'ndan etkilenmiş olmasına karşın, mimari bloklarında Kıta Yunanistan-adalar etkisi yoğundur.

Anadolu dor mimarisi MÖ 4. yüzyıldan itibaren Kıta Yunanistan'dan farklıdır. Bunun nedeni, ion düzeninin doğup, geliştiği topraklara yabancı olan dor düzenini Anadolu mimarların farklı yorumlayışdır. Bu nedenle R. A. Tomlinson tarafından karışık düzen uygulaması için oluşturulan grup, üç başlık altında değerlendirilmeli ve ikinci grup içine dahil edilen, ionik profillere sahip dorik mimari elemanlar "*Dorik mimari elemanlara ionik unsurlar eklenmesi*" başlığı altında, ayrı bir grup olarak ele alınmalıdır. Labraunda Oikoi Binası'nın arşitravlarında ve Andron B'nin triglif-metop bloklarında, ovolo ile astragalden oluşan bir taç profilinin kullanılması ve bu yapının sadece ön cephesinde, ovolo ya ion kymationu, astragale ise inci-boncuk dizisinin işlenmesi, prototiplerini Kıta Yunanistan'da gördüğümüz uygulamanın doruk noktasıdır. Buradaki yapılarda birkaç örnekle sınırlı kalan bu uygulama, Anadolu'da MÖ 3. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış ve bu stil Roma Dönemi içlerine kadar kullanılmaya devam etmiştir²⁶⁴. Bu nedenle, ovolonun yozlaşmış şekli olarak kabul edilen Pergamon ovolosuyla taçlandırılmış arşitrav ve triglif-metop blokları, Anadolu dor mimarisinin özgün stildir. MÖ 2. yüzyıla gelindiğinde, dor mimarisinde erken evrelerden itibaren zaman zaman denenen ionik etkiler doruk noktasına ulaşmıştır. Arşitrav ve dorik frizi taçlandıran farklı profillerin yanı sıra, dor arşitravının yüzeyi faskialara ayrılmış, ion düzenine özgü olan dış sırası dor düzenine taşınmış ve dorik sütunlar ionik yivlerle bezenmiştir. Anadolu dor mimarisine özgü olan bu uygulamalar, dor düzeninin sert görünümlü mimari elemanlarının, ion mimarisinin estetiğiyle harmanlanması sonucu oluşan özgün bir stildir ve bu stilin temelleri MÖ 4. yüzyılda atılmıştır.

²⁶³ Hoepfner 1997, 30-35; Pedersen 2004a, 415-427; Kästner 2011, 28-33; Seaman 2016, 414.

²⁶⁴ Gider-Büyükozer 2013, 209-224.

Tabloların Listesi

Tablo 1: MÖ 4. yüzyılda inşa edilen yapılar

Tablo 2: Arşitravların oranları

Tablo 3: Triglif kulakları

Tablo 4: Arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki oran

Tablo 5: Metop genişliğinin triglif genişliğine / triglif yüksekliğinin triglif genişliğine oranı

Tablo 6: Mutulus-guttae yüksekliği / Mutulusun eğim derecesi / Mutulus genişliği ile viae genişliğinin oranı

Figürlerin Listesi

Figür 1a: Knidos Dor Tapınağı (Ehrhardt 2009, fig. 2)

Figür 1b: Knidos Dor Tapınağı'nın 3D modellemesi (Ehrhardt 2009, fig. 6)

Figür 2a: Pergamon Athena Tapınağı'nın planı (Bohn 1885, lev. XII)

Figür 2b: Pergamon Athena Tapınağı'nın ön cephesi (Bohn 1885, lev. XII)

Figür 3a: Priene Demeter Tapınağı'nın planı (Rumscheid 2000, fig. 135)

Figür 3b: Priene Demeter Tapınağı'nın restitüsyonu (Rumscheid 2000, fig. 137)

Figür 4a: Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'nın planı (Edhem Bey 1905, fig. 5)

Figür 4b: Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'nın mevcut durumu (Z. Gider Büyüközer)

Figür 5: Alabanda Zeus Khrysaoreus Tapınağı'na atfedilen dor başlığı (Ateşlier 2014, fig. 12)

Figür 6: Labraunda Doğu Stoa (Hellström 1994, fig. 21)

Figür 7: Miletos (Coulton 1976, fig. 86)

Figür 8: Kolophon L Şekilli Stoa (Holland 1944, lev. IX)

Figür 9a: Labraunda Andron B'nin mevcut durumu (Z. Gider Büyüközer)

Figür 9b: Labraunda Andron B'nin restitüsyonu (Hellström 2007, 86)

Figür 10a: Labraunda Andron A'nın mevcut durumu (Z. Gider Büyüközer)

Figür 10b: Labraunda Andron A'nın restitüsyonu (Hellström 2007, 126)

Figür 11: Knidos Aslanlı Mezar (Rumscheid 1994, lev. 60.1-2)

Figür 12a: Labraunda Anıt Mezar'ın mevcut durumu (Z. Gider Büyüközer)

Figür 12b: Labraunda Anıt Mezar'ın planı (Hellström 2007, 136)

Figür 13: Kutsal alanda bulunan triglif-metoplar (Z. Gider Büyüközer)

Figür 14: İç cepheye ait triglif-metop bloğu (Z. Gider Büyüközer)

Figür 15: Iasos'ta bulunan triglif-metop bloğu (Z. Gider Büyüközer)

Figür 16: Iasos "Maussolleion" (Baldoni 2013, fig. 2)

Figür 17a: Labraunda Dorik Yapı'nın mevcut durumu (Z. Gider Büyüközer)

Figür 17b: Labraunda Dorik Yapı'nın restitüsyonu (Thieme 1989, fig. 12)

Figür 18a: Labraunda Oikoi Binası'nın mevcut durumu (Z. Gider Büyüközer)

Figür 11b: Labraunda Oikoi Binası'nın restitüsyonu (Henry 2017a, fig. 5)

Figür 19: Knidos Dor Tapınağı (Z. Gider Büyüközer)

Figür 20: Labraunda Oikoi Binası (Z. Gider Büyüközer)

Figür 21: Miletos Liman Stoası (Z. Gider Büyüközer)

Figür 22: Dor başlıkları (Labraunda Oikoi (Hellström 2007, 118); Priene (Rumscheid 1994, lev. 162.3); Pergamon (Bohn 1885, lev. XXV); Knidos, Labraunda Dorik Yapı, Miletos (Z. Gider Büyüközer)

Figür 23: Arşitravlar (Z. Gider Büyüközer)

Figür 24: Labraunda Oikoi Binası'nın arşitravı

Figür 25: Beçin / Denizcik dor arşitravı (Rumscheid 1996, fig. 7)

Figür 26: Triglif-metoplar (Z. Gider Büyüközer)

Figür 27: Triglif-metoplar (Z. Gider Büyüközer)

Figür 28: Dorik geisonlar (Z. Gider Büyüközer)

Figür 29: Dorik geisonlar (Z. Gider Büyüközer)

Figür 30: Bodrum Kalesi'nde devşirme malzeme olarak kullanılan geison bloğu (Z. Gider Büyüközer)

Figür 31: Sima profilinin biçimi (Z. Gider Büyüközer)

Figür 32a-b: Labraunda Anıt Mezar'ın sima bloğu (Z. Gider Büyüközer)

Figür 33a: Rhodos Apollon Eretimos Tapınağı'nın geison ve sima bloğunun çizimi (Jacopi 1932, fig. 9)

Figür 33b-c: Rhodos Apollon Eretimos Tapınağı'nın geison ve sima bloğu (Z. Gider Büyüközer)

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

- Thuk. (=Thukydides, *Historia*)
Kullanılan Çeviri: W. H. Forbes, Thucydides. Book I, Oxford, 1895.
<https://archive.org/details/cu31924086055658/page/n195>
- Vitr. (=Vitruvius, *De Architectura*)
Kullanılan Çeviri: Vitruvius, Mimarlık Üzerine On Kitap, (Çev. S. Güven), 1998.

Modern Kaynaklar

- Agusta-Boularot 2001 S. Agusta-Boularot, "Fontaines et fontaines monumentales en Grèce de la conquête romaine à l'époque flavienne: permanence ou renouveau architectural?", Eds. J. Y. Marc - J. Ch. Moretti. *Constructions Publiques et Programmes Édilitaires en Grèce entre le IIe siècle av. J.-C. et le I^e siècle ap. J.-C.*, *BCH Supplément* 39 (2001), 167-236.
- Ateşlier 2001 S. Ateşlier, "Observations on an Early Classical Building of the Satrapal Period at Daskyleion", Ed. T. Bakır. *Achaemenid Anatolia. Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period (15-18 August 1997, Bandırma)*, Leiden, 2001, 147-168.
- Ateşlier 2014 S. Ateşlier, "On the excavations of the Zeus Temple of Alabanda", *Anatolia Antiqua* XXII (2014), 247-254.
- Ateşlier 2017 S. Ateşlier, "Anadolu'da Pers Dönemi Yapıları-Architecture During the Persian Period in Anatolia", Ed. K. İren - Ç. Karagöz - Ö. Kaser. *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem-The Persians, Power and Glory in Anatolia*, İstanbul, 2017, 162-171.
- Ateşlier - Akkurnaz 2014 S. Ateşlier - S. Akkurnaz, "2011-2012 Yılı Alabanda Kazıları", 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı-III* (2014), 482-498.
- Balty 1981 J. Ch. Balty, *Guide d'Apamée*, Bruxelles, 1981.
- Bakır 2003 T. Bakır, "Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine. Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı", *Anadolu / Anatolia* 25 (2003), 1-26.
- Balcer 1991 J. M. Balcer, "The East Greeks under Persian Rule: A Reassessment", Eds. H. Sancisi-Weerdenburg - A. Kuhrt. *Akhaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire*, Leiden, 1991, 57-65.
- Baldoni 2013 D. Baldoni, "Lo scavo nel vano centrale dell'edificio tripartito: campagna 2012", *Il Bollettino dell'Associazione Iasos di Caria* 19 (2013), 7-10.
- Baldoni 2014 D. Baldoni, "Culti orientali a Iasos: ipotesi interpretativa di un edificio di età romana", Eds. L. Karlsson - S. Carlsson - J. Blid Kullberg. *ΛΑΒΡΥΣ. Studies presented to Pontus Hellström*, Boreas 35 (2014), 369-385.
- Bammer 1972 A. Bammer, *Die Architektur des jüngeren Artemision von Ephesos*,

- Wiesbaden, 1972.
- Bankel 1997 H. Bankel, "Knidos. Der hellenistische Rundtempel und sein Altar", *AA* (1997), 51-71.
- Bankel 2004 H. Bankel, "Knidos. Das Triopion. Zur Topographie des Stammesheiligtums der dorischen Hexapolis", Eds. E. – L. Schwandner – K. Rheidt. *Macht Architektur, Architektur der Macht*, Mainz am Rhein, 2004, 100-113.
- Bankel 2009 H. Bankel, "Versatzmarken am Propylon des Heiligtums für Apollon Karneios in Knidos", *Byzas* 9 (2009), 1-19.
- Baran 2010 A. Baran, *Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi*, Ankara, 2010. DOI: 10.1501/ankara-6455
- Barletta 2009 B. A. Barletta, "In Defense of the Ionic Frieze of the Parthenon", *AJA* 113.4 (2009), 547-568.
- Berns 2003 C. Berns, *Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien*, *Asia Minor Studien* 51, 2003.
- Berti 2011 F. Berti, "L'agora di Iasos alla luce delle più recenti scoperte", Eds. L. Karlsson – S. Carlsson. *Labraunda and Karia*, *Boreas* 32 (2011), 291-305.
- Berti 2012 F. Berti, "Nuovi dati per le mura urbane di Iasos", Ed. B. Söğüt, *Stratonikeia'dan Lagina'ya, A. A. Tirpan'a Armağan*, İstanbul, 2012, 101-114.
- Boehrer – Krauss 1937 E. Boehrer – F. Krauss, *Das Temenos für den Herrscherkult*, *AvP* IX, Berlin, 1937.
- Bohn 1885 R. Bohn, *Das Heiligtum der Athena Polias Nikephoros*, *AvP* II, Berlin, 1885.
- Brommer 1979 F. Brommer, *The Sculptures of the Parthenon: Metopes, Frieze, Pediments, Cult-Statue*, London, 1979.
- Bruns-Özgan 2002 C. Bruns-Özgan, *Knidos Antik Kent Rehberi*, Konya, 2002.
- Büsing 1970 H. H. Büsing, *Die Griechische Halbsäule*, Wiesbaden, 1970.
- Carpenter 1970 J. R. Carpenter, *The Propylon in Greek and Hellenistic Architecture*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pennsylvania Üniversitesi. Philadelphia, 1970.
- Carstens 2009 A. M. Carstens, "Tomb Cult and Tomb Architecture in Karia from the Late Archaic to the Hellenistic Period", Ed. F. Rumscheid. *Die Karer und die Anderen*, Bonn, 2009, 377-395.
- Charbonneaux 1925 J. Charbonneaux, *Le Sanctuaire d'Athéna Pronaia: La Tholos*, *FdD* II.4, Paris, 1925.
- Clemmensen – Vallois 1925 M. B. Clemmensen – E. Vallois, "Le temple de Zeus à Némée", *BSA* 49 (1925), 1-20.
- Conze – Schazmann 1911 A. Conze – P. Schazmann, *Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon*, Berlin, 1911.
- Cook 1961 J. M. Cook, "Some Sites of the Milesian Territory" *BSA* 56 (1961),

90-101.

- Coulton 1964 J. J. Coulton, "The Stoa by the Harbour at Perachora", *BSA* 59 (1964), 101-131.
- Coulton 1966 J. J. Coulton, "The Treatment of Re-Entrant Angles", *BSA* 61 (1966), 132-146.
- Coulton 1968 J. J. Coulton, "Stoa at the Amphiaraion, Oropos", *BSA* 63 (1968), 147-183.
- Coulton 1974 J. J. Coulton, "Towards Understanding Doric Design: The Stylobate and Intercolumniations" *BSA* 69 (1974), 61-86.
- Coulton 1976 J. J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford, 1976.
- Coulton 1977 J. J. Coulton, *Greek Architects at Work: Problems of Structure and Design*, London, 1977.
- Courby 1931 F. Courby, *Les Temples d'Apollon*, Délos 12, Paris, 1931.
- Crampa 1972 J. Crampa, *Labraunda 3.2. The Greek Inscriptions, part II*, Stockholm, 1972.
- de la Genière 1992 J. de la Genière, "Le sanctuaire d'Apollon a Claros, découvertes récentes", *CRAI* 136 (1992), 195-210.
- de la Genière 1993 J. de la Genière, "Claros 1992: Bilan provisoire des fouilles dans le sanctuaire d'Apollon", *RÉA* 95 (1993), 383-392.
- de la Genière 1998 J. de la Genière, "Claros: Bilan provisoire de dix campagnes de fouilles", *RÉA* 100 (1998), 234-256.
- Dinsmoor 1910 W. B. Dinsmoor, "The Choragic Monument of Nicias", *AJA* 14.4 (1910), 459-484.
- Dinsmoor 1950 W. B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*, London, 1950.
- Dinsmoor 1982 W. B. Dinsmoor, "Anchoring Two Floating Temples", *Hesperia* 51.4 (1982), 410-452.
- Doruk 1978 S. Doruk, *Anadolu'da Hellenistik Dönem Stoaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1978.
- Dugas et al. 1924 C. Dugas – J. Berchmans – M. Clemmensen, *Le sanctuaire d'Aléa Athéna a Tégée au IVe siècle*, Paris, 1924.
- Dunkley 1935/36 B. Dunkley, "Greek Fountain-Buildings before 300 B.C.", *BSA* 36 (1935/36), 142-204.
- Dyer 1906 L. Dyer, "Details of the Olympian Treasuries", *JHS* 26 (1906), 46-83.
- Dyggve 1960a E. Dyggve, *Le Sanctuaire d'Athana Lindia et l'architecture Lindienne, Lindos III.1. Fouilles de l'Acropole 1902-1914 et 1952*, Berlin, 1960.
- Dyggve 1960b E. Dyggve, *Le Sanctuaire d'Athana Lindia et l'architecture Lindienne, Lindos III.2. Fouilles de l'Acropole 1902-1914 et 1952*, Berlin, 1960.

- Ehrhardt 2009 W. Ehrhardt, "Hellenistische Heiligtümer und Riten: Die westlichen Sakralbezirke in Knidos als Fallbeispiel", Eds. A. Matthaei – M. Zimmermann. *Stadtbilder im Hellenismus*, Berlin, 2009, 93-115.
- Erder 1967 C. Erder, *Hellenistik Devir Anadolu Mimarisinde Kyma Rekta-Kyma Reversa*, Ankara, 1967.
- Fabiani – Nafissi 2013 R. Fabiani – M. Nafissi. "La pubblicazione dei decreti a Iasos: cronologia e topografia", Eds. D. Baldoni – F. Berti – M. Giuman. *Iasos e il suo territorio*, *Archaeologica* 170 (2013), 37-60.
- Fabiani 2015a R. Fabiani, "Iasos. Eine griechische Polis unter hekatomnidischer Herrschaft", Eds. E. Winter – K. Zimmermann. *Zwischen Satrapen und Dynasten: Kleinasien im 4. Jahrhundert v. Chr.*, *Asia Minor Studien* 76 (2015), 49-74.
- Fabiani 2015b R. Fabiani, "I. Iasos 52 e il culto di Zeus Idriëus", *Studi Classici e Orientali* 61.2 (2015), 163-202.
- Fedak 1990 J. Fedak, *Monumental Tombs of the Hellenistic Age: A Study of Selected Tombs from the Pre-Classical to the Early Imperial Era*, Toronto, 1990.
- Filgis – Radt 1986 M. N. Filgis – W. Radt, *Die Stadtgrabung I: Das Heroon*, *AvP* XV.1, Berlin, 1986.
- Gider 2014 Z. Gider, "Doric Capitals with Ionic Cymation in the Light of Examples from Caria Region", *Anodos* 11/2011, Trnava, 2014, 139-148.
- Gider-Büyüközer 2013 Z. Gider-Büyüközer, *Karia Bölgesi Dor Mimarisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2013.
- Gider-Büyüközer 2014 Z. Gider-Büyüközer, "Doric Frizden Bir Detay: Triglif Kulakları", *Olba* XXII (2014), 155-188.
- Gider-Büyüközer 2018 Z. Gider-Büyüközer, "Doric Geisonlarda Mutulus Plakaları ile Guttaenin Düzenlenişi", *Arkhaia Anatolika* 1 (2018), 61-92. DOI: 10.32949/Arkhaia.2018.4
- Gider-Büyüközer 2019 Z. Gider-Büyüközer, "Doric Architecture in Anatolia in the Third Century BC: Influences, Interactions and Innovations", *L'Asie Mineure occidentale au IIIe siècle a.C.*, (11-13 October 2018), Bordeaux (Baskıda).
- Glaser 1983 F. Glaser, *Antike Brunnenbauten (KPHNAI) in Griechenland*, Wien, 1983.
- Gruben 1966 G. Gruben, *Die Tempel der Griechen*, München, 1966.
- Edhem Bey 1905 Halil Edhem Bey, "Fouilles d'Alabanda en Carie. Rapport sommaire sur la première campagne", *CRAI* 49 (1905), 443-459.
- Hartwig 1893 P. Hartwig, *Die griechischen Meisterschalen der Blüthezeit des strengen rothfigurigen Stiles*, Stuttgart, 1893.
- Hellström – Karlsson 2005 P. Hellström – L. Karlsson, "Labraunda 2003", 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 2005, 75-80.
- Hellström – Thieme P. Hellström – T. Thieme, "The Androns at Labraunda. A

- 1981 Preliminary Account of their Architecture", *MedmusB* 16 (1981), 58-74.
- Hellström 1985a P. Hellström, "Dessin d'architecture hecatomnide á Labraunda", Ed. J.-F. Bommelaer. *Le Dessin d'architecture dans les sociétés antiques. Actes du Colloque de Strasbourg (26-28 janvier 1984)*, Leiden, 1985, 153-165.
- Hellström 1985b P. Hellström, "Labraunda 1983", 2. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1985), 131-138.
- Hellström 1987 P. Hellström, "Labraunda 1985", 4. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1987), 157-166.
- Hellström 1988 P. Hellström, "Mixed orders in Hecatomnid architecture", *The Proceedings of the XIIth International Congress of Classical Archaeology, Athens, 1988*, 70-74.
- Hellström 1990 P. Hellström, "Hellenistic architecture in the light of Late Classical Labraunda", *Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie, Berlin 1988, Mainz am Rhein, 1990*, 243-252.
- Hellström 1991 P. Hellström, "The Architectural layout of Hecatomnid Labraunda", *RA* (1991), 297-308.
- Hellström 1992 P. Hellström, "Labraynda 1990", 13. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II* (1992), 155-158.
- Hellström 1993 P. Hellström, "Labraynda 1991", 14. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II* (1993), 123-131.
- Hellström 1994 P. Hellström, "Architecture. Characteristic building-types and particularities of style and techniques. Possible implications for Hellenistic Architecture", Ed. J. Isager. *Halicarnassian Studies I: Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance*, Odense, 1994, 36-57.
- Hellström 1996 P. Hellström, "The Andrones at Labraynda. Dining Halls for Protohellenistic Kings", *Basileia. Die Paläste der hellenistischen Könige*, Mainz am Rhein, 1996, 164-169.
- Hellström 2007 P. Hellström, *Labraunda: Karya Zeus Labraundos Kutsal Alanı Gezi Rehberi*, İstanbul, 2007.
- Hellström 2009 P. Hellström, "Sacred Architecture and Karian Identity", Ed. F. Rumscheid. *Die Karer und die Anderen*, Bonn, 2009, 267-290.
- Hellström 2011 P. Hellström, "Feasting at Labraunda and the chronology of the Andrones", Eds.: L. Karlsson – S. Carlsson. *Labraunda and Karia*, Boreas 32 (2011), 149-157.
- Henry 2006 O. Henry, "Reflexions sur le propriétaire de la tombe monumentale de Labraunda", *REA* 108.2 (2006), 415-432.
- Henry 2009 O. Henry, *Tombes de Carie: Architecture funéraire et culture carienne, VIe – IIe S. Av. J.-C.*, Rennes, 2009.
- Henry 2014 O. Henry, "Then whose tomb is that ?", Eds. L. Karlsson – S. Carlsson – J. Blid Kullberg. *ΛΑΒΡΥΣ. Studies presented to Pontus Hellström*, Boreas 35 (2014), 71-85.

- Henry 2017a O. Henry, "Sanctuaire et pouvoir: nouvelles pistes de réflexion à partir des recherches archéologiques récentes sur le site de Labraunda en Carie (Turquie)", *CRAI* (2017), 545-579.
- Henry 2017b O. Henry, "Hysaldomos'un Oğlu Hekatomnos: Pers Tarihinde Benzersiz bir Kişilik", Ed. K. İren – Ç. Karaöz – Ö. Kasar. *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem*, İstanbul 2017, 350-365.
- Henry *et al.* 2017 O. Henry – E. Andersson – J. Blid – Chr. Bost – Ö. Çakmaklı – N. Carless-Unwin – G. Çimen – A. Eyigör – A. Freccero – A. Frejman – Cr. Georgescu – E. Goussard – A. M. Guimier-Sorbets – M. Hauchart – R. Hedlung – N. Lamare – V. Lungu – Fr. Marchand-Beaulieu – A. Sitz – I. Stojanovic – B. Vergnaud, "Labraunda 2017", *Anatolia Antiqua* XXVI (2018), 209-320.
- Herrmann 1983 K. Herrmann, "Zum Dekor dorischer Kapitelle", *Architectura* 13 (1983), 1-12.
- Hoepfner 1966 W. Hoepfner, "Direk Kale. Ein unbekanntes Heiligtum in Kommagene", *IstMitt* 16 (1966), 157-177.
- Hoepfner 1997 W. Hoepfner, "The Architecture of Pergamon", Eds. R. Dreyfus – E. Schraudolph. *Pergamon: The Telephos Frieze from the Great Altar*, vol. 2, San Francisco, 1997, 23-57.
- Hoepfner 1999 W. Hoepfner, "Zur Gründung und zur Architektur von Rhodos", *Ρόδος 2.400 Χρόνια*, 1999, 51-58.
- Holland 1944 L. B. Holland, "Colophon", *Hesperia* 13/2 (1944), 91-171.
- Ismaelli 2009 T. Ismaelli, *Hierapolis di Frigia III: Architettura Dorica a Hierapolis di Frigia*, İstanbul, 2009.
- Jacopi 1932 G. Jacopi, "Il tempio e il teatro di Apollo Eretimio", *Clara Rhodos* II (1932), 77-116.
- Jenkins 2006 I. Jenkins, *Greek Architecture and Its Sculpture*, London, 2006.
- Jenkins 2008 I. Jenkins, *The Lion of Knidos (British Museum Objects in Focus)*, London, 2008.
- Jeppesen 1958 K. Jeppesen, *Paradeigmata: Three mid-fourth Century Main Works of Hellenic Architecture, Reconsidered*, Aarhus, 1958.
- Jones 2000 M. W. Jones, "Doric Measure and Architectural Design 1: The Evidence of the Relief from Salamis", *AJA* 104.1 (2000), 73-93.
- Jones 2001 M. Wilson Jones, "Doric Measure and Architectural Design 2: a Modular Reading of the Classical Temple", *AJA* 105 (2001), 675-684.
- Kalpaxis 1986 T. E. Kalpaxis, *Hemiteles. Akzidentelle Unfertigkeit und "Bossen-Stil" in der griechischen Baukunst*, Mainz am Rhein, 1986.
- Karlsson 2013 L. Karlsson, "Combining Architectural Orders at Labraunda: a Political Statement", Ed. O. Henry. *4th Century Karia. Defining a Karian Identity under the Hekatomnids*, *Varia Anatolica* XXVIII (2013), 65-80.
- Karousos 1973 Chr. Karousos, *Rhodos: History, Monuments, Art*, Athens, 1973.

- Kästner 2011 V. Kästner, "Anfänge – Pergamon in vorattalidischer Zeit" Eds. R. Grüßinger – V. Kästner – A. Scholl. *Pergamon: Panorama der antiken Metropole*, Berlin, 2011, 28-33.
- Kawerau – Rehm 1914 J. Kawerau – A. Rehm, *Das Delphinion in Milet*, Milet 1.3, Berlin, 1914.
- Knackfuß 1924 H. Knackfuß, *Der Südmarkt und die benachbarten Bauanlagen*, Milet 1.7, Berlin, 1924.
- Knell 1971 H. Knell, "Eine Beobachtung am Asklepiostempel in Epidauros", *AA* 86/2 (1971), 206-210.
- Knell 1983 H. Knell, "Dorische Ringhallentempel in spat- und nachklassischer Zeit", *JDAI* 98 (1983) 203-233.
- Koldewey – Puchstein 1899 R. Koldewey – O. Puchstein, *Die Griechischen Tempel in Unteritalien und Sicilien*, Berlin, 1899.
- Kraeling 1962 C. H. Kraeling, *Ptolemais: City of the Libyan Pentapolis*, Chicago, 1962.
- Krauss – Herbig 1939 F. Krauss – R. Herbig, *Der korinthisch-dorische Tempel am Forum von Paestum*, Denkmäler Antiker Architektur 7, Berlin, 1939.
- Krischen 1944 F. Krischen, "Löwenmonument und Maussolleion", *RM* 59 (1944), 173-181.
- Laumonier 1958 A. Laumonier, *Les cultes indigènes en Carie*, Paris, 1958.
- Lauter 1983 H. Lauter, "Künstliche Unfertigkeit: Hellenistische Bossensäulen", *JdI* 98 (1983), 287-310.
- Lauter 1986 H. Lauter, *Die Architektur des Hellenismus*, Darmstadt, 1986.
- Lehmann – Spittle 1964 K. Lehmann – D. Spittle, *The Altar Court*, Samothrace 4, Princeton, 1964.
- Lehmann 1969 K. Lehmann, *The Hieron*, Samothrace 3, Princeton, 1969.
- Lippolis 2016 E. Lippolis, "Gli scavi dell'acropoli di Rodi e il culto di Apollo e di Halios", *Archeologia Classica* 67/II (2016), 111-181.
- Livadiotti – Rocco 1996 M. Livadiotti – G. Rocco, *La presenza Italiana nel Dodecaneso tra il 1912 e il 1948. La ricerca archeologica, la conservazione, le scelte progettuali*, Catania, 1996.
- Lohmann 2005 H. Lohmann, "Melia, das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios", *Neue Forschungen zu Ionien* (Ed: E. Schwertheim – E. Winter), *Asia Minor Studien* 54, 2005, 57-91.
- Lohmann 2006 H. Lohmann, "Survey of Mykale (Dilek Dağları), 3rd Campaign: The Discovery of the Archaic Panionion", 23. *AST-I* (2006), 241-252.
- Lohmann 2007 H. Lohmann, "The Discovery and Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları)", 28. *KST-II* (2007), 575-590.
- Lohmann 2008 H. Lohmann, "Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 2nd Campaign", 29. *KST-II* (2008), 265-280.

- Lohmann vd. 2009 H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, “Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 3rd Campaign 2007”, 30. KST-II (2009), 189-198.
- Love 1970 I. C. Love, “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1969”, *AJA* 74.2 (1970), 149-155.
- Maddoli 2007 G. Maddoli, Epigrafi di Iasos. Nuovi supplementi I, *Parola del Passato* 62 (2007), 193-372.
- Maddoli 2010 G. Maddoli, “Du nouveau sur les Hékatomnides d'après les inscriptions de Iasos”, Ed. R. Van Bremen – J-M. Carbon. *Hellenistic Karia*, Bordeaux, 2010, 123-131.
- Maiuri 1928 A. Maiuri, *Rapporto generale sul servizio archeologico a Rodi dal 1912 al 1927*, Clara Rhodos I, 1928.
- Mansel 1970 A. M. Mansel, “1970 Yılı Perge Kazısına Dair Ön Rapor”, *TürkArkDerg* 19-1 (1970), 169-184.
- Martienssen 1956 R. D. Martienssen, *The Idea of Space in Greek Architecture*, London, 1956.
- Martin 1951 R. Martin, *Recherches sur l'agora grecque. Études d'histoire et d'architecture urbaines*, Paris, 1951.
- Martin 1967 R. Martin, “Review of Westholm”, *REA* 69 (1967), 413-416.
- Martin 1978 R. Martin, “L’architecture d’époque classique en Asie Mineure”, Ed. E. Akurgal. *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Vol. I, Ankara, 1978, 493-505.
- Martin 1987 R. Martin, *Architecture et Urbanisme*, Paris, 1987.
- Martini 1984 W. Martini, *Das Gymnasium von Samos*, Samos XVI, Bonn, 1984.
- Masturzo 2015 N. Masturzo, “Il piedistallo del monumento per gli Ecatomnidi”, *Studi Classici e Orientali* 61.2 (2015), 27-61.
- McCredie 1968 J. R. McCredie, “Samothrace: Preliminary Report on the Campaigns of 1965-1967”, *Hesperia* 37.2 (1968), 216-234.
- McKenzie 1990 J. McKenzi, *The Architecture of Petra*, New York, 1990.
- McKenzie 2007 J. McKenzie, *The Architecture of Alexandria and Egypt*, London, 2007.
- Mertens 1984 D. Mertens, *Der Tempel von Segesta und die dorische Tempelbaukunst des griechischen Westens in klassischer Zeit*, Mainz am Rhein, 1984.
- Mertens 1993 D. Mertens, *Der alte Heratempel in Paestum und die archaische Baukunst in Unteritalien*, Mainz am Rhein, 1993.
- Miles 1989 M. M. Miles, “A Reconstruction of the Temple of Nemesis at Rhamnous”, *Hesperia* 58.2 (1989), 135-250.
- Miles 2015 M. M. Miles, “The Vanishing Double Stoa at Thorikos and its Afterlives”, Ed. M. M. Miles. *Autopsy in Athens: Recent Archaeological Research on Athens and Attica*, Oxford, 2015, 163-180.
- Morales 2000 I. C. Morales, “Note sull’architettura templare del IV e III sec. A.C. in Sicilia”, *NumAntCl* XXIX, 2000, 191-234.

- Moretti 2012 J.-C. Moretti, "Le temple de l'oracle d'Apollon a Claros", ed. O. Henry. *Archéologies et espaces parcourus. Premières Rencontres d'Archéologie de l'IFEA İstanbul* (11-13 Novembre 2010), İstanbul, 2012, 111-128.
- Nafissi 2010 M. Nafissi, "Hekatomnidler ve Karia", Ed. F. Berti – R. Fabiani – Z. Kızıltan – M. Nafissi. *Gezgin Taşlar. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Iasos Mermerleri*, İstanbul, 2010, 99-101.
- Nafissi 2015a M. Nafissi, "Königliche Ansprüche der Hekatomniden: das neue Monument für die Basileis Kariens aus Iasos", Eds. E. Winter – K. Zimmermann. *Zwischen Satrapen und Dynasten: Kleinasien im 4. Jahrhundert v. Chr.*, Asia Minor Studien 76 (2015), 21-48.
- Nafissi 2015b M. Nafissi, "Le iscrizioni del monumento per gli Ecatomnidi: edizione e commento storico", *Studi Classici e Orientali* 61.2 (2015), 63-99.
- Newton 1862 C. T. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, Vol. I-Plates, London, 1862.
- Newton 1863 C. T. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, Vol. II, Part II, London, 1863.
- Noack 1927 F. Noack, *Eleusis. Die baugeschichtliche Entwicklung des Heiligtums*, Berlin, 1927.
- Ohlemutz 1940 E. Ohlemutz, *Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon*, Würzburg, 1940.
- Orlandos 1916 A. Orlandos, "Ο ναός του Απολλωνίου Πτωου", *ArchDelt* 1 (1915), 1916, 94-110.
- Ortolani 1997 G. Ortolani, "Tradizione e trasgressione nell'ordine dorico in età ellenistica e romana", *Palladio* 19 (1997), 19-38.
- Pedersen 1994 P. Pedersen, "The Ionian Renaissance and some aspects of its origin within the field of architecture and planning", Ed. J. Isager. *Halicarnassian Studies I: Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance*, Odense, 1991, 11-32.
- Pedersen 2001/02 P. Pedersen, "Reflections on the Ionian Renaissance in Greek Architecture and its Historical Background", *Hephaistos* 19/20 (2001/02), 97-130.
- Pedersen 2004a P. Pedersen, "Pergamon and the Ionian Renaissance", *IstMitt* 54 (2004), 409-434.
- Pedersen 2004b P. Pedersen, "Halikarnassos and the Ptolemies II. The Architecture of Hellenistic Halikarnassos", Eds. S. Isager – P. Pedersen. *Halicarnassian Studies IV: The Salmakis Inscription and Hellenistic Halikarnassos*, Odense, 2004, 145-164.
- Pedersen 2013 P. Pedersen, "The 4th century BC 'Ionian Renaissance' and Karian Identity", Ed. O. Henry. *4th Century Karia. Defining a Karian Identity under the Hekatomnids*, Varia Anatolica XXVIII (2013), 33-64.
- Pensabene 1993 P. Pensabene, *Elementi architettonici di Alessandria e di altri siti*

- egiziani, Repertorio d'Arte dell'Egitto Greco-Romano, Serie C, Volume III, Roma, 1993.*
- Perrot – Chipiez 1898 G. Perrot – C. Chipiez, *La Grèce de l'épopée la Grèce archaïque (le Temple), Histoire de l'Art dans l'antiquité VII*, Paris, 1898.
- Pollak 1900 L. Pollak, *Zwei Vasen aus der Werkstatt Hierons*, Leipzig, 1900.
- Praschniker – Theuer 1979 C. Praschniker – M. Theuer, *Das Mausoleum von Belevi, Ephesos VI*, Wien, 1979.
- Prückner 1968 H. Prückner, *Die lokrischen Tonreliefs*, Mainz, 1968.
- Robert – Robert 1983 J. Robert – L. Robert, *Fouilles d'Amyzon en Carie I*, Paris, 1983
- Robert 1948 L. Robert, "Séance du 29 Octobre", *CRAI* (1948), 429-432.
- Robert 1949 L. Robert, "Séance du 14 Octobre", *CRAI* (1949), 303-307.
- Robert 1953 L. Robert, "Le Sanctuaire d'Artémis a Amyzon", *CRAI* (1953), 403-415.
- Robertson 1969 D. S. Robertson, *Greek and Roman Architecture*, Cambridge, 1969.
- Rocco 1994 G. Rocco, *Guida alla lettura degli ordini architettonici antichi I. Il dorico*, Napoli, 1994.
- Rocco 2018 G. Rocco, "Sacred architecture in Hellenistic Rhodes", Eds. K. Höghammar – M. Livadiotti. *Sacred and civic spaces in the Greek poleis world, Uppsala seminars (15-16 February 2017), Thiasos 7/2* (2018), 7-37.
- Roux 1952 G. Roux, "La terrasse d'Attale I a Delphes", *BCH* 76 (1952), 141-196.
- Roux 1961 G. Roux, *L'Architecture de l'Argolide aux IV et III siècles avant J.-C.*, Paris, 1961.
- Rubensohn 1902 O. Rubensohn, "Paros III: Pythion und Asklepieion", *AM* 27 (1902), 189-238.
- Rumscheid 1994 F. Rumscheid, *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II*, Mainz, 1994.
- Rumscheid 1996 F. Rumscheid, "Milas 1994", 13. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-I* (1996), 77-98.
- Rumscheid 2000 F. Rumscheid, *Priene: "Küçük Asya'nın Pompeisi"*, İstanbul, 2000.
- Rumscheid 2010 F. Rumscheid, "Maussolos and the Uzunyuva in Mylasa: An unfinished Proto-Maussolleion at the Heart of a new Urban Center?", Ed. R. v. Bremen – J.-M. Carbon. *Hellenistic Karia. Proceedings of the first International Conference on Hellenistic Karia. Oxford, 29 June-2 June 2006*, Bordeaux, 2010, 69-102.
- Schalles 1985 H. J. Schalles, *Untersuchungen zur Kulturpolitik der pergamenischen Herrscher im dritten Jahrhundert von Christus*, *IstForsch* 36, Tübingen, 1985.
- Schede 1964 M. Schede, *Die Ruinen von Priene*, Berlin, 1964.
- Schindler 2007 R. K. Schindler, "Aphrodite and the Colonization of Locri

- Epizephyrii", *Electronic Antiquity* 11.1 (2007), 97-124.
<https://scholar.lib.vt.edu/ejournals/ElAnt/V11N1/pdf/schindler.pdf>
- Schober 1935 A. Schober, "Der neue Tempel von Samothrake", *Öjh* 29 (1935), 1-22.
- Schuller 1985 M. Schuller, "Die dorische Architektur der Kykladen in spätarchaischer Zeit", *Jdl* 100 (1985), 319-398.
- Schwandner 1985 E. L. Schwandner, *Der Ältere Porostempel der Aphaia auf Aegina*, Denkmäler Antiker Architektur 16, Tübingen, 1985.
- Scranton 1946 R. L. Scranton, "Interior Design of Greek Temples", *AJA* 50, 39-51.
- Seaman 2016 K. Seaman, "Pergamon and Pergamene Influence", Eds. M. M. Miles. *A Companion to Greek Architecture*, Oxford, 2016, 406-423.
- Shoe 1936 L. T. Shoe, *Profiles of Greek Mouldings*, Cambridge, 1936.
- Shoe 1950 L. T. Shoe, "Greek Mouldings of Kos and Rhodes", *Hesperia* 19.4 (1950), 338-369.
- Stucchi 1975 S. Stucchi, *Architettura cirenaica*, Roma, 1975.
- Tarbell 1910 F. B. Tarbell, "Architecture on Attic Vases", *AJA* 14.4 (1910), 428-433.
- Thieme 1989 T. Thieme, "Metrology and planning in Hekatomnid Labraunda", Eds. T. Linders – P. Hellström. *Architecture and Society in Hekatomnid Caria*, Uppsala, 1989, 77-90.
- Todisco 1990 L. Todisco, "Teatro e theatra nelle immagini e nell'edilizia monumentale della Magna Grecia", Ed. G. P. Carratelli. *Magna Grecia. Arte e artigianato*, Milano, 1990, 103-158.
- Tomlinson 1963 R. A. Tomlinson, "The Doric Order: Hellenistic Critics and Criticism", *JHS* 83 (1963), 133-145.
- Tomlinson 2006 R. Tomlinson, "Tomb N171 and significance for the history of Cyrene Doric", *Cirenaica: studi, scavi e scoperte I: Nuovi dati da città e territorio*, *BAR International Series* 1488 (2006), 97-103.
- Townsend 2004 R. F. Townsend, "Classical Sign and Anti Signification in 4th-Century Athenian Architecture", *Hesperia Supplement* 33 (2004), 305-326.
- Travlos 1971 J. Travlos, *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*, London, 1971.
- Umholtz 2016 G. Umholtz, "The Spread of Greek Architecture: Labraunda", Eds. M. M. Miles. *A Companion to Greek Architecture*, Oxford, 2016, 393-405.
- Vallet – Villard 1966 G. Vallet – F. Villard, *Mégara Hyblaea 4 : Le temple du IV siècle*, Paris, 1966.
- Vallois 1908 R. Vallois, "Etude sur les formes architecturales dans les peintures de vases grecs", *RA* (1908), 359-390.
- Vasdaris 1987 C. Vasdaris, *Das dorische Kapitell in der hellenistisch-römischen Zeit im östlichen Mittelmeerraum I-II*, Wien, 1987.

- von Gerkan 1922 A. von Gerkan, *Der Nordmarkt und der Hafen an der Löwenbucht*, Milet 1.3, Berlin, 1922.
- von Hesberg 1994 H. von Hesberg, *Formen privater Repräsentation in der Baukunst des 2. und 1. Jahrhunderts v. Chr.*, Köln, 1994.
- Waywell 1980 G. B. Waywell, "Mausolea in South-West Asia Minor", *Yayla* 3 (1980), 5-11.
- Waywell 1996 G. B. Waywell, "The Scylla Monument from Bargylia", *AntP* 25 (1996), 75-119.
- Waywell 1998 G. B. Waywell, "The Lion from the Lion Tomb at Cnidus", Eds. O. Palagia – W. Coulson. *Regional Schools in Hellenistic Sculpture*, Oxford, 1998, 235-241.
- Webb 1996 P. A. Webb, *Hellenistic Architectural Sculpture. Figural motifs in Western Anatolia and Aegean Island*, London, 1996.
- Wescoat 2012 B. D. Wescoat, *The Temple of Athena at Assos*, London, 2012.
- Wescoat 2015 B. D. Wescoat, "Recalibrating Samothracian Architecture", Ed. J. Des Courtils. *L'architecture monumentale grecque au IIIe siècle a.C.*, Ausonius Mémoires 40, Bordeaux, 2015, 117-145.
- Wiegand – Schrader 1904 Th. Wiegand – H. Schrader, *Priene*, Berlin, 1904.
- Willemsen 1959 F. Willemsen, *Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels*, OIForsch 4, Berlin, 1959.
- Winter 1982 F. E. Winter, "Tradition and Innovation in Doric Design IV: The Fourth Century", *AJA* 86.3 (1982), 387-400.
- Winter 2006 F. E. Winter, *Studies in Hellenistic Architecture*, London, 2006.
- Zancani-Montuoro 1938 P. Zancani-Montuoro, "Tabelle fittile locrese con scena del culto", *RivIstArch* 7 (1938), 205-224.

Abstract

Anatolian Doric Architecture: 4th Century BC

The temple of Athena at Assos is the only known example in Doric order in Archaic Anatolia. After that, Doric architecture was worked again in the 4th century BC. Particularly with the Ionian Renaissance, which started after the King Peace in 387/6 BC, there is an increase in the number of buildings constructed in the Doric order. The majority of the Doric buildings built in this century were financed by the Carian dynast Mausolus and his successors. In most of these structures, Ionic profiles have been added to the Doric architectural elements, as the Hecatomnids combined the Carian cultural heritage with Anatolian, Greek, and Persian cultures. For this reason, the Anatolian Doric architecture is different from the contemporary structures in the mainland Greece. However, two buildings built in the ancient city of Knidos and Doric buildings in the islands had more influence on mainland Greece.

Building Type

Many authorities on ancient Greek architecture state that during the fourth century the Doric order was in decline, and that by the Hellenistic period it was virtually abandoned in temple architecture. The archaeological evidence, it is argued, seems to bear this out. Doric temples were built during this period. The temple of Demeter at Priene had an in antis plan, and the temple of Apollo Eretimos at Rhodes had an in antis or prostyle plan. It is thought that the temple of Apollo Pythios on Rhodes was planned prostyle plan and the peripteros was added later. The temple of Athena at Pergamon and the Doric Temple at Knidos were peripteral and both of them had opisthodomos but the Temple of Zeus Khrysaoreus at Alabanda lacked an opisthodomos. And in the 'temple like' planning of the andrones at Labraunda Ionic columns are combined with Doric entablature for the first time.

The plans of peripteral temples in Mainland Greece have some similarity with contemporaneous Asia Minor architecture. While most of the larger Doric temples in mainland Greece have larger pteromata on the front and back, Ionic temples of the Ionian Renaissance have pteromata of equal size on all four sides, like the Temple of Athena at Pergamon. While other, smaller Doric temples lack an opisthodomos and emphasize the front of the building by a larger hall, the Temple of Athena at Pergamon and the Doric Temple at Knidos have opisthodomoi, as the Late Classical Ionic temples at Labraunda, Priene, and the Artemision at Ephesos. The walls of the cella were not arranged on the axis as the penultimate columns of the peristyle, as was usual in Ionic architecture, but with the outward face of the wall along this axis. The later fifth-century trend toward slenderer columns and wider interaxial spacing also developed further during the fourth century.

In Anatolia, which had no known stoa structure during the 5th century BC, in parallel with the art and architecture developed in the 4th century BC, stoas were beginning to be built. The majority of stoas were I-shaped, one-aisled and single story. Generally, there were rooms behind the porticoes. The function of these rooms varies according to the area of the stoas. L-shaped stoas built at Colophon and Miletus were the first examples of the new stoa type that will develop in the cities with Hippodamian plan in the Hellenistic period. In this type, stoas on three sides of a rectangular open space with a street along the fourth, on the opposite side of which is usually another stoa. The street may run along one of the long sides of the rectangle or along one of its short sides, and the other three sides may be defined by one pi-shaped stoa or two L-shaped ones; these two types of stoa are typical of Hellenistic Ionia. All the stoas of Anatolia have Doric outer colonnades. The inner colonnades of the Delphinion at Miletus, which was the only example of two-aisled stoa, also have in the Doric order. Doric exteriors, with Ionic interiors in the case of two-aisled buildings, were by far the most common design from 5th century until late Hellenistic times in Mainland Greece. However, in the stoa built in the 4th century BC in Anatolia, both colonnades were in the Doric order.

Three of the buildings dated to the 4th century BC were named as "Doric Buildings." It has been suggested that the Doric Building at Labraunda could have been used as a fountain or a stoa but it proved to be a fountain. It is thought that Doric architectural blocks in Amyzon may belong to the temple, propylon or stoa. These architectural blocks were dated to the second half of the 4th century, based on their stylistic features. The shape and stylistic features of the Doric architectural elements found in the agora at Iasos are similar to the andrones at Labraunda. In the excavations carried out in the agora, a monument dedicated to the Hecatomnid family and the remains of a building were

found. This building, which is called as “Maussolleion” in the inscriptions, will be determined as a result of the study if there is a connection between the architectural blocks belonging to Doric Building A at Iasos.

Stylistic Assessment

The 4th century BC is a period when the diversity in the form repertoire of Doric architectural blocks increased. Doric columns generally have canonical “Doric flutes”. There are also column drums with basket-arched cross-section type flat flutes and in which the arrises are prominent. In this century, Doric columns with Ionic flutes were used also for the first time in Anatolia. In some of the buildings, the columns were built in “bossed style” (rustication for decorative). One of the innovations seen in the 4th century BC is the introduction of heart-shaped piers into architecture. Developed as an alternative treatment of the re-entrant angles problem in Doric order, this form first appeared in the Harbor Stoa at Miletus.

The majority of the Doric capitals are in canonical form: abacus is a flat slab forming, echinus is convex curves of which are not very pronounced, annulets are trapezoidal shaped and a neck. In all of the capitals of this century, the echinus is curled inwards at the point where it intertwines with the abacus. In these capitals, the profile of the annulets was worked in the same direction as the echinus profile axis, and the annulets were the continuation of the echinus. The annulets are trapezoidal and there are three or four of them. The necking of the Doric capitals was decorated in four different ways.

Doric architraves consist of a flat taenia, regula and six guttae. The conical shaped guttae were worked in Knidos and the Doric buildings on islands and the cylindrical shaped guttae were worked in Anatolia. For the first time, Doric architrave crowned with astragal and ovolo in the Oikoi Building at Labraunda. Another innovation seen in this century is the soffit carved to the underside of the Doric architraves. The first examples of these soffits, which were seen in the Labraunda buildings, had a rectangular, recessed panel and a flat surface. The proportions of the architraves are in conformity with the contemporary buildings in the mainland Greece and islands.

Doric frieze blocks had a rectangular triglyph and metope taenia, as the canonical Doric frieze. But the metope taenia composed of cyma reversa profile in the andrones at Labraunda and Doric Building A at Iasos and ovolo in the monumental tomb at Labraunda. The triglyph taenia were higher than metope taenia in the 5th century and later. But the metope taenia and triglyph taenia were applied at the same height in the end of the 4th century-beginning of the 3rd century.

Doric friezes were crowned with a cymatium, composed of astragal and ovolo. The adaptation of the ovolo profile, which was an indispensable element of Anatolian Ionic architecture into the Doric frieze was first observed in the Labraunda buildings. The combination of Doric frieze with Ionic profiles was first introduced in the 6th century BC, in the mainland Greece. But in all of the examples in the mainland Greece, the profile was composed of a small plain astragal. However, this combination reached the peak in the Labraunda buildings with the cyma reversa, astragal and ovolo profiles.

In the triglyph-metope blocks, the shaping of the upper end of the glyphs varies. In the majority of the buildings in Anatolia, the upper end of the glyphs is rectangular and the upper lip is cut downwards. This tradition, which began in the Labraunda buildings, soon became the unique style of Anatolian Doric architecture. During this period, glyphs were shaped as flat arches and their upper parts were concave in the Doric buildings of mainland Greece. On the triglyphs of the temple of Athena at Pergamon, the upper end of the glyphs was built in U-shaped. This tradition which began with the Temple of Athena at Assos built in the archaic period in Anatolia continued its existence for centuries.

Once its development was completed, the upper bound of half glyphs decorated with triglyph ears became a part of Doric architecture “the fully developed ears” form first appeared in the Labraunda buildings in Anatolia. There are also open sphere-shaped triglyph ears and open dropshaped triglyph ears. In this period, in the Doric building in mainland Greece, it is seen that the hookshaped end of the upper end of the half-glyphs is extended downwards. However, they have more straight lines compared to the drop-shaped examples from Anatolia.

One of the innovations seen in the Doric frieze blocks in the 4th century BC is the working the architrave and triglyph-metope in the same block. This is a result of the reduction of the dimensions of

the entablature parallel with the expansion of the intercolumniation. Because for the first time in this century, three metopes were placed in each axial space in a temple. The four-metope frieze systems were applied in Labraunda, Priene and Miletus.

The increasingly slender and widely spaced Doric columns of the 4th century raised new problems with the elements of the Doric frieze. In archaic and early fifth century Doric, the architrave had been higher than frieze. In the Temple of Zeus at Olympia, the Parthenon and the Hephaisteion at Athens the two elements were equal in height. In the fourth century the height of the frieze continued to increase at the expense of the architrave. Proportion between triglyphs width and the metopes width reach about 1:1,5. By the end of the century, the proportion was decrease to 1:1,43.

Although the Doric geison was used in the majority of the 4th century BC buildings, the Doric buildings in Anatolia started to be ended with Ionic geison. Doric geisa, both raking and horizontal, carry a cyma reversa as a soffit molding. This profile, began to use below the mutules, between it and the fascia in Propylaea at Athens, which from the end of the 5th century, was the regular molding of the geison soffit in both the Doric and the Ionic orders. In Andron B and Andron A at Labraunda and Doric Building A at Iasos no molding decorated the soffit of the geison, so below the mutules came a plain vertical fascia. The unprocessed geison soffit in these examples reflects an old tradition of Doric buildings in the 6th and 5th centuries.

In the geison block of the Labraunda Doric Building, the geison soffit, which is made up of cyma reversa was used in conjunction with plain astragal. Similar ones of this combination, which is quite unusual for Doric geisons, were found in Mylasa and Halicarnassus. In the geison block found during the excavations around the Hekatomnos Monument in Mylasa and the geison block used as a reused material in the Italian Tower of Bodrum Castle, the geison soffit is made up of plain astragal and cyma reversa profile. Two known examples of cyma reversa profile combined with astragal belong to the Ionic architecture. The first of these is the horizontal geisons of the Erechtheion at Athens dating back to 421-406 and the other one is the Ionic geisons of the Naiskos of the Temple of Apollo at Didyma, dated to the second half of the 4th century. Three examples of this combination, the use on the Doric geisons of which has stayed unknown until now, were found in Hecatomnid buildings in Anatolia.

In Doric geisons, the mutulus placed in the area between the geison soffit and the drip is also connected to these two parts. It is seen that guttae's distribution to the mutulus surface began to change in the beginning of the second half of the century. In the early stages, especially in the triple alining, the distance between the guttae rows is 2 times or slightly more than 2 times the diameter of the guttae, it is usually 1,5 times in the 4th century buildings. The degree of slope of the mutulus varies between 8° and 10°. The width of the viae is about 1:4 of the mutulus width. Towards the end of the century it is seen that the width of the viae was reduced.

The Doric drip consisted of the tip, undercut and fascia, undercut deep, narrow and well curved. The depth of the undercut was considerable, frequently greater than its breadth. The hawksbeak is used as a geison crown. L. T. Shoe said that the chief use of the hawksbeak was for the crowning moulding of the geison of the Doric order, for which it was the regular type from shortly after the middle of the 6th century to the end of the 3rd century. Probably about the middle of the 4th century began the tendency to jog in the lower part of the ovolo and made it into cyma reversa.

The cyma recta used as a sima profiles in all Doric buildings. Type S1 is a vertical type and the lower curve is so slight and the upper curve is strongly projecting outward. Type S2 is a vertical type and the lower curve is projecting outward. Type S3 is a diagonal form and the lower curve so slight it is barely tangent to the diagonal. Sima profiles of the Doric buildings in the 4th century generally Type S2 was preferred. Type S1 worked in two buildings in Anatolia, and type S3 worked in islands.

Evaluation and Conclusion

In the 4th century, the Doric order was preferred in many building types. The majority of these buildings have widely spaced and slenderer columns similar to the Ionic order. This is the result of the reinterpretation of the Doric order of Anatolian architects who are familiar with the symmetry of Ionic architecture.

In the Doric architecture of the 4th century BC, a significant Ionic effect is observed. This is interpreted as a result of the choice of other orders in interior design which started at the end of the

5th century. The architects of the 4th century preferred formal decorations on the exterior of the buildings and they used Ionic ornament especially in anta base and on sima, which are seen in Archaic Period buildings in Western Anatolia. The mixture of Doric and Ionic had taken two forms by R. A. Tomlinson:

A- The use of both Ionic and Doric columns, and perhaps entablature, in one and the same building.

B- The combination of Ionic and Doric elements in a single order.

The applications in Doric buildings in Anatolia show that a third form can be added for the mixed order. Because, as seen in the Labraunda buildings, the Anatolian architects, as well as applying the Ionic and Doric order in the same building, they also added profiles such as astragal, ovolo and cyma reversa which are foreign to this order. Therefore, the application of mixed order in the 4th century BC should be divided into three forms.

1- The use of both Ionic and Doric columns, and perhaps entablature, in one and the same building.

2- The combination of Ionic and Doric elements in a single order.

3- Adding Ionic profiles to Doric architectural elements.

Anatolian Doric architecture is different from mainland Greece since the archaic period. The reason for this is the different interpretation of the Doric order, which was introduced to the lands where the Ionic order was born, by the Anatolian architects. Therefore, the group created by R.A. Tomlinson for mixed order application should be evaluated under three groups; and Doric architectural elements with Ionic profiles included in the second group should be considered as a separate group: addition of Ionic profiles to the Doric architectural elements. During the Hecatomnid period, the Ionic profiles which have a very long history in Anatolia, were added to at least one of the architectural elements in the buildings constructed in the Doric order. In the Labraunda Oikoi Building, the crown profile consisting of astragal and ovolo, which form the architrave crown, is a profile specific to Ionic architraves, and the Anatolian architects were the ones who carried this profile to the Doric architrave. The fact that the metope taenia is formed with cyma reversa profile in triglyph-metope blocks of Andrones are an innovation. Furthermore, in these andrones, the Doric frieze blocks were crowned with the astragal and ovolo, which are specific to the Ionic order, for the first time. Later on, these Ionic profiles became indispensable in the majority of the Doric buildings in Anatolia. Therefore, it is necessary to evaluate these samples which are specific to Anatolian Doric architecture in the third group.

The addition of Ionic profiles to Doric architectural elements emerged during the archaic period in western Greece and in mainland Greece. This profiles, seen in the Doric buildings in southern Italy, was studied in the 6th century, where no "canonical Doric order" had yet developed, and then abandoned from the 5th century BC. In some of the 5th century buildings in mainland Greece, after the "canonical Doric order", plain astragal was added to the upper part of the architrave and Doric frieze blocks and only a certain part of the Parthenon's friezes this profiles were decorated with bead-and-reel. The use of a crown profile composed of ovolo and astragal in the triglyph-metope blocks of Andron B at Labraunda may be considered as the peak of the prototypes which seen in mainland Greece. This practice, which is limited to a few examples in these buildings, became widespread in Anatolia starting from the 3rd century; this style continued to be used until the Roman period. Thus, triglyph-metope blocks, which are crowned with the Pergamon ovolo, is considered to be a degenerated version of ovolo, is the original style of Anatolian Doric architecture. In the 2nd century BC, the Ionic influences, which were tried from time to time in the Doric architecture from the early stages, reached their peak. In addition to the different profiles crowning the architrave and triglyph-metope frieze, the surface of the Doric architrave has fasciae, and Doric columns were decorated with Ionic flutes. These applications, which are unique to Anatolian Doric architecture, are a unique style that is formed as a result of blending the salient architectural elements of Doric order with the softer aesthetics of Ionic architecture and the foundations of this style were laid in the 4th century.

Keywords: Anatolia, ancient architecture, Doric order, 4th. century BC, Doric capital, architrave, Doric frieze, triglyph-metope, geison, regula, mutulus, guttae

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 2 (2019)

**Alabanda Payandalı Sarnıç'ta Bulunan Geç Antik Dönem
Seramikleri**

Late Antique Pottery from the Pillard Cistern in Alabanda

Ayşegül SOSLU

Geliş Tarihi: 03.09.2019 | Kabul Tarihi: 28.11.2019 | Online Yayın Tarihi: 12.12.2019

Makale Künyesi: A. Soslu, "Alabanda Payandalı Sarnıç'ta Bulunan Geç Antik Dönem Seramikleri", *Arkhaia Anatolika* 2 (2019), 166-194. DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.11

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 2 (2019) 166-194
DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.11

Alabanda Payandalı Sarnıç'ta Bulunan Geç Antik Dönem Seramikleri

Late Antique Pottery from the Pillard Cistern in Alabanda

Ayşegül SOSLU*

Özet

Aydın İli, Çine İlçesi'nin yaklaşık 7 km batısındaki antik Alabanda (Araphisar) kenti, Marsyas (Çine) Çayı'nın batısında konumlanmış bir Karia kentidir. Kent merkezinin kuzeydoğusundaki ovalık arazideki tepelik sahada 2012 ve 2013 yıllarında gerçekleştirilmiş arkeolojik kazı çalışmaları çerçevesinde iki odalı bir Payandalı Sarnıç Yapısı tespit edilmiştir. Bu yapıda açığa çıkan yedi adet havuz ile su toplama ve tahliye sistemlerine ait pişmiş toprak künkler, akıtmalıklar ve "U" biçimli oluk parçaları, künk sistemleri ve payandalar ile desteklenmiş duvarlar, sarnıç yapısı ile ilgili tespitleri kanıtlamaktadır. Sarnıçta yapılan kazı çalışmalarında MÖ 3. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar kesintisiz devam eden seramik buluntuları ele geçmiştir. Bu çalışmada, Payandalı Sarnıç Yapısı'nda bulunmuş ve Geç Antik Dönem'e tarihlendirilmiş iki adet *ampulla*, beş adet çömlek, dört adet kandil, dört adet *lekane* ve dokuz adet *unguentarium* olmak üzere toplam 24 adet eser değerlendirilmiştir. Beş grupta ele alınan bu eserler, benzer örnekleriyle analogik karşılaştırma yapılarak, MS 6. yüzyıl ile 7. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir.

Seramik buluntuları periyodik olarak MS 7. yüzyıla kadar Karia Bölgesi kenti Alabanda'da Roma hakimiyetinin köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Payandalı Sarnıç kazısında ele geçen seramikler hem tarihlendirme konusunda hem de bölgeye yakın merkezler ile olan bağlantıların ortaya çıkarılması aşamasında önemli veriler sunmuştur. Bu tespitler doğrultusunda Alabanda'nın Roma Dönemi'nde de varlığını devam ettirdiği ve bu süreçte özellikle komşu kentleri olan Nysa, Myndos, Tralleis, Stratonikeia, Kaunos ile bölge haricinde Magnesia ad Meandrum, Laodikeia, Phokaia, Demre, Kibyra, Andriake, Patara, Perge, Side ve Kyzikos yerleşimleri ile bağlantılarının bulunduğu tespit edilmiştir. Kronolojik ve tipolojik olarak sınıflandırılan seramikler ve kentlerdeki benzer örnekler, Alabanda kentinin çağdaşı kentler ile ilişkisinin boyutsal durumunu ortaya çıkarır.

Anahtar Kelimeler: Karia, Alabanda, Sarnıç, Geç Antik Çağ, seramik, kandil, *unguentarium*, *lekane*, *ampulla*.

Abstract

Alabanda, which is a Carian city, is located about 7 km west of Çine District in Aydın Province and west of Marsyas (Çine) Stream. Archaeological excavations were conducted in 2012 and 2013 in the northeast of the city center and a two-roomed Pillared Cistern was discovered here. Seven pools and terracotta pipes and "U" shaped gutter pieces for water collection and drainage systems were exposed in this building. Pottery fragments dating back from the 3rd century BC up to the 7th century AD was found in the cistern. In this study, a total of 24 artifacts, two *ampullae*, five pots, four oil lamps, four *lekane*s and nine *unguentaria* were evaluated. These potteries, which were studied in five groups, were dated from 6th century to 7th century AD by analogical comparison with similar samples.

* A. Soslu, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

E-mail: atemel203a@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-1104-1145

Bu makale, 2015'te Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Prof. Dr. Suat Ateşlier danışmanlığında tamamlanmış "Alabanda Payandalı Sarnıç Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri" adlı Yüksek Lisans tez çalışmasının bir bölümünün geliştirilmesiyle hazırlanmıştır (YÖK Tez Merkezi No: 413983). Makaledeki figür 1, 2, 3, 4, 5 ve 6 Prof. Dr. Suat Ateşlier'in arşivinden alınmıştır, kendisine çok teşekkür ederim.

Potteries show that Roman dominance in Alabanda has a long history and continued until the 7th century AD. The potteries found in the cistern excavation provided important data both in the dating of the building and in the discovery of the connections of the city with the centers close to the region. In line with these findings, it was found that Alabanda continued to exist during the Roman Period and in this process, it had connections especially with its neighboring cities Nysa, Myndos, Tralleis, Stratonikeia and Caunos. In addition, Alabanda also has connections with Magnesia ad Meandrum, Laodicea, Phokaia, Demre, Kibyra, Andriake, Patara, Perge, Side and Kyzikos. Potteries classified as chronological and typological and similar examples found in other cities reveal the dimensional status of the relation of Alabanda with contemporary cities.

Keywords: Caria, Alabanda, Cistern, Late Antique, pottery, oil lamp, unguentarium, lekane, ampulla.

Giriş

Alabanda, Aydın İli, Çine İlçesi, Doğanyurt Köyü, Araphisar Mahallesi'nde yer almaktadır (fig. 1)¹. Strabon'a göre (Strab. XIV, 2, 22, 26) Gökbel Dağı'nın kuzeyindeki yamaçtaki kent, iç Karia Bölgesi'nin önemli bir kentidir².

Kentteki arkeolojik kazı çalışmaları, periyodik aralıklar ile gerçekleştirilmiştir. Buna göre ilk kazı çalışmaları, 1904-1905 yılları arasında Halil Edhem Bey tarafından Apollon Isotimos'a ait bir tapınak ve Artemis-Hekate Tapınağı'nda yapılmıştır³. 1999 yılında Aydın Müze Müdürlüğü'nün girişimi ile kazı çalışmaları başlatılarak planlı bir şekilde uygulanmıştır⁴. 2011-2013 yıllarındaki kazı çalışmaları Prof. Dr. Suat Ateşlier tarafından bilimsel yaklaşımlar dikkate alınarak yürütülmüştür⁵. Bu sezondaki kazı çalışmalarında kentin kuzeydoğusundaki ovalık arazide bulunan tepelik üzerindeki iki odalı Payandalı Sarnıç Yapısı ortaya çıkarılmıştır (fig. 2-5)⁶. 2015-2016 yıllarında bir kez daha Aydın Müzesi Müdürlüğü başkanlığındaki bir ekip ile kazı çalışmaları sürdürülmüştür⁷. 2017 yılı itibariyle Doç. Dr. Ali Yalçın Tavukçu'nun bilimsel danışmanlığında başlatılan arkeolojik kazı çalışmaları halen devam etmektedir⁸.

Jeofizik ekibi tarafından gerçekleştirilen manyometre çalışmalarında 11-13 profilleri ile 14-16 noktaları çerçevesinde yoğun olarak tespit edilen metalden dolayı S. Ateşlier ve ekibi tarafından 2013 yılında Payandalı Sarnıç'ın ilk kazı çalışması başlatılmıştır. Bu alandaki çalışmalarda 107,09 m seviyesine kadar inilerek, yanmış tuğla ve yangın katmanlarının ortaya çıkarılması ile manyometrenin aşırı metal yoğunluk göstermesinin yakın ilişkili olduğu anlaşılmıştır⁹. Payandalı Sarnıç Yapısı'ndaki çalışmalar çerçevesinde kodlanarak, ayrı ayrı isimlendirilmiştir. İlk olarak yapının doğu cephesinde 11-13 profilleri ve 14-16 noktaları arasında kazı çalışmalarına başlanarak Açma-1 ismi ile kodlanmıştır. Kazı çalışmaları

¹ Tırpan 1989, 171-190; Bean 2000, 189; Yener 2001, 5-16; Yener 2002, 179-190; Yener 2005, 109-116; Yener 2006, 171-180; Ateşlier 2012, 78-84; Ateşlier – Akkurnaz 2014, 482-498.

² Bu konuda modern araştırmacılar da benzer düşünceleri savunmaktadır. Bk. Edhem Bey 1905, 443-459; Bean 1987, 215, 220; Küçükeren 2007, 124; Yener 2001, 5-16; Ateşlier 2012, 78; Ateşlier 2014, 247.

³ Edhem Bey 1905, 443-459.

⁴ Yener 2001, 5-16; Yener 2002, 179-190; Yener 2005, 109-116; Yener 2006, 171-180.

⁵ Ateşlier 2012, 78-84; Ateşlier – Akkurnaz 2014, 482-498; Ateşlier 2014, 247-254.

⁶ Ateşlier – Akkurnaz 2014, 482.

⁷ 2015 yılında Aydın Müze Müdürlüğü başkanlığında Doç. Dr. Ali Yalçın Tavukçu'nun bilimsel danışmanlığında yapılan çalışmalar ilk olarak Payandalı Sarnıç olarak adlandırılan yapı kalıntısının kuzeyindeki tümseklik alanda başlatılmıştır. Bu alanın kuzeybatısındaki iri kesme taş bloklardan oluşan asıl yapıya moloz taşlar ile geç dönem özellikli duvar eklendiği tespit edilmiştir. Bu alandaki açmaların kenarları temizlenerek, üzerindeki bitki örtüsü kaldırılmıştır. Daha sonra güneydoğu kısımda daha önceki yıllarda yapılan açmalar temizlenmiş ve zamanla oluşan toprak akmaları kaldırılmıştır. Bu esnada etütlük nitelikte seramik parçalarına rastlanmıştır. Alanının tamamı ve çevresindeki bitki örtüsü kaldırılmış ve son halinin fotoğraflanmasının ardından çalışmalar tamamlanmıştır. Ancak böyle büyük bir yapının açığa çıkarılan kısımlarıyla henüz kazılmamış olan kısmı düşünüldüğünde, bir tanımlama yapmak için henüz erken olduğu kanaati oluşmaktadır. Bk. Aydın-Tavukçu 2015, 241; Akkan *et al.* 2017, 305-328; Akkan *et al.* 2018, 421-430.

⁸ Tavukçu *et al.* 2019, 147-160.

⁹ Ateşlier 2013, 5.

sırasında yapının kuzeydoğu köşe duvarı açığa çıkarılarak, hattın dış cephesinde 1,60 x 1,60 m ölçülerinde payanda tespit edilmiştir¹⁰. Alandaki güney cephe yönündeki Açma II ve Açma III'te ise ikinci bir payanda ortaya çıkarılmıştır (fig. 3-5). Bu noktada tespit edilen su gideri Havuz I'de yer alır¹¹. Yapının hemen önündeki yerde Havuz II konumlanır ve Havuz II'nin kuzey ve güney duvarında ise kemerli yapı, su gideri ve kuzey-güney uzantılı künk sistemleri açığa çıkarılmıştır. Ayrıca, bu yapının güney duvarındaki bitişik bir alanda iki basamaklı bir merdiven yapısı bulunmuştur. Doğudaki Açma IV'ün üzerindeki yarım daire formulu bölümde ise su gideri olan Havuz III tespit edilmiştir¹².

Figür 1: Alabanda kent planı (S. Ateşlier arşivinden)

Figür 2: Arkeojeofizik taraması ve karelej sistemi (S. Ateşlier arşivinden)

Doğu yönündeki çalışmalardan sonra yapının kuzeyindeki alanlarda çalışmalara başlanmıştır. Buradaki kazılarda künk sistemi bulunan Havuz IV ve Havuz V ortaya çıkarılmıştır¹³. Havuz IV'ün künk bağlantısı kullanılarak Havuz V ile su akışı sağladığı anlaşılmıştır. Havuz IV'ün batıdaki duvarı ile eklenti durumundaki Havuz VI ve kuzeyindeki duvarların oluşturduğu Havuz VII iç içe yapılmıştır¹⁴. Özetle, su gideri, kemer

¹⁰ Açma I'de yapılan kazı çalışmaları sırasında yapının kuzeydoğu köşe duvarı açığa çıkarılmıştır. Bu duvar yapısının kuzeydoğu köşesi hariç, 109,08 m seviyesindeki 0,37 m ile 0,15 m arasında değişen ve yapının açığa çıkarılan tüm kısımlarında görülen saçaklık kısmına kadar olan bölümü moloz taş ve kireç harcı kullanılmış ve üzerinde yer yer 2 cm kalınlığında sıva ile kaplıdır. Açığa çıkarılan bu duvar yapısının dış cephesine 1,60 x 1,60 m ölçülerinde bir adet payanda yaslandırılmıştır.

¹¹ Çalışmalar sırasında Açma II ve Açma III içerisinde ikinci bir payanda ortaya çıkarılmıştır. 110,25 m seviyesinde, kuzey-güney 3,77 m, doğu-batı 1,95 m ölçülerinde, moloz taş ve kireç harcı ile inşa edilmiş ve doğu duvarında 0,60 m uzunluğunda, 0,30 m genişliğinde ve 0,33 m derinliğinde gideri bulunan Havuz I açığa çıkarılmıştır.

¹² Havuz II yapısının güney duvarına bitişik olarak 0,79 m genişliğinde, 0,23 m uzunluğunda 2 basamaklı merdiven bulunmaktadır. Açma IV içerisinde 111 m seviyesinde açığa çıkarılan doğu cephesinde 2,60 x 2,15 m ölçülerindeki apsis ve apsis üzerinde gideri bulunan bir havuz yapısı daha bulunmuş ve Havuz III olarak adlandırılmıştır. Yapının güneydoğu köşesinde tuğla ve kireç harcı ile örülmüş bir kemer kalıntısı açığa çıkarılmıştır.

¹³ Açma VI içerisinde profil 14, nokta 18 karelajları arasında 111,30 m seviyesinde bir duvar yapısı açığa çıkarılmıştır. Söz konusu bu duvar, Havuz IV yapısının doğu duvarını oluşturmaktadır. Sarnıç yapısının kuzey duvarına yaslandırılmış şekilde açığa çıkarılan 4,45 x 3,80 m ölçülerindeki Havuz IV yapısının güney duvarı (sarnıç yapısının kuzey duvarı) içerisinde ortaya çıkarılan kör kemerin orta kısmında yapının iç kısmından Havuz IV'e açılan 0,25 x 0,40 m ölçülerinde bir su kanalı açığa çıkarıldı. Havuz IV yapısının kuzey duvarı içerisinde 110,55 m seviyesinde 0,10 m çapında bir künk bağlantısı açığa çıkarılmış ve ilerleyen çalışmalar sonrasında tespit edilen Havuz V yapısıyla bağlantılı olduğu saptanmıştır.

¹⁴ Profil 14 - 16, Nokta 18 - 21 karelajları içerisinde 111,05 m seviyesinden 110,35 m seviyesine inen bir kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda Havuz IV'ün kuzeyinde 5,45 x 3,70 m ölçülerinde bir havuz yapısı daha açığa çıkarılarak, Havuz V yapısı olarak isimlendirdi. Havuz IV'ün güney duvarının tamamı, doğu ve batı duvarlarının bir kısmı, kuzey duvarının ise eğimli arazide olmasından dolayı sadece temelleri kalmıştır. Güney duvarında 110,55 m seviyesinde Havuz IV'te çıkarılan künk bağlantısının Havuz V'e su akışı sağladığı

yapısı, künk sistemleri ve payandalar ile güçlendirilmiş duvarların daha çok su ile alakalı oldukları tespit edilerek, yapının payandalı bir sarnıç olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca, sarnıçta yürütülen çalışmalarda su toplama ve tahliye sistemlerine ait pişmiş toprak künkler, akıtmalıklar, “U” biçimli olukların parçaları bulunmuştur. Bunlardan, kazı envanter listesine girecek nitelikte 20 adet küçük eser, 14 adet envanterlik nitelikte mimari eser ile çok sayıda etütlük nitelikte seramik parçaları kayıt altına alınmıştır¹⁵.

Figür 3: Payandalı Sarnıç'ın havadan görünümü (S. Ateşlier arşivinden)

Figür 4: Payandalı Sarnıç'ın planı (S. Ateşlier arşivinden)

Figür 5: Payandalı Sarnıç'ın doğu cephe görünüşü (S. Ateşlier arşivinden)

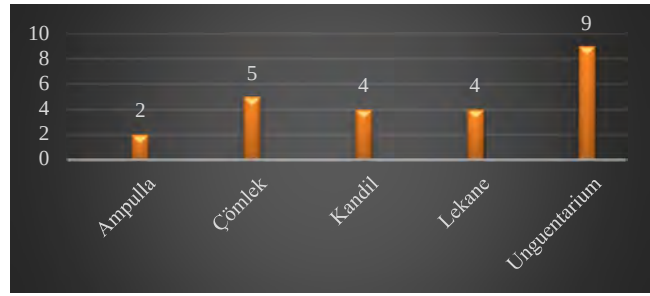
Figür 6: Payandalı Sarnıç'ta bulunmuş su oluğu parçası (S. Ateşlier arşivinden)

Söz konusu makalede değerlendirmeye alınan Geç Antik Dönem seramikleri, Payandalı Sarnıç Yapısı'nın Havuz I, II, III, IV, V, VI ve VII'deki kazı çalışmalarında, atık durumdaki dolgu toprakta ele geçmiştir. Diğer yandan makale haricinde değerlendirilse de sarnıç yapısının erken evresi ile ilişkili olarak yapıdaki dolgu toprak içinden en erken tarihli örneğin MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu belirlenmiş olan kase ve tabak formları ortaya çıkarılmıştır. Bunlar, sarnıç yapısındaki en erken evreyi Hellenistik Dönem'e

saptanmıştır. Güney ve batı duvarları üzerinde 5 cm kalınlığında 3 katlı kireç sıva yer yer korunmuş durumdadır.

¹⁵ Söz konusu kayıt altına alınan eserler Aydın Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nde bulunmaktadır.

tarihler. Geç Antik Dönem'e tarihlenen seramikler dışında ilk olarak Havuz IV'ün batıdaki duvar ile harç katkısı kullanılarak moloz taşlarla inşa edilmiş eklentili Havuz VI ve Havuz VII'nin Geç Antik Dönem özellikli duvarları dikkat çeker. Ayrıca, Açma I, II, III ve IV'te harç katkılı duvar örnekleri, Havuz I, II, III, IV, V, VI ve VII'nin içinde Geç Antik

Figür 7: Form dağılım grafiği

Dönem'e tarihlenmiş kısmen sağlam durumdaki su oluğu parçaları da önemlidir (fig. 6). Bu bakımdan yapı, MÖ 3. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar aktif olarak kullanılmıştır. Ancak, arkeolojik kazıların sistemli bir şekilde sürdürülmesi ile sarnıç dışında hangi işlevlerde kullanıldığı ya da kullanılmadığı hususunun tam olarak belirlenmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir.

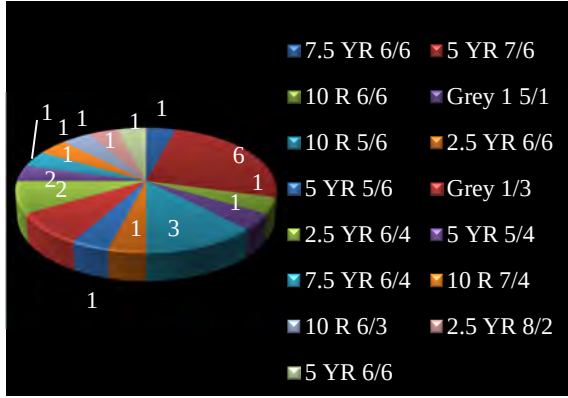
Payandalı Sarnıç Yapısı'ndaki kazı çalışmalarında, Hellenistik, Roma ve Geç Antik Dönem'e ait seramikler bulunmuştur. Sarnıçta Hellenistik Dönem'e ait toplam altı adet seramik yer alır. En erken tarihli örneğin MÖ 3. yüzyıla, en geç tarihli örneğin ise MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendiği bu seramikler kaseler, tabaklar ve tanımlanamayan bir form şeklinde kategorileştirilebilir. Roma Dönemi'ne tarihlendirilen 143 adet seramik ise ince seramik ve kullanım seramiği olarak iki ayrı grupta değerlendirilebilir. İnce seramik grubu içinde toplam 95 adet eser, kullanım seramiği grubu içinde ise toplam 48 adet eser bulunmaktadır. İnce seramik grubunda 3 adet Doğu *Sigillata*ları B Grubu, 63 adet Afrika Kırmızı Astarlı, 26 adet Phokaia Kırmızı Astarlı, bir adet Kıbrıs Kırmızı Astarlı ve iki adet Mısır Kırmızı Astarlı seramik örneği bulunmaktadır. Ele geçen seramiklerin erken tarihli parçası MS 1. yüzyıl ortalarına, en geç tarihli örneği ise MS 5. yüzyılın 2. yarısına aittir. Kullanım seramiği grubunda üç adet amphora, iki adet *ampulla*, dört adet bardak, beş adet çömlek, iki adet fincan, üç adet güveç kabı, altı adet kandil, beş adet kapak, dört adet *lekane*, dört adet testi ve on adet *unguentarium* olmak üzere toplam 48 adet eser bulunmaktadır. Hamur, astar ve bezeme özellikleri bakımından ele alınan bu eserler 11 alt forma ayrılmaktadır. Her formun, kendi içindeki malzemenin sahip olduğu özellikleri doğrultusunda değerlendirildiği bu seramikler MS 2. yüzyıl ile MS 7. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir. Bu çalışmada, Payandalı Sarnıç Yapısı'nda bulunmuş iki adet *ampulla* (kat. no. 1-2), dokuz adet *unguentarium* (kat. no. 3-11), dört adet kandil (kat. no. 12-15), beş adet çömlek (kat. no. 16-20) ve dört adet *lekane* (kat. no. 21-24) olmak üzere toplamda 24 adet seramik formu değerlendirilmiştir (fig. 7).

Geç Antik Dönem Seramikleri

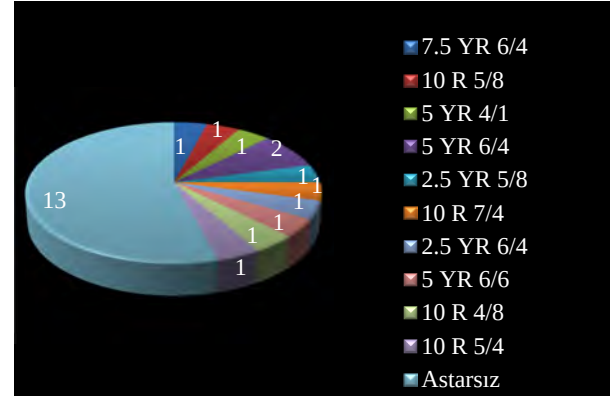
Çalışmada ele alınan 24 adet seramiğin hamur ve astar renkleri Munsell renk kataloğu¹⁶ dikkate alınarak iki ayrı grafikte sunulmuştur. Böylelikle hangi hamur renginin daha yoğun kullanıldığı veya hangi rengin daha az tercih edildiği, yanı sıra hamur ve astar renklerindeki renk yelpazesinin çeşitliliğinin de daha iyi ortaya çıkarılabilmesi için genel bir renk dağılım grafiği oluşturulmuştur. Buna göre seramiklerdeki hamur renkleri şöyledir; kırmızımsı sarı (7,5 YR 6/6), (5 YR 7/6), (5 YR 6/6), açık kırmızı (2,5 YR 6/6), (10 R 6/6), gri (Grey 1 5/1), kırmızı (10 R 5/6), sarımsı kırmızı (5 YR 5/6), çok koyu gri (Grey 1/3), açık kızıl kahve (5 YR 6/4), (2,5 YR 6/4), kızıl kahve (5 YR 5/4), açık kahve (10 R 6/3), (7,5 YR 6/4), çok açık kahve (10 R 7/4), açık sarı (2. 5 YR 8/2) tonlarındadır (fig. 8).

¹⁶ Bu çalışmada Munsell Soil Color Charts, 1998 kullanılmıştır.

Astar renkleri ise açık kahve (7,5 YR 6/4), kırmızı (10 R 4/8), (2,5 YR 5/8), (10 R 5/8), açık kızıl kahve (5YR 6/4), (5 YR 6/4), koyu gri (5 YR 4/1), açık kırmızı (2,5 YR 6/7), (10 R 5/4), kırmızımsı sarı (5 YR 6/6) tonlarındadır (fig. 9). Ayrıca 15 adet seramik astarsız olarak yapılmıştır. Seramiklerin hamur yapıları kireç ve mika katkılıdır. Dolayısıyla seramik formları, hamur, astar ve bezeme özellikleri açısından ele alınarak, her bölüm kendi içindeki malzemenin sahip olduğu özellikleri doğrultusunda formlara ayrılarak değerlendirilmiştir.

Figür 8: Hamur renk dağılım grafiği

Figür 9: Astar renk dağılım grafiği

Ampulla (Kat. No. 1-2; Fig. 16-17)

Ampulla, Hristiyanlık dininde, içine kutsal yağın konulduğu, dar ağızlı ve boyunlu, kulplu, matara biçimindeki minyatür sıvı kaplarına verilen isimdir¹⁷. Hristiyanların hacı olmak amacıyla kutsal saydıkları alanları ziyaretleri sırasında hatıra olarak aldıkları minyatür matara formu şişeciklerdir¹⁸. Kutsayan, kötülüklerden koruyan, şifa veren özelliği nedeniyle Kutsal Topraklar'dan dönen hacıların ülkelerine getirdikleri *ampullalar* içindeki sıvının, evlerde amulet olarak kullanıldığı bilinmektedir¹⁹. Bu kaplar genel olarak pişmiş toprak ve kurşundan yapılmıştır. MS 5. yüzyıl ve 7. yüzyıllar arasında tarihlendirilen *ampullaların*²⁰ Erken Bizans Dönemi'nden itibaren Akdeniz'deki birçok merkezde üretimlerinin yapıldığı bilinmektedir²¹.

Alabanda Payandalı Sarnıç'taki kazı çalışmalarında iki adet figürlü *ampulla* tespit edilmiştir. İlk *ampullanın* (kat. no. 1) ağız kenarı ve boynunun bir kısmı ile gövdesinin alt bölümü kırık durumdadır. Yuvarlak matara formu olan kabın ağız bölümü ince cidarlı, boyun kısa ve silindirik formu olup, omzun her iki yanında sağlam ip delikleri mevcuttur. Gövde üzerindeki her iki yüzde figür bezemeleri ile merkezdeki figürün çevresini dairesel formda çevreleyen bir dil motifi sırası görülmektedir; ancak, her iki yüzde figürler tam olarak belli olmadığı için tanımları yapılamamıştır. Ağız çapı 2,7 cm olan parçanın gövde çapı 6,7 cm, yüksekliği 9,1 cm, cidar kalınlığı ise 0,3 cm'dir. Hamur rengi kırmızımsı sarı (7,5 YR 6/6) tonlarındadır ve yoğun kum ile mika katkılıdır. Astar mat açık kahverengidir (7,5 YR 6/4) (fig. 10). Kalıp yapımı olan parçanın boyun kısmında yer yer kireç izlerine rastlanmaktadır. Form benzerleri Demre²² ve Laodikeia²³ antik kentleri ile İzmir Arkeoloji

¹⁷ Uysal 2000, 73; Aydın 2013, 430; A. Aydın 2015, 489.

¹⁸ Şimşek - Duman 2007a, 3-4; A. Aydın 2015, 489; Şimşek - Bilgin 2018, 178.

¹⁹ Aydın 2013, 439; A. Aydın 2015, 489.

²⁰ Uysal 2000, 73.

²¹ İnsanların bu tarzdaki dinsel objeleri almasında, günlük yaşamlarına dair korku ve endişeleri azaltma düşüncesi başta gelmektedir. Ayrıca, azizlerin mezarlarını ziyaretleri sırasında sağlıkla ilgili problemlerini tanrısal bir tedavi aracı olarak gördükleri rölik, yağ, kutsal su vb. araçlarla gidermek istemeleri de diğer sebeplerden biridir. Bu yüzden üreticiler form itibarıyla düz bir yüzeye sahip olan *ampullaların* her iki yüzeyini de çeşitli dinsel sembollerle ilgili (saygı gören azizler, kutsal mekânlar ve Hristiyanlık) süsleme gereği duymuşlardır. Bk. Şimşek - Duman 2007a, 4-5.

²² Uysal 2000, 73, lev. 29, res. 1.

Müzesi²⁴ ve Marmaris Müzesi'nde²⁵ karşımıza çıkmaktadır. Demre örnekleri MS 4. ve 5. yüzyıllara²⁶, Laodikeia seramikleri MS 5. yüzyıl ile MS 6. yüzyıllara²⁷, İzmir Arkeoloji Müzesi örnekleri, MS 5. yüzyıl ile MS 6. yüzyıl arasına²⁸, Marmaris Müzesi'nde bulunan *ampulla* örneği ise MS 6. yüzyıl ile 7. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir²⁹.

Figür 10: *Ampullaların hamur ve astar renklerine göre dağılımı*

İkinci *ampulla*nın (kat. no. 2) ağız ve boynunun bir kısmı ile gövdeye ait küçük bir parçası mevcuttur. Yuvarlak matara formu olan şişe ince ağız kenarlı, kısa silindirik boyunludur ve parçanın omuz kısmında ip deliklerinden soldaki kırık, sağdaki sağlamdır. Boyun bölümüne ait parçada cepheden betimlenmiş iri gözlü, uzun burunlu, hafif açık ağızlı ve sivri çeneli insan figürü yer almaktadır. Parçanın yüksekliği 5,4 cm ve cidar kalınlığı 0,5 cm'dir. Hamur rengi kırmızımsı sarı (5 YR 7/6) tonlarında yoğun kum ve mika katkılı olup, astar mat kırmızı (10 R 5/8) tonlarındadır (fig. 10). Kalıp yapımı olan parçanın boyun ve gövde üzerinde yer yer kireç izleri bulunmaktadır. Formun benzerlerine Laodikeia'da rastlanmış olup³⁰, bunlar MS 6. yüzyılın başı ile MS 7. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir³¹. Laodikeia buluntularından yola çıkarak, iki numaralı *ampulla* (kat. no. 2) için de benzer tarih aralıkları önerilebilir.

Unguentarium (Kat. No. 3-11; Fig. 18-26)

Unguentarium kelimesi kabın antik dönemdeki ismi değildir. Charthage'de araştırma yapan Fransız arkeologlar daha sonraki dönem arkeologlar tarafından da kullanılacak olan bu form tipinde karşılaştıkları örnekleri "*unguentarium*" olarak adlandırmışlardır³². Ayrıca *unguentarium*, *lakrymaterium*³³ veya *balsamarium*³⁴ olarak da tanımlanmıştır³⁵. Küçük, dar

²³ Şimşek - Duman 2007a, 5, 27, fig. 18. Söz konusu örnekler figürlü *ampullalar* grubu içinde "Tip 1" ve "Tip 2" olarak sınıflandırılmıştır. 18 numaralı Laodikeia örneği Tip 1 içinde değerlendirilmiştir (Şimşek - Yener 2018, 229, kat. no. 6; 230, kat. no. 7).

²⁴ A. Aydın 2015, 508, kat. no. 3, fig. 3; kat. no. 11, fig. 11.

²⁵ Aydın 2013, 453, kat. no. 1, fig. 1.

²⁶ Uysal 2000, 73.

²⁷ Şimşek - Duman 2007a, 12; Şimşek - Yener 2018, 229-230.

²⁸ A. Aydın 2015, 498, 501.

²⁹ Aydın 2013, 446.

³⁰ Şimşek - Duman 2007a, 8, 25, fig. 19. Laodikeia örnekleri, "Tip 1" ve "Tip 2" olarak sınıflandırılmıştır. 19 numaralı Laodikeia örneği "Tip 2" içinde değerlendirilmiştir.

³¹ Şimşek - Duman 2007a, 12.

³² Gaucker 1915, 545; Erön 2013, 146.

³³ *Lakrymaterium* kelimesi cenezeye katılan akrabaların tören sırasında akıttıkları gözyaşlarının toplandığı ve mezara ölü hediyesi olarak konulan kaplardır. Bk. Erön 2013, 146.

³⁴ *Balsamarium* kelimesi tıpkı *unguentarium* kelimesi gibi kap formundan ziyade kabın içerisine konulan malzemeyi tanımlamaktadır. Bk. Erön 2013, 146.

³⁵ *Unguentarium*lar farklı zaman dilimlerinde farklı formlarda üretilmişlerdir. Bk. Anderson-Stojanović 1987, 105-122; Hellenistik ve Roma dönemlerinde kullanılan *unguentarium*lar "*fusiform*" (iğ biçimli) veya "*bulbous*" (torba ya da armudi) olmak üzere iki ana formda üretilmişlerdir. *Fusiform* olarak tanımlanan *unguentarium*lar, kaide dipli,

boyunlu, ortasında şişkinliği olan boru şeklindeki kulpsuz şişedir³⁶. Köken olarak İtalyanca “unguentario” kelimesinden gelir ve koku kutusu, yağlanmak, koku sürmek, yağ kabı anlamları da içermektedir³⁷. MÖ 4. yüzyılın 2. yarısından itibaren lekythos ve alabastronun yerine kullanılmaya başlanan *unguentarium*lar³⁸, Roma Dönemi sonunda hatta Bizans Dönemi’ne kadar sosyo-kültürel ve iktisadi hayat içinde önemli bir yere sahiptir³⁹. Batı Akdeniz’de Hellenistik Dönem’den Erken Bizans Dönemi’ne kadar üretilen parfüm, yağ ve kozmetik ürünler için kullanılan pişmiş toprak *unguentarium*lar yoğun olarak bulunmuştur⁴⁰. Roma Dönemi’nde ise pişmiş topraktan yapılmış örneklerinin yanı sıra, cam, gümüş, altın, alabaster, damarlı akik ve kurşundan yapılmış örnekleri de yer almaktadır⁴¹.

Alabanda Payandalı Sarnıç’taki kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmış dokuz adet *unguentarium* etüt edilmiştir. 3-11 numaralı buluntuların (kat. no.3-11) dip kısmı ile gövdelerinin bir bölümü korunabilmiştir. Bu *unguentarium*lar ince, uzun ve ortada hafif genişleyen gövde formuna sahiptir. *Unguentarium*ların beş adedinde (kat. no. 3, 5, 9-11) bulunan damga motifi (haç, kum saati, harf ve şekilsel) gövdenin alt kısmında, kaideye yakın bölümündedir (fig. 11). Damgalı örneklerin büyük çoğunluğunu şekilsel ve harf karakterli monogramlar oluşturmaktadır. 3 numaralı örnekte (kat. no. 3), *unguentarium*un dibinin yaklaşık 1,5 cm yukarısındaki haç biçimli monogram, yuvarlak alan içinde verilmiştir. 5 numaralı örneğin (kat. no. 5) dip kısmının yaklaşık 2,2 cm yukarısındaki monogram yuvarlak alan içindedir. 9 numaralı örnekte (kat. no. 9), *unguentarium* dibinin yaklaşık 1,2 cm yukarısında yer alan damga, yuvarlak alan içine yapılmıştır. 10 numaralı *unguentarium*da (kat. no. 10), dibin yaklaşık 2,2 cm yukarısında yer alan, tek harften oluşan monogram, yuvarlak alan içine kabartma şeklinde yapılmıştır. 11 numaralı *unguentarium*da (kat. no. 11), dibin yaklaşık 2,5 cm yukarısında bulunan, kum saati şeklindeki damga monogram yuvarlak alan içindedir. 4, 6, 7 ve 8 numaralı örneklerde (kat. no. 4, 6-8) ise herhangi bir süs, monogram veya yazıt mevcut değildir.

Figür 11: *Unguentarium*larda tespit edilen damga örnekleri

*Unguentarium*ların hamur renkleri kızıl kahve, (5 YR 5/4) açık kızıl kahve, (2,5 YR 6/4), çok koyu gri (Grey 1/3), sarımsı kırmızı, (5 YR 5/6), açık kırmızı (2,5 YR 6/6), kırmızımsı sarı (5 YR 7/6), kırmızı (10 R 5/6), gri (Grey 1 5/1) ve açık kırmızı (10 R 6/6) tonları arasında değişmektedir. Hamur yapıları sert dokulu olup, az miktarda mika katkılıdır. Astar renkleri koyu gri (5 YR 4/1) ile açık kızıl kahve (5 YR 6/4) tonlarında

şişkin karınlı, belirginleştirilmiş omuzlu, kısa ve ince boyunlu olup, ağız dışı çekiktir. Bu tipin ayak ve boynu zamanla uzamıştır ve gövde ortasında bulunan şişkinlik zamanla azalarak “iğ” biçimini almıştır. Ortalama boyları 8-20 cm arasında değişiklik göstermektedir. *Fusiform* örneklerin ayak kısmı önceleri kaideliyken, geç Roma Dönemi’nde bu kaide ortadan kalkmıştır ve düz kesimli dar bir taban ortaya çıkmıştır. *Bulbous* biçimli *unguentarium*lar ise boyundan aşağıya aniden genişleyip armut ya da torba biçimi alan gövdesinin, geniş düz bir tabanla bitirilmesiyle bilinir. *Bulbous* formulu *unguentarium*lar MÖ 1. yüzyılın ortalarından itibaren üretilmeye başlanmış, MS 6. yüzyılın sonlarına kadar oldukça sık kullanılmıştır. Ancak, *fusiform* *unguentarium*lar da tamamen terk edilmemiştir ve kaideleri düztabanlı olarak değişim gösterip, kullanımına devam edilmiştir. Bk. Aydıngün *et al.* 2013, 1.

³⁶ Saltuk 1990, 161.

³⁷ Aydıngün *et al.* 2013, 1.

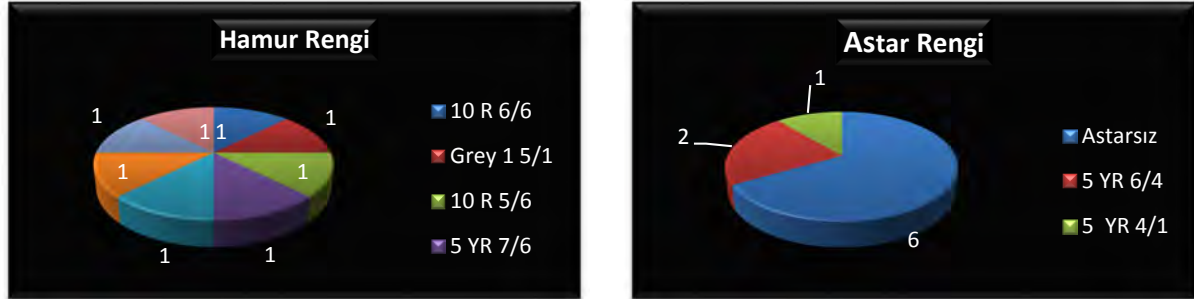
³⁸ Hellström 1971, 25; Kurtz - Boardman 1971, 164-165; Anderson-Stojanović 1987, 106; Aydıngün *et al.* 2013, 2.

³⁹ Aydıngün *et al.* 2013, 1; Tekocak - Yıldız 2015, 414; Yıldız 2016, 4.

⁴⁰ Güngör 2005, 27; Şimşek - Duman 2007b, 286.

⁴¹ Hellström 1971, 24; Civelek 2001, 104; Civelek 2006, 53; Akbuz 2008, 25.

değişiklik göstermektedir (fig. 12). *Unguentarium*ların yükseklikleri 6 cm ile 15,9 cm arasında, taban çapları 1,1 cm ile 3,7 cm arasında, gövde çapları 3,8 cm ile 5 cm arasında ve cidar kalınlıkları ise 0,4 cm ile 1 cm arasında değişmektedir. Bunların üst bölümlerinde uygulanmış açık kırmızı ya da koyu gri renkte astar boyanın akıntıları dikkat çekmektedir.

Figür 12: *Unguentarium*ların hamur ve astar renklerine göre dağılımı

*Unguentarium*ların benzerleri, Nysa⁴², Tralleis⁴³, Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?)⁴⁴, Kibyra⁴⁵, Andriake⁴⁶, Laodikeia⁴⁷, Magnesia ad Meandrum⁴⁸, Patara⁴⁹, Perge⁵⁰, Side⁵¹ ve Atina'da⁵² bulunmaktadır. Nysa örnekleri MS 5. yüzyıl ile 7. yüzyıl arasına⁵³, Tralleis örnekleri MS 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyılın başlarına⁵⁴, Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) örnekleri MS 5.-7. yüzyıllara⁵⁵, Kibyra örnekleri MS 5.-6. yüzyıllara⁵⁶, Andriake örnekleri MS 5.-7. yüzyıllar arasına⁵⁷, Laodikeia örnekleri MS 6. yüzyıl ile erken 7. yüzyıl arasına⁵⁸ Patara örnekleri MS 6. ve 7. yüzyıllar arasına⁵⁹, Perge örnekleri MS 5.-6. yüzyıllara⁶⁰, Side örnekleri MS 5.-6. yüzyıllar arasına⁶¹, Atina örnekleri ise MS 5.-7. yüzyıllar arasına verilmiştir⁶². Bu örnekler doğrultusunda Payandalı Sarnıç'ta bulunan *unguentarium*lar MS 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

Kandil (Kat. No. 12-15; Fig. 27-30)

Arkeolojik kazı ve araştırmalar sonucunda en erken tarihli örnekleri Paleolitik Dönem'de karşımıza çıkan kandil⁶³, Latince *lychunus* ve *lucerna* olarak adlandırılmış⁶⁴, sıvı

⁴² Sönmez 2016, 250, fig. 2. no. 1; Sönmez 2018, 42, çiz. 8, no. 48-49.

⁴³ Erön 2013, lev. 183, kat. no. 173; lev. 185, no. 175.

⁴⁴ Aydıngün *et al.* 2013, 4-9, şek. 1-5, 10-14, şek. 8-12.

⁴⁵ Özdoğan - Dündar 2007, 175-176, şek. 1-17.

⁴⁶ Özdoğan 2016, 248-252, U9, fig. 10; U17, fig. 18.

⁴⁷ Şimşek - Duman 2007b, 307, res. 20-21, no. 1-2, 4, 6; Şimşek - Bilgin 2018, 179, fig. 6.

⁴⁸ Vapur 2001, çiz. 34, no. 160-163. Magnesia örnekleri içinde iki farklı form olmak üzere beş örnek ele geçirilmiştir. 162 numaralı buluntu "Form 2" içine dahil edilmiştir.

⁴⁹ Dündar 2006, lev. XXXIV, no. U195, 202.

⁵⁰ Fırat 1999, 92, lev. 202-204, no. 892-893, 896, 898, 904-906.

⁵¹ Özhanlı - Fırat 2011, 15-16, 20-23 no. 2, 16, 21, 24, 28, 32-34.

⁵² Robinson 1959, lev. 34, M369.

⁵³ Sönmez 2016, 242; Sönmez 2018, 22.

⁵⁴ Erön 2013, 297-298.

⁵⁵ Aydıngün *et al.* 2013, 4-14.

⁵⁶ Özdoğan - Dündar 2007, 175-176.

⁵⁷ Özdoğan 2016, 248-252.

⁵⁸ Şimşek - Duman 2007b, 292; Şimşek - Bilgin 2018, 179.

⁵⁹ Dündar 2006, 53.

⁶⁰ Fırat 1999, 92.

⁶¹ Özhanlı - Fırat 2011, 13.

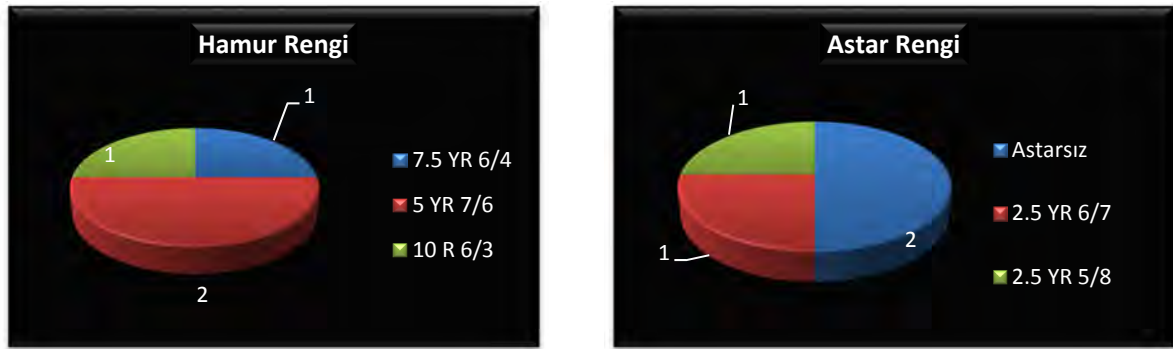
⁶² Robinson 1959, 118.

⁶³ Bailey 1972, 17.

⁶⁴ Roma Dönemi'nde kullanılan yağ kandiline verilen isimdir. Bk. Er 2012, 240.

yağ ve fitil konularak yakılan aydınlatma araç ve gereç kabıdır⁶⁵. Kelimenin Yunanca karşılığı λυχνος (lykhnos)'dur⁶⁶ ve taşınabilir, portatif ışık kaynağı, lamba anlamlarına gelmektedir. Kandiller insanların çağlar boyunca yaşadıkları, çalıştıkları, ibadet ettikleri mekanları aydınlatmak için kullandıkları ilk araçlardan biridir⁶⁷. Çalışmalar dahilinde kandil grubuna ait toplam dört adet eser incelenmiştir. Bu kandiller Broneer "Tip III" grubu ve Broneer "Tip IV" grubuyla benzer özellikler göstermektedir⁶⁸.

12 numaralı kandil (kat. no. 12) kalıp yapımı olup, yuvarlak burunludur ve kandilin fitil deliği mevcuttur. Ortasında büyük bir yağ deliği bulunan discussu çevreleyen kabartma halka, bir kanal halinde buruna doğru uzanmaktadır. Omuzda kabartma şeklinde yapılmış motifler yer almaktadır. Kandilin gövde çapı 5,5 cm, uzunluğu 8,4 cm, yüksekliği 3,3 cm, cidar kalınlığı 0,3 cm, fitil deliği 0,9 cm, taban çapı 3,5 cm, burun çapı 2 cm'dir. Hamur rengi kırmızımsı sarı tonlarında (5 YR 7/6) (fig. 13), az miktarda mika ve az taşçık katkılı olup, astar görülmemektedir. Bailey'in⁶⁹ kataloğundaki örnek ile uyumlu olan eserin benzer örnekleri Nysa⁷⁰, Myndos⁷¹, Kibyra⁷², Tralleis⁷³ ve Laodikeia⁷⁴ antik kentlerinde tespit edilmiştir. Nysa örnekleri MS 6. yüzyılın 2. yarısına⁷⁵, Myndos örnekleri MS 6. yüzyıla⁷⁶, Kibyra örneği MS 5-6. yüzyıllar arasına⁷⁷, Tralleis buluntuları MS 4. yüzyıl ile 5. yüzyıl arasına⁷⁸, Laodikeia örnekleri MS 4. yüzyıldan 7. yüzyılın başına kadarki geniş bir zaman dilimine tarihlendirilmiştir⁷⁹. Bailey ise Asya üretimi olan Broneer Tip XXIX-III. grup kandillerini MS 6. ve 7. yüzyıllara tarihlemiştir. Bu örnekler doğrultusunda 12 numaralı kandil (kat. no. 12) MS 6. yüzyılın ortaları ile 7. yüzyılın ortalarına tarihlenebilir.

Figür 13: Kandillerin hamur ve astar renklerine göre dağılımı

13 numaralı kandilin (kat. no. 13) discussu ile burnunun bir bölümü korunabilmiştir. Yağ deliğinin etrafı rozet bezemeler ile süslenmiştir. Discus iki kabartma halka ile bir kanal halinde buruna doğru uzanmaktadır ve discusta iki yağ deliği bulunmaktadır. Omuzda dalgalı hatlar içinde üzüm salkımları vardır. Kandilin yüksekliği 5,6 cm, cidar kalınlığı ise 0,9 cm'dir. Hamur rengi kırmızımsı sarı tonlarında (5 YR 7/6), çok az miktarda mika ve taşçık

⁶⁵ Doğan 1982, 516; Çokay 2000, 9; Öztürk 2003, 21; Çoşkun 2007, 11; Metin 2012b, 16; Metin 2013, 105.

⁶⁶ Tavanda asılı lamba (Er 2012, 241).

⁶⁷ İltar 2009, 12.

⁶⁸ Broneer 1930, tip XXIX.

⁶⁹ Bailey 1988, lev. 112, no. Q3194.

⁷⁰ Sönmez 2016, 250, fig. 2, no. 2-3; Sönmez 2018, 42, çiz. 8, no. 48.

⁷¹ Mimaroglu 2016, 174, kat. no. 7-8.

⁷² Metin 2012a, 244, fig. 8, lamp 6.

⁷³ Civelek 2001, 57, lev. XXIV, no. 141; Erön 2013, lev. 115, kat. no. 105.

⁷⁴ Şimşek *et al.* 2011, 94-98, lev. 88-93; Şimşek - Bilgin 2018, 188, fig. 26, KA.T14g.

⁷⁵ Sönmez 2016, 242; Sönmez 2018, 22.

⁷⁶ Mimaroglu 2016, 174.

⁷⁷ Metin 2012a, 244.

⁷⁸ Civelek 2001, 57; Erön 2013, 160.

⁷⁹ Şimşek *et al.* 2011, 94-98; Şimşek - Bilgin 2018, 187.

katkılı olup, astar açık mat kırmızı (2,5 YR 6/7) tonlarındadır (fig. 13). Bu buluntu, Bailey'in⁸⁰ kataloğundaki örnek ile yakın benzerliktedir. Benzer örnekler Nysa⁸¹, Kibyra⁸², İzmir-Agora kazısı⁸³, Laodikeia⁸⁴ ve Atina Agorası'nda⁸⁵ yer almaktadır. Nysa örnekleri MS 6. yüzyılın 2. yarısına⁸⁶, Kibyra örneği MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın ilk yarısı arasına⁸⁷, İzmir-Agora kazısı örneği MS 6.-7. yüzyıllar arasına⁸⁸, Laodikeia örnekleri ise MS 4. yüzyıldan 7. yüzyılın başına⁸⁹, Atina Agorası buluntuları ise MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir⁹⁰. Bu eserler dikkate alındığında kat. no. 13, MS 6.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilir.

14 numaralı kandilin (kat. no. 14) omuz, discus ve kulp bölümünün bir kısmı korunabilmiştir. Dikey kulplu olan kandilin discusunu çevreleyen kabartma halka bulunmaktadır. Discusta iki yağ deliği mevcuttur. Omuzda dalgalı hatlar arasında yer alan üzüm salkımları vardır. Gövde çapı 5,6 cm, uzunluğu 7,6 cm, cidar kalınlığı 0,5 cm, discus çapı 4 cm'dir. Hamur rengi açık kızıl kahve (5 YR 6/4) tonlarında (fig. 13), çok az miktarda mika, taşçık katkı, sıkı ve gözeneksiz dokulu olup, astarsızdır. Kat. no. 14, Bailey'in⁹¹ kataloğundaki örnekler ile benzerlik içindedir. Bailey, Broneer Tip XXIX-IV grup kandillerini MS 5. ve 6. yüzyıllara tarihlemiştir. Benzer örnekler Nysa⁹², Myndos⁹³, Stratonikeia⁹⁴, Tralleis⁹⁵, Laodikeia⁹⁶, Kibyra⁹⁷ ve İzmir-Agora'da⁹⁸ yer almaktadır. Nysa örnekleri MS 6. yüzyılın 2. yarısına⁹⁹, Myndos örnekleri MS 6. yüzyılın 2. yarısı ile 7. yüzyılın ilk yarısına¹⁰⁰, Stratonikeia örnekleri MS 6. yüzyıla¹⁰¹, Tralleis örneği MS 5. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasına¹⁰², Kibyra örnekleri MS 5. yüzyılın sonları ile 6. yüzyıla¹⁰³, İzmir-Agora'daki örnekler MS 6.-7. yüzyıllara¹⁰⁴, Laodikeia örnekleri ise MS 4 yüzyıldan 7. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir¹⁰⁵. Bu eserler dikkate alınarak kat. no. 14, MS 5.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilir.

15 numaralı kandilin (kat. no. 15) omuz ve discus bölümünün bir kısmı sağlamdır; fakat burun kırıktır. Discusta rozet bezemesi, omuzda serpiştirilmiş yaprak desenleri ve kabartma tekniği ile yapılmış nokta bezekler vardır. Burun ile discus çerçevesinde kısa kabartma çizgiler bulunmaktadır. Kandilin yüksekliği 1,5 cm, uzunluğu 7,7 cm, cidar kalınlığı ise 0,5 cm'dir. Hamur rengi açık kahve tonlarında (10 R 6/3) olup (fig. 13), çok az

⁸⁰ Bailey 1988, lev. 105-Q3115.

⁸¹ Sönmez 2016, 250, fig. 2, no. 2-3.

⁸² Metin 2012b, 462, çiz. 48, k.361.

⁸³ İnanan 2004, 92, no. 10, 13, 55.

⁸⁴ Şimşek *et al.* 2011, 94-98, lev. 88-93; Şimşek – Bilgin 2018, 188, fig. 26, KA.T14h.

⁸⁵ Perlzweig 1961, lev. 41, no. 2642.

⁸⁶ Sönmez 2016, 250.

⁸⁷ Metin 2012b, 462.

⁸⁸ İnanan 2004, 111.

⁸⁹ Şimşek *et al.* 2011, 94-98; Şimşek – Bilgin 2018, 187.

⁹⁰ Perlzweig 1961, 185.

⁹¹ Bailey 1988, lev. 109, no. Q3162.

⁹² Sönmez 2016, 250, fig. 2, no. 2-3.

⁹³ Mimaroglu 2016, 172, kat. no. 2-3.

⁹⁴ Söğüt 2018, 446, fig. 7.

⁹⁵ Erön 2013, lev. 108, kat. no. 98; O. Aydın 2015, 113, K.117.

⁹⁶ Şimşek *et al.* 2011, 100-102, lev. 95-97; Şimşek – Bilgin 2018, 188, fig. 26, KA.T16e.

⁹⁷ Metin 2012b, 522, çiz. 69, k467.

⁹⁸ İnanan 2004, 108, çiz. no. 10.

⁹⁹ Sönmez 2016, 242.

¹⁰⁰ Mimaroglu 2016, 172.

¹⁰¹ Söğüt 2018, 446.

¹⁰² Sönmez 2016, 250, fig. 2, no. 2-3.

¹⁰³ Metin 2012b, 522.

¹⁰⁴ İnanan 2004, 108.

¹⁰⁵ Şimşek *et al.* 2011, 100-102; Şimşek – Bilgin 2018, 187.

miktarda mika katkılıdır ve astar bulunmamaktadır. Kat. no. 15, Bailey'in¹⁰⁶ kataloğundaki örnek ile uyumludur. Benzer örnekler, Nysa¹⁰⁷, Stratonikeia¹⁰⁸, Kibyra¹⁰⁹, İzmir-Agora¹¹⁰, Laodikeia¹¹¹ ve Patara¹¹² kentinde bulunmuştur. Nysa örnekleri MS 6. yüzyılın 2. yarısına¹¹³, Stratonikeia örnekleri MS 6. yüzyıla¹¹⁴, Kibyra örneği MS 4. yüzyılın 2. yarısına¹¹⁵, İzmir-Agora örnekleri MS 6.-7. yüzyıllar arasına¹¹⁶, Patara örnekleri MS 5. yüzyıla¹¹⁷ ve Laodikeia örnekleri MS 4. yüzyıldan MS 7. yüzyılın başına tarihlenmiştir¹¹⁸. Bailey'in¹¹⁹ Asya üretimi Broneer Tip XXIX-IV grup kandillerine verdiği MS 6.-7. yüzyıllar arası tarih önerisi esas alınarak bu grup MS 6.-7. yüzyıllar arasına tarihlenmiştir.

Çömlekler (Kat. No. 16-20; Fig. 31-35)

Çömlek genel anlamda gövde genişlikleri ile gövde yükseklikleri birbirine yaklaşık olarak eşit, ağız çapı gövde çapının yarısına yakın olan boyunsuz ya da boyunlu kaplardır¹²⁰. Dar ağızlı ve yuvarlak gövdeli çömlekler (*khytralar*)¹²¹, çorba ve haşlama gibi sulu yemeklerin pişirilmesi¹²² ya da su kaynatmak için kullanıldığı gibi¹²³ salamuraların hazırlanması ve saklanması amacıyla da kullanılmıştır¹²⁴. Bu kapların aynı zamanda öğünden arta kalan yemeklerin saklanması ve tekrar tüketileceği zaman ısıtılmasında da kullanıldığı düşünülmektedir¹²⁵.

Payandalı Sarnıç'taki kazı çalışmalarında beş adet çömlek parçası tespit edilmiştir. Söz konusu çömleklerin ağız çapları 15-22 cm, cidar kalınlıkları 0,4-0,5 cm arasında değişiklik göstermektedir. Hamur yapıları orta sertlikte, hamur renkleri çok koyu gri (Grey 1/3), çok açık kahve (10 YR 7/4) ve kırmızı (10 R 5/6) tonlarındadır (fig. 14). 16-18 ve 20 numaralı parçaların (kat. no. 16-18, 20) dış yüzeyleri yer yer yivlendirilmiştir. 16 numaralı buluntunun (kat. no. 16) ağız ve gövdesinin bir kısmı ile kulpu korunabilmiştir. Çömleğin ağız kenarı hafif içe dönüktür. Kulp üzerinde yiv bulunmaktadır. Ağız çapı 16 cm, cidar kalınlığı 0,5 cm'dir. Hamur rengi açık kırmızı kahve (2,5 YR 6/4) tonlarında olup, hamur yapısı ince, orta sertlikte yoğun miktarda kireç ve mika içermektedir. Benzer örnekleri, Myndos¹²⁶, Kaunos¹²⁷, Phokaia¹²⁸, Kelenderis¹²⁹, Knossos¹³⁰ ve Atina Agorası'nda¹³¹ yer almaktadır.

¹⁰⁶Bailey 1988, 386, lev. 108, Q 3146.

¹⁰⁷Sönmez 2016, 250, fig. 2, no. 2-3.

¹⁰⁸Söğüt 2018, 446, fig. 7.

¹⁰⁹Metin 2012a, 244, fig. 6, lamp 4.

¹¹⁰İnanan 2004, 108, no. 13.

¹¹¹Şimşek *et al.* 2011, 100-102, lev. 95-97; Şimşek – Bilgin 2018, 188, fig. 26, KA.T16c.

¹¹²Özkul 1991, 56, res. 28, çiz. 58.

¹¹³Sönmez 2016, 242.

¹¹⁴Söğüt 2018, 446.

¹¹⁵Metin 2012a, 244.

¹¹⁶İnanan 2004, 108.

¹¹⁷Özkul 1991, 52.

¹¹⁸Şimşek *et al.* 2011, 100-102; Şimşek – Bilgin 2018, 187.

¹¹⁹Bailey 1988, 383.

¹²⁰Abdioğlu 2007, 33; Bulba 2018, 4.

¹²¹Güngör 2005, 34. Atina buluntuları arasında çok sayıda rastlanan bir kap tipi olan khytralar Arkaik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi'ne kadar değişik biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde çömlekler, tıpkı erken dönemlerde olduğu gibi ateşe dayanıklı ve su sızdırmayı önleyecek bir hamur yapısına sahiptirler. Genellikle pişirme kapları olarak anılsalar da çömlekler, salamura zeytinlerin, balıkların, sosların kimi zaman da ağdalık reçinelerin saklandığı depolama kapları olarak kullanım görmüşlerdir. Bu kaplar tahılları saklamak için de ideal formlar olmuştur. Bk. Aydemir 1995, 72.

¹²²Er 2012, 211.

¹²³Amyx 1958, 212.

¹²⁴Sparkes 1962, 124; Bulba 2018, 4.

¹²⁵Mimaroglu 2017, 339.

¹²⁶Mimaroglu 2017, 358, lev. 1, no. 1; lev. 3, no. 1.

¹²⁷Bulba 2018, 5, lev. 2-3b.

Kaunos örnekleri Hellenistik Dönem'e¹³², Myndos örnekleri MS 5. yüzyıl ile 7. yüzyıl başlarına¹³³, Phokaia örnekleri MS 4. yüzyılın sonu ile 5. yüzyılın başlarına¹³⁴, Kelenderis örnekleri MS 6.-7. yüzyıla¹³⁵, Knossos örnekleri MS 3. yüzyıla¹³⁶, Atina Agorası'ndaki buluntular ise MS 3. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir¹³⁷. Bu örnekler dikkate alınarak Payandalı Sarnıç örnekleri MS 6.-7.yüzyıllar arasına tarihlendirilebilir.

Figür 14: Çömleklerin hamur ve astar renklerine göre dağılımı

Lekane (Kat. No. 21- 24)

Lekane, Farsça kökenli olan *leğen* sözcüğünden gelmektedir. İçine su veya sıvı şeyler konulan, genellikle yıkama amacına yönelik olarak kullanılan ve ağız çapı ile yüksekliği büyük olan kaplardır¹³⁸. Mutfakta bilhassa peynir ve hamur gibi gıdaların hazırlanmasına yönelik kullanılır¹³⁹. *Lekaneler*, kraterler ile benzer işleve sahip olan kaplardır. Fakat kraterlere oranla daha kaba ve kalın cidarlıdır¹⁴⁰. Kaideden hafif bir eğimle yükselen form, ağızdan dışa yuvarlanmaktadır. Gelişimleri altında dudak altına birleştirilen iki yay şeklinde bir kulp ortaya çıkmıştır. Bu form karınlı çanak olarak da bilinmektedir ve ağız çapı 50 cm'ye kadar çıkabilmektedir. Erken kapların formu kısıdır ve henüz dudak kalın ve çok geniş değildir. Gövde ise zamanla incelmış ve dudak daha sert bir şekilde aşağıya doğru sarmaktadır¹⁴¹.

Figür 15: Lekanelerin hamur ve astar renklerine göre dağılımı

¹²⁸ Aydemir 1995, 75, lev. LXXI, no. 12; lev. LXX, no. 9; Fırat 2011, kat. no. 240, lev. 38, no. 240.

¹²⁹ Tekocak 2006, 75, lev. 36, no. 217. Kelenderis örnekleri 10 ana form altında toplanmış, 217 numaralı küresel gövdeli çömlek "Form 46" içinde incelenmiştir.

¹³⁰ Hayes 1983, 124, fig. 6, no. 69-70. Knossos örnekleri "Tip 2" içinde değerlendirilmiştir.

¹³¹ Robinson 1959, lev. 11, J.55.

¹³² Bulba 2018, 5, lev. 2-3b.

¹³³ Mimaroglu 2017, 358.

¹³⁴ Aydemir 1995, 75; Fırat 2011, 65.

¹³⁵ Tekocak 2006, 75.

¹³⁶ Hayes 1983, 105-106, tip II, 122, fig. 18/226.

¹³⁷ Robinson 1959, 56.

¹³⁸ Uysal 2000, 67.

¹³⁹ Tekocak 2006, 87.

¹⁴⁰ Körsulu 2006, 82.

¹⁴¹ Ekin-Meriç 2003, 41.

Form 1 (Kat. No. 21; Fig. 36)

Sarnıç'taki kazı çalışmalarında bulunan bu form ile yakınlık gösteren taban ve gövde profili veren bir adet örnek kataloğa alınmıştır. 21 numaralı örnek (kat. no. 21) düztabanlıdır ve gövdeye doğru genişlemektedir. Taban çapı 24 cm, cidar kalınlığı ise 0,8 cm'dir. Hamur rengi kırmızımsı sarı (5 YR 7/6), astar rengi kırmızımsı sarı (5 YR 6/6) tonlarındadır (fig. 15). Kat. no. 21, Hayes "Form 11.1" ile yakınlık göstermektedir¹⁴². Hayes'in örnekleri, MS 6. ve 7. yüzyıllar arasına¹⁴³, Perge örnekleri ise MS 6. yüzyıla tarihlenmiştir¹⁴⁴. Bu örnekler dikkate alınarak form 1 MS 6. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Form 2 (Kat. No. 22-24; Fig. 37-39)

Payandalı Sarnıç Yapısı'ndaki kazı çalışmalarında bu form ile yakınlık gösteren ağız ve gövde profili veren üç adet geniş ağızlı örnek kataloğa alınmıştır. 22 numaralı buluntunun (kat. no. 22) dudak altında iki yiv bulunmaktadır. Gövdede tek sıra halinde dalga motifi yer almaktadır. 23-24 numaralı buluntular (kat. no. 23-24) ise dışa çekik dudaklı olup, iç ve dış kısmı yivlendirilmiştir. Gövde kaideye doğru daralmaktadır. Ağız çapları 30-41 cm arasında değişiklik göstermektedir. Cidarı ise orta kalınlıktadır (0,5-0,8 cm). Hamur renkleri açık sarı (2.5 Y 8/2) ve kırmızımsı sarı (5 YR 7/6; 5 YR 6/6) tonlarındadır. Astar renkleri ise (fig. 15) kırmızı (10 R 4/8), açık kırmızıdır (10 R 5/4). Bu örnekler, Hayes "Form 11.2" örneği ile yakın benzerliktedir¹⁴⁵. Benzer örnekler Perge¹⁴⁶ ve Kelenderis¹⁴⁷ kentlerinde tespit edilmiştir. Kelenderis örneği MS 3. yüzyıla¹⁴⁸, Perge örnekleri MS 6. ve 7. yüzyıllar arasına tarihlenmiştir¹⁴⁹. Perge örnekleri değerlendirilerek seramikler, MS 6. ve 7. yüzyıllar arasına tarihlenebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Alabanda kentinin kuzeydoğusundaki ovalık arazideki tepelik alanda 2012 ve 2013 yıllarındaki arkeolojik kazı çalışmalarında iki odalı bir Payandalı Sarnıç tespit edilmiştir. Söz konusu yapıdaki Geç Antik Dönem'e ait iki adet *ampulla*, dokuz adet *unguentarium*, dört adet kandil, beş adet çömlek, dört adet *lekane* olmak üzere toplamda 24 adet eser bulunmaktadır. Eserler beş gruba ayrılarak diğer merkezlerdeki paralel örnekleri ile karşılaştırılarak ilk kez bu makalede değerlendirilmiştir.

Hristiyanlıkta, içine kutsal yağın konulduğu *ampulla*, dar ağızlı ve boyunlu, kulplu, matara formu bir kaptır. 1 numaralı *ampullanın* (kat. no. 1) form olarak benzerleri, Demre ve Laodikeia'da yer almaktadır. Demre'deki örnekler MS 4. yüzyıl ile 5. yüzyıllara, Laodikeia'daki örnekler MS 6. yüzyılın başı ile MS 7. yüzyılın başlarına tarihlenmiştir. 2 numaralı buluntunun (kat. no. 2) form benzerleri Laodikeia'da tespit edilmiş ve yaklaşık olarak MS 6. yüzyılın başı ile MS 7. yüzyılın başlarına tarihlenmiştir. Bu benzer örnekler doğrultusunda sarnıçta bulunan *ampullaların* da MS 6. yüzyılın başı ile MS 7. yüzyılın başlarına tarihlendiği önerilmiştir.

Bodur lekythosların bir takipçisi gibi algılanabilecek form özelliği gösteren *unguentariumların* genellikle lekythosların yerini aldığı kabul edilmektedir. Payandalı Sarnıç'taki kazı çalışmalarında dokuz adet (Kat. no. 3-11) *unguentarium* çalışılmıştır. 3-11

¹⁴² Hayes 1972, çiz. 84, form 11.1.

¹⁴³ Hayes 1972, 383.

¹⁴⁴ Fırat 1999, lev. 159, no. 714.

¹⁴⁵ Hayes 1972, 383, çiz. 84, form 11.2.

¹⁴⁶ Fırat 1999, lev. 159, no. 714.

¹⁴⁷ Tekocak 2006, fig. 72, kat. no. 308.

¹⁴⁸ Tekocak 2006, 87.

¹⁴⁹ Fırat 1999, 76.

numaralı buluntuların (kat. no. 3-11) beş adedinde (kat. no. 3, 5, 9-11) gövdenin alt kısmında, kaideye yakın bölümünde damga yer almaktadır. Damgalı örnekleri haç, kum saati, şekilsel ve harf karakterli monogramlar oluşturmaktadır. 4, 6-8 numaralı örneklerde (kat. no. 4, 6-8) ise herhangi bir süs, yazıt veya monogram mevcut değildir. Benzer örnekleri ise Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?), Kibyra, Andriake, Laodikeia, Magnesia ad Meandrum, Patara, Perge, Side ve Atina Agorası'nda görülmektedir. Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) örnekleri MS 5.-7. yüzyıllara, Kibyra örnekleri MS 5.-6. yüzyıllara, Andriake örnekleri MS 5.-7. yüzyıllar arasına, Laodikeia örnekleri MS 4. yüzyılın 2. yarısı ile erken 7. yüzyıl arasına, Patara örnekleri MS 6. ve 7. yüzyıllar arasına, Perge ve Side örnekleri MS 5. ve 6. yüzyıllar arasına, Atina örnekleri ise MS 5. ve 7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. Payandalı Sarnıç'ta benzer form özellikleri gösteren bu tipteki eserler MS 6. yüzyıl ile MS 7. yüzyıl arasına tarihlenebilir.

Kandil, insanoğlunun çağlar boyunca yaşadıkları, çalıştıkları ve ibadet ettikleri mekanları aydınlatmak için kullandıkları ilk araçlardandır. 12 numaralı kandilin (kat. no. 12) benzerleri Nysa, Myndos, Kibyra, Tralleis ve Laodikeia antik kentlerinde tespit edilmiştir. Nysa örnekleri MS 6. yüzyılın 2. yarısına, Myndos örnekleri MS 6. yüzyıla, Kibyra örneği MS 5.-6. yüzyıllar arasına, Tralleis buluntuları MS 4. yüzyıl ile 5. yüzyıl arasına, Laodikeia örnekleri MS 4. yüzyıldan 7. yüzyılın başına kadarki geniş bir zaman dilimine tarihlendirilmiştir. 13 numaralı kandilin (kat. no. 13) benzer örnekleri, Kibyra, Laodikeia, İzmir-Agora kazısı ve Atina Agorası'nda bulunmaktadır. Atina Agorası örnekleri MS 5. yüzyılın ilk yarısı, Kibyra örnekleri MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 7. yüzyılın ilk yarısına, Laodikeia örnekleri MS 4. yüzyıldan 7. yüzyılın başlarına ve İzmir-Agora kazısı örnekleri MS 6.-7. yüzyıllar arasına tarihlenmiştir. 14 numaralı kandilin (kat. no. 14) benzer örnekleri Laodikeia, Kibyra'da ve İzmir-Agora kazısında tespit edilmiştir. Laodikeia örnekleri MS 4. yüzyıldan 7. yüzyılın başlarına, Kibyra örnekleri MS 5. yüzyılın sonları ile 6. yüzyıla ve İzmir-Agorası örnekleri MS 6. ve 7. yüzyıllara tarihlenmiştir. 15 numaralı kandilin (kat. no. 15) benzer örnekleri Kibyra, Laodikeia, İzmir-Agora kazısı ve Patara'da görülmektedir. Kibyra örnekleri MS 4. yüzyılın 2. yarısına, Laodikeia örnekleri MS 4. yüzyıldan 7. yüzyılın başlarına, İzmir-Agora örnekleri MS 6. ve 7. yüzyıllar arasına, Patara örnekleri ise MS 5. yüzyıla tarihlenmiştir. Payandalı Sarnıç'taki benzer form özellikleri gösteren bu tipteki eserler yaklaşık olarak MS 4. yüzyıl ile 7. yüzyıl arasına tarihlenebilir.

Çömlek, gövde genişlikleri ile gövde yükseklikleri birbirine yaklaşık olarak eşit, ağız çapı gövde çapının yarısına yakın olan boyunsuz ya da boyunlu kaplara verilen addır. Payandalı Sarnıç'taki kazı çalışmalarında beş adet (kat. no. 16-20) çömlek parçası tespit edilmiştir. Benzer örnekleri, Phokaia, Kelenderis, Knossos ve Atina Agorası'nda yer almaktadır. Phokaia örnekleri MS 4. yüzyılın sonu ile 5. yüzyılın başlarına, Kelenderis örnekleri MS 6.-7. yüzyıllar arasına, Knossos örnekleri MS 3. yüzyıla, Atina Agorası örnekleri ise MS 3. yüzyılın başlarına tarihlenmiştir. Bu tarihler ve Kelenderis örnekleri dikkate alınarak sarnıç buluntuları MS 6.-7. yüzyıllar arasına tarihlenebilir.

İçine su veya sıvı şeyler konularak yıkama amacı için kullanılan *lekaneler* ağız çapı ve yüksekliği büyük kaplardır. Payandalı Sarnıç'taki kazı çalışmalarında beş adet (kat. no. 21-24) *lekane* parçası tespit edilmiştir. 21 numaralı buluntunun (kat. no. 21) benzer örnekleri, Perge'de bulunmaktadır. Perge örnekleri MS 6. yüzyıla tarihlenmiştir. 22-24 numaralı seramiklerin (kat. no. 22-24) benzer örnekleri Perge ve Kelenderis kentlerinde görülmektedir. Kelenderis örnekleri MS 3. yüzyıla, Perge örnekleri ise MS 6. ve 7. yüzyıllara tarihlenmiştir. Perge örnekleri değerlendirilerek sarnıçta bulunan *lekaneler* de MS 6. ve 7. yüzyıllar arasına tarihlenebilir.

Payandalı Sarnıç'taki kazı çalışmalarında Hellenistik ve Roma seramiklerinin yanı sıra Geç Antik Dönem'e ait seramik grupları da ele geçmiştir. Seramik buluntuları tarihsel

olarak MS 7. yüzyıla kadar Karia Bölgesi kenti Alabanda'da Roma hakimiyetinin köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Kentteki buluntular, Lykia'dan başlayarak Ionia Bölgesi'nin içlerine kadar uzanan ticaret akışının da bir başka kanıtıdır. Bu konu ile ilişkili olarak sarnıçta ele geçen seramik buluntularının, Batı ve Güney Anadolu'daki merkezlerle ait seramik buluntuları ile hamur, astar ve tipolojik özellikleri bakımından benzerlik içinde olması, seramiklerin ithal ürün olabileceğini düşündürmektedir. Buna göre seramik örnekleri ile sosyo-iktisadi hayattaki ticaret arasında güçlü bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Alabanda Payandalı Sarnıç kazısından ele geçen seramikler hem tarihlendirme hususunda hem de bölgeye yakın merkezlerle olan bağlantıların ortaya çıkarılması aşamasında önemli veriler sunmuştur. Bu veriler ışığında Alabanda'nın Roma Dönemi'nde varlığını devam ettirerek, bu süreç içerisinde komşu kentleri Nysa, Myndos, Tralleis, Stratonikeia, Kaunos dışında Magnesia ad Meandrum, Laodikeia, Phokaia, Demre, Kibyra, Andriake, Patara, Perge, Side ve Kyzikos ile bağlantıları olduğu tespit edilmiştir.

Yaşlı Plinius, her ne kadar bir cam üretimini belirtmese de Alabanda'da çıkan ve çıktığı yerden dolayı "almadine" olarak adlandırılan taş için "*liquatur igni funditurque ad usum vitri*" demektedir (Plin. nat. XXXVI, 62)¹⁵⁰. Cam gibi eritilerek kullanılan bir taşın yine cam gibi üretildiği düşünülürse, kentte buna bağlı olarak eritme işleminin yapıldığı bir fırının olma olasılığı bulunmaktadır¹⁵¹. Çalışmada ele alınan 26 adet seramik dışında Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları da ele geçmiştir. Roma Dönemi'ne ait Kırmızı Astarlı Seramikler'in söz konusu yapıda oldukça fazla sayıda ve çeşitli formlarda ortaya çıkarılması kentte bir atölye veya üretim merkezi olması konusunu düşündürmüş olsa da yapılan çalışmalar sırasında somut olarak herhangi bir fırın veya fırın kalıntısı tespit edilememiştir. Diğer bir ifadeyle Roma ve daha erken dönemlere tarihlenen bir fırın yapısı, ya da bu tip bir üretimi doğrudan kanıtlayacak herhangi bir üretim objesi henüz ortaya çıkarılamamıştır. Bu nedenle söz konusu seramiklerin şimdiye kadar yapılan çalışmalar sonucunda ticaret yolu ile kente geldiği düşüncesi daha ağır basmaktadır.

İç Karia bölgesi özelinde üretim yapan merkezlerin belirlenmesinde komşu kentlerden Alinda ve Alabanda buluntuları üzerine yapılacak araştırmalar ayrıca önem taşımaktadır.

Kronolojik ve tipolojik olarak sınıflandırılan seramikler ve kentlerdeki benzer örnekler Alabanda kentinin çağdaşı kentler ile ilişkisinin bölgesel ve kentsel boyutunun bir kanıtıdır. Sonuç olarak, Alabanda Payandalı Sarnıç Yapısı'ndaki Geç Antik Dönem seramiklerinin yerel üretim ya da ithal ticari mal olması şeklindeki beklentilerin kesin olarak doğrulanabilmesi ve belirsizliklerin giderilmesinin arkeolojik kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılması beklenmektedir.

¹⁵⁰ "Cam yapımı gibi, ateş üzerinde eriyik hale getirilir".

¹⁵¹ Gençler 2000, 210; Çakmaklı 2012, 36.

Katalog

Ampulla

Kat. no. 1, Fig. 16

Ölçüleri: Y. 9,1 cm; Ağz Ç. 2,7 cm; Gövde Ç. 6,7 cm; Cidar K. 0,3 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kum ve mika katkılı.

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı (7,5 YR 6/6)

Yüzey Rengi: Açık kahverengi (7,5 YR 6/4)

Benzerleri: Uysal 2000, lev. 29, res. 1; Şimşek – Duman 2007a, 27, fig. 18; Aydın 2013, 453, kat. no. 1, fig. 1; A. Aydın 2015, 508, kat. no. 3, fig. 3; kat. no. 11, fig. 11; Şimşek – Yener 2018, 229-230, kat. no. 6-7.

Tarihi: MS 6.-7. Yüzyıl

Kat. No. 2, Fig. 17

Ölçüleri: Y. 5,4 cm; Cidar K. 0,5 cm.

Hamur Yapısı: Az miktarda kireç ve mika katkılı, sert hamur.

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)

Yüzey Rengi: Kırmızı (10 R 5/8)

Benzerleri: Şimşek – Duman 2007a, 25, fig. 19.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl

Unguentarium

Kat. No. 3, Fig. 18

Ölçüleri: Y. 8,7 cm; Taban Ç. 1,5 cm; Gövde Ç. 4,3 cm; Cidar K. 0,5 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kireç, mika, silis ve taşçık içeren, az gözenekli sert hamur.

Hamur Rengi: Açık kırmızı (10 R 6/6)

Yüzey Rengi: Astarsız.

Benzerleri: Robinson 1959, lev. 34, M 369; Fırat 1999, lev. 203, no. 896; Vapur 2001, 121, çiz. 34, no. 162; DüNDAR 2006, lev. XXXIV, no. U202; Duman – Şimşek 2007a, 307, res. 21, no. 1; Özhanlı – Fırat 2011, 23, no. 33; Aydınğün *et al.* 2013, 4-9, şek. 1-5; Özdilek 2016, 248-252, U9, fig. 10; U17, fig. 18; Şimşek – Bilgin 2018, 179, fig. 5; Sönmez 2018, 42, çiz. 8, no. 48.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 4, Fig. 19

Ölçüleri: Y. 9,5 cm; Taban Ç. 1,8 cm; Gövde Ç. 4,4 cm; Cidar K. 0,9 cm.

Hamur Yapısı: Az miktarda mika ve kireç katkılı sert dokulu.

Hamur Rengi: Gri (Grey 1 5/1)

Yüzey Rengi: Astarsız.

Benzerleri: Fırat 1999, lev. 202, no. 892; Vapur 2001, 121, çiz. 34, no. 160; DüNDAR 2006, lev. XXXIV, no. U195; Özhanlı – Fırat 2011, 22, no. 28; Aydınğün *et al.* 2013, 10-14, şek. 8-12; Özdilek 2016, 248-252, U9, fig. 10; U17, fig. 18; Şimşek – Bilgin 2018, 179, fig. 5; Sönmez 2018, 42, çiz. 8, no. 49.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 5, Fig. 20

Ölçüleri: Y. 6 cm; Taban Ç. 1,7 cm; Gövde Ç. 3,7 cm; Cidar K. 0,7 cm.

Hamur Yapısı: Mika, silis ve kalsit karışımı, iri gözenekli sert hamur.

Hamur Rengi: Kırmızı (10 R 5/6)

Yüzey Rengi: Astarsız.

Benzerleri: Fırat 1999, lev. 203, no. 896; Vapur 2001, 121, çiz. 34, no. 161; DüNDAR 2006, lev. XXXIV, no. U195; Özhanlı – Fırat 2011, 23, no. 32; Aydınğün *et al.* 2013, 4-9, şek. 1-5; Özdilek

2016, 248-252, U9, fig. 10; U17, fig. 18; Sönmez 2016, 250, fig. 1; Şimşek – Bilgin 2018, 179, fig. 5; Sönmez 2018, 42, çiz. 8, no. 48.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 6, Fig. 21

Ölçüleri: Y. 15,9 cm; Taban Ç. 1,4 cm; Gövde Ç. 4,5 cm; Cidar K. 0,5 cm.

Hamur Yapısı: Sert dokulu, az miktarda mika ve kireç katkılı hamur.

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)

Yüzey Rengi: Astarsız.

Benzerleri: Fırat 1999, lev. 204, no. 905; Vapur 2001, 121, çiz. 34, no. 163; Dünder 2006, lev. XXXIV, no. U195; Duman – Şimşek 2007a, 307, res. 20, no. 2; Özhanlı – Fırat 2011, 20, no. 21; Aydıngün *et al.* 2013, 10-14, şek. 8-12; Erön 2013, lev. 183, no. 173; Özdilek 2016, 248-252, U9, fig. 10; U17, fig. 18; Şimşek – Bilgin 2018, 179, fig. 6.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 7, Fig. 22

Ölçüleri: Y. 14,7 cm; Taban Ç. 1,1 cm; Gövde Ç. 4,5 cm; Cidar K. 0,5 cm.

Hamur Yapısı: Sert dokulu, az mika ve kireç katkılı hamur.

Hamur Rengi: Açık kırmızı (2,5 YR 6/6)

Yüzey Rengi: Koyu gri (5 YR 4/1)

Benzerleri: Fırat 1999, lev. 204, no. 905; Vapur 2001, 121, çiz. 34, no. 163; Dünder 2006, lev. XXXIV, no. U202; Duman – Şimşek 2007a, 307, res. 20, no. 2; Özhanlı – Fırat 2011, 20, no. 21; Erön 2013, lev. 183, no. 173; Özdilek 2016, 248-252, U9, fig. 10; U17, fig. 18; Şimşek – Bilgin 2018, 179, fig. 6.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 8, Fig. 23

Ölçüleri: Y. 14,7 cm; Taban Ç. 1,5 cm; Gövde Ç. 5 cm; Cidar K. 1 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kum ve mika katkılı.

Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı (5 YR 5/6)

Yüzey Rengi: Açık kızıl kahve (5YR 6/4) (iç yüzey astarsız).

Benzerleri: Fırat 1999, lev. 202, no. 893; Vapur 2001, 121, çiz. 34, no. 163; Dünder 2006, lev. XXXIV, no. U202; Özhanlı – Fırat 2011, 16, no. 16; Aydıngün *et al.* 2013, 10-14, şek. 8-12; Erön 2013, lev. 183, no. 173; Özdilek 2016, 248-252, U9, fig. 10; U17, fig. 18; Şimşek – Bilgin 2018, 179, fig. 6.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 9, Fig. 24

Ölçüleri: Y. 10,8 cm; Taban Ç. 1,5 cm; Gövde Ç. 4,3 cm; Cidar K. 0,9 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kireç, mika, silis ve taşçık içeren, az gözenekli sert hamur.

Hamur Rengi: Çok koyu gri (Grey 1/3)

Yüzey Rengi: Astarsız.

Benzerleri: Fırat 1999, lev. 204, no. 906; Vapur 2001, 121, çiz. 34, no. 161; Dünder 2006, lev. XXXIV, no. U195; Özhanlı – Fırat 2011, 23, no. 34; Aydıngün *et al.* 2013, 4-9, şek. 1-5; Özdilek 2016, 248-252, U9, fig. 10; U17, fig. 18.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 10, Fig. 25

Ölçüleri: Y. 9 cm; Taban Ç. 1,5 cm; Gövde Ç. 4,2 cm; Cidar K. 0,6 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kireç, mika, silis ve taşçık içeren, az gözenekli sert hamur.

Hamur Rengi: Açık kızıl kahve (2,5 YR 6/4)

Yüzey Rengi: Astarsız.

Benzerleri: Fırat 1999, lev. 203, no. 898; Vapur 2001, 121, çiz. 34, no. 162; DüNDAR 2006, lev. XXXIV, no. U202; Duman – Şimşek 2007a, 307, res. 21, no. 6; Özhanlı – Fırat 2011, 15, no. 2; Aydıngün *et al.* 2013, 4-9, şek. 1-5; Erön 2013, lev. 183, no. 173; Özdilek 2016, 248-252, U9, fig. 10; U17, fig. 18; Şimşek – Bilgin 2018, 179, fig. 6.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 11, Fig. 26

Ölçüleri: Y. 6,8 cm; Taban Ç. 1,5 cm; Gövde Ç. 3,8 cm; Cidar K. 0,8 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kum ve mika katkılı.

Hamur Rengi: Kızıl kahve (5 YR 5/4)

Yüzey Rengi: Açık kızıl kahve (5 YR 6/4)

Benzerleri: Fırat 1999, lev. 204, no. 904; Vapur 2001, 121, çiz. 34, no. 160; DüNDAR 2006, lev. XXXIV, no. U195; Duman – Şimşek 2007a, 307, res. 21, no. 4; Özhanlı – Fırat 2011, 21, no. 24; Aydıngün *et al.* 2013, 4-9, şek. 1-5; Sönmez 2016, 250, fig. 1; Özdilek 2016, 248-252, U9, fig. 10; U17, fig. 18; Şimşek – Bilgin 2018, 179, fig. 5; Sönmez 2018, 42, çiz. 8, no. 48.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kandil

Kat. no. 12, Fig. 27

Ölçüleri: Y. 3,3 cm; U. 8,4 cm; Gövde Ç. 5,5 cm; Taban Ç. 3,5 cm; Cidar K. 0,3 cm; Fitol Deligi 0,9 cm; Burun Ç. 2 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kum ve mika katkılı.

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)

Yüzey Rengi: Astarsız.

Benzerleri: Bailey 1988, lev. 112, no. Q3194; Civelek 2001, 57, lev. XXIV, no. 141; Metin 2012a, fig. 8, lamp 6; Şimşek *et al.* 2011, 94-98, lev. 88-93; Erön 2013, lev. 115, kat. no. 105; Mimaroglu 2016, 174, kat. no. 7-8; Sönmez 2016, 250, fig. 2-3; Şimşek – Bilgin 2018, 188, fig. 26, KA.T14g.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl ortaları.

Kat. no. 13, Fig. 28

Ölçüleri: Y. 5,6 cm; Cidar K. 0,9 cm.

Hamur Yapısı: Mika, silis ve kalsit karışımlı, iri gözenekli sert hamur.

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)

Yüzey Rengi: Açık kırmızı (2,5 YR 6/7)

Benzerleri: Perlzweig 1961, lev. 41, no. 2642; Bailey 1988, lev. 105-Q3115; İnanan 2004, 92, no. 55; Şimşek *et al.* 2011, 94-98, lev. 88-93; Metin 2012b, 462, çiz. 48, K361; Sönmez 2016, 250, fig. 2-3; Şimşek – Bilgin 2018, 188, fig. 26, KA.T14h.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl ortaları.

Kat. no. 14, Fig. 29

Ölçüleri: U. 7,6 cm; Gövde Ç. 5,6 cm; Cidar K. 0,5 cm; Discus Ç. 4 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kireç, mika, silis ve taşçık içeren, az gözenekli sert hamur.

Hamur Rengi: Açık kızıl kahve (5 YR 6/4)

Yüzey Rengi: Astarsız.

Benzerleri: Bailey 1988, lev. 109, no. Q3162; İnanan 2004, 108, no. 10; Şimşek *et al.* 2011, 100-102, lev. 95-97; Metin 2012b, 522, çiz. 69, K467; Erön 2013, lev. 108, kat. no. 98; O. Aydın 2015, 113, K.117; Mimaroglu 2016, 172, kat. no. 2-3; Sönmez 2016, 250, fig. 2-3; Söğüt 2018, 446, fig. 7; Şimşek – Bilgin 2018, 188, fig. 26, KA.T16c.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 15, Fig. 30**Ölçüleri:** Y. 1,5 cm; U. 7,7 cm; Cidar K. 0,5 cm.**Hamur Yapısı:** Mika, silis ve kalsit karışımı, iri gözenekli sert hamur.**Hamur Rengi:** Açık kahve (10 R 6/3)**Yüzey Rengi:** Astarsız.**Benzerleri:** Bailey 1988, 386, lev. 108, Q3146; İnanan 2004, 108, no. 13; Özkul 1991, 56, res. 28, çiz. 58; Metin 2012a, fig. 6, lamp 4; Şimşek *et al.* 2011, 100-102, lev. 95-97; Erön 2013, lev. 108, kat. no. 98; Sönmez 2016, 250, fig. 2-3; Söğüt 2018, 446, fig. 7; Şimşek – Bilgin 2018, 188, fig. 26, KA.T16e.**Tarihi:** MS 6.-7. yüzyıl arası.**Çömlek****Kat. no. 16, Fig. 31****Ölçüleri:** Y. 8,7 cm; Ağız Ç. 15 cm; Cidar K. 0,5 cm.**Hamur Yapısı:** Yoğun miktarda kum ve mika katkılı.**Hamur Rengi:** Çok koyu gri (Grey 1/3)**Yüzey Rengi:** Astarsız.**Benzerleri:** Aydemir 1995, 73, lev. LXXI, no. 12; Hayes 1983, 124, fig. 6, no. 70; Fırat 2011, kat. no. 240, lev. 38; Mimaroglu 2017, 358, lev. 1, no. 1.**Tarihi:** MS 6.-7. yüzyıl arası.**Kat. no. 17, Fig. 32****Ölçüleri:** Y. 6,8 cm; Ağız Ç. 22 cm; Cidar K. 0,5 cm.**Hamur Yapısı:** Mika, silis ve kalsit karışımı, iri gözenekli sert hamur.**Hamur Rengi:** Çok açık kahve (10 YR 7/4)**Yüzey Rengi:** Astarsız.**Benzerleri:** Aydemir 1995, 75, lev. LXX, no. 9; Hayes 1983, 124, fig. 6, no. 69; Mimaroglu 2017, 358, lev. 1, no. 1.**Tarihi:** MS 6.-7. yüzyıl arası.**Kat. no. 18, Fig. 33****Ölçüleri:** Y. 7,7 cm; Ağız Ç. 20 cm; Cidar K. 0,4 cm.**Hamur Yapısı:** Yoğun miktarda kireç, mika, silis ve taşçık içeren, az gözenekli sert hamur.**Hamur Rengi:** Kırmızı (10 R 5/6)**Yüzey Rengi:** Astarsız.**Benzerleri:** Aydemir 1995, 73, lev. LXXI, no. 12; Hayes 1983, 124, fig. 6, no. 70; Fırat 2011, kat. no. 240, lev. 38, no. 240; Mimaroglu 2017, 358, lev. 1, no. 1.**Tarihi:** MS 6.-7. yüzyıl arası.**Kat. no. 19, Fig. 34****Ölçüleri:** Y. 8,8 cm; Ağız Ç. 16 cm; Cidar K. 0,5 cm.**Hamur Yapısı:** Yoğun miktarda kum ve mika katkılı.**Hamur Rengi:** Açık kızıl kahve (2,5 YR 6/4)**Yüzey Rengi:** Astarsız.**Benzerleri:** Robinson 1959, lev. 11, J.55; Aydemir 1995, 75, lev. LXXI, no. 12; Hayes 1983, 124, fig. 6, no. 70; Fırat 2011, kat. no. 240, lev. 38; Mimaroglu 2017, 358, lev. 1, no. 1.**Tarihi:** MS 6.-7. yüzyıl arası.**Kat. no. 20, Fig. 35****Ölçüleri:** Y. 7,1 cm; Ağız Ç. 16 cm; Cidar K. 0,4 cm.**Hamur Yapısı:** Mika, silis ve kalsit karışımı, iri gözenekli sert hamur.

Hamur Rengi: Kırmızı (10 R 5/6)

Yüzey Rengi: Astarsız.

Benzerleri: Hayes 1983, 124, fig. 6, no. 70; Aydemir 1995, 73, lev. LXXI, no. 12; Tekocak 2006, lev. 36, no. 217; Fırat 2011, kat. no. 240, lev. 38; Mimaroglu 2017, 358, lev. 3, no. 1; Bulba 2018, 5, lev. 2-3b.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Lekane

Kat. no. 21, Fig. 36

Ölçüleri: Y. 8 cm; Taban Ç. 24 cm; Cidar K. 0,8 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kireç, mika, silis ve taşçık içeren, az gözenekli sert hamur.

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)

Yüzey Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 6/6)

Benzerleri: Hayes 1972, çiz. 84, form 11.1; Fırat 1999, 75, lev. 159, no. 714.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 22, Fig. 37

Ölçüleri: Y. 9,6 cm; Ağız Ç. 30 cm; Cidar K. 0,7 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kum ve mika katkılı.

Hamur Rengi: Açık sarı (2.5 Y 8/2)

Yüzey Rengi: Astarsız.

Benzerleri: Hayes 1972, 383, çiz. 84, form 11.2; Fırat 1999, 75, lev. 159, no. 714.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 23, Fig. 38

Ölçüleri: Y. 4,8 cm; Ağız Ç. 32 cm; Cidar K. 0,8 cm.

Hamur Yapısı: Mika, silis ve kalsit karışımlı, iri gözenekli sert hamur.

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)

Yüzey Rengi: Kırmızı (10 R 4/8)

Benzerleri: Hayes 1972, 383, çiz. 84, form 11.2; Fırat 1999, 75, lev. 159, no. 714; Tekocak 2006, 87, fig. 72, no. 308.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Kat. no. 24, Fig. 39

Ölçüleri: Y. 8,9 cm; Ağız Ç. 41 cm; Cidar K. 0,5 cm.

Hamur Yapısı: Yoğun miktarda kireç, mika, silis ve taşçık içeren, az gözenekli sert hamur.

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 6/6)

Yüzey Rengi: Açık kırmızı (10 R 5/4)

Benzerleri: Hayes 1972, 383, çiz. 84, form 11.2; Fırat 1999, 75, lev. 159, no. 714; Tekocak 2006, 87, fig. 72, no. 308.

Tarihi: MS 6.-7. yüzyıl arası.

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

- Plin. *nat.* (= Plinius, *Naturalis Historia*)
 Kullanılan Çeviri: Pliny, *Naturalis History* Vol. X: Books 36-37 (Çev. D. E. Eichholz), Loeb Classical Library 419, Cambridge, 1962.
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
 Kullanılan Çeviri: Antik Anadolu Coğrafyası (*Geographika*) XII-XIII-XIV. (Çev. A. Pekman), İstanbul, 2009.

Modern Kaynaklar

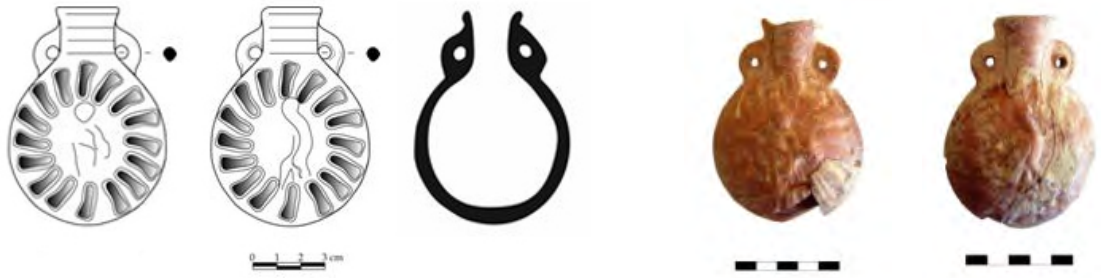
- Abdioğlu 2007 E. Abdioğlu, *Sivas Ziyaretsuyu Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Akbuz 2008 A. L. Akbuz, *Hadrianopolis Roma Dönemi Seramiği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008.
- Akkan *et al.* 2017 Y. Akkan, A. Y. Tavukçu, A. Temür, Z. Aydın-Tavukçu, M. Ceylan, S. Coşkun, A. Atalay, "Alabanda 2015", 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I* (2017) 305-328.
- Akkan *et al.* 2018 Y. Akkan – A. Y. Tavukçu – A. Temür – Z. Aydın-Tavukçu – M. Ceylan – S. Coşkun – K. Eker – A. Atalay – S. Albayrak – M. Çelik "Alabanda 2016", 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I* (2018), 421-430.
- Amyx 1958 D. A. Amyx, "The Attic Stelai: Part III. Vases and Other Container", *Hesperia* 27 (1958), 163-254.
- Anderson-Stojanović 1987 V. R. Anderson-Stojanović, "The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria", *AJA* 91, 105-122.
- Ateşlier – Akkurnaz 2014 S. Ateşlier – S. Akkurnaz, "2011-2012 Yılı Alabanda Kazıları", 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı-III* (2014), 482-498.
- Ateşlier 2012 S. Ateşlier, "Alabanda, Karia'nın Mimarlar Kenti", *Aydın Kültür ve Turizm Dergisi* 4 (2012), 78-84.
- Ateşlier 2014 S. Ateşlier, "On the Excavations of the Zeus Temple of Alabanda", *Anatolia Antiqua* XXII (2014), 247-254.
- Aydemir 1995 A. Aydemir, *Phokaia Erken Roma Dönemi Pişirme Kapları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1995.
- Aydın 2013 A. Aydın, "Marmaris Müzesi'ndeki Ampullalar", *Olba* XXI (2013), 437-456.
- A. Aydın 2015 A. Aydın, "İzmir Arkeoloji Müzesi ile Tarih ve Sanat Müzesi'nde Bulunan Ampullalar", *Olba* XXIII (2015), 487-513.
- O. Aydın 2015 O. Aydın, *Tralleis Batı Nekropolü Kandil Buluntuları*,

- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2015.
- Aydingün *et al.* 2013 Ş. Aydingün – A. Aslan – D. Kaya, “Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) Kazılarında Ele Geçen Unguentariumlar”, *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* 2 (2013), 39-52.
- Aydın-Tavukçu 2015 Z. Aydın-Tavukçu, “Alabanda: Tarihi Coğrafya, Topoğrafya, Araştırma ve Kazılar”, *Atatürk Üniveristesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (GSED)* 35 (2015), 223-256.
- Bailey 1972 D. M. Bailey, “Some Recent Lamp Acquisitions in the Department of Greek and Roman Antiquities”, *The British Museum Quarterly* Vol. 36, No. 3/4 (1972), 101-107.
- Bailey 1988 D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum III. Roman Provincial Lamps*, London, 1988.
- Bayburtoğlu 1981 C. Bayburtoğlu, *Arkeoloji*, Ankara, 1981.
- Bean 1987 G. E. Bean, *Karia* (Çev. B. Akgüç), İstanbul, 1987.
- Bean 2000 G. E. Bean, *Eski Çağda Menderes'in Ötesi* (Çev. P. Kurtoglu), İstanbul, 2000.
- Broneer 1930 O. Broneer, *Terracotta Lamps*, Corinth IV.2, Cambridge, 1930.
- Bulba 2018 M. Bulba, “Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Seramik Buluntular”, *Mediterranean Journal Humanities* VIII/2 (2018), 159-179.
- Civelek 2001 A. Civelek, *Tralleis Nekropolisi Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2001.
- Civelek 2006 A. Civelek, “Stratonikeia-Akdağ Nekropolisi'nden Bir Mezar”, *Anadolu / Anatolia* 30 (2006), 47-64.
- Çakmaklı 2012 Ö. D. Çakmaklı, *Karia Bölgesi Roma Dönemi Cam Kap Tipolojisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2012.
- Çokay 2000 S. Çokay, *Antik Çağda Aydınlanma Araçları*, İstanbul, 2000.
- Çoşkun 2007 D. Coşkun, *Konya-Ereğli Müzesi'nde Bulunan Roma Dönemi Kandilleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007.
- Doğan 1982 M. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1982.
- Dündar 2006 E. Dündar, *Hellenistik ve Roma Dönemleri Patara Unguentariumları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2006.
- Edhem Bey 1905 Halil Edhem Bey, “Fouilles d'Alabanda en Carie. Rapport sommaire sur la première campagne”, *CRAI* 49 (1905), 443-459.
- Ekin-Meriç 2003 A. Ekin-Meriç, *Metropolis'de Bulunmuş Batı Yamacı Seramikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2003.
- Er 2012 Y. Er, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara, 2012.

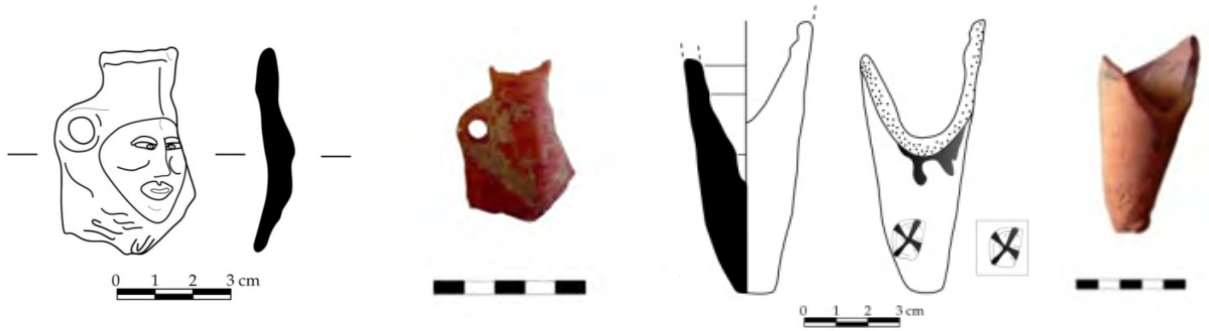
- Erön 2013 A. Erön, *Tralleis Hamam-Gymnasion Kompleksi Seramikleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adnan Mederes Üniversitesi, Aydın, 2013.
- Fırat 1999 N. Fırat, *Perge Konut Alanı Keramiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1958.
- Fırat 2011 M. Fırat, *Phokaia Geç Roma Dönemi Mutfak Kapları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2011.
- Gaucker1915 P. Gauckler, *Nekropoles Puniques de Carthage, vol. I-II*, Paris, 1915.
- Gençler 2000 Ç. Gençler, "Hierapolis Camları", Eds. F. D'Andria - F. Silvestrelli. *Ricerche Archeologiche Turche nella Valle del Lycos / Lycos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları*, Lecce, 2000, 209-289.
- Güngör 2005 E. Güngör, *Metropolis Kenti Ada 7 İçerisindeki Konut Seramiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2005.
- Hayes 1972 J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London, 1972.
- Hayes 1983 J. W. Hayes, "The Villa Dionysos Excavations, Knossos: The Pottery", *BSA* 78 (1983), 97-169.
- Hellström 1971 P. Hellström, *Labraunda: Pottery of Classical and Later Date, Terracotta Lamps and Glass*, Lund, 1971.
- İlter 2009 F. İlter, *Ören/Adramytteion Antik Kenti Pişmiş Toprak Kandilleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2009.
- İnanan 2004 F. İnanan, *İzmir, Tire, Bergama ve Ödemiş Müzelerindeki Bizans Dönemi Pişmiş Toprak Kandiller*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2004.
- Körsulu 2006 H. Körsulu, *Nagidos Hellenistik Dönem Seramikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2006.
- Kurtz - Boardman 1971 D. Kurtz - J. Boardman, *Greek Burial Customs*, New York, 1971.
- Küçükeren 2007 C. C. Küçükeren, *Karia*, İstanbul, 2007.
- Metin 2012a H. Metin, "A Lamp Production Center in Western Anatolia: Local Production and Imitation of Cibyra", *Le Luminare antique Lychnological Acts 3. Actes du 3e Congrès International d'études de l'ILA, Université d'Heidelberg (21-26. IX. 2009), Monographies Instrumentum* 44, Montagnac, 2012, 243-250.
- Metin 2012b H. Metin, *Kibyra Kandilleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2012.
- Metin 2013 H. Metin, "Burdur Müzesi'nden Plastik Bir Kandil", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2013), 105-109.
- Mimaroğlu 2016 S. Mimaroğlu, "Myndos Asar/Tavşan Adası Geç Antik Dönem Kandilleri", Ed. D. Şahin. *Myndos Kazı ve Araştırmaları 2004-2013, Myndos Araştırmaları - I*, Bursa, 2016, 161-176.

- Mimaroğlu 2017 S. Mimaroğlu, "Myndos (Asar Adası) Geç Antik Dönem Seramikleri", *Sanat Tarihi Dergisi* XXVI/2 (2017), 333-361.
- Özdilek 2016 B. Özdilek, "2009-2012 Andriake Kazılarında Ele Geçen Unguentarium, Şişe, Lykion ve Mortar Örnekleri", *Olba* XXIV (2016), 217-265.
- Özhanlı – Fırat 2011 M. Özhanlı – M. Fırat, "Side Unguentariumları Işığında Dini Kapların Kullanım Alanları Üzerindeki Etkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23 (2011), 7-30.
- Özkul 1991 A. Özkul, *Patara Kandilleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1991.
- Öztürk 2003 N. Öztürk, *Kyzikos Kandilleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2003.
- Özüdoğru – Dünder 2007 Ş. Özüdoğru – E. Dünder, "Kıbyra Geç Roma-Erken Doğu Roma Dönemi Mühürlü Unguentariumları", *Olba* XV (2007), 145-178.
- Perlzweig 1961 J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period*, Agora VII, Perinceton, 1961.
- Robinson 1959 S. H. Robinson, *Pottery of the Roman Period*, Agora V, New Jersey, 1959.
- Saltuk 1990 S. Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1990.
- Söğüt 2018 B. Söğüt, "Geç Antik Dönem'de Stratonikeia", Eds. C. Şimşek – T. Kaçar. *Geç Antik Dönem'de Lykos Vadisi ve Çevresi*, Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi I, İstanbul, 2018, 429-458.
- Sönmez 2016 B. Sönmez, "Nysa ad Meandrum Çarşı Bazilikası Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri", Ed. G. Coşkun. *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan*, Ankara, 2016, 233-251.
- Sönmez 2018 B. Sönmez, "Nysa Ad Meandrum Cadde 1-Plateia Çarşı Bazilikası Hellenistik ve Roma Dönemi Sofra Kapları ve Unguentariumları", *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 45 (2018), 11-42.
- Sparkes 1962 B. A. Sparkes, "The Greek Kitchen", *JHS* 8 (1962), 121-137.
- Şimşek – Bilgin 2018 C. Şimşek – M. Bilgin, "Laodikeia Geç Antik Dönem Seramikleri", Eds. C. Şimşek – T. Kaçar. *Geç Antik Dönem'de Lykos Vadisi ve Çevresi*, Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi I, İstanbul, 2018, 175-199.
- Şimşek – Duman 2007a C. Şimşek – B. Duman, "Laodikeia'da Bulunan Ampullalar", *Olba* XV (2007), 1-29.
- Şimşek – Duman 2007b C. Şimşek – B. Duman, "Laodikeia'da Bulunan Geç Antik Dönem Unguentariumları", *Adalya* X (2007), 285-307.
- Şimşek et al. 2011 C. Şimşek – M. Okunak – M. Bilgin, *Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları)*, Laodikeia Çalışmaları 1.1-1.2, İstanbul, 2011.
- Şimşek – Yener 2018 C. Şimşek – B. Yener, "Geç Antik Dönem Laodikeiası'ndan Figürlü Ampullalar", Eds. C. Şimşek – T. Kaçar. *Geç Antik Dönem'de Lykos Vadisi ve Çevresi*, Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın

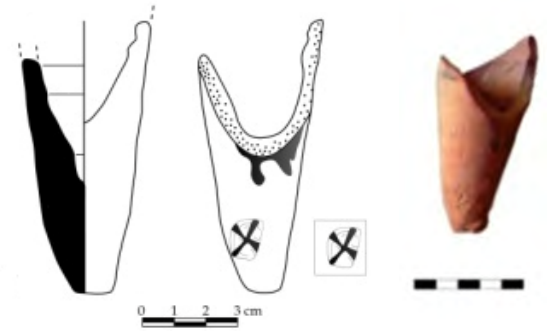
- Dizisi I, İstanbul, 2018, 217-232.
- Tavukçu *et al.* 2019 A. Y. Tavukçu – A. Temür – Z. Aydın-Tavukçu – M. Ceylan – S. Coşkun – K. Eker, “Alabanda 2017”, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I* (2019), 147-160.
- Tekocak – Yıldız 2015 M. Tekocak – V. Yıldız “Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Pişmiş Toprak Vazo”, Eds. C. Atila – E. Okan, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan*, İstanbul, 2015, 413- 432.
- Tekocak 2006 M. Tekocak, *Kelenderis Roma Çağı Seramiği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2006.
- Tırpan 1989 A. A. Tırpan, “Alabanda”, VI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1989), 171-190.
- Uysal 2000 E. Uysal, *Demre Aziz Nikolas Kilisesi Kazılarında Ele Geçen Geç Roma-Erken Bizans Dönemi’ne Ait Sırsız Seramikler (Kırmızı Astarlı ve Terra Sigillata Seramikler 1989-1999)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2000.
- Vapur 2001 Ö. Vapur, *Magnesia ad Maeandrum Gymnasionu Roma Dönemi Seramikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2001.
- Yener 2001 E. Yener, “Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları 1999”, 11. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (2001), 5-16.
- Yener 2002 E. Yener, “Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, 12. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (2002), 179-190.
- Yener 2005 E. Yener, “Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, 14. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (2005), 109-116.
- Yener 2006 E. Yener, “Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları 2005”, 15. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (2006), 171-180.
- Yıldız 2016 V. Yıldız, “Akhisar Arkeoloji Müzesi’nde Bulunan Unguentariumlar”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (2016), 1-24.

Figür 16

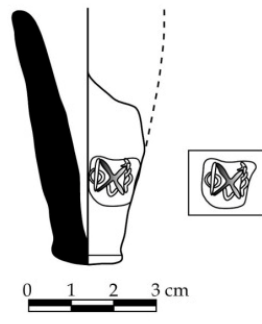
Figür 17

Figür 18

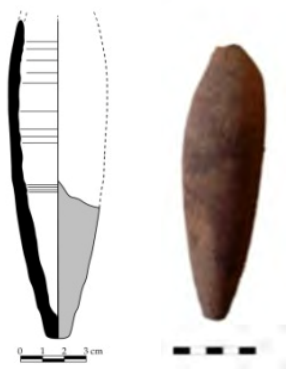
Figür 19

Figür 20

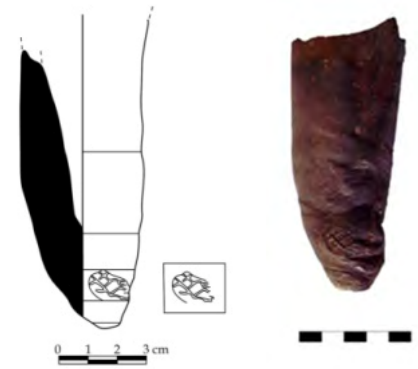
Figür 21

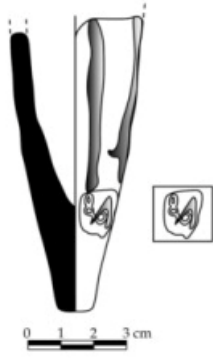
Figür 22

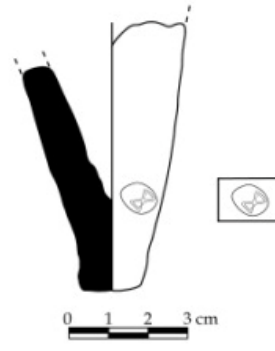
Figür 23

Figür 24

Figür 25

Figür 26

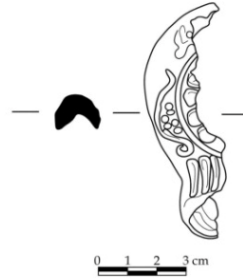
Figür 27

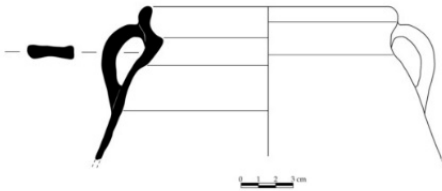
Figür 28

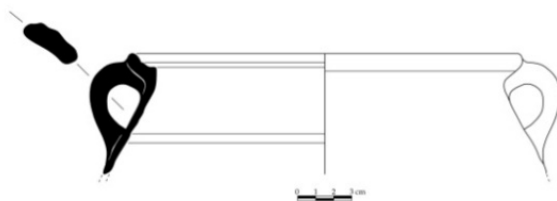
Figür 29

Figür 30

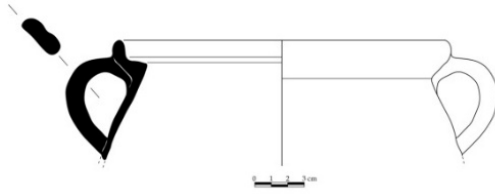

Figür 31

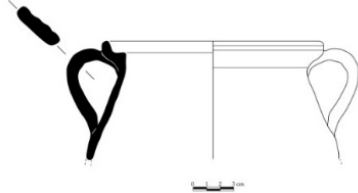

Figür 32

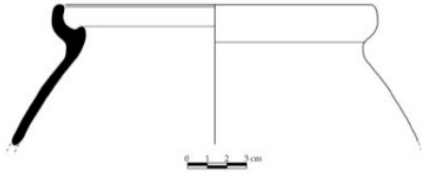

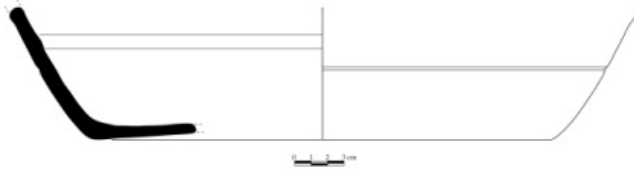
Figür 33

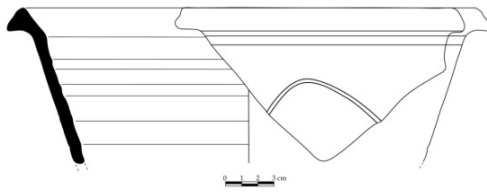
Figür 34

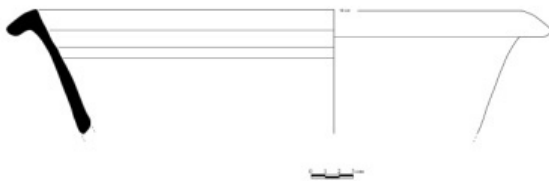
Figür 35

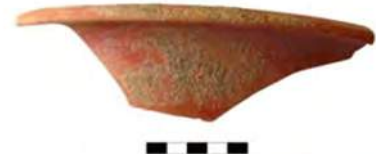
Figür 36 (Form 1)

Figür 37

Figür 38

Figür 39 (Form 2)

Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi

The Journal of Anatolian Archaeological Studies

Volume 2 (2019)

Lagina ve Ionia Rönesansı: Tapınak ve Propylon'daki Uygulamalar Işığında Ionia Rönesansı'nın Kronolojik Tanımlamasına Yeni Bir Katkı

Lagina and the Ionian Renaissance: A New Contribution to the Chronological Definition of the Ionian Renaissance in Light of the Construction Techniques in the Temple of Hecate and Propylon

Aytekin BÜYÜKÖZER

Geliş Tarihi: 05.11.2019 | Kabul Tarihi: 11.12.2019 | Online Yayın Tarihi: 13.12.2019

Makale Künyesi: A. Büyükozer, "Lagina ve Ionia Rönesansı: Tapınak ve Propylon'daki Uygulamalar Işığında Ionia Rönesansı'nın Kronolojik Tanımlamasına Yeni Bir Katkı", *Arkhaia Anatolika* 2 (2019), 195-217. DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.12

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 2 (2019) 195-217
DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.12

Lagina ve İonia Rönesansı: Tapınak ve Propylon'daki Uygulamalar Işığında İonia Rönesansı'nın Kronolojik Tanımlamasına Yeni Bir Katkı

Lagina and the Ionian Renaissance: A New Contribution to the Chronological Definition of the Ionian Renaissance in Light of the Construction Techniques in the Temple of Hecate and Propylon

Aytekin BÜYÜKÖZER*

Özet

Arkaik Dönem *ion* mimarisinin MÖ 4. yüzyılda yeniden doğuşu olarak yorumlanan ve bu nedenle "İonia Rönesansı" olarak adlandırılan evrede pek çok kentte yeni inşa programları oluşturulmuş ve bu inşa faaliyetlerinde karakteristik bazı uygulamalar ön plana çıkmıştır. Bunlar, teras duvarları ve kulelerin köşelerinde uygulanan çift köşe bağı tekniği, Karia-İonia tipi kısağzı kanca yuvaları ile genellikle basamak ve *stylobat* bloklarında uygulanan üzeri açık veya görünen kırlangıç kuyruğu kenet yuvaları ile bu yuvalarda kullanılan "U" biçimli kenetlerdir. İonia Rönesansı olarak adlandırılan dönemin kronolojik sınırları tam anlamıyla belirlenememiş olsa da kabul edilen genel görüş Maussollos zamanında başladığı ve Hellenistik Dönem'in ortalarına, yaklaşık olarak MÖ 200 yıllarına kadar devam ettiği yönündedir. Dönemin karakteristik uygulamaları arasında gösterilen Karia-İonia tipi kısağzı kanca yuvaları Hekate Tapınağı'nda, görülebilecek şekilde açıkta bırakılan kırlangıç kuyruğu kenet yuvaları ise *Propylon*'da kullanılmıştır. Kronolojik olarak kabaca MÖ 200 ile sınırlandırılan bu tekniklerin Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen tapınak ve Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen *Propylon*'da görülmesi Lagina'daki uygulamaları önemli kılmaktadır. Araştırmacılar, söz konusu teknik detayların Lagina'daki kullanımını, yapıların daha erken bir tarihe ait olması veya erken evreleri ile ilişkilendirmişlerdir. Ancak kutsal alandaki yazıtlar, yapılarıdaki mimari bezemeler üzerine yapılan stilistik değerlendirmeler ve Stratonikeia ile Lagina'nın tarihi sürecine göre böyle bir değerlendirme mümkün değildir. Buradan çıkarılacak sonuç Lagina'daki uygulamalar nedeniyle tapınağın ve *Propylon*'un daha erken bir tarihe ait olması şeklinde değil; Geç Hellenistik ve Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen yapılarda uygulandıkları için bu tekniklerin MÖ 200'den çok daha sonra da kullanımının devam ettiği şeklinde olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Karia, İonia Rönesansı, Lagina, Hekate Tapınağı, Karia-İonia Kanca Yuvası, *Propylon*, Dekoratif Kenet

Abstract

"Ionian Renaissance" is characterized by a revival of Archaic Anatolian architecture influenced by both contemporaneous mainland Greek architecture and substantial technical features introduced by the Hekatomnids and their architects. In this period, new construction programs were undertaken in many cities, and some characteristic construction techniques came to the forefront in these new buildings, such as the double-binder system in the corners, the Karian-Ionian lewis holes, and visible dovetail clamps, which are generally applied on stairs and stylobate blocks. Even though the chronological boundaries of the Ionian Renaissance cannot be precisely defined, the generally accepted view is that it started during the reign of Mausolus and continued until

* Doç. Dr. Aytekin Büyükozer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

E-mail: aytekinbuyukozer@gmail.com Orcid No: 0000-0001-7788-4404

Bu çalışmayı yapabilmem için gerekli izni veren kazı başkanımız sayın Prof. Dr. B. Söğüt'e teşekkür ederim.

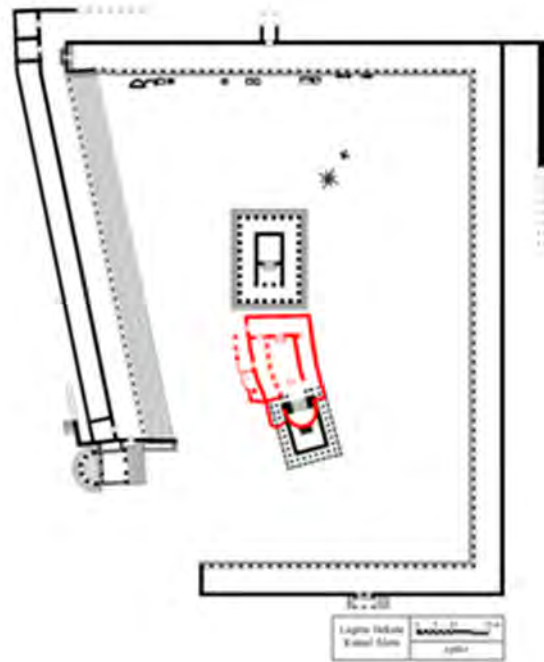
Söz konusu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından 18401154 proje numaralı "Lagina Hekate Tapınağı'nın Korinth Başlıkları" konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

about 200 BC. The Karian-Ionian lewis holes, one of the characteristic applications of the Ionian Renaissance, were used in the Temple of Hecate and visible dovetail clamps were used in the *Propylon*. The fact that these techniques, which are chronologically limited to about 200 BC, are seen in the temple dating back to the late Hellenistic period and in the *Propylon* dating back to the early imperial period makes the applications in Lagina important. Researchers have assumed the use of these technical details in Lagina to be evidence that the structures belong to an earlier period or early stages of construction. However, such an association is not possible when the inscriptions in the sacred area, stylistic conventions on the architectural decorations of the structures and the historical course of Stratonikeia and Lagina are considered. It should not be concluded from the uses in Lagina that the temple dates back to an earlier date due to the Karian-Ionian lewis cuttings and the *Propylon* dates back to an earlier date due to the visible clamps. Here, it should be concluded that these techniques continued to be used long after 200 BC as they were applied in the structures dating back to the late Hellenistic and early imperial periods.

Keywords: Karia, Ionian Renaissance, Lagina, The Temple of Hecate, Karian-Ionian Lewis Hole, *Propylon*, Visible Dovetail Clamps.

Giriş

Karia Bölgesi'nin en önemli tapınım merkezlerinden biri olan Hekate Kutsal Alanı, Muğla ili Yatağan ilçesi, Turgut Mahallesi sınırlarındadır. Akdağ'ın eteklerinde, Kayırlı ovasına hakim konumdaki geniş bir teras üzerinde yer alan kutsal alan *Propylon*'un *in situ* durumda korunagelen geçiş kısmı nedeniyle bölge halkı tarafından "Kapıtaş Mevkii" olarak adlandırılmaktadır. En geniş yerinde yaklaşık 135 x 155 m ölçülerinde, trapezoidal planlı olan kutsal alandaki kazı ve araştırmalar Lagina'da üç önemli imar faaliyetinin gerçekleştiğini ortaya koymuştur. *Temenosta* sürdürülen çalışmalar sonucunda burada en azından MÖ 4. yüzyıla kadar giden bir kült alanının varlığı arkeolojik ve epigrafik verilerle kanıtlanmıştır¹. Bu dönemde bir *peribolos* ve mevcut tapınağın olduğu alanda bir kült yapısı olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra aynı dönemde, herhangi bir arkeolojik veri olmamasına rağmen, kuzeyde, Koranza ile kutsal alanın bağlantısını sağlayan bir giriş yapısının varlığını da kabul ediyoruz. İkinci imar faaliyeti Stratonikeia'nın bölgedeki siyasi hakimiyeti ele almasının ardından MÖ 2. yüzyılda, olasılıkla Stratonikeia'nın Rhodos hakimiyetinden kurtulmasından sonra gerçekleşmiştir (Polyb. 30.21,3-4). Bu süreçte MÖ 4. yüzyıldaki *temenos* sınırları korunmuş, tapınak *korinth peristasisli pseudo dipteral* planlı bir yapıya dönüştürülmüştür². Aynı dönemde bir *propylon* ve altar da inşa edilmiştir. Kutsal alandaki en büyük imar faaliyeti Erken İmparatorluk Dönemi'nde, MÖ 40 yılındaki Quintus Labienus tahribinden sonra yapılmıştır. Bu evrede kutsal alan sınırları diğer iki evreye oranla az da olsa daraltılmıştır³. Tapınakta çeşitli onarımlar yapılmış, altar⁴ ile *propylon* yeniden inşa edilmiş ve kutsal alanın dört tarafına aynı zamanda kutsal alanı sınırlandıran

Figür 1: Lagina Hekate Kutsal Alanı

olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra aynı dönemde, herhangi bir arkeolojik veri olmamasına rağmen, kuzeyde, Koranza ile kutsal alanın bağlantısını sağlayan bir giriş yapısının varlığını da kabul ediyoruz. İkinci imar faaliyeti Stratonikeia'nın bölgedeki siyasi hakimiyeti ele almasının ardından MÖ 2. yüzyılda, olasılıkla Stratonikeia'nın Rhodos hakimiyetinden kurtulmasından sonra gerçekleşmiştir (Polyb. 30.21,3-4). Bu süreçte MÖ 4. yüzyıldaki *temenos* sınırları korunmuş, tapınak *korinth peristasisli pseudo dipteral* planlı bir yapıya dönüştürülmüştür². Aynı dönemde bir *propylon* ve altar da inşa edilmiştir. Kutsal alandaki en büyük imar faaliyeti Erken İmparatorluk Dönemi'nde, MÖ 40 yılındaki Quintus Labienus tahribinden sonra yapılmıştır. Bu evrede kutsal alan sınırları diğer iki evreye oranla az da olsa daraltılmıştır³. Tapınakta çeşitli onarımlar yapılmış, altar⁴ ile *propylon* yeniden inşa edilmiş ve kutsal alanın dört tarafına aynı zamanda kutsal alanı sınırlandıran

¹ Büyüközer 2018, 15-30.

² Tırpan *et al.* 2012, 181-202.

³ Büyüközer 2018, 17-18.

⁴ Söğüt 2019, 260-262.

dor düzenli *stoalar* eklenmiştir⁵. Erken İmparatorluk Dönemi'ndeki imar faaliyetleri kapsamında güneybatıdaki ana giriş yapısından başka kuzey⁶ ve güney⁷ *stoaların* arka duvarları üzerine birer giriş yapısı eklenmiştir (fig. 1).

Bu çalışmanın konusunu Hekate Tapınağı ve *Propylon*'daki Ionia Rönesansı olarak adlandırılan sürecin karakteristik uygulamaları oluşturmaktadır. Bu uygulamalar *Propylonun* *prostylos* planlı batı ve *in-antis* planlı doğu cephelerinde sütunlar arasında bulunan "üzeri açık veya görünen kırlangıç kuyruğu kenet yuvaları (dekoratif kenet yuvaları)⁸" ile Hekate Tapınağı'ndaki mimari blokların bir kısmında uygulanmış olan "Karia-Ionia tipi kurtazı kanca yuvaları"dır. Bu kapsamda Hekate Tapınağı kısaca tanıtıldıktan sonra söz konusu teknik ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. *Propylon*'a dair günümüze kadar yapılmış herhangi bir bilimsel çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle *Propylon* ile ilgili detaylı bir tanımlama ve plan değerlendirmesinin ardından görülebilecek şekilde açıkta bırakılan kırlangıç kuyruğu kenet yuvaları ve Ionia Rönesansı ile ilişkilendirilen *anta* başlıkları ve Anadolu-*ion* tipi kaidelerle ilgili değerlendirmelerde bulunulacaktır. Lagina ve Ionia Rönesansı daha önce P. Pedersen tarafından çalışılmıştır⁹. Kendisi Lagina'ya yaptığı ziyaret sırasında *Propylon* ve tapınakta gördüğü Ionia Rönesansı'na atfedilen karakteristik uygulamalardan bahsederek, her iki yapının, söz konusu uygulamaların varlığı nedeniyle MÖ 3. yüzyıla ait olup olmayacağını sorgulamıştır. Yaptığı değerlendirmeler sonucunda her iki yapının da daha erken bir tarihten olması gerektiğini belirtmiştir. Bizim çalışmamızın amacı ise P. Pedersen'in üzerinde durduğu işçiliklerden hareketle Ionia Rönesansı'nın kronolojisinin daha uzun bir süreci kapsayıp kapsamadığını belirleyebilmek ya da en azından bu konuya Lagina Hekate Kutsal Alanı'ndaki uygulamalardan hareketle bir katkı sağlayabilmektir.

Ionian Rönesansı

MÖ 6. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun Persler tarafından ele geçirilmesiyle birlikte oluşan baskı ortamı ve idari boşluklar nedeniyle imar faaliyetleri durma noktasına gelmiştir¹⁰. Özellikle MÖ 5. yüzyılda Anadolu'daki mimari süreç sadece mezar yapıları ile izlenebilmektedir¹¹. Karia'daki Hekatomnid hanedanlığı, antik mimarlık tarihinde özel bir yere sahiptir. MÖ 392 yılında, Karia satraplığına atanan Hekatomnos ve ardılları, yönetimleri süresince bölgelerini karışık siyasi ortamdan uzak tutmayı başarmıştır¹². MÖ 387/6 yılındaki Kral Barışı'nın ardından Batı Anadolu hem ekonomik hem de politik ve stratejik anlamda çok büyük değişiklikler yaşamıştır. Bölgede oluşturulan istikrarlı yönetimin sonucunda Batı Anadolu'da tekrar büyük ölçekli yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Arkaik Dönem *ion* mimarisinin MÖ 4. yüzyılda yeniden doğuşu olarak yorumlanan ve bu nedenle "Ionian Rönesansı"¹³ olarak adlandırılan bu evrede pek çok kentte yeni inşa programları

⁵ Gider 2005, 39-67; Gider 2012, 263-280; Gider-Büyüközer 2013, 651-678.

⁶ Tırpan – Gider 2011, 377-381, fig. 6. Yapı kuzeydeki Koranza yerleşimi ile ilişkilendirilerek "Koranza Kapısı" olarak adlandırılmıştır. Koranza Kapısı'nın kuzeyindeki çalışmalar tamamlanmadığı için giriş yapısının cephe düzenlemesi belirlenememiştir. Kutsal alanın MÖ 4. yüzyıldaki ilk giriş yapısının da bu alanda yer aldığını düşünüyoruz.

⁷ "Güney *Propylon*" olarak adlandırılan yapı *dor* düzeninde cephe mimarisine sahip olup "*Tristylus Prostylos*" planlıdır. Yapı ile ilgili detaylı değerlendirme için bk. Büyüközer 2015, 67-87.

⁸ Bu kenetler elbette işlevseldir. Ancak bilinen uygulamaların aksine görülebilecek şekilde açıkta bırakılmaları nedeniyle "dekoratif kenet" olarak da adlandırılmaktadır (Pedersen 2001/2002, 111).

⁹ Pedersen 2012, 514-525.

¹⁰ Baran 2002, 20-21.

¹¹ Ateşlier 2017, 162-170.

¹² Gider-Büyüközer 2019, 103-104.

¹³ Önceleri sadece mimari ile ilişkilendirilerek Ionik Rönesans olarak adlandırılmıştır. Ancak zamanla bu dönemin sadece mimari ile sınırlanamayacağı kültürel ve sanatsal açıdan da değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmış ve Ionik Rönesans yerine Ionia Rönesansı olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Baran 2002, 20).

oluşturulmuş ve bu inşa faaliyetlerinde karakteristik bazı uygulamalar ön plana çıkmıştır. Bu uygulamaların Hekatomnidler'in öncülüğünde tüm Batı Anadolu'ya yayıldığı kabul edilmektedir.

İlk kez F. Noack tarafından¹⁴ kullanılan "İonia Rönesansı" terimi daha sonra W. B. Dinsmoor¹⁵ ve A. Bammer¹⁶ gibi araştırmacılarca da kullanılmıştır. Konuya ilişkin en kapsamlı çalışmaları yapan P. Pedersen söz konusu sürecin karakteristik uygulamalarını belirlemiş ve döneme dair kronolojik bir tanımlama yapmaya çalışmıştır¹⁷. Bu terimi kullanan ve bunun doğru olduğunu düşünen araştırmacıların yanı sıra Arkaik ve Geç Klasik Dönem arasında Anadolu'da gerçek anlamda bir kesintinin olmadığını öne sürerek katılmayan ve sadece "canlanma" olarak gören araştırmacılar da vardır¹⁸.

P. Pedersen tarafından yapılan değerlendirmelere göre İonia Rönesansı'nın karakteristik uygulamalarında üç detay ön plana çıkar. Bunlar, teras duvarları ve kulelerin köşelerinde uygulanan çift köşe bağı tekniği¹⁹, Karia-İonia tipi kurtağzı kanca yuvaları²⁰ ve genellikle basamak ve *stylobat* bloklarında uygulanan üzeri açık, görülebilen kırangıç kuyruğu kenet yuvaları ve bu yuvalarda kullanılan "U" biçimli kenetlerdir²¹. İonia Rönesansı'nın kronolojik açıdan sınırları tam anlamıyla belirlenememiş olsa da kabul edilen genel görüş Maussollos zamanında başladığı ve Hellenistik Dönem'in ortalarına, yaklaşık olarak MÖ 200 yıllarına kadar devam ettiği yönündedir²².

Hekate Tapınağı

Tapınak yaklaşık olarak kutsal alanın ortasına, kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda inşa edilmiş olup, onarımlar haricinde üç inşa evresine sahiptir. MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen ilk evredeki yapının mimari detaylarını bilemiyoruz ancak burada bir kült yapısının var olduğu arkeolojik ve epigrafik verilerle belgelenmiştir²³. İkinci evrede tapınak, Stratonikeia'nın bölgenin siyasi gücü olmasına paralel olarak MÖ 3. yüzyıla veya en azından MÖ 2. yüzyılın başlarına tarihlendirilen *distylos in-antis* planlı bir yapıdır²⁴. Giriş kısmı güneybatı cephede yer alan tapınak, derin bir *pronaos* ve kareye yakın plana sahip *naostan* oluşmaktadır (fig. 2-3). *Opisthodomos* bölümü yoktur. *Pronaos* ile *naos* arasında 0,60 metrelik kot farkı vardır²⁵. *Ion* düzenindeki tapınakta sütunlar Anadolu-*ion* tipi kaideler üzerinde yükselmektedir. Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirdiğimiz son evrede ise yapı 8 x 11 sütunlu *korinth* düzeninde

¹⁴ Noack 1910, 37-48, lev. 49-64. F. Noack bu dönemi Ionik Rönesans olarak adlandırmıştır.

¹⁵ Dinsmoor 1950, 216.

¹⁶ Bammer 1972, 34-36.

¹⁷ Pedersen 1994, 11-32; Pedersen 2001/2002, 112-119; Pedersen 2013, 33-46.

¹⁸ Pedersen 2011, 367, dn. 1.

¹⁹ Pedersen 2001/2002, 109-116; Pedersen - Ruppe 2016, 563-568. Çift köşe bağı olarak isimlendirilen teknikte kulelerin inşasında kullanılan kesme taşlar bir ya da iki blok uzunlamasına (dizi) olacak şekilde bir sonraki ise diğerini kesip yapıyı daha sıkı ve güçlü kılacak şekilde duvar içine (atki/bağ) doğru yerleştirilmiştir. Atki veya bağ taşları kulelerin köşelerinde her iki sırada bir yan yana yerleştirilir. Bu da karakteristik bir duvar işçiliği ya da tasarımını ortaya koyar. Karia Bölgesi'nde pek çok örnekle temsil edilirken, bölge dışında kullanımı az olan bu tasarımın kullanılış amacı P. Pedersen'e göre taş işçilerinin daha uzun ve nispeten dar kesme taşlarla çalışmayı tercih etmeleridir (Pedersen - Ruppe 2016, 566-568).

²⁰ Karia-İonia tipi kurtağzı kanca yuvasının Maussollos Dönemi'nden başlayıp Hellenistik Dönem'in başlarına kadar Anadolu'nun batısındaki kısıtlı bir bölgede kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tip yaygın olarak kullanılan kurtağzı kancalardan farklı olarak iki veya üç parçadan değil tek parçadan oluşmakta ve blok üzerinde açılan özel yuvaya yerleştirilmektedir. Bu tipin detaylı tanımı ve değerlendirmeleri için bk. Pedersen 2001/2002, 114, fig. 16-17; Demirtaş 2010, 105-106; Demirtaş 2015, 133-134.

²¹ Pedersen 2001/2002, 114, fig. 18-19.

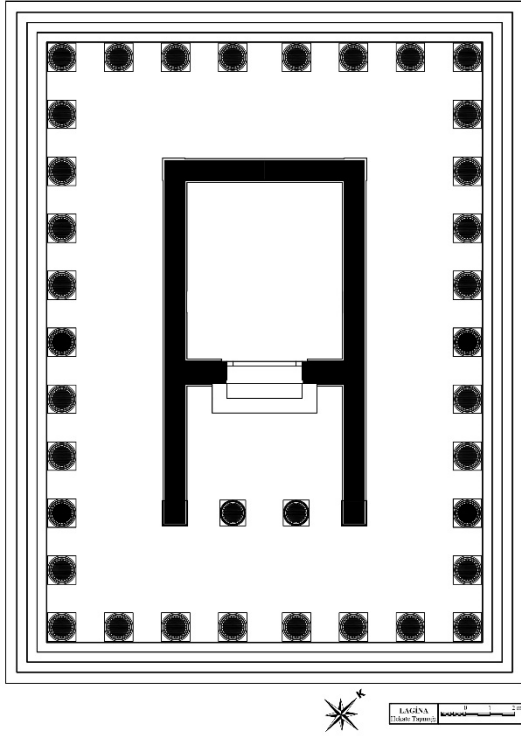
²² Pedersen 2012, 514.

²³ Büyüközer 2018, 19-27.

²⁴ Rumscheid 1994, 138-139; Tırpan *et al.* 2012, 196-197.

²⁵ Kot farkı ile ilgili öneri için bk. Büyüközer 2018, 23-24.

bir *peristasis* ile çevrilerek, *pseudo dipteral* plana dönüştürülmüştür (fig. 2-3)²⁶. Tapınağın *peristasis* sütunları *in-antisteki* kullanımdan farklı olarak Attika-*ion* tipi kaideler üzerinde yükselir. Bu evrede *distylos in-antis* planlı yapının çevresine yerleştirilecek sütunlar için beş basamaklı bir podyum oluşturulmuştur. Podyum için tapınağın alt yapısı yer yer doğal kayanın düzeltilmesiyle kalan bölümleri ise düzgün kesilmiş konglomera taşlarla desteklenmiş böylelikle *stylobatın* kot seviyesi ayarlanmıştır²⁷.

Figür 2: Hekate Tapınağı'nın plan restitüsyonu

Figür 3: Hekate Tapınağı'nın mevcut durumu

Antik dönemdeki pek çok önemli yapıda olduğu gibi Hekate Tapınağı'nın da uzun bir inşa süreci, bu süreçte de farklı atölyelerin ve bu atölyelere özgü farklı tekniklerin uygulandığı tespit edilmiştir. Ayrıca inşa süresinin uzun olması nedeniyle bazı tekniklerde ve bezeme detaylarında yapıldığı dönemin teknik ve stil özelliklerinin uygulandığı tespit edilmiştir. Bu durum yapıdaki teknik ve stilistik farkların sadece atölye farkı ile açıklanamayacağını aynı zamanda kısa da olsa dönemsel farklılığın da söz konusu olduğunu göstermektedir. Tapınakta karşılaşılan tekniklerden biri de mimari blokların bir kısmında görülen "Karia-Ionia tipi kurtağzı kanca yuvaları"dır. Karia-Ionia tipi kurtağzı kancaların kronolojik olarak MÖ 3. yüzyıl sonu itibariyle görülmediği düşüncesi, P. Pedersen'in Hekate Tapınağı'ndaki uygulamaları tapınağın *ion* düzenindeki ilk evresi ile ilişkilendirmesine neden olmuştur²⁸. Bu nedenle tasnif alanında gördüğü Karia-Ionia tipi kurtağzı kanca yuvası

²⁶ Tırpan *et al.* 2012, 183-196.

²⁷ Tırpan *et al.* 2012, 183.

²⁸ Bu teknik Karia Bölgesi'nde Halikarnassos Maussolleumu'nda (Jeppesen 2002, 24, 137-138), Halikarnassos / Bodrum Türkkuyusu Mahallesi'nde bulunan ve ait olduğu yapı belirlenemeyen bir başlıkta (Pedersen 1999, 326, fig. 4), Labraunda Zeus Tapınağı'nda ve Lagina Hekate Tapınağı'nda uygulanmış iken, Ionia Bölgesi'nde Efes Artemis Tapınağı ve Sunağı (Demirtaş 2010, 106-107, fig. 9-10), Priene Athena Polias Tapınağı, Belevi Maussolleumu ve Magnesia Artemis Tapınağı'nda (Demirtaş 2010, 106, fig. 4-7) uygulanmıştır. Lykia Bölgesi'ndeki Limyra *Ptolemaionu* (Pedersen 2011, 375; Pedersen 2013, 140) ile Letoon Leto Tapınağı'nda (Demirtaş 2015, 133-144) ve Lydia Bölgesi'nde Sardes Artemis Tapınağı (Demirtaş 2010, 107, fig. 11) bu tipin uygulandığı diğer önemli yapılarıdır. Bu yapıların neredeyse tamamında Karia-Ionia tipinin yanı sıra basit tipteki kancalar da kullanılmıştır. Bu tipin Batı Anadolu dışında bilinen yegane örnekleri ise Olympia'dadır (Demirtaş 2010, 108, fig. 16-22). Bugüne kadar tespit edilen örnekler bu tekniğin ağırlıklı olarak MÖ 4. ve 3. yüzyıla

bulunan sütun tamburlarının *antalar* arasındaki iki *ion* sütununa ait olması gerektiğini belirtmiştir²⁹. *Korinth* başlıklarında bu uygulamanın olmadığını da özellikle vurgulamış ve başlıklarda Geç Hellenistik ve Roma dönemlerinde yaygın olan daha basit bir tipin kullanıldığını ifade etmiştir³⁰. P. Pedersen'in tespitlerine karşın Hekate Tapınağı'na ait bloklar üzerinde yaptığımız çalışmalarda 5 alt tambur, 11 orta tambur, 5 üst tambur, 5 *korinth* sütun başlığı³¹ (fig. 4a-d, 5), 3 *anta* duvar bloğu, 1 adet *naos* duvarı üzerine gelen *arşitrav* bloğu ve 1 adet yine *naos* duvarları üzerine gelen friz bloğunda (fig. 6) Karia-Ionia tipi kurtağzı kanca yuvası tespit edilmiştir³². Başlıklardan biri bugün tapınağın batısındaki kazı alanında depremde düştüğü şekliyle korunmaktadır. Bu başlığın ait olduğu sütunun tamburları da yine aynı alanda olup, bir üst bir de orta tamburda Karia-Ionia tipi kurtağzı kanca yuvası görülmektedir (fig. 5). Bu açıkça göstermektedir ki sütunu yapmakla görevli olan atölye alt tamburdan başlayarak başlık dahil tüm bloklarda aynı tekniği uygulamıştır.

Figür 4a: Güney peristasis sütun başlığı

Figür 4b: Güney peristasis sütun başlığı

Figür 4c: Batı peristasis sütun başlığı

Figür 4d: Doğu peristasis sütun başlığı

tarihlendirilen önemli yapılarda kullanılan özel bir teknik olduğuna işaret etmektedir. Bu yapılardaki kullanımı ise sütun ve *anta* başlıkları ile daha az olmak kaydıyla tambur, *geison*, kaide (Demirtaş 2015, 136, fig. 11-14) *arşitrav* ve friz blokları ile sınırlıdır. Özellikle başlıklarda tercih edilmesi bu tipin özel işçilik gerektiren mimari bloklarda kullanıldığını göstermektedir.

²⁹ Pedersen 2012, 516-518.

³⁰ Pedersen 2012, 517, fig. 15.

³¹ Başlıklardan ikisi güney, ikisi batı, biri de doğu cepheye aittir.

³² Lagina'daki örneklerin tamamı tek kaldırma kancalıdır.

Figür 5: Batı peristasise ait Karia-Ionia Tipi Kurt Ağzı Kanca Yuvası bulunan *korinth* sütun başlığı ve sütun tamburları

MÖ 197-167/6 yılları arasında Rhodos hakimiyetinde olan Stratonikeia hem siyasi hem de ekonomik olarak büyük baskı altındaydı. Polybios (31,7,6) Stratonikeia ve bölgenin diğer önemli kenti Kaunos'un Rhodos'a yıllık 200 talent tutarında ağır bir vergi ödediğini belirtmiştir. Siyasi ve ekonomik açıdan bağımsız olmayan Stratonikeia'nın bu ortamda büyük çapta bir imar faaliyeti gerçekleştirmesi pek mümkün görünmemektedir. Polybios'un (30.21,3) aktarımlarına göre, Karia Bölgesi, özellikle de Stratonikeia ve teritoryumu, MÖ 168 yılındaki Pydna Savaşı sonrasında, MÖ 167/6 tarihli Roma senatosu kararıyla Rhodos hakimiyetinden kurtulmuştur. Bu nedenle Lagina'nın da içinde bulunduğu yeni imar faaliyetleri en erken MÖ 167/6 yıllarından sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Tapınağın friz blokları üzerinde çalışan araştırmacılar kabartmaları MÖ 130'dan itibaren Augustus Dönemi'ne kadarki zaman dilimi arasına tarihlendirmektedir³³. Araştırmacıların bir kısmı frizlerin bazı sahnelerini Aristonikos isyanı ile bağdaştırarak, tapınağın tarihinin MÖ 130 ile *naos* duvarlarındaki senato kararının tarihi olan MÖ 81 yılları arasına vermektedirler³⁴. Ancak Stratonikeia'nın bu savaşta rolü hakkında doğrudan bir kanıt olmadığı için Aristonikos'un Karia'daki Stratonikeia'ya gelip gelmediği de bilinmiyor. Buna karşın Stratonikeia'nın VI. Mithridates Eupator tarafından işgalinden sonra tanrıçaya "Soteira (kurtarıcı) Epiphaneia (görünen)" unvanının verilmesi, yazıtlarda bahsedilen *epiphani* olayının Mithridates Savaşları ile bağlantılı olduğuna işaret etmektedir. Bu savaştan sonra kutsal alan Roma ile açık bir dayanışma sembolü haline gelmiştir. Savaşta Roma'ya olan sadakatini kanıtlayan Stratonikeia'ya geniş kapsamlı ayrıcalıklar verildiğini ve büyük bağışlarda bulunulduğunu açıklayan MÖ 81 tarihli "Senatus Consultum de Stratonicensibus" herkesin görebilmesi için tapınağın *naos* duvarlarına yazılmıştır³⁵. Bu

³³ Chamonard 1895, 235-262, lev. 10-15; Mendel 1912, 428-542; Schober 1933, 70-79; Simon 1993, 277-284; Webb 1996, 108-120; Baumeister 2007; van Bremen 2010; 483-503.

³⁴ Baumeister 2007, 220-227.

³⁵ I. Stratonikeia 505.

nedenle kuzeydoğu frizlerinde Amazonlar ile Grekler arasındaki dostluk anının betimlenmesinin Aristonikos isyanından ziyade Mithridates Savaşları ile bağlantılı olduğu yorumlanmaktadır. Bu da Mithridates Savaşları sonrasında, MÖ 85 yılında yapılan ve eşit şartlarda, kurbanlar kesilerek kutsanmış olan Dardanos Barışı'nı hatırlatmaktadır. Tüm bu verilere dayanarak tapınak frizlerinin MÖ 81 yılından sonra yapılmış olabileceği de güçlü olasılıklar arasındadır. Her iki olasılıkta da tapınak frizleri İonia Rönesansı için oluşturulan kronolojik tanımlamadan yaklaşık 100 yıl sonrasına tarihlendirilmektedir. *Korinth* başlıklarının stil özellikleri de tapınağın MÖ 1. yüzyıl içinde yapılmış olduğu düşüncesini desteklemektedir³⁶. Başlıklarda cephelere göre farklı özellikler görülmesine karşın bu farklılıklar başlıkların tarihi için büyük zaman aralıkları oluşturmamaktadır³⁷. Mevcut verilere göre en az beş sütunda Karia-İonia tipi kurtağzı kanca yuvalarını bilen bir atölyenin çalıştığını söyleyebiliriz. Bu durum P. Pedersen'in belirttiği gibi bu tekniğin sadece tapınağın ilk evresi ile ilişkilendirilemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Kaldı ki *in-antiste* bulunan alt tamburda ve daha da önemlisi *ion* sütun başlığında bu teknik uygulanmamıştır.

Figür 6: Tapınağın *naos* duvarları üzerine gelen friz bloğu ve Karia-İonia tipi kanca yuvası

Propylon (Tören Kapısı)

Kutsal alanın güneybatısında, Stratonikeia'dan gelen kutsal yolun bittiği noktada Lagina'nın "tören kapısı" işlevine de sahip ana giriş yapısı yer almaktadır³⁸. İlk kazı çalışmalarının 1892 yılında Osman Hamdi Bey tarafından gerçekleştirildiği yapıda en kapsamlı kazı ve araştırmalar Prof. Dr. Ahmet A. Tırpan tarafından 1993 yılında başlatılmıştır. Bu süreçte yapının kazısı büyük oranda tamamlanmış ve *anastylosis* çalışmaları gerçekleştirilerek, yapı bugün *orthostat* blokları seviyesine kadar ayağa kaldırılmıştır (fig. 7). Tamamen mermerden³⁹ inşa edilen *Propylon*'un batıya bakan dış cephesi üç basamaklı bir alt yapı üzerinde *tetrastilos prostylos* planlı iken (fig. 8), kutsal alana bakan iç cephesi on basamaklı bir alt yapı üzerinde *distylos in-antis* planlıdır (fig. 9). Batıdaki *prostylos* düzenleme bilinen örneklerin aksine yarım yuvarlak bir plan üzerine yerleştirilmiş olup, yarım daire bölümünde mermer *stylobat* bloklarının belirli bir geometriye göre şekillendirildiği görülür. Bu bloklar beş yarım yuvarlak sıra ile aynı merkezli kapıya doğru daralan halkalar oluşturmaktadır. Böylece kapı önünde yelpaze formu bir *stylobat* döşemesi ortaya çıkar. Her sıradaki bloğun yan derzleri üst ve alttaki bloklar ile düzgün bir hat oluşturacak şekildedir.

³⁶ Tırpan et al. 2012, 186-187.

³⁷ Tapınağa ait *korinth* başlıkları Doç. Dr. Zeliha Gider Büyüközer tarafından yayına hazırlanmaktadır.

³⁸ Tırpan 1996, 211-213, fig. 1-4; Tırpan 1997, 309-313, fig. 1-10; Tırpan 1998a, 173-194; Ortaç 2001, 29-32.

³⁹ Arkaik ve Klasik Dönem'de *propylon*ların yapı malzemesi genellikle kireçtaşıydı. Hellenistik Dönem ile birlikte *propylon*ların inşasında kireçtaşının yanı sıra mermer de kullanılmaya başlanmıştır (Carpenter 1970, 188, 190, 195).

Bu düzenleme ile *stylobat* bloklarının yarım daire formu vurgulanmış ve *stylobata* anıtsal bir görünüm kazandırılmıştır (fig. 8). Eşik ile yarım yuvarlak bölüm arasında 0,73 metre genişliğindeki dörtgen döşeme blokları ile geçiş sağlanmıştır. *Peristasisteki* basamaklar yarım daire formu aşarak kapı eşiği hizasında yapıyla birleşir. Batıdaki *anta* blokları kapı söveleri hizasından 2,40 metre dışa taşar, apsis formuna uygun bir kavis yaparak apsisle birleşir. Bu da yapının apsisle bütünlük oluşturacak şekilde planlandığını gösterir. Yapının *orthostat*larla sınırlandırılan 7,25 x 8,20 metrelik bölümünde ise *stylobat* blokları dikdörtgen plakalardan oluşmakta ve hem yatayda hem de dikeyde derz sıraları birbirlerini takip etmektedir. Döşemenin yanlara doğru meyilli yapıldığı anlaşılmıştır⁴⁰. Kuzey duvarını oluşturan *orthostat*lar *anta* bloğu hizasından kuzeye dönüş yaparak, Batı *Stoa*'nın güney duvarına bağlanır. Bu alandaki basamaklar ve devamındaki kapı eşiği *Propylon* ile *stoa*'nın birlikte planlandığına ve bu iki yapının mimari bağlantısına işaret eder.

Figür 7: Kutsal Alan *Propylonu*

Propylon'un güneyinde *orthostat*ların oturduğu zeminin alt yapısını oluşturan duvar ile her iki yönde basamakların oturduğu alt yapıdaki duvarlar farklı tekniklere sahiptir (fig. 10). Batıdaki yarım yuvarlak bölümün güney ucu, güneydeki *antayı* doğuya doğru geçerek, üçlü giriş hizasında yapıyla birleşir (fig. 8). *Orthostat* bloklarının üzerine oturduğu *stylobat* döşemenin altında bosajlı bağ/atkı ve dizi taşlarından oluşan MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen bir duvar vardır⁴¹. Bu duvarın *orthostat* altında kalan bölümlerde devam ettiği ancak basamakların bulunduğu bölümde devam etmediği görülmektedir (fig. 10). Bu da hem yarım yuvarlak bölümün hem de 10 basamaklı doğuya bakan bölümün buraya MÖ 2. yüzyıldan sonra eklendiğinin göstergesidir. Diğer bir deyişle *orthostat*ların bulunduğu *Propylon*'un ana yapısı var olan eski temeller üzerine oturtulmuşken, basamaklar eski temele eklenerek yapılmıştır⁴². Eklenen bu bölümlerdeki kalitesiz işçilik dikkat çekicidir. Bu kadar özenli bir yapıda insanların görüş alanında bulunan bölümde bu işçilik ilginçtir. Bu bölümün başka bir yapı ile kapatıldığına dair şimdilik bir veri bulunmamaktadır. *Ion* düzeninde inşa edilmiş olan *Propylon*, yarım daire planlı ön cephe düzenlemesiyle Anadolu'da bilinen tek örnektir.

⁴⁰ Tırpan 1997, 311.

⁴¹ Ephesos'taki "St. Paul Zindanı" olarak adlandırılan yapı (Winter 1994, 38-39; Karlsson 1994, 144-146, fig. 1), Miletos Tiyatrosu'nun Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen duvarları (Karlsson 1994, 147, fig. 4), Herakleia'nın (Latmos) kent surları (Krischen 1922; Winter 1994, 37-38; McNicoll 1997, 75-81; Karlsson 1994, fig. 5), Knidos Askeri Limanı'nın savunma hattında yer alan "Yuvarlak Kule 1" (McNicoll 1997, 59, dn. 78) söz konusu duvar ile benzerlik göstermektedir.

⁴² Kutsal alandaki en erken *peribolos* MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Büyüközer 2018, 17-18, fig. 2). Bu dönemde Lagina Koranza'ya bağlı bir mahalledir (Aydaş 2018, 23). Lagina'nın yaklaşık olarak 500 m kuzeyinden başlayan Koranza'nın konumu nedeniyle kutsal alanının ilk giriş yapısının kuzeyde olduğunu düşünüyoruz. Stratonikeia'nın bölgenin idari merkezi olması ile birlikte MÖ 2. yüzyıldaki imar faaliyetleri çerçevesinde ana giriş yapısı kutsal alanın güneybatısına, bugünkü *propylonun* bulunduğu alana taşınmış olup *orthostat* blokların alt yapısını oluşturan duvarlar bu döneme işaret etmektedir. MÖ 40 yılındaki Quintus Labienus tahribinden sonraki imar faaliyetleri kapsamında da mevcut *propylon* inşa edilmiştir.

Figür 8: *Propylon*'un *tetrastylus prostylus* planlı apsidal batı cephesi ve *stylobat* düzenlemesi

Figür 9: *Propylon*'un *distylus in-antis* planlı doğu cephesi ve basamaklar

Lagina'daki tören kapısı J. R. Carpenter tarafından tanımlanan "H" formu genel *propylon*lara tam olarak uymaktadır⁴³. Tören kapısında paralel duvarları bölen orta duvarda üç kapı açıklığı vardır. Bu kapılardan ortadaki yanlardakilere göre daha geniş ve yüksektir. Merkezdeki girişi *in situ* durumdayken kenarlardaki girişlere ait söve ve lento blokları kazılar sırasında bulunmuş ve tasnif alanına taşınmıştır. Lagina'nın tören kapısının önde *tetrastylus prostylus*⁴⁴ arkada *distylus in-antis* planı, antik dönem boyunca çok yaygın bir kullanıma sahip değildir. Bu plan tipinin bilinen en erken örneği Olympia'da, MÖ 5. yüzyıl sonu-4. yüzyılın başlarına tarihlendirilen *dor* düzenindeki Pelopion'un *Propylonu*'dur⁴⁵. Hellenistik Dönem'de yaygınlaşan bu plan tipi Anadolu'da ilk olarak bir tapınakta⁴⁶ hemen akabinde ise *korinth* düzenindeki Milet *Bouleuterion Propylonu*'nda⁴⁷ uygulanmıştır. MÖ 175-164 yıllara arasına tarihlendirilen *propylon*, *bouleuterion*un avlusunu çeviren stoaya entegre edilmiş, nef kısmındaki yaya trafiğini engellemek için paralel duvarlar kısaltılmıştır. Anadolu'da *dor* düzenindeki⁴⁸ üç yapıda bu plan tipi görülür. Bunlardan biri Pergamon Athena Kutsal Alanı'nın *Propylonu*⁴⁹, ikincisi herhangi bir yapı grubu ile bağlantısı olmayan Klaros Apollon Kutsal Alan *Propylonu*⁵⁰ üçüncüsü ise stoaya entegre edilen Ilion Athena Kutsal Alan *Propylonu*'dur⁵¹. Ilion'da *stoaya* entegre edilen yapıda paralel duvarlar benzer örneklerinin aksine *stoanın* nefini bölecek ve yaya trafiğini engelleyecek şekilde devam ettirilmiştir. Anadolu dışında bu planın görüldüğü önemli yapılar, kutsal alan duvarına entegre edilen *dor* düzenindeki Delos Apollon Kutsal Alanı Güney *Propylonu*⁵², bağımsız inşa edilen *ion* düzenindeki Atina *Bouleuterion Propylonu*⁵³, MÖ 100 civarına tarihlendirilen, kısaltılmış da olsa *anta* duvarlarının varlığını sürdürdüğü Kos Liman Kutsal Alanı'nda yan

⁴³ Tanımlama için bk. Carpenter 1970, 1. "H" formu plana sahip *propylon*ların önemli örnekleri için bk. Aegina Aphaia Kutsal Alan *Propylonu* (Carpenter 1970, 39-46, fig. 9-10); Atina Akropolis (Mnesikles) *Propylonu* (Stevens 1936, 446-520; Dinsmoor 1950, 199-204, fig. 75); Sunion Poseidon Kutsal Alan *Propylonu* (Boersma 1970, 203; Carpenter 1970, 67-73, fig. 15); Atina Pnyx *Propylonu* (Carpenter 1970, 88-91, fig. 18); Labraunda Zeus Kutsal Alanı Doğu ve Güney *Propylonları* (Jeppesen 1955, 14-43; Ortaç 2001, 15-18); Thasos Herakleion (Carpenter 1970, 110-113, fig. 25); Atina (Yeni) *Bouleuterion Propylonu* (Carpenter 1970, 120-123, fig. 27); Samothrake Ptolemaion II *Propylonu* (McCredie 1979, 1-6, fig. 1; Carpenter 1970, 163-168, fig. 42); Delos Apollon Kutsal Alanı Güney *Propylonu* (von Hesberg 1994, 139, fig. 22b); Klaros Apollon Kutsal Alan *Propylonu* (Étienne - Varène 2004, 16-78, fig. 3); Epidauros *Gymnasion Propylonu* (Carpenter 1970, 136-139, fig. 32); Ilion Athena Kutsal Alan *Propylonu*, (Dörpfeld 1902, 211-214; Aylward 2005, 156-162); Atina Roma Agorası Arkhaetis *Propylonu* (von Hesberg 1994, 137-138, lev. 11a), Kos Kuzey *Gymnasion Propylonu* (Livadiotti 1995, 19-26, fig. 13).

⁴⁴ Hellenistik Dönem'de ve Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilmiş *propylon*ların büyük bir kısmında ön cephede *tetrastylus prostylus* plan tercih edilmiştir. Örnekler için bk. Atina *Bouleuterion Propylonu* (Carpenter 1970, 120-123, fig. 27), Delos Apollon Kutsal Alanı Güney *Propylonu*, (von Hesberg 1994, 139, fig. 22b), Milet *Bouleuterion Propylonu* (Knackfuß 1908, 56-73, fig. 53, 55; Ortaç 2001, 35-38), Milet Hellenistik *Gymnasion Propylonu* (von Gerkan - Krischen 1928, 10-16, fig. 18-24; Ortaç 2001, 41-43), Klaros Apollon Kutsal Alan *Propylonu*, (von Hesberg 1994, 140; Ortaç 2001, 24-27; Étienne - Varène 2004, 20, fig. 3), Ilion Athena Kutsal Alan *Propylonu* (Dörpfeld 1902, 211-215, fig. 79; von Hesberg 1994, 139-140, fig. 35c-d; Aylward 2005, 156-162, fig. 69).

⁴⁵ Dörpfeld 1935, fig. 21.

⁴⁶ Bu plan tipinin Anadolu'daki bilinen en erken örneği MÖ 2. yüzyılın başlarına tarihlendirilen Magnesia'daki Zeus Sosipolis Tapınağı'dır (Bingöl 1998, 53).

⁴⁷ Knackfuß 1908, 56-73, fig. 53, 55; Carpenter 1970, 149-153, fig. 38.

⁴⁸ Anadolu dışında, Hellenistik Dönem'de Epidauros *Gymnasion Propylonu* (Carpenter 1970, 136-139, 193, fig. 32), Lindos Athena Kutsal Alan *Propylonu* (Dyggve 1960, 155-190, lev. V. L, V. M), Delos Mount. Cynthos *Propylonu* (Carpenter 1970, 178, dn 77), Kalauria *Propylonu* (Carpenter 1970, 168, fig. 43), Olympia *Palestra Propylonu*'nun dış cephesi de (Carpenter 1970, 175, fig. 49) *dor* düzenindedir.

⁴⁹ Kästner 2014, 449-450, fig. 9.

⁵⁰ Carpenter 1970, 123-152; von Hesberg 1994, 140; Ortaç 2001, 24-27; Étienne - Varène 2004, 67, tarihi için bk. 63-65).

⁵¹ Kıta Yunanistandaki *propylon*larda *dor* düzeni, Anadolu'daki *propylon*larda ise *ion* düzeni daha çok tercih edilmiştir. Klaros ve Ilion'daki *dor* düzeninde inşa edilen *propylon*lar, Anadolu'daki genel uygulamanın dışında kalırlar.

⁵² von Hesberg 1994, 139, fig. 22b.

⁵³ Carpenter 1970, 120-123, fig. 27.

yana yer alan iki *propylon*⁵⁴ ve *anta* duvarları tamamen kaldırılan sadece payelerin kullanıldığı *dor* düzenindeki Kyrene'deki Ptolemaion-Caesareum *Propylonu*'dur⁵⁵. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere bu plan tipi hem herhangi bir yapıya bağlı olmadan bağımsız inşa edilmiş *propylon*larda hem de *temenos*, *gymnasion* veya *bouleuterion* gibi yapıların *stoalar*ına entegre edilen *propylon*larda görülmektedir. Ancak teknik olarak *stoalara* entegre olan yapılarda kullanımı daha yaygındır. Çünkü ön cephede *prostylos* planın tercih edilmesi, arka duvar ile yapıyı birbirinden ayırıp, *propylon*un ön cephesini vurgulamak için neredeyse bir zorunluluktur⁵⁶. Arka cephede *propylon* sütunlarının *stoa* sütunları ile aynı aksta yapılma isteği nedeniyle de *in-antis* plan kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bağımsız inşa edilen *propylon*larda ise bu durum sadece tercihtir. Çok yoğun olmamakla birlikte bu planın Olympia, Atina, Miletos, Magnesia, Klaros, Troya, Kos, Kyrene ve Lagina gibi farklı coğrafyalarda tercih edilmesi, bu genel düzenlemenin Hellenistik Dönem'de popüler olduğunu göstermektedir. Lagina tören kapısını bu örneklerden ayıran temel fark, batı cephesindeki *prostylos* sütunların bulunduğu bölümde uygulanan yarım daire planının varlığıdır. Bunun Anadolu'da yakın bir örneği yoktur. Anadolu dışında Kuzey Afrika'da, MS 2. yüzyıla tarihlendirilen Lambaesis Asklepios Kutsal Alanı'nda benzer bir plan bulunmaktadır⁵⁷. Asklepios Kutsal Alanı'ndaki doğu batı doğrultulu yolun sonlandığı bölümde, merkezde yer alan tapınağın kuzey ve güneye doğru devam eden kollarında, Jüpiter Valens ve Silvanus'un onurlandırıldığı yapılar, Lagina *Propylonu* ile hem apsidal hem de *tetrastilos prostylos* planlı olmaları açısından karşılaştırılabilir. M. Ortaç, Isthmia'daki Poseidon Tapınağı'nın *temenos* duvarındaki girişin Lagina tören kapısına kısmen benzediğini belirtmektedir⁵⁸. Ancak Isthmia'daki giriş *temenos* duvarında yer alan kapıyı vurgulamak için yapılmış yarım daire bir plandan ibarettir⁵⁹. Bağımsız inşa edilmiş bir yapı değildir ayrıca farklı bir plana da bağlanmamıştır. Bu nedenle Lagina'daki tören kapısı ile karşılaştırma yapmak doğru değildir.

Figür 10: Orthostat ve basamakların alt yapılarındaki farklı düzenlemeler

⁵⁴ Morricone 1950, 66-69, fig. 13; Livadiotti – Rocco 1996, 112-116, fig. 247.

⁵⁵ Stucchi 1975, 123-130, fig. 105-107; von Hesberg 1994, 141, lev. 47b-c, 48a-b.

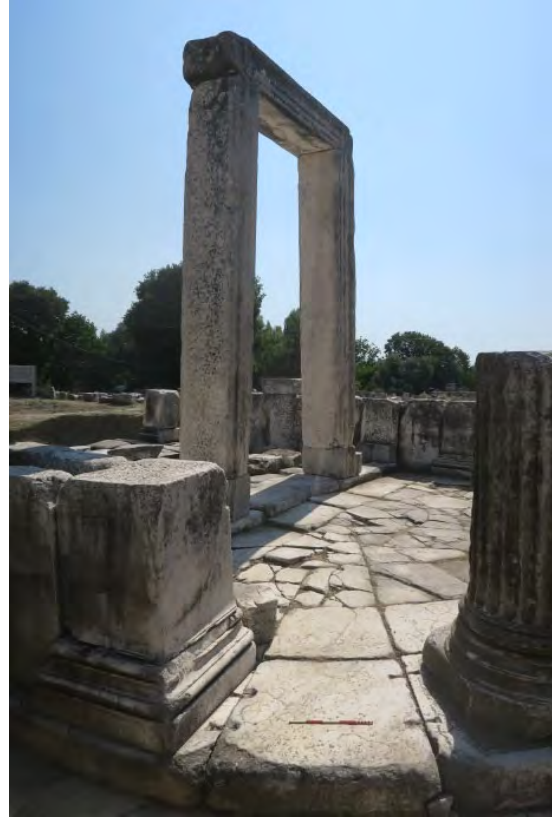
⁵⁶ Magnesia'daki *Propylon* da benzer bir konumda olmasına karşın, farklı bir cephe mimarisine sahiptir (Kökdemir 2009, 221-231; Kökdemir 2011, 100).

⁵⁷ Yegül – Favro 2019, 539-542, fig. 8. 60.

⁵⁸ Ortaç 2001, 121.

⁵⁹ Plan için bk. Rostoker – Gebhard 1980, lev. 102.

Lagina *Propylonu*'nun ön cephesinde tercih edilen yarım daire planın rastgele uygulandığını düşünmüyoruz. Anadolu mimarisinde fazla tercih edilmeyen bu düzenlemenin Roma mimari geleneklerinde çok önemli bir yeri vardır. Başta İmparatorluk Dönemi hamam yapıları⁶⁰, kutsal alanlar, tapınaklar⁶¹ ve imparator forumlarında⁶² olmak üzere Roma yapılarının hemen her noktasında yarım daire, apsis ve kavis gibi geleneksel uygulamaları görmek mümkündür⁶³. İmparator Augustus'un da yardımıyla var olan belki daha mütevazı planlı giriş yapısının yerine Anadolu'nun Hellenistik Dönem modasına uygun bir plan seçilmişken, kutsal alana yapılan değerli bağışın mimari bir yansıması olarak Roma mimarisinin en sevilen uygulamalarından biri olan apsidal plan kullanılmıştır. Yapıda Anadolu'nun geleneksel mimari uygulamaları ile Roma mimarisinin karakteristik uygulamaları bir arada ustalıkla kompoze edilmiştir.

Figür 11: Görülebilir Şekilde Yapılan Kırılmalı Kuyruğu Kenet Yuvaları (Dekoratif Kenetler)

Propylon'un hem *prostylos* planlı batı cephesi hem de *in-antis* planlı doğu cephesinde, sütun kaidelerinin üzerine oturtulduğu *stylobat* blokları ile yanlarına yerleştirilen *stylobat* blokları üzerinde dekoratif amaca da sahip olan görülecek şekilde bırakılmış ikişer kırılmalı kuyruğu kenet yuvası bulunmaktadır (fig. 11-13). Görülebilen kırılmalı kuyruğu kenetlerin Hekatomnid Hanedanlığı ile MÖ 200 yılları arasındaki Ionia Rönesansı olarak adlandırılan süreçte görüldüğü belirtilmektedir⁶⁴. P. Pedersen, batı ve doğu cephede sütunlar arasında kalan *stylobat* bloklarındaki Ionia Rönesansı'na özgü dekoratif kırılmalı kuyruğu kenetler, Anadolu-*ion* tipi sütun kaideleri ve *anta* başlıklarının bezeme şeması nedeniyle *Propylon*'un Ionia Rönesansı zamanında yapılmış olabileceğini düşünmektedir⁶⁵.

Görülebilir kırılmalı kuyruğu kenet yuvaları (Dekoratif Kenet) (fig. 11-13).

Ionia Rönesansı'nın karakteristik uygulamalarından birisi olarak kabul edilen görülebilir kırılmalı kuyruğu kenetlerin Arkaik Dönem'de⁶⁶ kullanımı bilinse de en yaygın kullanıldığı dönem Hekatomnid Hanedanlığı zamanıdır⁶⁷. Alışılmış uygulamanın aksine görülebilecek şekilde yapılan ve dekoratif amacı da olan bu kenetler genellikle yapıların *krepis* ve *stylobat* bloklarında kullanılmıştır. En sıra dışı uygulama MÖ 351-344 yıllarına tarihlendirilen Labraunda Oikoi Binası'nda olup, burada *dorik arşitrav* bloklarının ön

⁶⁰ Yegül 2014, 299-323.

⁶¹ Stamper 2005, 84-96, 132-136, fig.66, 71, 97, 125, 134.

⁶² Stamper 2005, 96-102, 136-141, 173-183, fig.74, 100, 132-134.

⁶³ Palestrina Fortuna Primigenia Kutsal Alanı'ndaki uygulama için bk. Fiasco 2016, 81-95, fig. 2. Piazza Armerina'daki Roma villasındaki uygulama için bk. Zarmakoupi 2014, 379, fig. 19.5.

⁶⁴ Pedersen 2001-2002,

⁶⁵ Pedersen 2012, 515-518.

⁶⁶ Martin 1965 240; Müller-Wiener 1988 84.

⁶⁷ Pedersen 2001/2002, 114, fig. 18-19; Pedersen 2011, 368.

cephesine yapılmıştır⁶⁸. Görülebilen kırlangıç kuyruğu kenet yuvaları MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen yapılardan Iasos Artemis Tapınağı'nda⁶⁹, Amyzon Artemis Tapınağı'nda⁷⁰, Beçin'de⁷¹, Sinuri *Dorik Stoa*'da⁷², Labraunda Zeus Tapınağı'nda⁷³, Labraunda Doğu ve Batı *Propylon*ları'nda⁷⁴, Mylasa Hekatomnos Anıt Mezarı'nda, Halikarnassos Maussoleumu'nda⁷⁵, Pergamon Athena Tapınağı'nda⁷⁶, Kaunos'ta⁷⁷, Milet Liman *Stoası*'nda⁷⁸ ve Delphinion'da⁷⁹ tespit edilmiştir. Erken tarihli bu yapılar ile Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen Lagina *Propylonu* arasında önemli bir zaman farkı bulunmaktadır. Bu durum sütunlarındaki kaide tercihi ve *anta* başlıklarının bezeme şeması ile desteklendiğinde, yapının MÖ 3. yüzyıla ait olup olamayacağının sorgulanması doğaldır⁸⁰. Ancak Romalı General Quintus Labienus'un, Partların desteğiyle, MÖ 40 yılındaki başkaldırısı sonucu, MÖ 39 yılında alınan senato kararı⁸¹ ve sonrasında Lagina'daki inşa faaliyetleri bu olasılığı ortadan kaldırır. Bu karar ile Stratonikeia kenti bağımsızlığını tekrar kazanmasının yanı sıra Pedasos, Telmessos ve Keramos kentlerini de yönetimi altına alarak tapınak ve hakimiyet alanını genişletmiştir⁸².

Figür 12: Görülebilir Şekilde Yapılan Kırlangıç Kuyruğu Kenet Yuvaları (Dekoratif Kenetler)

Figür 13: Görülebilir Şekilde Yapılan Kırlangıç Kuyruğu Kenet Yuvaları (Dekoratif Kenetler)

Quintus Labienus'un kutsal alanda yarattığı tahribat sonrasında Augustus'un da desteği ile Lagina'nın en büyük imar faaliyetleri gerçekleşmiştir. Lagina'da bulunan yazıtlar bu tahribatın sonrasında inşa edilen yapılarla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bu yazıtlardan ikisinde, Koliorga'lı Marcus Ulpus Aleksandros Herakleitos ve Koliorga'lı Ulpia Ammion'un kendi keselerinden Kutsal Ev'de Hekate'nin Kutsal Alanı'na, Giriş'in önündeki *Propylon* ile birlikte üç stoayı ve Hekate'nin Evi'nin önünde Hayvan Pazarı'nın yanında yer alan *Stoa*'yı inşa ettirdikleri yazmaktadır⁸³. MÖ 29 yılından sonraya tarihlendirilmiş⁸⁴ olan

⁶⁸ Hellström 2007, 119-121.

⁶⁹ Pedersen 2001/2002, 116.

⁷⁰ Pedersen 2001/2002, 114; Pedersen 2012, 515.

⁷¹ Baran 2010, 126-127, lev. 125. 2.

⁷² Pedersen 2004, 424, fig. 17.

⁷³ Baran 2010, 114.

⁷⁴ Labraunda örnekleri için bk. Hellström – Thieme 1982, 18-20.

⁷⁵ Pedersen 2004, 424, fig. 16.

⁷⁶ Pedersen 2004, 416-417, fig. 7-10.

⁷⁷ Kaunos'ta, Tapınak Terasındaki *Dor* Tapınağı'nın basamak bloklarında görünebilir kenetler vardır. Tapınak MÖ 1. yüzyıla tarihlendiği halde, mermer basamak bloklarının daha eski bir yapıya ait oldukları düşünülmektedir (Öğün – Işık 2003, 87-90).

⁷⁸ Pedersen 2001/2002, 118-119; Pedersen 2004, 424, fig. 19-20

⁷⁹ Pedersen 2001/2002, 118-119

⁸⁰ Pedersen 2012, 515-518.

⁸¹ I. Stratonikeia 11-12.

⁸² Schober 1933, 12-14.

⁸³ Yazıtların çevirisi için bk. Aydaş 2018, 57-58. Yazıtlar için ayrıca bk. Diehl – Cousin 1887, 156-158; Hatzfeld 1920, 74; Laumonier 1937, 244, 273-274; Laumonier 1938, 269.

⁸⁴ Aydaş 2018: 57-58.

yazıtlarda bahsi geçen Giriş'in yanındaki *Propylon* alanın güneybatısında yer alan ve tören kapısı olarak kullanılan *propylondur*. Bu durumda yapının inşa tarihi Augustus Dönemi ile sınırlandırılabilir. *Tripylonun in situ* olarak korunan lentosundaki yazıt⁸⁵ da bu düşüncüyü desteklemektedir. Yazıtlarla belgelenen bu tarih mimari bloklar üzerindeki stilistik değerlendirme ile tutarlılık gösterir. *Propylon'un anta* başlıklarının ön yüzündeki *ion kymationu*, *antemion* kuşağı ve *lesbos kymationu* ile yan yüzlerdeki sarmal dallar incelenmiş ve bu bezemelerin Augustus Dönemi özellikleri taşıdıkları belirlenmiştir⁸⁶. Bunlara ilaveten *Propylon*, Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen Batı *Stoa* ile de bütünlük içindedir ve yapıdan Batı *Stoa*'ya⁸⁷ geçiş bir kapı ile sağlanmaktadır⁸⁸.

Anta Başlığı (fig. 14)

Propylon'un anta başlıkları Anadolu-*ion* tipindedir⁸⁹. Bu tipte ön ve yan yüzlerin farklı bezeme tasarımı karakteristik olup, özellikle Karia ve Ionia bölgelerinde yaygın bir kullanımı vardır⁹⁰. *Propylon'un* iyi korunmuş *anta* başlıklarının ön yüzüne yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla *ovoloya ion kymationu*, *kavettoya anthemion* bezeme kuşağı, *kyma reversaya* ise *lesbos kymationu*⁹¹ bezemeleri işlenmiştir. Eksen simetrisine⁹² sahip bezemelerin yüksek kabartma şeklinde işlenmesi ile

Figür 14: *Propylon'un anta* başlığı

ışık gölge kontrastı oluşturulmuştur. *Anta* başlığının yan yüzü, *akanthus* çanağından çıkan ikiye sarmal daldan oluşmaktadır. Bu sarmal dallar yanlara doğru volüt oluşturur⁹³. *Anta* başlığının bezeme şeması P. Pedersen'in de vurguladığı gibi bizi Ionia Rönesansı olarak adlandırılan sürecin önemli temsilcileri olan Labraunda Andron B⁹⁴ ve Priene Athena Polias Tapınağı⁹⁵ gibi MÖ 4. yüzyıl yapılarına götürse de bu tipin MÖ 3. yüzyıl sonu itibariyle kullanımının sona erdiğini söylemek mümkün değildir. Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Ephesos'tan⁹⁶ ve Bargylia'dan⁹⁷ birer örnek ayrıca Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen Magnesia Tören Kapısı'na (*propylon*) ait *anta* başlıkları⁹⁸ ile

⁸⁵ Diehl – Cousin 1887, 151-152; Laumonier 1937, 244; Aydaş 2018, 90.

⁸⁶ Stilistik değerlendirme ve tarihlendirme için bk. Yılmaz 2004, 29-38.

⁸⁷ Gider-Büyüközer 2013, 651-658.

⁸⁸ Tırpan 1996, 216.

⁸⁹ Brockman 1968, 79-80; Rumscheid 1994, 325.

⁹⁰ Bölgede tespit edilen Hekatomnidler öncesi *anta* başlıkları için bk. Baran 2010, 64-70.

⁹¹ *Lesbos kymationu* bezemeli en erken *anta* başlığı Kos Adası'nda tespit edilmiş olup, MÖ 6. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir (Shoe 1950, 347).

⁹² Eksen simetrisinin uygulandığı en erken örneğin Labraunda Zeus Tapınağı *anta* başlıkları olduğu kabul edilmektedir (Rumscheid 1994, 325).

⁹³ *Propylon'un anta* başlıklarının detaylı değerlendirmesi için bk. Yılmaz 2004, 29-38. Tapınak ve *propylondaki anta* ve plaster başlıkları için ayrıca bk. Yılmaz 2010, 53, 55.

⁹⁴ Jeppesen 1955, lev. VII. 4, 6, 7; Rumscheid 1994, lev. 66. 1-2.

⁹⁵ Pfrommer 1987, 165.

⁹⁶ Alzinger 1974, 95, fig. 127.

⁹⁷ Rumscheid 1994, lev. 11, 9-10.

⁹⁸ Kökdemir 2009, 75-87, Çiz. 10

Stratonikeia'dan iki *anta* başlığı⁹⁹ bu tipin söz konusu süreçten sonra da azalmasına karşın kullanımının devam ettiğini belgelemektedir.

Anadolu-ion Tipi Sütun Kaideleri (fig. 15).

Propylon'un her iki cephesindeki sütunlar Anadolu-ion tipi kaideler üzerinde yükselmektedir. Kaideler bu tipin kanonik düzenlemesine sahip olup, *torus* yatay olarak yivlendirilmiştir¹⁰⁰. Anadolu-ion tipi kaide Anadolu'da *ion* düzenli yapılarda, Arkaik Dönem'den MÖ 3. yüzyıl sonlarına kadar temel tiptir¹⁰¹. Hermogenes yapıları ile birlikte daha kolay işlenebilen basit profilli Attika-ion tipi kaidenin popüler olmasıyla birlikte Anadolu-ion tipi kaidenin kullanımı nerdeyse terkedilme noktasına gelmiştir. Bununla birlikte Hellenistik Dönem'de, MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen Pergamon Büyük Sunak'ta¹⁰², MÖ 159 civarına tarihlendirilen Milet II. Eumenes *Gymnasium Propylonu*'nda¹⁰³, Erken İmparatorluk Dönemi'nde ise Klaros'ta¹⁰⁴, Ephesos'ta Ticaret Agorası'nın batı kapısında¹⁰⁵ ve Mylasa Augustus-Roma Tapınağı'nın *akanthuslu* sütun kaidelerinde Anadolu-ion tipi kaide görülmektedir¹⁰⁶. En geç örneklerden biri ise Domitian Dönemi'ne tarihlendirilen Aizanoi Zeus Tapınağı'nın kaideleridir. Bu örnekler MÖ 3. yüzyıl sonrasında Anadolu-ion tipi kaidenin kullanımının azalmış olmakla birlikte tamamen terk edilmediğinin göstergesidir.

Figür 15: *Propylon*'un Anadolu-ion tipi sütun kaidesi

Sonuç

İonia Rönesansı tartışmalı olmakla birlikte bir asrı aşkın süredir araştırmacılar tarafından kullanılan bir terimdir. Özellikle son 25 yıl içerisinde başta P. Pedersen olmak üzere pek çok araştırmacı tarafından incelenen konunun karakteristik uygulamaları da belirlenebilmiştir. Dönemin kronolojik tanımlaması tam olarak yapılamamış olsa da Maussollos zamanında başladığı ve MÖ 200 civarında sona erdiği kabul edilmektedir. P. Pedersen, Lagina'daki uygulamalara dayanarak Hekate Tapınağı ve *Propylon*'un ya MÖ 3. yüzyıla ait olduğunu ya da daha sonraya ait ancak İonia'nın mimari tarzını taklit etmeye çalışan belirli bir geriye dönük karaktere sahip olduğunu söylemiş ve kendi düşüncesine göre ilk seçeneğin daha olası olduğunu belirtmiştir¹⁰⁷. Bu düşüncelerini *anta* başlıkları ve *Propylon*'da tercih edilen Anadolu-ion tipi sütun kaideleri ile de desteklemeye çalışmıştır. P. Pedersen'in aksine biz ikinci olasılığın daha makul olduğunu düşünüyoruz. P. Pedersen, F. Rumscheid tarafından önerilen tapınağın *in-antis* evresinin daha erken olduğu, *peristasisin*

⁹⁹ *Anta* başlıklarından ilki Stratonikeia Augustus-İmparatorlar Tapınağı'na aittir (Tırpan 1998b, 53-56, fig. 72a-b, 73a-b; Mert 2008, 220,245, fig. 211; Yılmaz 2019, 126-131, fig. 1-3). Diğer *anta* başlığı kuzey caddede gerçekleştirilen çalışmalarda tespit edilmiştir (Yılmaz 2019, 131-132, fig. 4-6).

¹⁰⁰ Rumscheid 1994, 296. Efes tipi kaidelerde *torus* sade bir profilden oluşabiliyorken, en yaygın kullanımı yatay olarak yivlendirilmiş olanlardır (Rumscheid 1994, 32.7/12, 33.1, 38.1, 43.2, 64.2, 90.1, 115.1, 117.1, 120.1, 141.1, 148.1/14, 149.1, 150.1, 161.1, 220.3, 293.1/12, 303, 317.1; 372.1). Bununla birlikte, boyanmış örnekler (Rumscheid 1994, 31.1, 78.1, 83.1, 141.1, 160.1, 208.3, 336.12) ve az da olsa kabartma yapılmış örnekler de vardır.

¹⁰¹ Rumscheid 1994, 296.

¹⁰² Pedersen 2004, 429.

¹⁰³ Rumscheid 1994, 296, fig. 159. I.

¹⁰⁴ Rumscheid 1994, 296

¹⁰⁵ Rumscheid 1994, 43. 2.

¹⁰⁶ Rumscheid 2004, 144-146, 157, fig. 16.

¹⁰⁷ Pedersen 2012, 515-516.

sonradan eklendiği düşüncesini¹⁰⁸ Karia-Ionia tipi kurtağzı kanca kullanımı ile desteklemeye çalışmıştır. F. Rumscheid tarafından yapılan öneri zaten kabul edilmektedir. Ancak *korinth* başlıkları ve friz bloğundaki uygulamalar açıkça göstermektedir ki bu düşünce Karia-Ionia tipi kurtağzı kanca yuvaları ile desteklenemez. Tapınağın *korinth* başlıkları ve friz bloklarında Karia-Ionia tipi kurtağzı kaldırma yuvalarının görülmesi, bu tekniğin tapınağın erken evresinde değil bilakis son evresinde kullanıldığını göstermektedir. Buradan çıkaracağımız sonuç, Karia-Ionia tipi kurtağzı kaldırma yuvaları nedeniyle tapınağın erken olması değil, bu kaldırma yuvalarının MÖ 200'den çok daha sonra da kullanımın devam ettiği şeklinde olmalıdır. P. Pedersen Karia-Ionia tipi kurtağzı kanca yuvasının kronolojik olarak en geç örneğinin Magnesia Artemis Tapınağı olduğunu belirtir¹⁰⁹. B. Demirtaş, bu tipin Magnesia Artemis Tapınağı'ndaki kullanımı üzerine yapmış olduğu çalışmasında¹¹⁰ aynı düşünceyi taşımasına karşın, daha sonra Letoon Leto Tapınağı'ndaki örnekleri tespit etmiş ve MÖ 160-130 yıllarına tarihlendirilen¹¹¹ Letoon örneğinin en geç örnek olduğunu belirtmiştir¹¹². *Korinth* başlıkları ve frizdeki kullanım, bu uygulamanın en geç örneklerinin Hekate Tapınağı olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı sonuç *Propylon*'un her iki cephesindeki *stylobat* bloklarında görülebilen dekoratif kenetler için de geçerlidir. *Propylon*'daki kullanım tek başına olsaydı bu durumu Augustus klasisizmi ile açıklayabilirdik ancak Hekate Tapınağı'ndaki kaldırma yuvası kullanımı ile birlikte Ionia Rönesansı'na atfedilen bu uygulamaların Geç Hellenistik ve Erken İmparatorluk Dönemi'nde devam ettiği sonucuna ulaşıyoruz. MS 1. yüzyılda yaşamış olan Aleksandrialı matematikçi ve mühendis Heron, *Mechanica* isimli kitabında Karia-Ionia tipi kurtağzı kancayı tanımlamakta ve çizimini vermektedir¹¹³. Kullanımının 200 yüzyıl önce sona erdiği düşünülen bir tekniğin Heron tarafından tanımlanmasının ilginç olduğu, Heron'un bu tekniği kendinden önceki antik kaynaklarda görmüş olabileceği düşünülmektedir¹¹⁴. Ancak Hekate Tapınağı'ndaki kullanım ile Geç Hellenistik Dönem'de devam ettiği anlaşılan teknik Lagina ile sınırlı kalmamış ve daha geniş bir coğrafyada kullanılmış olmalıdır. Bu durumda Heron bu tekniği antik kaynaklardan okumak yerine doğrudan görmüş olabilir. Lagina'daki Ionia Rönesansı olarak adlandırılan döneme atfedilen uygulamalar, Akdeniz coğrafyasında devam eden kazı çalışmalarının bu sürece, karakteristik uygulamalarına ve kronolojik tanımlamasına dair gelişmelere açık olduğunu göstermektedir.

¹⁰⁸ Rumscheid 1994, 139.

¹⁰⁹ Pedersen 2012, 517.

¹¹⁰ Demirtaş 2010, 108.

¹¹¹ Tarihlendirme için bk. Rumscheid 1994, 24.

¹¹² Demirtaş 2015, 133-138.

¹¹³ Nix – Schmidt 1900, 212-214, fig. 51.

¹¹⁴ Demirtaş 2010, 108; Pedersen 2011, 377.

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

Polyb.

(= Polybios, Historiai)

Kullanılan Metin ve Çeviri: The Histories. With an English translation by W.R. Paton, vols. I-IV. Cambridge, Mass. London 1922.

Modern Kaynaklar

Alzinger 1974

W. Alzinger, *Augusteische Architektur in Ephesos*, Wien, 1974.

Ateşlier 2017

S. Ateşlier, "Anadolu'da Pers Dönemi Yapıları-Architecture During the Persian Period in Anatolia", Ed. K. İren - Ç. Karagöz - Ö. Kaser. *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem-The Persians, Power and Glory in Anatolia*, İstanbul, 2017, 162-171.

Aydaş 2018

M. Aydaş, *Koranza ile Lagina*, İstanbul, 2018.

Aylward 2005

W. Aylward, "The Portico and Propylaia of the Sanctuary of the Ilias at Ilion", *Studia Troica* 15 (2005), 127-175.

Bammer 1972

A. Bammer, *Die Architektur des jüngeren Artemision von Ephesos*, Wiesbaden, 1972.

Baran 2002

A. Baran, "Hekatomnidler Devri (İonia Rönesansı)", *İdol* 14 (2002), 18-23.

Baran 2010

A. Baran, *Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi*, Ankara, 2010.

Baumeister 2007

P. Baumeister, *Der Fries des Hekateions von Lagina*, Neue Untersuchungen zu Monument und Kontext, *Byzas* 6, İstanbul, 2007.

Bingöl 1998

O. Bingöl, *Magnesia ad Maeandrum*, Ankara, 1998.

Boersma 1970

J. S. Boersma, *Athenian Building Policy from 561/0 to 405/4 B.C.*, Groningen, 1970.

Brockman 1968

A. D. Brockmann, *Die Griechische Ante, Eine Typologische Untersuchung*, Marburg, 1968.

Büyüközer 2015

A. Büyüközer, "Lagina Hekate Kutsal Alanı Güney Propylonu", *Cedrus* III (2015), 67-87.

<http://dx.doi.org/10.13113/CEDRUS.2015011396>

Büyüközer 2018

A. Büyüközer, "The Sanctuary of Hekate at Lagina in the 4th Century BC", *Arkhaia Anatolika* 1 (2018), 15-30. DOI: 10.32949/Arkhaia.2018.1

Carpenter 1970

J. R. Carpenter, *The Propylon in Greek and Hellenistic Architecture*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia, 1970.

Chamonard 1895

J. Chamonard, "Les Sculptures de la Frise du Temple d'Hekate a Lagina", *BCH* 19 (1895), 235-262.

Demirtaş 2010

B. Demirtaş, "Karia-İonia Tipi Kurt Ağzı Kanca ve Magnesia Artemis Tapınağı", Eds. S. Aybek - A. K. Öz. *Metropolis İonia II*.

- Yolların Kesiştiği Yer. Recep Meriç İçin Yazılar*, İstanbul, 2010, 105-114.
- Demirtaş 2015 B. Demirtaş, "Karia-İonia Tipi Kurtağzı Kanca: Letoon, Leto Tapınağı Örnekleri", Eds. H. İşkan – F. Işık. *Kum'dan Kente Patara Kazılarının 25 Yılı*, İstanbul, 2015, 133-144.
- Diehl – Cousin 1887 C. Diehl – G. Cousin, "Inscriptions de Lagina", *BCH* 11 (1887) 5-39.
- Dinsmoor 1950 W. B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*, London, 1950.
- Dörpfeld 1902 W. Dörpfeld, *Troja und Ilion*, Athens, 1902.
- Dörpfeld 1935 W. Dörpfeld, *Alt-Olympia. Untersuchungen und Ausgrabungen zur Geschichte des ältesten Heiligtums von Olympia und der älteren griechischen Kunts*, Berlin, 1935.
- Dyggve 1960 E. Dyggve, *Le Sanctuaire d'Athana Lindia et l'architecture Lindienne, Lindos III.1. Fouilles de l'Acropole 1902-1914 et 1952*, Berlin, 1960.
- Etienne – Varene 2004 R. Étienne – P. Varène, *Sanctuaire de Claros L'Architecture. Les propylées et les monuments de la voie sacrée*, Paris, 2004.
- Fiasco 2016 A. Fiasco, "Praeneste, Fortuna Primigenia e il suo santuario a più di settant'anni dalla sua (ri)scoperta", Ed. J. M. Merz. *Il Santuario della Fortuna in Palestrina. Vedute ed interpretazioni attraverso i secoli*, Palestrina, 2016, 81-95.
- Gider 2005 Z. Gider, *Laginadaki Dor Mimarisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2005.
- Gider 2012 Z. Gider, "Lagina Kuzey Stoanın Ön Cephe Düzenlemesi". Ed. B. Söğüt. *Stratonikeia'dan Lagina'ya, A. A. Tırpan'a Armağan*. İstanbul, 2012, 263-280.
- Gider-Büyüközer 2013 Z. Gider-Büyüközer, *Karia Bölgesi Dor Mimarisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2013.
- Gider-Büyüközer 2019 Z. Gider-Büyüközer, "Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl", *Arkhaia Anatolika* 2 (2019), 102-165. DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.10.
- Hatzfeld 1920 J. Hatzfeld, "Inscriptions de Lagina en Carie", *BCH* 44 (1920), 70-100.
- Hellström 2007 P. Hellström, *Labraunda: Karya Zeus Labraundos Kutsal Alanı Gezi Rehberi*, İstanbul, 2007.
- Jeppesen 2002 K. Jeppesen, *The Maussoleion At Halikarnassos 5. The Superstructure*, Aarhus, 2002.
- Jeppesen 1955 K. Jeppesen, *Labraunda I, 1: The Propylaea*, Lund, 1955.
- Karlsson 1994 L. Karlsson, "Thoughts About Fortifications in Caria From Mausollos to Demetrios Poliorketes", Eds. P. Debord – R. Descat. *Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale*, Bordeaux, 1994, 141-154.

- Kästner 2014 V. Kästner, "Athena Kutsal Alanı", Eds. F. Pirson – A. Scholl. *Anadolu'da Bir Hellenistik Başkent Pergamon*, İstanbul, 2014, 438-453.
- Knackfuß 1908 H. Knackfuß, *Das Rathaus von Milet*, Milet 1.2. Berlin, 1908.
- Krischen 1922 F. Kirschen, *Die Befestigungen von Herakleia am Latmos*. Milet III/2. Berlin, 1922.
- Kökdemir 2009 G. Kökdemir, *Menderes Magnesiası-Propylon*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009.
- Kökdemir 2011 G. Kökdemir, "Menderes Magnesiası – Propylon: Mimari Bezemeler", *Anadolu* 37 (2011), 93-141.
- Laumonier 1937 A. Laumonier, "Archéologie Carienne", *BCH* 60 (1937), 286-335.
- Laumonier 1938 A. Laumonier, "Recherches sur la chronologie des prêtres de Lagina", *BCH* 62 (1938), 251-284.
- Livadiotti 1995 M. Livadiotti, "Il "tempio di Zeus Alseios" a Coö. Una nuova ipotesi di interpretazione", *Palladio* 14 (1995), 19-28.
- Livadiotti – Rocco 1996 M. Livadiotti – G. Rocco, *La presenza Italiana nel Dodecaneso tra il 1912 e il 1948. La ricerca archeologica, la conservazione, le scelte progettuali*, Roma, 1996.
- Martin 1965 R. Martin, *Manuel D'Architecture Grecque*, Paris, 1965.
- McCredie 1979 J. R. McCredie, "Samothrace: Supplementary Investigations, 1968-1977", *Hesperia* 48.1 (1979), 1-44.
- McNicoll 1997 A. W. McNicoll, *Hellenistic Fortifications From the Aegean to the Euphrates*, Oxford, 1997.
- Mendel 1912 G. Mendel, *Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines du Musees Imperiaux Ottomans, Constantinople I- III*, İstanbul, 1912.
- Mert 2008 İ. H. Mert, Untersuchungen zur hellenistischen und kaiserzeitlichen Bauornamentik von Stratonikeia, *IstForsch* 50, Tübingen, 2008.
- Müller-Wiener 1988 W. Müller-Wiener, *Griechisches Bauwesen in der Antike*, München, 1988.
- Morricone 1950 L. Morricone, "Scavi e ricerche a Coö (1935-1943): Relazione preliminare. Part I", *BdA* 35 (1950), 54-75.
- Nix – Schmidt 1900 L. Nix – W. Schmidt, *Heros von Alexandria Mechanik und Katoptrik*, Leipzig, 1900.
- Noack 1910 F. Noack, *Die Baukunst des Altertums*, Berlin, 1910.
- Ortaç 2001 M. Ortaç, *Die hellenistischen und römischen Propyla in Kleinasien*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ruhr Üniversitesi, Bochum, 2001.
- Öğün – Işık 2003 Öğün, B. – C. Işık, *Kaunos. Kbid*, İzmir, 2003.
- Pedersen 1994 P. Pedersen, "The Fortifications of Halikarnassos", Eds. P. Debord – R. Descat. *Fortifications et Défense du Territoire en Asie*

Mineure Occidentale et Méridionale, Bordeaux, 1994, 215-236.

- Pedersen 1999 P. Pedersen, "Investigations in Halikarnassos 1997", 16. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 1999, 325-344.
- Pedersen 2001/2002 P. Pedersen, "Reflections on the Ionian Renaissance", *Hephaistos* 19/20 (2001/2002), 97-130.
- Pedersen 2004 P. Pedersen, "Pergamon and the Ionian Renaissance", *IstMitt* 54 (2004), 409-434.
- Pedersen 2011 P. Pedersen, "The Ionian Renaissance and Alexandria seen from the perspective of a Karia-Ionian lewis hole", Eds. L. Karlsson- S. Carlsson. *Labraunda and Karia. Proceedings of the International Symposium Commemorating Sixty Years of Swedish Archaeological Work in Labraunda*, Upsala, 2011, 365-388.
- Pedersen 2012 P. Pedersen, "Lagina and the Ionian Renaissance", Ed. B. Söğüt. *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, İstanbul, 2012, 513-525.
- Pedersen 2013 P. Pedersen, "The 4th century BC 'Ionian Renaissance' and Karian Identity", Ed. O. Henry. *4th Century Karia. Defining a Karian Identity under the Hekatomnids*, Varia Anatolica XXVIII, İstanbul, 2013, 33-64.
- Pedersen – Ruppe 2016 Pedersen, P. – U. Ruppe, "The Fortifications at Halikarnassos and Priene: Some Regional Characteristics?", Eds. R. Frederiksen – S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle. *Focus on Fortifications*, Oxford, 2016, 560-580.
- Pfrommer 1987 M. Pfrommer, "Überlegungen zur Baugeschichte des Naikos im Apollon Tempel zu Didyma", *IstMitt* 37 (1987), 145-240.
- Rostoker – Gebhard 1980 W. Rostoker – E. R. Gebhard, "The Sanctuary of Poseidon at Istmia: Techniques of Metal Manufacture", *Hesperia* 49. 4 (1980), 347-363.
- Rumscheid 1994 F. Rumscheid, *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II*, Mainz, 1994.
- Rumscheid 2004 F. Rumscheid, "Der Tempel des Augustus und der Roma in Mylasa. Eine kreative Mischung östlicher und westlicher Architektur". *Jdl* 119 (2004), 131-178
- Schober 1933 A. Schober, Der Fries des Hekateions von Lagina, *IstForsch* 2, 1933.
- Simon 1993 E. Simon, "Der Laginafries und der Hekatehymnos in Hesiods Theogonie", *AA* 108 (1933), 277-284.
- Shoe 1950 L. T. Shoe, "Greek Mouldings of Kos and Rhodes", *Hesperia* 19.4 (1950), 338-369.
- Söğüt 2019 B. Söğüt, *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları*, İstanbul, 2019.
- Stamper 2005 J. W. Stamper, *The Architecture of Roman Temples*, Cambridge, 2005.

- Stevens 1936 G. P. Stevens, "The Periclean Entrance Court of the Acropolis of Athens", *Hesperia* 5.4 (1936) 443-520.
- Stucchi 1975 S. Stucchi, *Architettura Cirenaica*, Roma, 1975.
- I. Stratonikeia M. Ç. Şahin, *Die Inschriften von Stratonikeia*, IK 22.1. Bonn 1982.
- Tırpan 1996 A. A. Tırpan, "Lagina Kazısı 1993-1994", 17. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, 1996, 209-227.
- Tırpan 1997 A. A. Tırpan, "Lagina Hekate Temenosu 1995", 18. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, 1997, 309-336.
- Tırpan 1998a A. A. Tırpan, "Lagina Hekate Propylonu 1996", 19. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, 1998, 173-194.
- Tırpan 1998b A. A. Tırpan, *Stratonikeia Augustus-İmparatorlar Tapınağı*, Konya, 1998.
- Tırpan – Gider 2011 A. A. Tırpan – Z. Gider, "Lagina ve Börükçü 2009 Yılı Çalışmaları". 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, 2011, 374-395.
- Tırpan et al. 2012 A. A. Tırpan – Z. Gider – A. Büyüközer, "The Temple of Hekate at Lagina". Ed. T. Schulz. *Dipteros und Pseudodipteros: Bauhistorische und Archäologische Forschungen*, Internationale Tagung (13-15 November 2009, Regensburg), *Byzas* 12, İstanbul, 2012, 181-202.
- Hellström – Thieme 1982 P. Hellström – T. Thieme, *Labraunda Swedish Excavations and Researches, Vol. 1.3: The Temple of Zeus*, Stockholm, 1982.
- Van Bremen 2010 R. van Bremen, "The Inscribed Documents on the Temple of Hekate at Lagina and the Date and Meaning of the Temple Frieze", Eds. R. van Bremen – J. M. Carbon. *Hellenistik Karia*. Bordeaux, 2010, 483-503.
- von Gerkan – Krischen 1928 A. von Gerkan – F. Krischen, *Thermen und Palaestren, Milet 1.9.*, Berlin, 1928.
- von Hesberg 1994 H. von Hesberg, *Formen privater Repräsentation in der Baukunst des 2. Und 1. Jahrhunderts v. Chr.*, Köln, 1994.
- Webb 1996 P. A. Webb, *Hellenistic Architectural Sculpture: figural motifs in western Anatolia and the Aegean Islands*, Madison/Wise, 1996.
- Winter 1994 F. E. Winter, "Problems of Tradition and Innovation in Greek Fortifications in Asia Minor, Late Fifth to Third Century B. C.", Eds. P. Debord – R. Descat. *Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale*, Bordeaux, 1994, 29-52.
- Yegül 2014 F. Yegül, "Roman Imperial Baths and Thermae", Eds. R. B. Ulrich – C. K. Quenemoen. *A Companion to Roman Architecture*, Chichester, 2014, 299-323.
- Yegül – Favro 2019 F. Yegül – D. Favro, *Roman Architecture and Urbanism, From the Origins to Late Antiquity*, Cornwall, 2019.
- Yılmaz 2004 E. Yılmaz, "Lagina Propylonu Anta Başlıkları", *Türk Arkeoloji ve*

Etnografya Dergisi 4 (2004), 29-38.

Yılmaz 2010

B. Yılmaz, *Batı Anadolu'da Hellenistik Dönem Anta Başlıkları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2010.

Yılmaz 2019

B. Yılmaz, "Stratonikeia Antik Kenti'ndeki Anadolu-İon ve Korinth Tipi Anta Başlıkları", Ed. B. Söğüt. *Stratonikeia Çalışmaları 4. Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, İstanbul, 2019, 123-138.

Zarmakoupi 2014

M. Zarmakoupi, "Private Villas: Italy and the Provinces", Eds. R. B. Ulrich – C. K. Quenemoen. *A Companion to Roman Architecture*, Chichester, 2014, 363-380.

